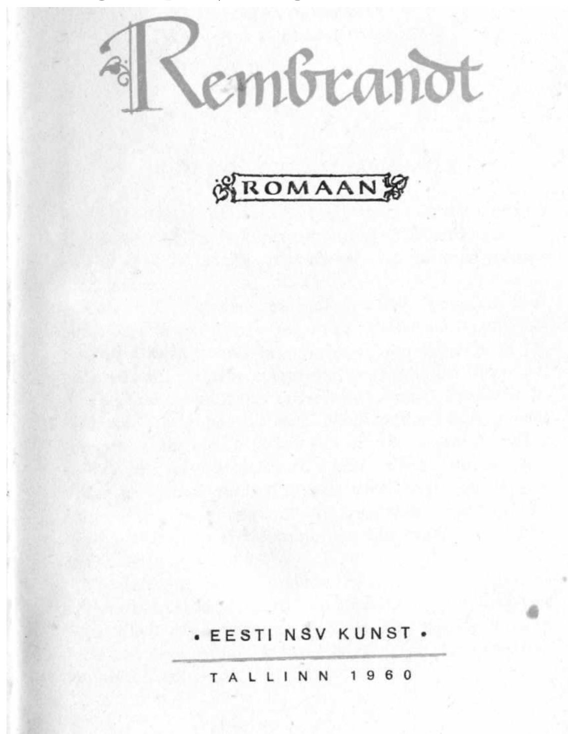
Theun de Vries_REMBRANDT

T H E U N DE VREES

Rembrandt

ROMAAN

• EESTI NSV KUNST •

TALLINN 1960

Originaali tiitel:
IM
TeÖH jje <J>pnc PEMBPAHAT
H3ÄaTe.ibCTB0 HHOCTpaHHoft JInTepa-rypi MocKBa, 1956
Tõlkinud H. Joasoon Kunstiliselt kujundanud A. Koemets

MINU NÕUKOGUDE LUGEJAILE

Olen õnnelik ja uhke, et minu ajalooline romaan geniaalsest hollandi kunstnikust ilmub Nõukogude Liidus ja et selle suure, sotsialismi ehitava maa rahvad seda loevad.

Kolm või isegi peaaegu neli aastat töötasin ma pingeliselt selle teose loomisel, kord käsikirja kõrvale heites, kord seda uuesti käsile võttes, aga kui olin ta lõpule viinud, jälgisin erutusega tema trükist ilmumist. Kui raamat ilmus esmakordselt minu maal, Rembrandti kodumaal, siis polnud mul Nõukogude Liiduga veel mingeid sidemeid. Mul oli siis ainult segane kujutlus sellest, mis on sotsialism. Tõsi küll, ma teadsin, et maailmas toimuvad suured muudatused, ent alles hiljem sain ma aru nende muudatuste kogu tähendusest ja taipasin, milliseid uusi loomingulisi ülesandeid need kirjaniku ette püstitavad.

Võimalik, et minu romaan «Rembrandt» ja selles väljendatud vaated kunstile ja tegelikkusele näivad ehk liiga lüürilistena ja romantilistena. Kui ma kirjutakrn selle raamatu nüüd, suhtuksin vist ka ise paljussegi hoopis kriitilisemalt.

Sellest hoolimata on see romaan kirjutatud suure tõsiduse ja siirusega, sügava lugupidamisega minu kaasmaalase traagilise saatuse vastu; romaani läbib soov aru saada kunstniku geniaalsusest ja tuua see arusaamine ka teiste inimeste, minu lugejate teadvuseni.

Sest ajast peale on romaan Rembrandtist läbi käinud pika tee, kulgenud läbi paljude maade. Ja nüüd, kus me tähistame kunstniku 350-ndat sünniaastapäeva, astub see raamat ka Nõukogude Liidu lugeja ette. Ma ei palu teid, nõukogude lugejad, suhtuda minu raamatu puudustesse leebelt, tahaksin vaid, et te loeksite ta läbi ja võtaksite ta vastu osakesena minu poolt sellest imetlusest Rembrandt van Rhijni geeniuse ees, imetlusest, mis tänapäeval ühendab kogu maailma inimesi.

Moskva, 16. juuli 1956. a.

Theun de Vries.

Esimene raamat

I

Aasta 1650 ...

Rahutu ja raske aasta Madalmaadele. Rahutu ja raske aasta Rembrandti majas.

Kevadel ilmus ta, see jõuetus. Pikka ja märkamatult oli see talle ligi hiilinud — ja ta tabanud. Algul oli ta püüdnud selle vastu võidelda. Raevukalt oli ta töö kallale asunud, sundides end vedama pintslit mööda lõuendit, lootuses, et tuleb tagasi töörõõm, mis teda innustab. Ta oli tõmmanud raamidele oma kõige suuremad lõuendid, laialisirutatud käed ei ulatunud mõõtma nende laiust ühest äärest teiseni. Kõige julgemad kavatsused, mida ta iganes oli söandanud üritada, pidid nüüd kehastuma kunstilistes kujudes; mida kõrgem lend, seda õnnestunum looming. Ent niipea kui ta maalima asus, lahkus temast loov nägemisvõime, käsi vajus jõuetult alla ja ta ei leidnud enda sisimas muud kui vaid jõuetust ja tühjust.

Just nüüd, suvel, vaikib temas kõik.

Ta istub pukilt mahatõstetud lõuendi ees, millele on puusöega kantud mingisugused jooned; tal pole ei eesmärki, mille poole püüda, ega ideid, ta on masendatud ja üksik. .. Mõnikord, pärast mitmetunnilist rasket mõtiskelu, vaatab ta salajase hirmuga uurivalt peeglisse, mis ripub seinal ta pea kõrgusel, ja põrkab heitunult tagasi, kui näeb oma nägu: see on lohku vajunud, sügavaist kortsudest läbi küntud. Ja silmad, silmad on

kustunud, tuhmunud; hallide kulmukaarte all näeb ta kaht tumedat koobast, kust vaatavad välja sära kaotanud silmad.

Võlur temas on surnud. Ta on nõiasõnad unustanud. Rembrandt pöörab peeglile selja.

Päeval sulgub ta oma ateljeesse ega lase sinna kedagi, isegi mitte pisikest Titust. Õpilased näevad teda nüüd ainult söögiaegadel, lauas. Algul avaldavad nad rahulolematust, hiljem kaotavad aukartuse. Van Hoogstraten lahkub Rembrandtist pikema jututa ja läheb tagasi Dordti, vennad Fabritiused hakkavad töötama iseseisvalt, aga õpetaja nagu ei märkakski midagi. Vaikus ja rõhutud meeleolu valitsevad Rembrandti tühjaks jäänud majas. Uus virtin Hendrickje ei tihka enam laulda; Titus jookseb alati õue, kui tal tuleb tuju alustada mõnda kärarikast mängu. Üksteise järel veerevad igavikku kummalised, ebamaised päevad.

Ta keeldub vastu võtmast sõpru, isegi Frantzenit, seda vana heatahtlikku nõuandjat, või Seghersit, keda ta nii väga armastab. Ta ei taha kedagi näha ega kuulda. Kes võiks teda aidata? Ta ei käi isegi jalutamas, ehk olgu siis, et õhtuti, ja sedagi järjest harvemini ja harvemini. Tänaval hoidub ta majaseinte ligi, peites end nende varju. Ta valib üksildasemaid kaldaäärseid tänavaid ja põikuulitsaid, kuhu vaevalt keegi oma jalga söandab tõsta. Teda heidutab iga kohtumine inimestega, eelkõige kunstikaupmeestega; need silmakirjatsejad hakkaksid teda ju kohe tema uute tööde kohta üksikasjaliselt küsitlema. Kuid ta teab väga hästi, et tagaselja kehitavad nad õlgu, kunstnikud aga, kogunenud Aert van der Neeri kõrtsi, kiruvad tema viimaseid maale.

Kodus lõunalauas teeskleb ta külmaverelisust ja enesekindlust, et rahulikult, nagu see on kombeks, ette lugeda peatükk pühakirjast ja palve. Hiljem, kui ta jälle oma ateljee kõmisevasse vaikusse on tõmbunud, tunnistab ta endale kibedusega, et kõik see on variser-likkus kõigevägevama palge ees; ning ta püüab vältida Tituse tumedate lapsesilmade küsivat pilku.

Akende taga puhub soe suvetuul. Ta toob endaga linna kaasa heina ja soolase merevee hõngu. Linna nukrates aedades õitsevad päevalilled ja oma üürikese elu

lõpupäevi ootavad nääpsukesed kibuvitsaõied. Tinarasked sinised äikesepilved lasuvad öösiti linna kohal. Rembrandt lamab unetult, vahtides ainiti pahaende-lisse hämarusse, mida aeg-ajalt lõhestavad välgusähvatused; ta ohib ja vähkreb oma asemel ning alles hommiku eel vajub lühikesse, rahutusse unne. Mõnikord elustuvad temas mälestused . ..

Amsterdam. Palju aastaid tagasi. Seesama maja.

Ent ta kõrval oli Saskia, noor ja sädelev. Tormilised ja õrnad armuööd, joovastavast loomingurõõmust kirgastatud päevad. Ta maalis nagu pöörane, graveeris väsimatult; Saskia armastus ja nende noore abielu pilvitu õnn lõid temas tunde, et ta on kõikvõimas. Tol ajal oli ta veel kuulus, temast peeti lugu, teda imetleti. Ta oli moes, tellimusi aina sadas igast küljest. Kuid alati, ükskõik mis tööd ta ka ei teinud, oli tal tahe üksnes Saskiat maalida; las kaupmehed ja teadlased ootavad oma suuri grupiportreesid või piibliteemalisi maale, mis nad on tellinud, — eelkõige tema enda armastus! Mõnikord, kui Saskia oli ametis majapidamistalitustega, hiilis ta vargsi paokil ukse juurde ja jälgis võlutud pilgul naist, siis aga jäädvustas tema kuju kiirelt ja eksimatult esimesel näppupuutunud paberitükil, hõbe- või vaskplaadil; talle valmistas ääretut lõbu hiljem Saskiale näidata, kuidas ja kus ta oli teda tabanud. Naise imestusest ja rõõmust sattus ta alati vaimustusse. Ent kõige sagedamini armastas ta Saskiat tabada ootamatult tema vaikses kambrikeses; ta haaras naise kätele, kuna naine vallatlevalt tõrkudes ja ootamatusest naerdes end kõvasti vastu tema rinda surus. Ta kandis Saskia oma päikeseküllasesse ateljeesse ja asetas istuma enda kõrvale otse päikesekiirte vihku, milles tantsisklesid kulla-kad tolmukübemed. Jäänud kahekesi, kompas ta ahnete sõrmedega naise keha, nööpis lahti ta kleidi ja vaatas Saskiat nii ihara pilguga, et naine kohmetus ja punastas, ent siiski talle vastu naeratas.

Ta suudles naist kirglikult ja kuumalt, imetles tema siledat, pärlina helkivat nahka seal, kus seda ei katnud riided, tõi siis rutates terve kuhja läikivat siidi, brokaati

ja atlassi, kähisevaid sefiirkangaid, kullakais, tumesiniseis, smaragdrohelisis ja purpurpunaseis too-nes. Meisterliku käega ehtis ta naise kärmesti nende siidkangastega, ja naine kerkis ta ette kuidagi täiesti uuena, fantastilises toreduses, leplik, lahke naeratus huulil.

Rembrandt naeris uhkelt ja rõõmsalt. Ja siiski näis talle alati, et naise rõivastus polnud ikka veel küllalt tore! Ta astus paar sammu tagasi ja silmitses teda uurivalt, avas siis nikerdatud kapi rasked uksepooled ja valis laekast rangelt ja hoolikalt väärisehteid, mille ostuks oli kulunud suurem osa Saskia kaasavarast — aga eks kõik need aarded ju ainuüksi Saskiale määratud olnudki! Ta valis säravaid kive, et naist ehtida; mõnikord olid need rubiinid — paksu tumepunase veini suured kalgendunud tilgad — või siis pärlmutriläikega piimvalged opaalid; mõnikord aga võttis ta laekast raskeid kullakaid topaase või kõige mitmesugusema kujuga säravaid koralle, ta soris raskeis sepistatud kuldkettides ja kriimustas nii mõnigi kord oma sõrmi hõbedaste ilu-nõelte teravikel.

Ta ehtis Saskia valge ümara kaela keedega, põimis tema kuldsed lõhnavad juuksed laia ketiga, nii et naise peakene, mis oli veel kaunim kui kunagi, hakkas särava koorma raskuse all nõtkuma. Siis tõi ta naise ette peegli, ja nad mõlemad, noored ja vallatud, naersid üksmeelselt imeliste metamorfooside üle, mis ta naise jaoks välja mõtles.

Nii oli ta noor õitsev sõbratar tema ees iga kord isesuguseis toredais ehteis; ja iga kord visandas ta temast kiirete tõmmetega etüüdi, värisedes kannatamatusest võimalikult rutemini jäädvustada värvide mängu.

Nõnda möödusid nende armastuse esimesed kuud.

Nende võlu närib nüüd Rembrandti südant ja ajuti ta isegi kahtleb, kas see on tõesti tema, see armunud mees seal pildil Saskia kõrval, sädeleva veiniga täidetud pokaal ülestõstetud käes.

Kuid nähtavasti nõnda see oligi. Ta mäletab absoluutselt kõike. Ta mäletab samuti, et see joovastav uni, mis nii vähe sarnanes tegelikkusele, oli kestnud kõigest

mõne kuu. Siis tulid lapsed. Rembrandt mäletab neid pisikesi nõrku olendeid Saskia kätel. Jõudnud vaevu saada nime, surid nad üksteise järel; ja koos igaühega neist sulasid armastatud naise elujõu tagavarad. Ainuke ellujäänud laps, väike tumedasilmaline Titus, maksis Saskiale elu. Kõigest ühe aasta oli Saskia saanud oma poega hellitada ja poputada, ning kui õnnelik oli ta olnud! Terve aasta võitles ta kogu jõust, püüdes oma lõppu kaugemale nihutada; ta ei tahtnud abitut olevust vaeslapseks jätta, ei tahtnud lapse isa meeleheitesse tõugata. Kuid ta kustus päev-päevalt, kannatas üha rängemini ja uinus igaveseks laias toredas voodis, kus tollest ajast peale enam keegi ei maganud; Saskia lahkus jäädavalt Rembrandtist, kes oli ise ta majast välja kandnud.

Seda ei suuda ta iialgi unustada. Ajuti viivad mälestused ta meeleheiteni, uimastavad pea. Saskia! Saskia!

Ma olen nii üksik! Milleks ma elan? Mis seob mind nendega, kes on sinust kauemini elama jäänud?

Olen surmani väsinud. Ma tegin pattu, Saskia; mul oli suhteid teiste naistega. Ma ei armastanud neid; kõikjal otsisin ma ainult sind, Saskia! Saskia!

Anna mulle kõik andeks! Mu elu on lõppenud. Mul pole enam jõudu töötada, ma ei suuda palvetada. Kutsu mind, ja ma tulen. Siin valitseb pimedus, pilkane pimedus.

Saskia! Saskia!

II

Trompetipuhuja lesk, toores harimata naine, Rembrandti endine virtin, polnud veel kaotanud peremehe usaldust, ent köögis oli Hendrickje Stoffels juba täieõiguslik perenaine; kui aga selgus, et virtin varastas oma peremehe tagant ja peaaegu kogu tänav jooksis kokku vaatama, kuidas parandusmajast tulnud mustas riietuses inimesed ta minema viisid, hakkas Hendrickje juhtima kogu majapidamist.

13

Hendrickje Stoffels on väike kastanpruunide juustega naine; ta ei ole veel kolmekümnenegi. Pisikest Titust ta otse jumaldab. Poisike valmistab talle ihaldatud emarõõmu. Ta surub habrast tumedasilmalist poisikest vastu rinda ja hellitab teda kiivalt nagu emane loom oma poega, ning ka Titus armastab teda üle kõige ja hüüab teda emaks, nagu olekski tõepoolest Hendrickje ta ilmale toonud.

Tituse isaga kõneleb Hendrickje harva. Ta teab, et tema eelkäija oli Rembrandtiga elanud ja teda samal ajal petnud, sirutanud käe tema au, tema mineviku ja raha järele. Seepärast tunneb Hendrickje peremehe ees hirmu. Ta on isegi väga rahul, et Rembrandt mõtleb ilmselt millelegi hoopis muule, kui ta temale hajameelselt mõne korralduse teeb.

Ajuti märkab ta, et Rembrandti rõhuvad mured ja et tal on raske oma majas kõike silmas pidada, kuid Hendrickje ei julge talle oma abi pakkuda. Raha, mis Rembrandt talle majandamiskuludeks annab, hoiab ta nagu enda ema. Ta püüab olla kokkuhoidlik ja kontrollib piinliku täpsusega väljaminekuid ja sissetulekuid. Mõnikord kaovad küllalt suured summad. Kuid ta teab, et peremees ise varastab enda järelt. Rembrandt ei suuda kunagi vastu seista kiusatusele omandada kõike, mis teda kütkestab; kord, kui Hendrickje oli linnas sisseoste tegemas, nägi ta Rembrandti oksjonil, kus too oli mingi maali pärast vastamisi läinud inimesega, kes oli varemalt neil külas käinud; summad, mida nad nagu poörased teineteisele näkku karjusid, olid ta segadusse viinud ja ära heidutanud. Ta näeb, kuidas peremehe ateljeesse koguneb aardeid; haruldasi relvi, kiivreid, imelist värvi suuri merikarpe, säravaid idamaiseid kangaid, vääriskive, maale ja gravüüre nii üksikute lehtedena kui ka tervete virnadena.

Hendrickje tunneb tihti ärevust ja hirmu. Teda on kasvatatud kasinuses ja jumalakartlikkuses. Pühapäeviti käib ta kolm korda päevas kirikus ja kardab hirmsasti mustas riietuses rangeid mehi, kes istuvad kõrgetel kogudusevanemate pinkidel. Kardab võib-olla veel rohkemgi kui altariesiselt kõuekärgatustena sadavaid sõnu. Mõnikord piinavad teda kahtlused: kas tal sobib elada

14

sellises majas nagu Rembrandti oma? Peremehe käitumine näib talle tihti patusena, tema teod hukkamõistu väärivaina, pillamine kergemeelsena, peaaegu paganlikuna-imelikkude poolalasti või fantastiliselt ehitud kuiudega pildid, õpilaste vabameelsed kõnelused, tore mööbel eesruumis ja võõrastetoas, kõik see hämmastab ja hirmutab teda. Suutmata taluda sellist elu, otsustab ta oma väikeses pööningukambris lamades ikka ja jälle — minna tagasi oma kodukülla.

Ent iga kord hoiab teda miski tagasi, algul armastus Tituse vastu, nüüd, sel suvel aga tunne, millest ta esialgu veel ei või, ei julge endale aru anda.

Ta märkab, et peremees muutub üha sõnaahtramaks, hoidub inimestest eemale, tõmbub endasse. Rembrandti magamistuba asub tema kambri all. Rembrandt elab kummalist elu! Mida ta tegelikult Rembrandtist teab? On ta tõesti säärane vabamõtleja, nagu kõik

kinnitavad? Ta näeb ju Rembrandti ainult vilksamisi. Mida mees mõtleb, mis ta kogu päeva teeb, see jääb temale mõistatuseks.

Ja siiski jälgib ta meest tähelepanelikult, isegi imetleb teda endamisi, hoolimata salajasest hirmust, mida ta selle mehe ees tunneb. Ta teab, et Rembrandt on kuulus, ta on näinud suuri imelisi pilte, mis Rembrandt on maalinud; neid ripub kõikjal, isegi eesruumis. Need on mingisugused hingerahu rikkuvad mõistatuslikud kujutused; talle on nendes palju arusaamatut ja ta tunneb nende ees sageli hirmugi; õhtuti, kui piltidele langeb ülalt kahvatut valgust, ei söanda ta nende poole vaadatagi — suured kullatud kujud liiguvad nagu viirastused, ta teab seda päris kindlasti — ja jookseb neist ruttu mööda oma köögi heleda tulukese juurde.

Kummaline ja üksildane on tema peremehe elu.

Aga kui lahke ja lihtne on ta laua taga! Summutatud häälega loeb ta palve, ja see on tuhat korda meeldivam kui kõhetu õpetaja kriiskav kärkimine jumalateenistusel.

Nüüd aga kostab see kumisev, summutatud hääl juba pikemat aega väsinult; peremees on muutunud veelgi hajameelsemaks. Hendrickje näeb, et Rembrandti rõhub mingi suur mure, nagu oleks ta kaotanud hin-

15

damatu aarde. Mis teda nõnda piinab? Mispärast ta kannatab?

Hendrickje tunneb imestusega, kuidas ta südames tärkavad õrnus ja kaastunne Tituse üksildase isa vastu. Ta tabab end tihti sellelt, et tahaks seda laia madala laubaga, juba halliks minevate juuste korratute salkudega pead emalikult enda vastu suruda ja silitada; ta peab maha suruma soovi emmata Rembrandti, kui näeb, kuivõrd väsinult too suleb pruunis nahkköites piibli, paneb peopesad vaikselt nagu palvetades kokku ja langetab pea laua kohale. Ei, nii vagalt, nii malbelt ei saa vabamõtleja käituda, selles on Hendrickje päris veendunud.

Hommikuti, ilma et ta seda isegi märkaks, vaatab ta üha kauemini peeglisse. Ta on lühikest kasvu, kuid ilusa kehaga; tal on lopsakad ümarikud vormid; tema noorel näol on õitsev jume; tihedail kastanpruunidel juustel ilus läige.

Ta pole veel kedagi armastanud. Tema kodukülas ei meeldinud talle mitte keegi. Aga mis siis nüüd on?

Igal hommikul enne riietumist lebab ta alasti jahedal linal, ringutab magusalt ja unistab. Koos õrnusega tärkab temas kirg.

III

Möödub kuid, enne kui nad teineteisega lähedaseks saavad.

Sel ajal elab Amsterdam üle raske kallaletungi, mis kogu elanikkonnas kabuhirmu tekitab: asehaldur Wil-lem II tahab Amsterdami ootamatult vallutada, kuid katse ebaõnnestub.

Linn keeb raevust ja meelepahast, millele järgneb ohjeldamatu lõbutsemine. Tavernides ja viljabörsil, Keskväljakut umbritsevais katusega kaetud galeriides ja lasketiirudel ainult sellest kõneldaksegi. Kaldaäärseil tänavail liiguvad alatasa linnakodanike omakaitse sal-gad. Amsterdam on tulvil relvasara ja toredust, meeled on elevil, kuuldused käivad suust suhu.

Rembrandt jäi kõigist neist sündmustest kõrvale. Nukralt mõtiskles ta endamisi: «Minule ei ole Amsterdam regentide linn, vabariiklaste kõrk ja hiilgav kants. Mulle on ükskõik, kas siin valitsevad Tulpid või Bickerid, või koguni Oranje printsi sõbrad. Amsterdam jääb Amsterdamiks, iseseisvaks vabariigiks vabariigis, kõige kaunimaks linnaks kunstnikele ja luuletajaile. Amsterdam ei võlgne oma majesteetlikkuse eest tänu sugugi mitte neile, kes teda valitsevad; Frederik Hendriku poeg eksib, kui ta arvab, et ühe või kahe pürjermeistri vallandamisega saab ta linna võimu piirata.

Kuid teisest küljest, mis peakski niisugune linn nagu vaba Amsterdam, kellel on nii kindel autoriteet, kiitlema oma võimuga, mis annab end selletagi juba kõikjal tunda ega nõua tõendeid ja selgitusi. Milleks avaldada põikpäisust ja kõrkust, kui kõne all on ainult Unioni armee ülemjuhataja käsutusse paari käputäie ratsaväelaste ja palgasõdurite andmine? Amsterdam maksab nii kõrgeid makse, et võrreldes nendega moodustab vägede ülalpidamise kulu tühise summa. Ja kas siis Bickerite kohta seadus ei kehtigi? Kas nemad ei tea, et võimu, mis on antud jumalast, tuleb austada?

Tema Kõrgus on sihvakas ja uljas ohvitser; tema isa ja vanaisa päästsid riigi hukutavast türanniast. Võimalik, et Rembrandt meenutab praegu päevi, mil viisakas ja lipitsev Huyghens tuli Frederik Hendriku tellimustega, heitis pilgu uuele maalile ja võis vaimustusest ootamatult kuuldavale lasta vägeva vandesõna (tõsi küll, prantsuse keeles). Nood olid toredad, palju rahulikumad ajad, mõtleb Rembrandt; Amsterdami ja asehalduri vahel valitses rahu, linn ei tundnud praegust hullumeelsust, ohjeldamatut auahnust ega seganud printsi talitamast, nagu talle meeldis.

Jah, nüüd on kõik muutunud. Juba Frederik Hendriku valitsemise viimaseil aastail hakkas linnas võimust võtma tõrges mässuvaim. Amsterdam, kes enne uhkuse ja valmisolekuga rasket maksukoormat kandis, hakkas nüüd tormitsevast võimuihast haaratuna nurisema, seda enam, et hallipäine, lapsikuks muutunud prints ei ho&-litsenud kuigi palju Hollandi heaolu eest. Siis tulidki Bickerid ja Sixid, ja koos nendega tungisid linnaoma-

17

valitsusse intriigid ja külm, kaalutlev võimuiha. Ehtsad kodanlusekuningad!

Mõne aasta jooksul oli linna jõud ning mõjuvõim kolmekordistunud; ähvarduste abil oli linn lihtsalt sundinud generaalstaate järelandmisi tegema; näis, et Amsterdam oli otsustanud ise kogu maad valitseda.

Ent kes ainult korragi oli näinud Willem II, tema naeratust ja vürstlikku rühti, mõõgapideme ümber klammerdunud peeni tugevaid sõrmi ja ükskõikset, kõrki hoiakut hetkel, kui ta oma pikkade jalgadega kannustas ja taltsutas tõrksat ratsut, see oleks talle tema auahnuse kindlasti andestanud.. . Oma rühilt ei jäänud Willem II maha ühestki kuningast. Temaga võrreldes olid Bic-kerid vaid ülemäära upsakad pürjelid, kellel oli sündinud võimukandjaga sarnasust ainult ühes asjas — nende võimuihas.

Võib olla, et just selle üle mõtleski Rembrandt ühel soojal suveõhtul, kui kõikjal hõljus alles üleelatud lühiajalisele piiramisele järgnenud hirm, kui Titus juba magas, õpilased aga luusisid uudistejahil linnas ringi, sest meister polnud osanud neid sellest tulutust tegevusest tagasi hoida.

Ent keegi ei tea öelda, mis meister mõtleb. Tema elu veereb võõraste pilkude eest varjatuna.

Elu möödub, aeg veereb . . .

Saabub oktoober — pikale veninud kuldne sügis.
Päeval ripuvad kanalite kohal vormitud uduräbalad. Kortsunud punased lehed langevad keereldes tumedate akende alla ja nende kuhjad kerkivad piki majade seinu. Välismaalased lahkuvad Amsterdamist. Sadamasse tulevad turbalaevad. öösiti sajab tihti vihma, hommikuti aga on väljas külm ja maa kaetud hallaga; mõnikord ei haju udu kogu päeva.
Rembrandti ateljees on lõpetamata teosed korratult hunnikus. Vaskplaadid rohetavad; graveerimisnõelu ja töövahendeid katab õhuke tolmukord. Meister on muutunud rahulikumaks, ta püüab saatusega leppida. Ta on distsipliini oma õpilaste seas uuesti jalule seadnud ja võtab jälle vastu oma sõpru. Nii mõnegi õhtu veedab ta
18
Seghersiga, de Deckeriga, Asselijniga, Frantzeniga ja teiste sõpradega, istudes nende seltsis põleva kamina ees Külalised hoiduvad kõnelemast möödunud suvest. Ent nad näevad sõbra loomingus seisakut ja küsivad endalt ärevuse ja kaastundega, milleni see Rembrandti jõuetus kord välja viib.
Mõnel päeval leiavad nad Rembrandti jälle pimedast, ohjeldamatust meeleheitest haaratuna. Ükski kaastunde- ega lohutussõna ei suuda hajutada tema nukrust ega lõpmatut leina. Niisugustel päevadel jätavad nad Rembrandti üksi, sest nad teavad, et just üksindus, kuigi see on talle raske, aitab tal end kokku võtta.
Siis lõpuks on raskete elamuste torm vaibunud ja ta on hingelise tasakaalu jälle tagasi saanud. Ta teab, et sellele kriisile eelnes kaks aastat innukat ja pingerikast tööd. Ta lõi siis ühe teose teise järel. Iga päev pärast lõunat kääksusid vahetpidamata trükipressi tamme-lauad; ühtlaselt, kiiresti, ühegi takistuseta sündis uus gravüür; vaskplaadilt langes alla tõmmis tõmmise järel. Lühikese ajaga lõi ta rohkem teoseid kui mitu tema kaasaegset maalikunstnikku ühtekokku. Ka oma õpilastelt nõudis ta järeleandmatult visa tööd. Maesist oli saanud tõeline meister. Varsti saab ka Mayr jalad alla.
Pole siis imestada, et pärast niisugust meeletut pingutust, tohutut tööd ja suuri muresid oli ta hinges toimunud murrang. Talle ei meenu enam nii sageli Saskia. Ta igatseb vaid üht — rahu, sügavat, külma, tervistavat rahu; kuid ainult ajutiseks, et siis uue jõuga töö juurde asuda. Seda dikteerib talle auahnus, niisama pöörane ja nõudlik nagu ennegi.
Rahu, vaikus, võimalus keskenduda. Esmakordselt elus tunneb ta selle järele vajadust... Ta vajub mõtteisse ja vaatab end uuesti peeglist.
Ta on juba neljakümne nelja aastane.
Ta surub hambad kokku. Kas tõesti hakkab ta elu nüüdsest peale allamäge minema? Ei, ta ei taha seda! Ta peab jälle kunsti kõrgustele tõusma!
Aga kes kingib talle rahu, kes kergendab tema teed uude ellu, mille järele ta nii väga januneb?
19

IV

Kord kesköö1 kuuleb Hendrickje eestoas kolinat.
Ta tõuseb oma voodis istukile ja jääb kuulatama.
Rasked, lohisevad sammud; tume pomin .. .
Ta tunneb ära Rembrandti hääle.

Ta heidab teki kõrvale ja süütab küünla. Hirm aheldab ta liigutusi. Miks kõnnib Rembrandt keset ööd majas ringi? Ega ta ometi haigeks ole jäänud? Kas kõik on ikka korras? Ta tõuseb kohe üles ja vaatab järele, mis on juhtunud. Ärevus ja otsusekindlus kihutavad Hendrickjet tagant. Ta jookseb kiiresti trepist alla.

Ning eestoas näebki ta Rembrandti. Hoides küünla -jalga ülespoole sirutatud värisevas käes, valgustab Rembrandt seinu, kus ripuvad tema tööd. Ta nagu otsiks midagi. Tema silmad läigivad palavikuliselt. Küünlarasv tilgub sõrmedele ja riietele.

Hendrickje surub käe valjult peksvale südamele.

Äkki karjatab ta summutatud häälel: küünlajalg Rembrandti käest kukub põrandale, ta suust vallandub mingi imelik häälitsus ja ta vajub põlvili. Hendrickje paneb kärmesti küünla käest, jookseb trepist alla ja sööstab Rembrandti juurde. Rembrandt lamab, käed rusikas, pea vastu seinavaipa; kössitõmbunud keha rappub hääletus nutus.

Hendrickje ei tunne end ära. Tema arglikkusest pole enam jälgegi; ta laskub Rembrandti kõrvale põlvili, kummardub ta kohale ja hüüab teda nimepidi. Kaastunne, armastus ja mure täidavad sooja hoovusena tema südame. Ta sirutab käed Rembrandti poole, võtab tema pea õrnalt ja tugevasti käte vahele ning surub enda vastu. Ja esmakordselt, esimest korda elus silitab ta seda tumedajuukselist mehepead, ning huuled, mida veel keegi pole suudelnud, liibuvad vastu hallikaid karedaid sassis juuksesalke. Rembrandt kannatab, kannatab . .. Kuidas teda aidata?

«Oled see sina . .. Hendrickje?»

Kuuldes oma nime, ehmub ta. Rembrandt on ju teda sageli nimepidi hüüdnud, kuid nõnda nagu praegu pole ta seda veel kunagi teinud. Rembrandti hääles on kindlusetust, imestust ja rõõmu. Neiul pole jõudu vastamiseks.

20

Ta vaid põimib käed mehe kaela ümber. Imelik, ^nitundmatu rõõmutunne haarab teda, kui see üksik, t lle arusaamatu mees liibub ta rinnale ja annab voli ma pisaratele; süleldes neiut, kordab mees hämmeldunult ent lõpmata õrnalt ta nime. Hendrickje tunneb, kuidas mehe pisarad langevad ta paljale kaelale, ta näeb hämaruses laia tõmmut nägu; suure imestuse ja argliku rõõmuga tõstab mees pea ning neiu suudleb neid näkku küntud murekortse; mõlemad on oma piinas õnnelikud, kuigi nende silmad on pisarais. Nüüd kuulub ta Rembrandtile. Mees hoiab teda oma embuses; neiu on saanud tema sõnatu, sünge oleluse lahutamatuks osaks; see esimene sülelus purustab igaveseks hirmu ja võõrastuse müüri nende vahel.

Soojas laias voodis kõlab jälle Rembrandti kirglik sosin:

«Hendrickje . . . mu naine, minu Hendrickje ...»

Hendrickje naeratab. Ta ei näe teda, kuid teab, et mees märkas tema naeratust. Selle esimese valu kannatas ta ära mehe pärast ja ta on valmis kannatama millist tahes valu: mehe tänulikkus, mehe rõõm tasusid talle sajakordselt selle hirmuhetke. Kui mehine ja helde on ta oma õrnustes! Ta ütleb talle niisuguseid sõnu, mis nüüdsest alates seovad neid igaveseks; kinkinud mehele õnne, tunneb naine, kuidas see kümnekordistunult tema juurde tagasi pöördub.

«Rembrandt, mu kaasa...»

Suudlused, kaisutused, õrn sosin... Ja jälle täielik andumus, piiritu õnn.

Mees puudutab huultega õrnalt ta silmi.

Kuid juba löövad helendama esimesed koidukiired. Lamades põsk põse vastas, ärkavad nad. Aknaruutudele krabiseb tasa peenikest vihma.

Naerusuil vaatavad nad teineteisele otsa. Nüüd näeb ta mehe silmi — tumedaid, säravaid. Siis kummardub mees ta kohale pikaks suudluseks, ning naine väriseb ootuses.

«Hendrickje, mu kallis ...»

«Minu Rembrandt...»

Mehe käsi on ta õlal.

21

«Nüüd jääd sa minu juurde, Hendrickje? Sa jääd igaveseks minu juurde, eks ole?»

«Igaveseks, mu armas, mu mees!»

«Kuid ma olen ju sinust palju vanem.»

Naise kallistused vastavad talle selgemini igasugustest sõnadest, kui noor ta veel on.

Uks avaneb ja tuppa lipsab vaikselt Tituse habras valge koguke. Ta peatub lävel ja vaatab pooluniste silmadega. Siis läheneb ta voodile.

Ta ei imesta, kui näeb Hendrickjet isa kõrval. Remb-randt tõstab poja voodisse, poisike seab enda mugavalt nende vahele pikali.

Rembrandt ja Hendrickje naeratavad teineteisele.

V

Iga õhtu sajab lund, kuid siin, toanurgas, leegitseb kaminas punane tuli, praksuvad halud, tumedail seina-vaipadel tantsivad varjud. Laps on juba uinunud; nad istuvad kamina ees ja kuulevad, kuidas ülal, nende pea kohal asuvas kambris, naeravad ja vestlevad õpilased; nüüd alustas keegi neist vanaaegset lorilaulu, saates end ise lautol.

Rembrandt räägib vähe ning Hendrickje vaatleb teda imetluse ja harda sõnatusega. Õnn teeb inimese sõnaahtraks ja mõtlikuks. Ajuti võtavad nad vastastikku käest kinni ja vaatavad teineteisele sügavalt silma. Rasked laetalad ja tumedad seinad kaitsevad kindlalt seda mugavat nurgakest. Tuba täidab pehme, soe valgus. Väljas möllab lumetorm. Vahel tõstavad mõlemad pea ja kuulatavad. Rembrandt kaisutab Hendrickjet või silitab ta juukseid. Hendrickje naeratab ja lausub õige tasa ainult ühe sõna; see kostab nagu kusagilt kaugelt. Seda sõna on Rembrandt kuulnud kunagi kauges minevikus ning see äratab temas nukraid mälestusi. . . Kas see kõik pole juba kord olnud? Ta suleb silmad ja tuletab meelde ammuununenut. Kunagi oli tal olnud naine, kelle käsi oli lebanud ta pihus, ta oli hoidnud oma embuses naise noort, kaunist keha. Kas võib inimea jooksul läbi elada mitut elu?

22

Kuid ka olevik on täis sügavat sisu.

Rembrandt ärkab hommikuti täis jõudu, ta on nagu noorenenud. Kitsa akna ruutudel on puhkenud õitsele hõbedased jäälilled. Naine naeratab unes nagu laps. Mees suudleb ettevaatlikult ta juukseid, mis on padjal laiali- Hendrickje! Kui lihtne nimi? Rembrandt kordab seda endamisi vaikselt ja mõttesse vajunult. Hendrickje ... Ta ei taha häirida tema und. Tasa astudes läheb ta oma ateljeesse.

Jahedus ergutab teda meeldivalt. Ta tunneb, kuidas ta jõud jälle tagasi tuleb. Veri soontes voolab kiiremini, temas ärkab jälle energia; kõik tunded on pingul, ta januneb töö järele! Tuli kaminas alles hakkab lõkkele lööma, kui Rembrandt seisab juba lõuendi ees.

Aknast paistab külma talvepäikese suur kahvatu ketas, mis otsekui ripub taevas. Aegamisi kaovad lumivalged õied, millega külm aknaruudud oli kaunistanud.

Raamile tõmmatud puhas lõuend ahvatleb. Rembrandt peseb pintsleid, segab värve. Las kehastuvad unelmad ja muistendid! Ning ta märkab, et ta jälle nagu alati töö juures tasa lauluviisi ümiseb või vilistab. Elu on temasse tagasi tulnud! Oo, milline joovastav õnn on tervekssaamine!

Uued mõtted äratavad kaua suikunud kavatsusi; ta ette kerkivad kujud, mis nõuavad kehastamist. Nad on temalt juba ammu endale eluõigust nõudnud. Lõuend on muutunud jälle kuulekaks. Käsi järgib kindlalt unelmate käske. Kunstniku liigutusi juhivad kauged tundmatud jõud. Ta elab juba teises maailmas, kus läbi pilkase pimeduse tungib esile kiirgav valgus; valgus on juba olemas, kuid ta on veel maad ümbritsevate udude ja pimeduse kütkes; pimedus voogab ja käriseb; kuldsed kiired läbistavad hämarust ja pilkasusest kerkivad ootamatult esile pühad esiisad ja inglid, langetavad pea ja laskuvad põlvili. On kuulda, kuidas nende riided kahisevad, kuid siis seisavad nad juba kogu oma pikkuses taeva ja maa vahel, ning sellistena näeb neid kunstnik.

Kui käsi väsib, astub Rembrandt sammu tagasi ja tõmbab sügavalt hinge. Äkki tungib ta teadvusse seinakella hele tiksumine. Ta vaatab ringi ja näeb, et ta seisab oma ateljees ning tema ees on krobeline lõuend,

23

millel läigivad raskelt ja niiskelt veel kuivamata värvi laigud.

Varsti on juba keskpäev. Jäämustrid ruutudel on sulanud; piki aknaraame jooksevad peened veenired. Köögist on kuulda Hendrickje laulu. Jookseb sisse Titus ja sööstab isa käte vahele.

Tundes endas helget, rõõmsat jõu juurdevoolu, läheb Rembrandt kööki. Õpilased ootavad einet. Peanoogutusega tervitab ta neid, tõmmu, paljude peente kortsudega nägu on naerul, särab. Ta loeb palve ja murrab leiba. Tema erutust reedavad nii hääl kui ka käed.

Oo, milline joovastav õnn on tervekssaamine!

VI

Väikese Tituse ees avanes maailm üha laiemalt ja täiuslikumalt. Mitmel korral õnnestus tal pääseda väljapoole isamaja piire; hoides kinni Rembrandti või Hendrickje käest, jalutas ta naaberkvartaleis ja imetles majadesaari piki tumedaveelisi kanaleid; ta oli käinud ka Keskväljakul; koos isa õpilastega oli tal lubatud minna isegi Labürintparki, mille imedest ta oli vaimustuses; mõnikord võttis ta südame rindu ja läks üksinda, ilma saatjateta, juudilinnajakku, kuid mitte kaugele, sest kartis, et ei leia enam koduteed.

Kui soe lõbus suvi on möödas, hakkab ta koolis käima. See on Breestraatist kaks-kolm kvartalit kaugemal. Ta on juba palju kordi näinud selle kooli hoonet, tema kõrgeid, peaaegu täiesti ilma akendeta müüre. Ainult ühest kitsukesest aknast ripub välja valge paberileht; sellel on keerulise sidekirjaga kirjutatud punased ja mustad tähed. Titus teab, et see on üks piiblisalm, sest iga kord, kui nad koolimajast möödusid, luges isa talle ette, mis sellele kollakaks tõmbunud paberile oli kirjutatud.

Tihtipeale oli poisike õhates endalt mõttes küsinud, kas tema ka suudab kunagi kirjutada niisama ilusaid keerulisi tähti. Peale selle peab ta koolis veel palju muudki

õppima — raamatuid lugema nagu isa ja arvutama nagu ema . .. Arvutamiskunst oli talle, tõtt öelda,

24

arusaamatu: ta ei suutnud kuidagi mõista, kuidas seda tehakse. Mingisuguste imelikkude tillukeste vigurite abil võib, nagu näha, arvutada, ja arvutada kuni lõpmatu-seni .. .

Ajuti sisendas tume, sünge koolihoone Titusele hirmu ning ta väike süda hakkas arglikust eelaimusest ärevalt põksuma. Kuid hirm saabuva tundmatuse ees andis peagi ruumi aimusele millestki helgest ja rõõmsast.

Kogu kevade viibis ta koos isaga maal vanaema juures. Seda meenutades suleb Titus silmad ja tunneb end jälle selles imepärases maailmas. Ta näeb enda ees kummalist väikest naist. Vanakese põsed on nagu pehmed, krimpsutõmbunud õunapabulad, kuna ümmarguse, mustast riidest tanu alt tikuvad välja hõredate hallide juuste kiharad. Vanaema võtab tal õrnalt kätest kinni ja räägib naerusui midagi niisama arusaamatult nagu nood talupojad-aednikud, kes sõidavad paatidega mööda kanalit, kiites valjul häälel müügiks toodud köögivilja. Vanaema näis Titusele väga naljakana, peamiselt sellepärast, et ta nägi teda esimest korda elus ja sai teada, et see on Hendrickje, — tema ema ema. Maailm on täis kõige arusaamatumaid asju ja elu on imeilus.

Kogu talve oli isa talle alatasa korranud: kui pead end hästi üleval, siis sõidame kevadel vanaema juurde Waterlandi.

Ja ta oligi end hästi üleval pidanud, seda võis majas igaüks kinnitada. Lõpuks saabus kevad; Titusele näis, et oh möödunud väga palju aega, terve igavik, kuid isa millegipärast isegi ei meenutanud oma lubadust. Poiss ei saanud aru, mis siis oli juhtunud; tõsi küll, ta märkas, et isa oli viimasel ajal kuidagi eriti õrn Hendrickje vastu, aina hoolitses ta eest. Võib-olla oli Hendrickje haigeks jäänud, kuigi seda polnud veel kordagi juhtunud, et Hendrickje oleks voodisse heitnud, ja põsedki olid tal üleni punased ning silmad täis õnne. Kuid siis ükskord ütles Hendrickje Rembrandtile:

«Noh, sea end reisiks valmis. Nemad seal ei tea veel meie rõõmsat uudist; enne sügist see ei juhtu.»

Ning ta naeratas hellalt Rembrandtile, too aga suudles teda laubale. Pärast seisis ta kaua liikumatult akna all, otsekui silmitsedes kajakaid, kes joonistasid hõbedasi

25

ringe Põhja Antoniuse lüüsi kohal. Tegelikult ta aga «mõtles», nagu täiskasvanud seda alati teevad, kui nad pikka aega vaikivad, vahtides kuhugi tardunud pilgul. Pärast aga nägi Titus veel, kuidas Rembrandt lõi lahti nende perekonnapiibli, kus ühele esimestest tühjadest hallidest lehtedest oli kirjutatud palju nimesid. Titus märkas, et isa silmitses alumisi, kõige lühemaid ridu: need olid kolme lapse nimed, kellega Titus oleks nüüd võinud mängida, kui nad poleks ära surnud; ja jälgides isa, kelle pilk jäi nendele nimedele peatuma, otsustas poisike uuesti, et isa «mõtleb».

Pärast lõunat asusid nad siiski teele. Rembrandti kõige noorem õpilane viis reisikoti süüdile[1]. Et kajutis oli lämmatav, lubas isa Titusel enda ja kipri kõrval tüüri juures seista. Sealt silmitsesid nad kõrgeid torne, mis kaunistasid kaldaid — isa teadis neid kõiki peast. Terassinise sädeleva veega täidetud kanalid lõikasid sirgete paeltena smaragdrohelisi aasu, ent üleval nende pea kohal kuni silmapiirini välja lendasid kergete pilvede varjud; silmapiir ise aga kord kattus tumeda vinega, kord säras jälle niiskelt päikeses.

[1] Suut —lai lame veesõiduk. (Tõlk.)

Õhtul randus suut väikese küla juures. Titus oli ära väsinud, teda vaevas uni, ja kui käimine sügavaist röö-paist üles küntud pehmel teel eriti raskeks muutus, võttis isa ta sülle. Neid saatis vana kühmus talumees, laternaga teed valgustades. Samal õhtul joonistas Rembrandt ta mälu järgi oma visandite albumisse, millest ta kunagi ei lahkunud; Titus tundis vanamehe kohe ära.

Nad sammusid keset õhtuseid välju, kus otse kanalite kaldal lamasid lehmad, hingates valjult ja raskelt läbi une. Õhk oli soe ja tulvil seda erilist, loomadele omast lõhna, mida Titus hiljem väga hästi eraldama õppis: nii lõhnab laudas ja tallis, samasugune lõhn tõuseb ämbritest ja toobritest, mis on täidetud äsjalüpstud sooja piimaga.

Lõpuks kui teelised olid läinud üle väikese puust silla, jõudsid nad vanaema pisikese maja ette. Titus lõi nagu kartma, kui nägi kolme töömeest, kel olid pori täis pritsitud jämedakoelised villased riided seljas. Need

26

habemikud, karvaste rakkus kätega mehed lehkasid higi järele. See-eest teenija suudles poisikest, kes tundis kohe, et too ei jäta teda hätta nagu vanaemagi, kes lõikas talle samas viilu sooja saia, määris sellele võid ja lõhnavat mett peale ning vaatas heameelest naeratades, kuidas ta kõik kuni viimase kübemeni kiiresti ära sõi.

Väikesel Titusel jäi sellest esimesest õhtust palju mälestusi. Isa võttis ta sülle ja viis trepist üles pööningu-kambrisse. Seal seisis nende jaoks valmistehtud voodi. Pööningul oli palju vana kolu, sealhulgas ka katkiste eesriietega häll. Võib-olla magas selles hällis ema, kui ta väike oli? Kuigi Titus oli väga väsinud, ei jäänud ta siiski niipea magama; liiga palju oli siin uut ja erakordset.

All ajas isa juttu Hendrickje emaga. Talunaisetanus vanake istus laua kohale kummardunult laterna kullaka valguse heledas paistes. Rembrandti näole ja rinnale langes laest aampalgi tume vari.

Kusagilt ülevalt hoovas õlgede lõhna: see tuli katusest. Mustad laiad sarikapuud, mida ühendasid põiki asetsevad roovid, ristusid ülal, moodustades katuse harja; heledail õlgedel mustendasid neljakandilised varjud. Katuse all pesitsesid linnud. Titus kuulis nende rahulikku siristamist ja lakkamatut tiibade sahinat, kuid ta ei tundnud põrmugi hirmu.

Talus veedetud päevad olid päikeseküllased ja muretud. Algul ei julgenud Titus sulastega üksi jääda. Talle meeldis rohkem isaga lähikonnas ringi hulkuda. Rembrandt käis läbi kogu ümbruskonna, kuid tema imelik käitumine neil retkil väsitas Titust. Isa peatus mõnikord äkki, nagu näeks ta uut maailma, mis vete sügavusest selgesti vastu peegeldus, või jäi imetlema vana haralist paju, mis seisis üksikuna kusagil aasa veerel roheliste lemmeldega kaetud läbivoolukanali ääres; paju rohelised taeva poole tõusvad noored võrsed paindusid tuuleiilides. Siis tormas ta jälle edasi nagu meeletu. Miski ei suutnud teda peatada, pilku kõrvale heitmata ruttas ta mööda madalaid mullavalle, mis ümbritsesid poldreid, jooksis mööda niiskeid luhtasid, kus tema jalge eest paiskusid heitunult kõrvale rohelised sisalikud ja halk-jaspruunid konnad ning kuhu Titus oleks rõõmuga jäänud

27

terveks päevaks: Rembrandt tormas aina edasi ja edasi, mööda väikestest kolisevatest veskitest, mida ta nimetas «ämblikkudeks», mis Titust alati vaimustas. Ning peaaegu kogu aja hoidis isa Tituse kätt oma tugevas peos, ent niisugused retked väsitasid poisikest

hirmsasti. Palju parem oli jääda tallu, kus võis murule heita ja end kogu pikkuses välja sirutada. Isa aga sõi kiiresti lõunasöögi ja läks uuesti lähikonda luusima.

Kui Titus aasal pikutas, tundus talle maailm erakordselt kaunina. Taevas näis hiigelkuplina, mis kummus maa piiritu avaruse kohal. Vängeid lõhnu täis jahe tuul sahistas noore tammiku lehestikus. Madalate tüvede vahelt paistsid lillakasse vinesse looritatud põllud tumesiniste vagudega ja mullakamakatega. Taevas sõudsid pilved ja Titus silmitses neid ärevus judinaga. Nad muutsid aeglaselt oma kuju ja nende kummalistes põimingutes viirastusid talle inimesed ja loomad. Küüni tagant kostsid sulaste hääled. Ajuti tundis ta kuumaks-läinud heina peent magusat aroomi, millest lõid läbi tugevamad mulla lõhnad. Eemal, keset künnapuude tihedat lehestikku, seisid laialipillatult teised talud. Seal liikusid edasi-tagasi väikesed sinised kogud, oli kuulda ämbrite kolinat, kaevukoogu kõlksumist, kostis poisikeste vallatuid kilkeid.

Vähehaaval sai Titus oma hirmust vanaema kolme sulase ees võitu. Ta sai teada, et ühe hambaga mehe nimi on Krijn, et Jacob joob sageli rohkem, kui tema tervis lubab, ja tunneb siis peas mingit nõrkust; Petrus, kõige noorem neist kolmest, on katoliiklane, kuigi välimuselt on ta päris tavaline inimene. Peagi käis Titus kõigi kolme sulase kannul ja esitas neile arvutuid küsimusi, ehkki neilt saadud vastused olid talle tihti arusaamatud. Kõige rohkem meeldis Titusele, kui sulased tõstsid ta enda kõrvale vankrisse ja lubasid ohje käes hoida, kuid ainult seal, kus tee oli sirge, ilma käänakuteta ja kanaleist kaugel. Pärast keskpäeva lüpsti lehmi. Dieuwertjel oli ainult poolteist sarve; Filippine oli tõrges ega tahtnud rahulikult paigal seista, kuid hiljem arvas Titus, et küllap parmud hammustasid teda vist kõvemini kui teisi lehmi; Muis oli kirju — hall, kollaste laikudega. Niisugust lehma ei olnud Titus veel kunagi

näinud. Ta tegi tutvust kõigi loomadega ja teadis kõigi nende nimesid. Kord lubas Krijn tal proovida lüpsta, ent kui väga Titus ka ei püüdnud, ei suutnud ta udarast ühtki tilka välja pigistada. Kuidas küll sulased sellega hakkama said, neil läks see päris mängides — valge piima juga sorises otse ämbrisse.

Maja taga kõrgus hiiglasuur sõnnikuhunnik, milles siblis kanakari. Punaste, roheliste ja kollaste sulgedega kukk hirmutas Titust oma tähtsa välimusega; ning kui ta oma vaskse noka pärani ajas ja valjusti kirema hakkas, peatus poisike temast aupaklikus kauguses. Titus pidas paremaks sellest sõnnikuhunnikust suure ringiga mööda minna, kui ta oli teel sealauta, kus hoiti kolme poegimisele tulevat emist; need püherdasid poris või lõmpsisid valjult matsutades ahnelt vana küna ääres, kuhu sulased alatasa toitu juurde valasid. Kui keegi pildus sigu kividega, ruigasid nad lühidalt ja heledalt. Nende rõngassabad valmistasid Titusele hirmsasti nalja.

Majas oli nurgakapp, mida vanaema nimetas panipaigaks. Seal hoiti mesikooke, õunu ja kuldkollaseid pirne; Titus seisis nii mõnigi kord kaua kapi ees ja heitis sellele ihalevaid pilke. Lõpuks hakkas teenijal või vanaemal poisist kahju; nad pistsid talle kähku midagi suhu, andsid pihkugi maiustusi ja ajasid siis jälle õue. Lapsi oli naabruses vähe. Kord, kui Titus oli otsustanud pisut omapead luusida, sattus ta naabertallu ja heitus hirmsasti, nähes äkki koera endale lõrisedes kallale sööstvat; õnneks oli see tige elajas ketis ja Titus pääses võõrast õuest tervelt ja vigastamata tulema. Kuid sellest ajast peale ei julgenud ta enam selliseid matku ette võtta. Varsti kohtus poisike laia kanali ääres, mis vanaema valdusi teiste omadest eraldas, naabrite lastega; need ujutasid puukingast tehtud laevukest. Ja Titus, kes alati kandis kergeid nahkjalatseid, hakkas isalt manguma, et see ostaks talle

puukingad. Vanaema toetas teda. Ta saatis Petruse puuj alatsi te meistrile järele. Meister oli põskhabeme ja lühikese habemetutiga väike vanamees. Ta võttis puupulgaga Tituse jalamõõdu, lõikas pajupuu-tükile noaga sapsud sisse ja lubas peagi tuua paari tugevaid kingi. Kuid Titus tahtis ise kingadele järele minna. Mõne päeva pärast seadsidki nad koos Petrusega sammud

29

küla poole. Kuni kingsepp istus oma töökojas, mida välismaailmast eraldas ainult katus, ja andis puukinga-dele lõplikku lihvi, silmitses Titus, kuidas tõldsepp teisel pool tänavat kaarikule ratast alla pani; punaseks aetud raud susises, kuuri sügavuses aga, kolmjala all leegitsevate laastude kohal, sulatati tõrva. Tõldsepa sell hööveldas midagi tisleripingil, seistes põlvist saadik helkivate laastude hunnikus. Titus jälgis särasilmil seda vaatepilti.

Uhkelt astus ta vanaema ette, puukingad jalas. Kuid juba järgmisel päeval oli ta väga väsinud, sest ta polnud niisuguste jalatsitega harjunud: kingad olid tema väledatele jalgadele liiga rasked. Puukingad heideti kõrvale ja jalga pandi jälle vanad. See-eest oli Titusel nüüd kaks laevukest, mida ta võis vees ujutada: kaubalaev, mis sõitis sõjalaeva kaitse all, nagu isa talle oli õpetanud. Tõsi küll, laevad olid taglastamata, kuid nad kukusid siiski nii toredasti vee peal; nende armetu välimus ei häirinud põrmugi Tituse elavat fantaasiat. Õhtuti pööningukambris oma asemel lebades vaatas Titus sageli, kuidas isa all õues vanaema või sulaseid joonistas. Seal põles mingisugune suur tuli ja punaka valguse ning varjude vaheldumises näisid sulaste näod hirmsate lõustadena. Vanaema kudus usinasti, liigutades oma kõndiste sõrmedega kiiresti vardaid, ning ainult vahetevahel lõi imestades käsi kokku, vaadates seda, mis kunstniku osavast käest juhitud sule alt välja tuli.

Petrus ja teenijatüdruk olid õhtuti tavaliselt kadunud; Titus ei suutnud mõista, miks nad puudusid; samuti ei taibanud ta, miks nad kohtudes teineteisest võimalikult lähemalt mööda püüdsid minna. Mõnikord aga haaras Petrus tüdruku käte vahele ja kaisutas teda kõvasti; Titusele oli arusaamatu ka see, miks nad teineteisega hullates mõlemad üleni punaseks läksid ja lõõtsutama hakkasid. Ning siiski nad nagu otsisid ise juhust hullamiseks ja tundsid sellest isegi mingit lõbu. Mispärast siis, miks?

Oli veel palju asju, mis olid poisile arusaamatud. Kord vabastas Jacob ketist suure pulli ja viis ta laudast vainule, kus see metsik elajas kargas lehmadele selga, nagu oleks tahtnud neid maha murda.

30

«Jacob, ta ju teeb neile häda!» hüüdis Titus sulasele.

Jacob aga puhkes rumalalt naerma. Ka Krijn, kes kuulis eemalt Tituse hüüdu, tõmbas oma hambutu suu muheluseks; aga kui ta märkas, et Jacob kavatseb midagi öelda, andis ta sulasele kiiresti käega märku, et see vaikiks. Pärast vaatas Titus, kui rahulikult ja suursuguselt pull koos karjaga käis. Kõik see näis poisikesele imelikuna ja sundis järele mõtlema; ta märkas siiski, et täiskasvanud ei imesta millegi üle, ja lohutas end mõttega, et küllap temagi aja jooksul teada saab, miks tunnevad Petrus ja teenijatüdruk niisugust heameelt, kui saavad end teineteise vastu suruda, ja miks must pull vagusatele lehmadele kallale tungis, need aga ei mõelnudki tema eest põgeneda .. .

Saabus aeg Amsterdami tagasi pöörduda. Oli kuum südasuvi; õitsvate aasade kohal klabistasid toonekured oma nokka.

«Me ei tohi nüüd ema kauaks üksi jätta,» ütles Remb-randt. Eideke noogutas pead ja loomult kuulekas Titus oli isa otsusega kohe nõus.

Viimasel õhtul, mis nad veetsid vanaema talus, lubati Titusel kauem üleval olla. Vanaema jutustas palju, ja öösel ei saanud poisike, keda kõik kuuldu oli erutanud, kaua uinuda. Talle viirastusid haldjad, võlurid ja mingisugused tiibadega ja öökullipeaga koletised; nad rääkisid kähisevate, õudsete inimhäältega. Luua seljas ratsutavad nõiad ja tulistes vankrites lohed kihutasid õhus mööda, nii et juga taga; väikesel Titusel hakkas isegi pea ringi käima. Kõrvalt kostis magava isa ühetasast hingamist. Poiss surus end vastu isa kaitsvat õlga, läbielatud õudustest ikka veel värisedes. Hommiku eel suikus ta unne. Aga kui ta üles ärkas, haarasid teda kohe mõtted eelseisvast sõidust suudil ja kodust Amsterdamis, ning ta ei kärsinud talu elanikega isegi korralikult hüvasti jätta. Puukingad jättis ta tallu, neid polnud tal ju enam tarvis.

Seekord kandis Rembrandti reisipauna oma õlgadel vanaema kõige noorem sulane Petrus. Joonistused ja visanditevihud jättis kunstnik enda kätte. Ta naufls juba ette rõõmu, millega ta töötama hakkab; maal tegi ta sadu visandeid maastikest ja inimestest. Töös uute

31

suurte piltide kallal, milliseid ta kujutles juba oma vaimusilma ees, on neist visandeist hindamatu abi. Ja juba ongi nad jälle linnas.

Pärast maaelu vaikust ja looduse eredat rohelust näis Titusele, et ta on astunud uude, talle täiesti võõrasse maailma. Linna elu lõi ta uimaseks, ta oli selle täiesti unustanud, see aga oli teda uuesti tabanud. Hirmuga ulatas ta käe isale ja see pigistas õrnalt ja kindlalt ta lapsesõrmi.

Korrapärasemad ja kõrgemad näisid poisikesele majade read, mis peegeldusid kanalite vees; just nagu kõrgemaks olid muutunud ka ümmargused kuplid ja tornid oma teravatipulistes mütsides, mis särasid juuli-päikeses.

Kellade helin märkis meloodiliselt päeva iga tundi. Kanalitel, mis näisid nüüd Titusele hoopis vähem rohelised ja palju sogasemad kui enne, liikusid aednike paadid punaste ja kuldkollaste puuviljade laadungiga. Virvendava vee kohal kaikus hüüdeid ja vilesid. Aeglaselt kukudes ujusid külgkanaleist välja lamedapõhjalised lodjad. Soliidse väärikusega peatusid nad suurte pronksivärvi kaubalaevade juures. Lippe alla laskmata lossi -sid laevad oma kaupu lotjadele, need sõitsid kõrge silla-kaare alt läbi ja kadusid peagi silmist. Kaldail valitses kära ja äriline askeldamine. Kaubakontoreist jooksis rutates välja kirjutajaid kaupade nimestikega ja prahi-dokumentidega; laevadelt anti kaldale korraldusi ja ajuti kostis sealt mõnigi krõbe sõna. Virnadesse laotud kaupade lähedal luusisid tänavapoisid. Terava silmaga korravalvurid jalutasid tähtsalt majade ees ja heitsid poistele kahtlustavaid pilke. Äkki jäi kõik vaikseks; külg-tänavast vuras porisedes välja kaless — ennenägematu vaatepilt! — ja kihutas munakivisillutisel hüpeldes piid kaldaäärset tänavat edasi; kuid siis kõlas ühe kaupmehe poest uuesti käsklus, ja kõik hakkas jälle palavikuliselt liikuma.

Suurte väljakute ääres seisid soliidsed, aukartustäratavad majad; nende paraadtreppide tumedaks muutunud astmed olid kulunud. Paljude välisuste kohal nägi Titus kilpe. Neil olid vapid ja tähendusrikkad ladinakeelsed mõtteterad, mille sisu ei osanud talle isegi

32

isa ära seletada; Tituse pilk peatus alatihti kullatud umbritel, mis näitasid hoone ehitamise aastat. Mida lähemale nad jõudsid Breestraatile, seda vähemaks muutusid majad, mis olid enamikus punaseks värvitud. Ainult mõnes tänavas võis veel näha kõrgeid hooneid, mille hambulised esiküljed sirutusid päikese poole. Tiheda

tolmukorraga kaetud puud seisid liikumatult.
Nende oksad olid nii läbi põimunud, et moodustasid nagu rohelise katuse. Ka inimesed näisid sel tänaval nagu palju vanemad, palju väärikamad ja mõtlikumad, kõik hääled aga kõlasid kuidagi kumedamalt ja rahuli-
kumalt.

Kui Titus taevasse vaatas, märkas ta, et ka Amsterdami kohal säravas kõrguses liiguvad pilved. Kuid siin olid nad justkui palju kaugemal ja väiksemad kui maal vanaema juures.

VII

Sinakas vine looritas sel aastal tähistaevalisi tuulevaikseid suveõhtuid. Rembrandt käis õhtuti tihti jalutamas, mõnikord koos Titusega. Nad vantsisid kahekesi kitsastel kindlusevallidel, kus ühel pool oli vesi, teisel pool aga suured vanad müürid; tumedad niiskuselaigud nende krohvipinnal, mis oli kunagi heledat värvi olnud, näisid videvikus sügavate aukudena. Siin ja seal rippusid müürilt alla leedripuu valged õitesarikad. Lopsakad varjurikkad aiad, mis pimedas näisid tumerohelise ühtse massina ja mida võis ära tunda ainult suveöö vängete, lämmatavate lõhnade järgi, ulatusid kindlusemüürini; ajuti tuli nähtavale mõni aiamajake nagu valvetorn või bastion, mis sirutus kahvatu tähistaeva poole. Siin oli pisut õudne ja erakordselt ilus. Rohutirtsud siristasid. Viirastusliku sulinaga möödus vaiksel veel nähtamatu paat.

Pimedus kuidagi sumbutas kõike, isegi su enda sammude kaja; tundus nagu oleksid need kellegi võõra sammud. Varjude pimedusse peitsid end armastajapaarid ja suudlesid õrnalt. Majad, täis salapärasust, ulatusid otse vee äärde. Siit tõusid vanad keerdtrepid, kadudes

üleval ööpimedusse; hämaruses näisid kaldalt majade juurde viivad väikesed sillad õhus hõljuvat.

Kuuvalgeil öil helendas kõik ümberringi läbipaistvas piimvalges säras. Üha teravamalt eraldusid varjud; seal aga, kuhu vaatas kuu, värelesid murenenud kividel, jalutajate kätel ja nägudel lugematud võlulilled. Aedadest kostis mingeid hääli, ohkeid, ebaselgeid sõnu, elava looduse salapäraseid tunnuseid; nad kuidagi rõhusid väikest Titust, vahel aga tegid ta millegipärast õnnelikuks.

VIII

Kui Hendrickje Tituse voodisse pani, ei jäänud poiss kohe magama, vaid lebas asemel ja kuulatas alt kostvaid, ajuti summutatud hääli. Rembrandt võttis külalisi vastu. Varem oli tal palju sõpru, nüüd oli tal neid vähe järele jäänud. Enamik neist ei suutnud mõista, miks ta meeleolu nii sageli muutub, miks ei lausu ta mõnikord terve õhtu jooksul ainustki sõna, teinekord aga räägib lakkamatult, laksatab käega vastu lauda, jutustab lõbu-saist vempudest oma õpilaspäevil Lastmani juures, ja laseb ühtelugu veinikannul ringi käia.

Ei, need andevaesed kunstnikud ja piiratud mõistusega pürjelid, keda ta nii külalislahkelt enda juures vastu, võttis, ei mõistnud teda. Nad tundsid teisi kunstnikke, visalt töötavaid meistreid, kes liikusid alati mööda üht rada; nad tundsid neid, kes õhtuti, võtnud seljast oma töökitli, raputasid endalt kohe ka kõik mured ja unistused, kes oskasid kohanduda väikekodanlikus ringis, kes pidasid kõige rohkem lugu joomakaaslaste

seltskonnast, labastest, ohjeldamatutest meestejuttudest. Nendele olid eeskujuks Frans Hais ja van der Helst, mõlemad Rembrandti suured võistlejad; nende hulka kuulusid kõik, kes veetsid õhtuid veinikeldreis või korraldasid oma ateljees koos sõprade ja õpilastega kära-rikkaid, metsikuid joomapidusid. Aga kes julgeks öelda, et nad ei ole tõsised meistrid? Aitab, kui neid korra päevavalges vaadata. Siis ei saa neile midagi ette heita. Usinalt veavad nad pintslit mööda lõuendit, ja te võite nende selja taga seista kui palju tahes, jutustada ühest

ja teisest, naistest, veeremänguraja uudistest, isegi kuns-timeistritest, kelle pildid on antikvariaatides müügil, meelitades kokku palju uudishimulikke ja ostjaid, — nad ei pööra teile vähematki tähelepanu, nad aina töötavad ja töötavad, visalt ja pingsalt; neid on võimatu lõuendi juurest ära meelitada. Kui te aga näeksite neid pühapäeval! Ei ole jumalakartlikumaid koguduseliik-meid kui need pintslirüütlid. Nad võtavad enda alla kõik pingid kooripealsel ja jälgivad hardumusega jumalateenistust.

Nad on hoopis teised inimesed kui Rembrandt. Rembrandti on raske mõista. Temas on kõik ühesuguselt imelik. Juba ammu pole teda ükski kirik oma seinte vahel näinud. Rembrandt vaevleb kahtlustes. Juhtub vahel, et ta päevade viisi üldse ei tööta. Küüruvajunult istub ta liikumatult lõuendi ees või lehitseb vanu foliante. Aga kas kunstnik on siis õpetlane? Rembrandt mõtleb asjadele, millele vagal kristlasel ei sobiks mõelda. Teda kahtlustatakse isegi vabamõtlemises. Räägitakse, et Broekis toimuvat üpris kummalisi kokkutulekuid. Ümberristitud, need igavesed rahutuste külvajad, remonstrandid ja vabamõtlejad, ühe sõnaga kogu see ketseritejõuk, kes on hullemad kui türklased ja paavstid, käivat seal koos, arutavat oma asju ning teotavat usku. Need jumalasalgajad Socinianuse järglased võtsid avasüli enda sekka isegi juut Uriel Acosta, kelle tema enda usumäratsejate sekt välja oli heitnud. See on Remb-randtile kohane seltskond. Talle just sobib hiilida piki vaikset kaldaäärt hilisel öötunnil, mil kõik kolded on kustutatud ja aknad pimedad, vabastada mõni paat ja aerudega kuulmatult sõudes minema sõita. Minna öö-varjus Waterlandi. Ta ise on ju pimeduse sünnitis, ta on ööga vennastunud. Just temale on see kohane, et korralike pürjelite magades pidada ühendust jumalasalgajatega ja nakatuda valeõpetuse mürgist; ning seal, Waterlandis, mõnes väikeses talutares või koguni ilges laudas, ühe katuse all elajatega, müüa oma hing kura-dile! Ei, meie esiisad ei ole selleks õige usu eest võidel^ nud . . . Mitte selleks ei seisa jumalakoja uksed lahti, et mõned inimesed võiksid neist mööda minna ja pimeduse katte all rahulolematuse külvamist eelistada! Ei! Inimesel,

kes võib enda kohta öelda: «Mina ja mu pere teenime alati issandat jumalat», ei kõlba pidada sõprust Rembrandtiga. Rembrandt on ketser. Ta ei säästa ennast ega oma kunsti. Varemalt, jah varemalt maalis ta küll päris suure hulga toredaid pilte, nüüd aga on ta "tervenisti Peltsebuli võimuses, ta on kadunud inimene. Seda näeb igaüks, kellel on taipu maalidest, ja meil on seda. Me oleme juba lapsepõlvest alates kõigis kunstiantikva-riaatides omad inimesed, ja oleme ka ise katsunud maalida nii oma ateljees kui ka vabas looduses. Aga mis on Rembrandt? On see siis kunstniku käsi? Nõnda mõistaks isegi laps võõbata! Inetute laikudena tõmbab ta värve oma lõuendile, ja kui need ära kuivavad, lasuvad nad seal paksude koorikutena. Ta on veidrik, rumal! Ja nõuab veel, et inimesed võtaksid tema mäkerdisi puhta kullana! Ja kui sünged toonid, milline vabadus! Ning seda

veel stseenides pühakirjast, mida ta püüab kujutada! Kõik kaob varju, musta uttu! Ta on nagu öökull, kes kardab päevavalgust, ta on ööpimeduse värdjas. Ja mõtelda ainult, kui kõlvatut elu ta elab! Missugune kombelõtvus valitseb tema majas, juba teise teenija-tüdruku on ta oma armukeseks teinud! Küll on langenud hing! Inimesed pöörduvad jälestusega temast kõrvale ...

Ent Titus ei tea sellest kõigest midagi. Ta teab ainult, et tema isal on mõned truud sõbrad, kes teda heameelega külastavad. Ja nüüdki vestlevad nad seal all mahedal, summutatud häälel. Tasa, ilma hüüete ja tolle kiljuva naeruta, millest Titus, kui ta veel väike oli, alati hirmunult virgus. Mõnikord istub ka tema koos teistega, kuni ta magama saadetakse. Õhtuti käib tihti isa juures võõrastav napisõnaline kehvalt riietatud mees; ta võtab kamina ees istet alati varjus. Tema nimi on Hercules Seghers. Titus vaatab isalt Seghersile. Nad on teineteisega sarnased. Ainult isa on kehaehituselt tugevam, ta on võimsam ja jõulisem. Ta istub süüdatud kroonlühtri all keset tuba sõprade ringis. Seghers kummardab pea ja kuulab, ta räägib vähe, kuid alati selgelt, soravalt. Ta on hea inimene. Titusest mööda minnes silitab ta tema juukseid, aga kui tuppa astub Hendrickje, surub ta kerge, aupakliku kummardusega tema kätt. Hendrickje punastab, kuid tunneb heameelt. Rembrandti majas meeldib Seghersile kõik. Ta vaatab kõike armastava, hea pilguga. Titus näeb, et Seghers vaatab sageli kaua, imetlevalt Rembrandti. Ta armastab väga neid, kes hindavad ta isa kõrgelt ja peavad tast lugu. Ka isa on nii lahke kõigi vastu. Ajuti näib poisile, et Rembrandt otsekui muutuks nende vanade sõprade hulgas viibides nooremaks. Ja kui ta näole ilmub nii särav naeratus, et kõik kortsud kaovad, siis imetleb Titus ise ka isa ja vaatab teda tumma lapseliku jumaldamisega. Sõbrad meenutavad oma noorust, ja ühised mälestused rõõmustavad ja soojendavad nende südant. Ka väike poiss tunneb rõõmu sellest sõprusest. Ta on teiste selja taga mugavalt istet võtnud, hiirvaikselt jälgib ta suure mõnuga täiskasvanuid, kuni Hendrickje märkab, et laps on juba liiga kauaks istuma jäänud, ja viib ta üles, kus ta magab ühes voodis Mayriga.

Aeg-ajalt ilmub nende majja väga lärmakas noor mees ilusate vurrukestega ja lühikeseks pöetud prantsuse habemega; ta räägib kiiresti, käskivalt ja vaatab kõigile ülevalt alla. Titus paneb tähele, et isa muutub tema juuresolekul sõnaahtraks ja loovutab võõrale oma koha kroonlühtri all. See provintslik bürgermeister on Jan Six. Kui teda paluti õhtusöögile jääda, pandi tina-peekrite asemel lauale kristallklaasid ja vaskküünla-jalad ilusate värviliste küünaldega. Lauas 'istudes rääkis härra Six üksinda: ta ei sallinud vasturääkimist. Kohe pärast esimeste klaaside tühjendamist hakkas ta kõige kallal norima, otsides põhjust tüliks. Tema väike lihaseline hoolitsetud käsi Rembrandti tugeva lühikeste sõrmedega käe kõrval värises ja tõmbus iga hetk rusikasse, lõpuks lõi Six võimukalt ja ülbelt rusikaga säärase jõuga vastu lauda, et kristallklaasid oma peenikes-tel jalgadel klirisesid. Pärast õhtusööki pani ta oma ravitud käed selja taha ja jooksis kogu majas ringi, imetles ja kritiseeris, päris mööbli ja kunstiteoste hindu, katsus umbusklikult esemeid, mida ta varem polnud näim^d, sõimas Rembrandti pillajaks ja samas seletas talle jälle midagi oma kõmiseval meeldival häälel. Kunstnik kuulas

sõnatult ja vastas tagasihoidlikult, ühesilbiliselt. Pärast kõneles Six Rembrandti õpilastega. Ta patsutas neid õlale ja palus näidata oma töid. Paremad neist valis ta välja ja mõne päeva pärast saatis neile teenri järele. Kuigi õpilased ei saanud Sixilt punast

krossigi, täitsid nad silmapilkselt kõik tema soovid ja olid õnnelikud, kui nende maalid või ofordid «vastasid tema maitsele», nagu ta ise heatahtlikult väljendas. Amsterdamis peeti teda ju kõigi nende suureks soosijaks, kes tahtsid edasi jõuda, olid nad siis kirjanikud või kunstnikud. Nad tundsid end meelitatuna, kui ta röövis nende paremad teosed, ja mõttes nägid juba oma lõuendeid mõnes Clemens de Jonghe'i näitusesaalis, unistades suurtest summadest, mis langevad neile tasku, kui pildid oksjonil maha müüakse.

Härra Jan Six jäi harva terveks õhtuks. Mõnikord tõi ta Titusele pehmes siidkotikeses maiustusi — suhkrustatud läikivaid puuvilju, mida kattis mitmevärviline glasuur. Kuid millegipärast ei valmistanud need helded kingitused Titusele rõõmu, ta sõi neid pigem hirmu kui mõnuga. Ta kartis Sixi. Vahel märkas ta, kuidas see härra tema isale märku andis; nad astusid siis kõrvaltuppa ja Titus kuulis, kui nõudlikult ja teravalt Six tema isaga kõneles; kord oli uks juhuslikult paokile jäänud ja poisike nägi, et isa seisis vihase väikese käskija ees alandlikult langetatud päi. Laual olid paberid — suured valged hirmuäratavad lehed. Siin oli mingi saladus; saladusi on küll eranditult kõigil täiskasvanuil, kuid isa ja Jan Sixi vahel oli see halbaennustav, sugugi mitte niisugune nagu Rembrandti ja Seghersi või Menasseh vahel. Titus sai sellest kohe aru, kuigi ei osanud seda sõnades väljendada. Isa ja Jan Six viibisid tükk aega väikeses toas lukustatud ukse taga, ja kui nad lõpuks sealt välja tulid, olid Sixi põsed kaetud punaste laikudega, silmis vaikus vihatuluke, isa aga kehitas õlgu, ta oli väsinud ja murelik, kuid nähtavasti isegi rahul sellega, et jutt oli lõppenud. Six ei viivitanud majas enam hetkegi.

See külaline ei märganud kunagi Hendrickjet, aga kui juhtuski, et ta ei saanud temast mööda minna, siis kohtles ta teda kui tundmatut teenijatüdrukut. Iga kord, kui

ta ära läks, küsis Hendrickje Rembrandtilt, mis kokkuleppele nad jõudsid. Isa langetas neil puhkudel silmad. Oli näha, et Hendrickje küsimused valmistasid talle piina. Ka seekord ei vastanud isa, ja mõlemad ohkasid sügavasti. Rembrandti ohkes oli heasüdamlikku pilget ja alistuvust; Hendrickje ohkes — leebet etteheidet ja allasurutud hirmu.

Titus armastas mängida põrandal. Toas olid salapärased pimedad nurgad, kus oli kerge kujutleda igasuguseid imesid; samuti võis roomata toolide ja laudade all nagu pisikeses vallikraavide ja kindlusemüüride maailmas; suur vaip oli järveks või karjamaaks, tumedad mustrid vaibal aga sildadeks või kanaliteks, nii kuidas vaja oli. Titusel oli erakordselt elav fantaasia, mängides ei vajanud ta kaaslasi ega lelusid; ta oli selles unelmate riigis ainuisikuliseks valitsejaks. Kuid mitte ainult seepärast ei armastanud ta mängida põrandal. Siin oli eriti mõnus kuulata ka täiskasvanute juttu. Teda ei huvitanud põrmugi, millest nad rääkisid; sest ta taipas ju nende kõnelusi ainult ähmaselt, mõnikord aga ei taibanud üldse. Ent talle meeldis nende tõsine toon, võlus see salapärasus, mis ümbritses arusaamatus üksluises jutus ootamatult esilekerkivaid raskeid, tähendusrikkaid sõnu. Täiskasvanud elasid hoopis teises, kauges ja ahvatlevas maailmas, mis Titust enda poole tõmbas. Seepärast kuulas ta neid kõnelusi salajase juubeldustundega. Pärast Sixi külaskäike kuulis poisike tihti vanemate tasast, murelikku keskustelu ja kaebeid, tundis nende erutust ja rahutust, mis hajusid argipäevaelu muredes.

«Mis ajaks ta raha nõuab?»

Kõige sagedamini kostab Rembrandt vastu tahtmist: «Raha! Küll ma talle raha ära annan! Kuid ta ei taha praegu kuulda mingisugustest pikendamistest, selles on asi. . . Ta pikendab kõigile, ainult mitte mulle! Mulle ei anna ta hingerahu. Mind ...» Hendrickje manitseb teda õrnalt:

«Aga miks sa siis venitad, Rembrandt. . . Ja miks sa siis ostad kogutud raha eest igasugust tühja-tähja kokku?»

39

Isa vihastab:

«Kas teised ei tee nii? Kas van der Helst või Ruysdael ei osta asju? Miks siis nemad võivad ja mina ei või? Olen ma neist halvem? Aga kui mul on raha, kas ma võin siis rahulikult pealt vaadata, millises puuduses elab Seghers ainult sellepärast, et lollid on tulnud arvamisele, nagu maaliks Hobbema maastikke paremini kui tema? »

«Ja kui ma Sixile järele annaksin,» jätkab isa murelikult, varjatud vihaga hääles, «siis peaksin maha müüma kõik, mis mul on. Ma ei või ju ometi ööd ja päevad läbi töötada ainult selleks, et temale võlga maksta? Me ju leppisime kokku, et ma tasun võla mõne aasta jooksul...

Clemensi juures on suur hulk minu gravüüre, kuid neist pole kippu ega kõppu kuulda. .. Minu raamatus on veel kümneid maale, mille eest ma pole midagi saanud .. . Kõik hoiavad raha kinni. Kõik paluvad pikendust. Aga meie heaolu sinuga sõltub sellest, kas meil on sada kuldnat rohkem või vähem. See igavene rahapuudus .. . Vanasti oli hoopis teisiti...»

Rembrandti majast viivad endiselt nähtamatud niidid kõigis suundades linna, viivad kohtadesse, kus neid võib kõige vähem oodata. Need niidid viivad Abraham Frantzeni valgesse, piparmündist lõhnavasse apteeki. Abraham Frantzen aitab Rembrandti väsimatult nõuannetega, kuigi viimane ei pööra neile vähematki tähelepanu; need niidid viivad Breestraatile rabide juurde, kes piserdavad juukseid muskusega ja siidist palverüüdesse rõivastunult loevad prohvet Sakaria raamatut või seletavad talmudit; need niidid viivad Vlooyenburghi viletsatesse kambritesse, kus elavad rabide õpilased — Rembrandti modellid; pisikestesse ilmetutesse onnidesse, kus väikekaupmehed nagu näiteks Jeremias de Decker kirjutavad salaja värsse ja kalligraaf Coppenol müüb näruste krosside eest oma kunsti; need niidid viivad ka linna keskusse, kus kavalad kunstiteoste kokkuostjad ootavad Rembrandti kuulsuse loojakut, et maksta talle võimalikult vähem; niidid viivad ka paleedesse Keizersgrachtil

40

ja elamutesse, mis kuuluvad võimsatele laenuandjatele — Harmen Beckerile, Hertsbeekile ja teistele, kellega kunstnik end kibedail rahapuuduse päevil uisapäisa oli sidunud; niidid Rembrandti majast viivad ka üksildastesse pööningukambritesse, mida ei tunne kunstiteostega hangeldajad, kus graveerimislaudade kohal küürutades istuvad poolpimedad raugad, et väriseva käega jäädvustada joonte abil loojuva elu unistusi. Läbi kogu Amsterdami kärarikka tänavatelabürindi jooksevad saladuslikud niidid, vaenu ja sõpruse nähtamatud saadikud; ja see, kelle juurde kõik need niidid kokku jooksevad, pöörab neile vaevalt tähelepanu, ta lukustab enese oma ateljeesse ja loeb evangeeliumi. Ta teab, et ta vabastab enese kõigest, niipea kui võtab kätte terava graveerimisnõela ja happepudeli; tal on vaja ainult alustada tööd, see aitab lahti saada igavestest võlgadest, ja selles töös unustab ta võlad ...

Tema kõrval aga elavad auahned, arulagedad inimesed, tema õpilased, kellele kuulub tulevik; nad kujutlevad end küllalt tugevatena, mõtlevad, et suudavad maailmale vastu astuda, nad tahavad söösta sellesse segasesse ellu, mis on täis kadedust, toredust, joobumust ja pettumusi. Govert Flinck ja Fabritius, van Hoogstraten ja Renesse, kõigi nende tiivad olid kasvanud Rembrandti majas, siin olid nad omandanud julguse ja enesekindluse.

Jah, nii on see alati: ühel ilusal päeval tuli Rembrand-til veenduda, et tal pole neile enam midagi öelda, et nad ei taha teda enam kuulata .. . Nad olid ju saanud temalt kõik, mis ta võis neile anda. Nad olid küllalt küpsed, et vabaneda neid üleskasvatanud võimsast tüvest, et tugev tuuleiil tõstaks nad ja kannaks võõrale maale, kus nad juured mulda ajavad ja ise uute lopsakate õite külluses õitsele puhkevad.

Nii on see alati: äkki otsustasid kõik õpilased ta maha jätta. Kui ta neile mõtleb, tunduvad nad talle ikka endiselt noorte kollanokkadena, kes tulid kunagi ta juurde, põledes ihast, et tema nad välja kujundaks, neid õpetaks; nüüd, kus nad ära lähevad, tunneb ta neid veel vaevalt ära. Kuid nad lähevad kõik, viimane kui üks. Mõned jäävad talle truuks, külastavad teda mõnikord või kirjutavad talle. Teised unustavad kohe, kui on ise

kuulsuse kätte võitnud. Ja kui ta vahel harva neist kuuleb, siis ainult kunstikaupmeestelt või juhuslikult kohatud ühiseilt tuttavailt. . . Kord tuleb päev, kus ta saab tunda täielikku üksindust. . . Kas ta mõtleb sellele! .. . Jõuab kätte päev, kus enam keegi tema juurde ei tule; kõik tema endised õpilased lendavad laiali, teistesse linnadesse, aga võib-olla ka teistesse maadesse; küll see võib olla kuratlik auahnus — arvata, et sulle on kodumaa piirid kitsad! Nad unustavad ka tema, oma õpetaja, ja oma nooruse. Jah, niisugune on tema saatus. Meistri saatus. Anda ja mitte midagi vastu saada. Kõik elavad tohutust rikkusest, mille on loonud tema geenius . . . Üliilus, ent traagiline saatus. Jõuab kätte päev, kus ta saab tunda, mis tähendab üksindus . . . Kas ta mõtleb sellele?

Meister töötab.

IX

Sügisel viis Hendrickje väikese Tituse kooli, mis oli poisile nii suurt hirmu valmistanud.

Titus oli juba peaaegu unustanud kooli tumepunased müürid ja kitsukesed aknad, kuhu olid välja pandud ilusad, punaste ja mustade tähtedega kirjutatud plakatid. Kui vihma ei sadanud, mängis Titus päevad läbi hallide kiviplaatidega sillutatud tänaval. Aga nüüd, kus ta Hendrickje käest kinni hoides lähenes hoonele, mille välimus üksi ta väikese lapsesüdame kiiremini põksuma pani, kui ta juba eemalt nägi tervet trobikonda poisi-klutte, kes kisa ja karjumisega jooksid teravate kividega sillutatud sõiduteel, oodates tornikella lööke, mis kuulutasid tundide algust koolis, haaras poisikest tugevamini kui kunagi varem segane, südant ängistav hirm.

Ta aeglustas sammu ja vastas ema lõbusatele küsimustele vaid sosinal. Kas tõesti jäetakse ta siia ihuüksi nende suurte mürakarudega? Vanemate poiste ohjeldamatud koerustükid hirmutasid teda. Poisid olid nagu ketist lahti pääsenud. Nad trampisid jalgadega, karjusid, kaklesid, hullasid metsikult ja kärarikkalt; nende mängude südametust julmusest sai Titus kohe aru. Ta taipas, et siin on hea ainult tugevatel ja julmadel, ning

kui ta nägi, kuidas väike poisike, pisut vanem kui ta ise, mänguhoos suurtele poistele jalge alla kukkus, heitus ta sellest nii, nagu oleks see tema endaga juhtunud. Pikali maas, vaatas poisike suurte ehmunud silmadega enda ümber, kuni ta juurde jooksis tüdrukuke, muidugi tema õde. Ta tõstis poisikese üles, manitses teda ja lohutas. Kas ema ei näe siis, kuidas siin väikestele poistele liiga tehakse?

Tituse erutus aina kasvas, sügav, hirmus erutus; ta manas silmade ette pilte, üks teisest õudsem. Ta süda tõmbus kokku, huuled värisesid.

Hendrickje kummardus ta poole:

«Miks sa siis seisma jäid?»

«Äkki nad teevad mulle haiget?» ütles ta tasa, kaeblikul häälel.

Ema puhkes naerma.

«Kas sa kardad?» küsis ta. Ei, emal pole temast põrmugi kahju.

Ta ei vastanud. Muidugi ta kardab. Aga kuidas öelda emale, et ta on rusutud ja erutatud, kui ema ta üle naerab? Ta surus pisarad tagasi ja püüdis mõelda kaugetest, kõrvalistest asjadest. Ent hirm jälitas teda kõikjal. Titus ei osanud seda isegi seletada. Teised lapsed ometi mürasid ja naersid, käitusid täpselt samuti, nagu ta ise alles eile oli käitunud. Miks näib siis maailm äkki täis ähvardavaid ohte? Ja miks tema, Titus, kardab, et teda hakatakse alandama ja kiusama, kui ümberringi on nii kärarikas ja lõbus?

Kuid juba juhibki ema ta üle väikese kooliõue. Nad mööduvad akendeta müürist, mille taga peitub veel rohkem hirmutavaid asju. Tüse, kohmakas koolmeister toetub küünarnukkidega luuk-ukse alumisele poolele ja vaatab neid emaga nagu aknast. Viisakus vanemate inimeste vastu ja uudishimu hajutavad hetkeks Tituse hirmu ning ta hakkab uudistavalt silmitsema seda väärikat meest. Tüseda mehe väikesed teravad torkivad silmad upuvad rasvavoltidesse; pea, mida katab väike must läiketa müts, on nagu ilma kaelata asetatud otse kerele, mis on mähitud pikka mantlisse. Paksud, lühikeste sõrmedega käed on rusikas ja toetuvad luuk-uksele. Tüse mees silmitseb millegipärast teraselt Hendrickjet,

ja Titus märkab, et tema lai suu sealjuures vaevumärgatavalt liigatab. Mida väljendab see nägu. Põlgust? Pilget? Mis imelikku leiab koolmeister tema emas? Poiss vaatab küsivalt Hendrickjele; ka tema märkab muidugi koolmeistri pilku, sest ta kohmetub ja punastab üleni.

«Nii et tõin siis Tituse teie juurde,» ütleb ta, kuid nii tasasel ja alandlikul häälel, et see kostab poisikesele päris võõrana. Alles äsja oli ema naernud teda, Titust, tundmata vähematki kaastunnet, nüüd aga on tal äkki emast väga kahju, ning korrapealt hakkab ta vihkama koolmeistrit ja tema nüridat, täispuhutud nägu.

Sõnatult ulatas Hendrickje koolmeistrile õpperaha ja läks vaikides, mitte väga kindlal sammul minema. Kuid ootamatult tuli ta tagasi, kükitas Tituse kõrvale ja suudles teda kaua, kaua. Poisike põimis kaitsvalt oma käed ta kaela ümber. Esmakordselt tundis ta end mehena, lohutajana. Näis, et ema tundis sügavat liigutust tema mehisest soovist julgustada teda; ta naeratas ja heitis koolmeistrile uhke, heldinud pilgu. Too aga kehitas õlgu ja pöördus kõrvale.

Hendrickje läks kiirel sammul ära. Titus jälgis teda, kuni ta kadus silmist; hetk hiljem seisis ta juba üksi ja abituna ebameeldiva tüseda mehe ees, kes võttis tal käest kinni ja viis endaga kaasa.

«Me paneme su nime kirja,» kõlas imal, vastik hääl.

Niisiis oli Titus koolis. Esimest korda elus. Ta vaatas ringi. Pikk pimedate nurkadega ruum. Lagi oli madal, aknad aga veel kitsamad, kui Titus seda oli kujutlenud. Ees kõrgus kateeder. See sarnanes kantsliga, millelt kirikus jutlusi peetakse — isa õpilased olid teda vahel kirikusse kaasa võtnud —, ainult kooli kateeder oli palju madalam ja mitte nii ilusasti nikerdatud. Üle kogu ruumi oli paigutatud kümmekond kitsaste seljatugedega pinki. Mõnel pingil olid seljatoed halvasti külge kinnitatud; pingid olid ära kriimustatud, nende värv oli maha koorunud ja kõik nad olid inetutest tindilarakatest kirjud.

Seina külge löödud riiulile oli kuhjatud väljarebitud lehtedega raamatuid; pooleldi lahtikistud seljad olid

44

kaardu tõmbunud või murdunud ja lipendasid igasse külge. Titus sai aru, et need on piiblid ja lauluraamatud.

Kateedri taha seinale oli samuti riiul kinnitatud. Sellel seisis tolmunud kann. «Arvatavasti tint,» mõtles Titus, silmitsedes musti tindiniresid, mis kannu noka juurest alla valgusid. Samas vedelesid kaks-kolm virna väiksemaid raamatuid. Mis raamatud need olid, seda Titus esialgu ei teadnud.

Koolmeister kobis mürarikkalt ja kohmakalt kateedrisse. Titus seisis tagasihoidlikult selle ees ja ootas. Ta vaatas, kuidas koolmeister võttis paksu krabiseva paberilehe ja teritas seejärel väikese noaga ruttamata, suure osavusega hanesulge. Nüüd kummardus vastik nägu pärgamendi kohale, ümmargune rasvas käsi hakkas liikuma, joonistades ootamatult ilusaid kriipse ja kee-ritsaid; tüseda mehe silmad särasid enesega rahulolevalt. Pidulikult luges ta kirjutuse üle:

«Kahekümne kaheksandal septembril. Titus, Rembrandt van Rhijni poeg, Breestraatis. Kaheksa aastane. Tasutud kolm šillingit.»

Koolmeister vaatas toas ringi, nagu otsiks ta Titust kusagilt kaugemast nurgast. Lõpuks peatus ta enesega rahulolev pilk kateedri ees seisval väikesel alandlikul kogul. Titus tundis, kuidas teda haaras jälle hirm.

Koolmeister sügas oma lõuga.

«Sa oled vist hea poiss ...» ütles ta. «Kui ainult pühakirjas ei oleks öeldud: «Vanemate patud nuheldakse laste kätte kolmandast ja neljandast põlvest saadik!»»

Ähkides ronis ta käbedasti kateedrist alla ja sammus ukse poole.

Titus oli nõutu. Mida tahtis see vastik paks mees öelda?

«Vanemate patud?» väike Titus oli neid sõnu sageli kuulnud. Ta teadis, et need seisavad suures raamatus, piiblis. Aga kas need käivad siis tema kohta? Mis patud need on, ja missugused vanemad? Temal on ju ainult isa! Poiss vaatas rahutult ringi.

Ootamatult pöördus koolmeister ringi ja käskis:

«Istu esimesse pinki.»

45

Titus täitis kiiresti käsu. Kuni ta veel määrdunud pinkide vahel kobistas, lõi äkki valjusti tornikell, ja otsekui vastuseks sellele kõlas igast küljest kellalööke. Koolmeister paiskas ukse pärani. Hetk hiljem tormas ruumi kari metslasi. Titus nihutas enese üsna pingi servale. Oma kirjeldamatuks kergenduseks veendus ta, et kõik volaskist tülinorijad võtsid istet tagumistel pinkidel, tema naabriteks aga olid samasugused väikesed poisid nagu ta ise.

Pingiridade vahel trügides tõuklesid poisid ja jagasid võmmusid paremale ja vasakule. Kogu aeg kostis koolmeistri vihast jämedat häält, mida saatis teadmata kust pihku haaratud kepi kompsimine. Pöörane kära pani Tituse värisema. Ning äkki jäi kõik vaikseks. Poisid võtsid nagu käsu peale mütsid peast.

Koolmeister luges palvet.

Tagumistel pinkidel hakkasid poisid pomisema, korrates koolmeistri sõnu. Too ei katkestanud hetkekski palvet ning alles siis, kui kõmin hakkas teda juba liiga segama, lõi ta oma lugemise taktis kepiga ärritatult vastu põrandat. Lõpetanud palve, vaatas ta raevunult tagumistele pinkidele, kus valitses jälle eeskujulik vaikus. Kuid just sel hetkel hakkasid kaks poissi esimeses pingis äkki kaklema. Tituse kõrvalt kostis karjatus; üht poisikest oli torgatud mingi terava asjaga. Hüpeldes veeres põrandal õun. Koolmeister tõstis ähvardavalt ja käskivalt käe. Kaks vanemat poissi sööstsid kibedasti nutvaid kaklejaid lahutama. Seejärel hakati lauluraamatuid välja jagama, loopides neid otse pinkidele. Katkised, räbaldunud raamatud käisid ühtedest halastamatutest kätest teistesse, kuni nad olid kõige tugevamate ja osavamate poiste käes.

Vihale aetud koolmeister kopsas jälle kepiga vastu põrandat ja käskis psalme lugema hakata; õpilased pöörasid kiiresti lehekülgi; Titus kuulis kogu aeg rebeneva paberi kärinat.

Pidulikult sünge ilmega ajas koolmeister püsti oma lameda pea, millel ilutses jälle tema väike müts. Koolmeistri suu avanes ja sulgus. Titus vaatas imestusega, kuidas lühike punane keel vaikus ümarikus avas, millest lendas välja häälikuid. Kuid siis kostis jällegi igast

46

küljest põrgulärmi. Poisid kordasid täiest kõrist psalme; koolmeistri jäme bass undas nagu kusagilt kaugelt. Titus ootas ärevusega, millega see kõik lõpeb.

Koolmeistri abilised korjavad lauluraamatud jälle kokku, panevad need endisele kohale, lähevad siis ligemale ja jäävad seisma kateedri ette, kus on juba istet võtnud koolmeister, kes on ähkides ja puhkides sinna pugenud. Üksteise järel vastavad poisid tuimal häälel õppetükke ja niisama tuimalt esitab õpetaja neile küsimusi.

«Mida ütleb teine käsk?»

«Et meie jumala nime juures mitte ei neaks, ei vannuks, ei lausuks, ei tarvitaks seda asjatult, et meie tema nime ei teotaks ega mõnitaks, et me ei muutuks nende koledate pattude kaasosalisteks, vaikides nendest, kui me näeme, et neid teevad meie ligimesed! Niisiis, jumala püha nime peame nimetama ainult hirmus ja harduses, et mitte vähendada jumala suurust, vaid pöördudes tema poole, oma sõnades ja tegudes ülistades teda.»

«Kas jumala nime tarvitamine sõimus või valevandes on nii suur patt, et jumal on vihane isegi selle peale, kes ei ole küllalt usin ega aita oma jõudu mööda, et niisugust sõimu ja vandumist tõkestada ja välja rookida?»

«Jah, muidugi. Sest pole teist nii ränka pattu, mis kutsuks välja veel suuremat jumala viha, kui seda on jumalateotus; seepärast käsibki jumal karistada surmaga neid, kes teotavad teda.»

Kiirelt ja soravalt vastasid mõlemad poisid tigeda koolmeistri kõigile küsimustele, nii kiiresti, et Titusele ei jäänud sellest midagi meelde, ta ei suutnud isegi taibata pooltki sellest, mis nad ütlesid, ja juba läksidki mõlemad tagasi oma kohtadele. Niisama kuulekalt vastasid ka teised õpilased. Kuid ainult vähesed vastasid küsimustele ilma eksimata, peaaegu kõik nad takerdusid alatasa; vahetpidamata kompsis kepp koolmeistri

viha ja rahulolematuse märgiks vastu kateedri äärt. Pikapeale sai Titus aru, et esimesed kaks poissi on koolmeistri abilised ja eeskujulikud õpilased, teistele aga on ükskõik, kas koolmeister neid kiidab või ei.

«Mis nad seal kogu aja räägivad?» küsis Titus tasa oma naabrilt.

47

Ümberringi algas sosin:

«Vaadake, see poiss pole katekismusest kunagi midagi kuulnud!»

Järgnes vihane, vali põrutus kepiga vastu põrandat.

«Titus van Rhijn, mitte juttu ajada! Teie kõik vait!»

Tituse põsed lõid õhetama, kui ta kuulis oma nime, mida koolmeister valjusti hüüdis. Ta tõmbus veelgi rohkem nurka.

Kuid siis kostis uuesti tema selja tagant sosinat:

«Vist maalikunstniku poeg?»

«Kas sellesama, kes ei käi kirikus?»

«Las ma õige vaatan seda memmepoega!»

Naabrite sosin uppus üldisesse kärasse. Titus ei teadnud, kuhu häbi pärast pugeda, ta oli nagu vaatamiseks välja pandud. Ta oleks tahtnud nutma puhkeda, kuid hirm, tuim rõhuv hirmutunne nööris kõri. Ta tundis end teotatuna ja alandatuna: mis nad rääkisid tema isast?

«Kuhu end peita?» mõtles Titus südamevaluga. Siin pole kedagi, kes astuks tema kaitseks välja. Varem oli nii, et ükskõik kuhu ta ka ei tulnud, teda võeti igal pool suudluste ja hellitustega vastu; siin aga tunneb ta end kohutavalt üksinda, igaüks võib talle liiga teha.

Ta vaatas koolmeistrile, kuid poisikese küsivale pilgule vastamise asemel surus väike paks mees huuled kokku, vaatas külmade, südametute silmadega enda ette ja kordas valjusti:

«Mida ütleb teine käsk?»

Kellegi käsi raputas Titust õlast ja poisike tõmbus kramplikult kössi.

«Sa too meile mõni pilt! Teil on neid palju!» Titus ei liigutanud end.

«Muidu võime sulle ka tuupi teha,» sisistas keegi ta selja taga.

Titus tegi, nagu ei kuuleks. Võib olla, et ka see, kes seda nõuab, unustab oma ähvarduse.

Väike Titus võttis kogu oma jõu kokku ja sundis end kuulama küsimusi ja vastuseid, mis ikka veel kateedri kõrvalt kostsid.

«... et meie jumala nime juures mitte ei neaks, ei lausuks …»

48

«... ei vannuks ...» parandab koolmeister kannatamatult; teda ärritab hirmsasti, et ta peab kordama üht ja sedasama.

«. .. ei vannuks, ei lausuks, ei tarvitaks seda asjatult, et meie tema nime ei mõnitaks ...» «... ei teotaks!»

Raskelt ja teravalt taob kepp vastu põrandat. Koolmeister lööb rusikaga vastu kateedrit. Titus saab äkki tagant niisuguse võmmu selga, et kukub pingilt põrandale. Ehmatus ja ootamatus võidavad lõpuks hirmutunde ja ta puhkeb nutma.

Tagumistelt pinkidelt tõusis metsik, ohjeldamatu juubeldus. Poisid vilistasid valjusti, tagusid peopesadega vastu pinke; kiljuv naer lõikas ebameeldivalt kõrva. Läbi idapoolse akna langes väikese Tituse tumedatele lokkidele nagu pilkeks hommikuse päikese

kaldkiiri. Ta tõmbus uuesti oma nurka. Koolmeister turtsatas kahjurõõmsalt, ronis kateedrist alla ja puudutas Titust õlast. Kui uustulnuk nutab, kuidas sa siis ilma vahele-segamata läbi saad?

«Kes sind tõukas?» küsis tüse mees.

Titus raputas pead. Ta ei julgenud silmi tõsta ja soovis vaid üht, et koolmeister kiiresti eemalduks ega tõmbaks ta peale üldist tähelepanu; kibedad pisarad aga aina jooksid mööda põski, veeredes suunurkadesse. Koolmeister tõmbas teda varrukast.

«Ütle siis midagi!»

Titus raputas jälle tõrksalt pead. Kardan, kardan, kardan .. . Hirm oli juba nüüd, sealjuures oli ta alles vaevalt üle kooli läve astunud. Titus nuuksatas meeleheites valjusti. Koolmeister kehitas põlastavalt õlgu ja sõnas:

«Jätkame tundi!»

Kära vaibus pikkamööda. Koolmeister ronis ähkides kateedrisse tagasi. Jälle kompsis kepp mõõdetult. Jälle pudenes üksluiseid küsimusi. Nende sõnad peitsid endas salakavalaid, arusaamatuid ähvardusi. Ja abitustundest rõhutud Titusele näis, et kõik need on sihitud tema vastu. Ta ei tahtnud neid enam kuulata.

«. . . kas see on suur patt, teotada jumala nime vande andmisel või lausumises? ...»

49

Lapsed vastasid puiselt:

«... ei ole teist nii rasket pattu, mis kutsuks välja veel suuremat jumala viha ...»

Väike Titus hakkas värisema. Pisarad veeresid jälle. Oh, millised hirmsad sõnad! Viha, patud, jumal... Poisikese vaimusilma ette kerkisid suured nimetud sünged kujud. Jumal, patud, viha. Kehatud ja hirmutavad, tõusid nad ikka uuesti ja uuesti... «Ema, ema, miks sa tõid mu sellesse kooli? Ma kardan nii väga, ema, kardan nii väga; ja siin pole kedagi, kes minu eest välja astuks .. . Ema!»

Hääled jäid vait. Uuesti lõi tornikell. Külm ere päike piilus sisse koolmeistri pea kohal asuvast väiksest neljakandilisest aknast. Lapsed jäid vähehaaval vaikseks. Neil oli juba igav. Nad olid sosistamisest ja müramisest väsinud ning mängisid loiult väikeste nugadega või vahetasid pingi all vurriluid, mis vastu pinke puutudes valjusti kolksusid.

Koolmeister jagas ise kätte raamatud, mis seisid kateedritagusel riiulil. Nendes raamatutes olid päris pisikesed imelikud vigurid; näis, nagu oleksid sipelgad mööda lehekülgi laiali roninud. Ja Titus teadis, et nüüd hakkavad poisid arvutama ... Salamahti tõstis ta kätele langetatud pea ja hakkas silmanurgast poisse piiluma: nad asetasid tahvli põlvedele, kummardusid selle kohale ja uurisid laupa kortsutades vigureid ...

Äkki varjas kellegi lai kogu valguse: Tituse ees seisis koolmeister, käes vana kulunud raamat, üleni tindiplekke täis. Kaanel ilutses suur kukk. See sarnanes vanaema koleda kukega ja Tituse süda jäi seisma, tõmbudes ootuses kokku.

Koolmeister viipas ühele vanematest poistest:

«Geerten, vaata teiste järele, ma hakkan Titust õpetama.»

Geerten läks ette, sirutas oma väga lühikeste varrukatega kõhnad käed välja ja haaras pidulikult kepi. Enesega rahul olles vaatas ta üle õpilaste read, kes hoidsid vaevu naeru tagasi. Kuid niipea kui koolmeister talle selja pööras, näitas Geerten talle pikka nina ja hakkas siis agaralt mööda klassituba edasi-tagasi käima.

50

Koolmeister puges vaevaga pinki, kus istus Titus, laskus tema kõrvale ja avas kukega raamatu.

Titus nägi suurt hulka tähti, mis olid talle veel tundmatud, ja iga tähe kõrval väikesi pilte. Ta mõtles, et need pildid oleksid palju ilusamad olnud, kui need oleks joonistanud mõni isa õpilastest, ja veel toredamad, kui need oleks joonistanud isa ise!

«Noh, vaata tähelepanelikult!» sõnas koolmeister rangelt, tursunud käega tähele näidates. «A-a-a-a,» venitas ta, suud pärani ajades.

Titus kordas, pooleldi lõbusalt, pooleldi tõsiselt, ja püüdis seda tähte meelde jätta.

«Bee-e-e...»

Ka teise tähega oli lõpule jõutud.

Pärast viiendat tähte alustati jälle algusest peale. Titusele oli kõik meelde jäänud: teda aitasid väikesed inetud pildid iga tähe kõrval. Koolmeister kuulas Titust, lai naeruvõru suu ümber, ja isegi urahtas tasa, olles rahul, et uus poiss ei ole kõva peaga.

Seks ajaks, kui tornikell lõi uuesti ja lapsed sööstsid üksteisele võmmusid jagades ukse poole, tõsi küll, mitte enam nii hoogsalt nagu hommikul, kui nad alles värske kulutamata jõuga klassi tormasid, oli Titusel juba terve tähestik peas ja ta võis selle isegi lõpuni üles lugeda. Ainult et kuidas hääldatakse tähti «Q» ja «X»?

Titus läks juba palju kindlamal sammul koolmeistrist mööda ukse poole; kõigi silme all valatud häbistavad pisarad oli ta juba peaaegu unustanud; sest nüüd suutis ta üht tähte teisest eraldada, nii et tegelikult hakkab ta juba suurtele järele jõudma .. .

Kui Titus tänavale jõudis, märkas ta nurgal viit vanemat poissi seismas. Ta kuulis nende salakavalat, väljakutsuvat irvitamist. Ning äkki taipas: nad varitsevad ju teda, uut õpilast. Silmapilkselt tärkas temas endine talumatu hirm, ja ta peatus; üleni värisedes ei suutnud ta isegi seda otsustada, mis oleks parem, kas minna tagasi koolimajja või joosta koju teist teed mööda.

Poisid tulid lähemale. Nende silmis helkis juhm kavalus, määrdunud käed käisid rahutult, valmis piinama ja kiusama nõrku. Mõnel kõrist kinni haarata või

51

kepiga läbi kolkida oli neile, krantsidele, käkitegu. Nüüd peatusid nad ja piirasid Titust ähvardava tiheda rõngana, üksteisele hirmuäratavalt silmi pilgutades, et Titus teaks — nendega naljatamine võib halvasti lõppeda. Võrukaelte tõmmud grimassitavad näod kummardusid kohkunud Tituse kohale.

«Kas sina oled selle maalikunstniku poeg?»

Titus silmitses järgemööda iga poissi. Ei, nendelt ei võinud halastust oodata. Ja ta noogutas sõnatult.

«Mina olengi see, kes käskis pildi tuua,» ütles üks neist ja Titus tundis ära terava vilistava hääle, mis oli tunnis talle niisugust hirmu sisendanud. Heitunult vaatas ta igasse külge: kas ei tule kuskilt abi? Kuid tänav oli tühi, ainult harva ilmus nähtavale mõni laadimistöö-line või jalutama tulnud vanake; ühed olid liiga ametis oma tööga, teised oma mõtetega. Kellelgi polnud aega lapsi tähele panna.

Poisid piirasid Tituse veel tihedamalt sisse. Hirmust pärani silmi vaatas ta nende tõstetud rusikaid.

«Noh, kas sa siis ütled lõpuks midagi? Või ei saanud sa minust aru?»

«Sain kü-ü-11...» Tituse hääles oli kuulda pisaraid.

«Hoia oma nahk!» mõnitas teda piinaja. «Tähendab, sa tood? Igaühele ühe pildi. Kuuled?»

Titus ei näinud ühtki teist väljapääsu ja sosistas:

«Hea küll!»
Poisid astusid kõrvale ja kaks-kolm neist, nähtavasti tulemustega rahul, pöördusid tagasi; neid hakkas juba tüütama lõplikult ärahirmutatud uustulnuka narrimine. Titus nägi enda ees äkki vaba läbipääsu. Nagu nool lendas ta oma piina j aist mööda. Ta jalad puudutasid vaevalt maad.
Jahmunud poisid ei liikunud paigast, ehkki neil kui palju suuremail ja tugevamail oleks olnud lihtne Titu-sele järele jõuda. Ainult ninamees jooksis talle veidi maad järele ja kisendas:
«Pea siis meeles, täna pärast lõunat olgu pildid siin! Muidu...»
Titus kuulis selgesti kõike, kuid ei vastanud, vaid jooksis tagasi vaatamata, jooksis surmahirmus, ning alles kanalisillal, kust oli Breestraat juba näha, peatus

ta raskelt hingeldades. Juba kolmandat korda sel päeval hakkasid ta silmist jooksma ohtrad kibedad pisarad.
Sügavalt rusutud meeleolus lõi ta koputiga tasa uksele, ja kui Hendrickje raskeis mõtteis talle ukse avas, lipsas ta majja, sööstis trepist üles ja astus Maesi ja Mayri tuppa.
Rembrandti õpilased olid harjunud Tituse ootamatute külastustega, mis neid kunagi ei seganud. Nad jätkasid rahulikult oma tööd, poisilt hajameelselt küsides, kuidas koolis läks, ja peaaegu ei kuulanudki tema vastuseid. Titus astus tasakesi ligemale. Äkki puges ta augsburg-lasele põlvede vahele, kõhkles veidi ja ütles:
«Ulrieh, joonista mulle midagi!»
See vaatas naeratades poisikesele ja ähvardas teda pintsliga.
«Või nii! Milleks sul seda vaja on?»
Titus pööras pilgu kõrvale ja vaatas läbi akna väikest pilvekest, mis hõljus taevas naabermaja katuse kohal.
«Lihtsalt nii!»
Nicolaes Maes pani pintsli kõrvale ja tõmbas poisi enda juurde.
«Mida sulle siis joonistada?»
Ta pani paberilehe põlvedele ja hakkas sellele pliiatsiga kiires^ joonistama.
Ulrieh Mayr puhkes naerma:
«No-noh, sa hellitad poisinati päris ära!»
Kuid nähtavasti ei olnud temalgi midagi selle vastu, et oma tööd minutiks katkestada ja pisut meelt lahutada. Mõne hetke pärast olidki juba kahe kunstniku vilkad käed nobedasti joonistamas. Tituse silma all kattusid valged paberilehed keeritsate, joonte, viirutuste ja äärtele kirjutatud pealkirjadega; mõlemad noored kunstnikud naersid lõbusalt ja rõõmsalt, andes vaba voli oma äkki tärganud marulisele fantaasiale.
Jooniste pakk kaenlas, laskus Titus trepist alla ja peitis need eesruumi; seejärel läks ta söögituppa, kus Rembrandt ootas juba kannatamatult poega, et küsida, kuidas tal koolis läks.

X

Ja nii kordub selle halli sügise igal hommikul üks ja seesama: Titus peab minema kooli. Teda rõhub alatine hirmutunne, kuigi kusagil südamesopis hingitseb lootus, et täna ehk lõpuks ei kiusata teda enam; aga niipea kui ta juba eemalt koolipoiste kisa kuuleb, haarab teda argus ja mingi tuim õudus nagu esimeselgi päeval, kui ta ei julgenud üle koolipläve

astuda. Seejärel kohandub ta päeva jooksul aegamööda ümbritseva vaenuliku keskkonnaga, tunneb ajuti mehisuse juurdevoolu ja katsub naabri selja taga arglikult mõne vembugi välja visata. Vanemate poiste heakskiitvad hüüded tekitavad temas siis uhkustunnet. Kuid juba järgmisel hetkel annab see maad kainenemisele: koolmeister jälgib teda pidevalt ja karistab, ning Titus on jällegi koolipoiste pilkealuseks. Kõik vaatavad teda, tema aga seisab nagu häbiposti naelutatult kateedri ees ja tunneb talumatut alandust, mis järgneb neile lühikestele võidurõõmuhetkedele.

Väljaspool kooli leiab ta mõnikord kaitset nendelt, kellele toob naljakaid, imelikke pilte, või nendelt, kelle autoriteeti ta on kuulekalt tunnustanud; kuid palju sagedamini avaldavad ka need poisid tema vastu põlgust, tõukavad ta endast eemale, peksavad või jätavad saatuse hoolde, kui teised talle liiga teevad. Ohjeldamatu fantaasialend, kergemeelne ja seletamatu julgus vahelduvad ta südames hirmu, meeleheite ja kibeda teadmisega oma jõuetusest ja tühisusest. Mõnikord aga tundis ta suurt igavust, eriti pikkadel pärastlõunatun-didel nende painava üksluisusega; ebahuvitav arvutamine, aeglane lugemine, mis on tema silmis juba peaaegu täiesti kaotanud oma võlu, katekismuse lugemine peast, mis jäi talle meelde erakordse kergusega. Kodus aga, kui ta laua taga veniva üksluisusega, nagu seda tehti koolis, katekismust luges, naersid teda valjusti isa õpilased, kuigi Rembrandt heitis neile karme pilke, Hendrickje aga vangutas etteheitvalt pead . . .

Tituse südames peitub alaliselt piitsutav viha koolmeistri vastu, kes iga päevaga muutub aina tüsedamaks ja halastamatumaks. Titus vihkab ka vanemaid, tugevamaid õpilasi, kelle heatahtlikkust tuleb osta õunte,

krihvlite ja piltidega, pilte aga peab välja manguma isa õpilaste käest või salaja välja rebima visanditevihikutest. ..

Kui väike Titus on koju jõudnud, ei suuda ta enam mängida: ta on metsikutest vallatustest ja piinavatest kiusamistest koolis liiga väsinud. Poisike poetab enese Rembrandti vaiksesse ateljeesse. Märkamata kauneid pilte, mida isa maalib, korraldab ta loiult ja hajameelselt isa puhtakspestud pintsleid või surub näo vastu aknaruutu ja vahib mitte midagi nägevate silmadega tänavale. Tumedad kiharad langevad tal raskelt ja liikumatult laubale, niisama liikumatult toetuvad vastu külma aknaruutu väikesed kitsukesed peopesad.

Keegi ei päri enam midagi kooli üle, nagu seda tehti esimestel päevadel, ükski hing ei tunne enam huvi selle vastu, kuidas ta kirjutab või loeb. Näib, et selles majas elab igaüks oma eraldatud maailmas. Isa õpilased sammuvad vaikselt oma teed. Hendrickje mõtleb lapsest, kes peab varsti ilmale tulema. Rembrandti käsi aga libiseb koredal lõuendil veel hoogsamalt ja kindlamalt kui varem, ta pilk puurib end unistavalt soojadesse tumedatesse värvidesse, nägemustesse, mis on kootud ööpimedusest ja kullast.

XI

Kunstikaupmehed vennad Danckertsid olid Remb-randtilt suve lõpul saadud gravüürid, mis ta oli teinud Waterlandis viibimise ajal, samuti ka tema piibliainelised ofordid müügiks välja pannud. Osa neist komisjonile võetud töödest olid nad saatnud Pariisi kaubafirmale M. Chiartresile, kellega nad juba ligi 20 aastat ärisidemeid pidasid.

Üle ootuste müüsid nad peaaegu kogu Rembrandti gravüüride kogu ühe nädalaga läbi. Pariisist saabusid koos vekslite ja aruannetega kiired järelpärimised, kas ei saaks veel mõningaid de grand maistre hollandais — hollandi suure meistri töid; inimesed lõid lahinguid tema ofortide pärast ja nende hinnad tõusid päevpäevalt.

55

Danckertsid vaatasid teineteisele paljutähendavalt otsa, ja kaotamata kallist aega, saatsid Pariisi uue, kuigi väiksema kogu tõmmiseid, mis «neil oli õnnestunud meistrilt ainult väga suurte raskustega saada». Vahepeal aga astusid nad nagu juhuslikult Rembrandti poole sisse ja küsisid muuseas, kas tal ei ole veel mõningaid jooniseid: nii imelik kui see ka ei ole, kuid Pariisis on nende järele suur nõudmine . ..

«Suur hollandi meister» ei võinud aimatagi, et kaupmehed lihtsalt tüssavad teda. Suure rõõmuga võttis ta vastu nende pakutud mõni sada kuldnat — tal oli juba ammu kavas osta Hugo Allardtilt Michelangelo jooniste mapi. Rembrandt andis kaupmeestele lubaduse saata neile peagi uusi töid.

Vennad Danckertsid pärisid iga nädal uute tööde järele, muidugi mõista suurima ettevaatlikkusega — jumal hoidku kõigutamast Rembrandti usaldust. Kunstnik töötas visalt ja pingeliselt, tundes rõõmu võimalusest jälle oma töid müüa. Ta- muretses uue trükipressi ja tegi korralduse, et nooremad õpilased energiliselt aitaksid gravüüride trükkimisel. Majas olid kõik töösse rakendatud.

Vahepeal aga kogunes Danckertsite juurde iga päev kunstiharrastajaid, oodates äreva, palavikulise huviga Rembrandti viimaseid gravüüre; isegi Amsterdamis viibivad välismaalased, kui nad sellest kuulda said, kulutasid Danckertsite ukseläve. Rembrandtist hakati rääkima samasuguse õhina ja vaimustusega nagu kakskümmend aastat tagasi.

Kuid siis astus ühel õhtul kunstniku juurde sisse Hercules Seghers.

Väljas valas sügisvihma. Vananev maastikkude graveen j a näis veelgi rohkem vaevatuna kui kunagi varem. Oma kulunud mantlis värises ta külmast. Alles pärast seda, kui ta oli oma sõbra soojas ateljees end veidi soojendanud ja klaasi veini joonud, suutis ta selgelt rääkima hakata.

«Sinu jooniseid ostetakse õhinal, inimesed kaklevad üksteisega, et neid saada.»

Rembrandt, kes parajasti kattis üht maali lakiga, vaatas imestusega Seghersile otsa:

56

«Mis sa sellega öelda tahad?»

«Sinu viimaste tööde järele on suur nõudmine!»

«Jah, Danckertsid võtsid mu käest paarsada tõmmist läbivaatamiseks.»

«Need on läbi müüdud!»

Rembrandt kehitas õlgu:

«Küllap toredate lubaduste eest? Mina sain tühise summa, kuigi rõõmustan nüüd kõige üle, mis mulle antakse...»

«Aga ei, sugugi mitte lubaduste eest! Puhta sularaha eest! Just täna õhtul on neil ostjatega järjekordne arvete tegemine! Möödunud korral olin niisuguse arvete klaarimise juures. Raha aina voolas letile. Sadade kuldnate kaupa, kui mitte rohkem...»

Kunstnik raputas oma sõpra õlgadest.

«Seghers! Sa vassid midagi! Hakkad nähtavasti vanaks jääma. Sa vist nägid võõraid töid, mõne välismaalase, flaami või itaalia kunstniku töid!»

Hercules Seghers raputas pead:

«Need olid sinu ofordid. Kas mina siis ei tunne sinu käsitluslaadi?»

Rembrandt sammus sõnatult nurgast nurka.
«Miks sa ei käi oksjonitel? Viimasel ajal pole sind linnas üldse näha. Seepärast on neil kerge sind petta!»
«Petta?»
Rembrandti silmis süttisid vihasädemed. Talle tundus äkki, et tuba on jäänud kitsaks. Pikal raskel sammul käis ta nurgast nurka.
«Kas seal Chiartresist ei olnud juttu?»
«Oli. Räägitakse, et Danckertsid on saanud temalt nii mõnegi tuhande.»
Tekkis surmavaikus. Oli kuulda vaid Rembrandti rasket hingeldamist. Siis hakkas ta jälle rääkima:
«Noh, aga mis ütleb Clemens de Jonghe? »
«Kuidas, kas ta pole sinu juures käinud? Kas ta sulle raha ei toonud?»
Rembrandt otse hüppas ta juurde:
«Raha? Ma pole enam palju aastaid temalt mingit raha näinud!» Ning ta puhkes valuliselt, sapiselt naerma.

«De Jonghe on peaaegu kõik sinu ofordid maha müünud,» ütles Seghers. «Kes Danckertsite juures ilma jäi, see läks Clemensi juurde, kes oli jõudnud kõigile teatada, et temal on sinu töödest veel üht-teist. Sa oled nüüd moes nagu ei kunagi varem!»
«Moes?»
Nad vaatasid teineteisele otsa. Seghers vangutas pead, Rembrandtil aga oli ülemine huul irevile tõmbunud ja ta sarnanes nüüd tagaaetud, vihale ärritatud hundiga, kes võib iga hetk ulguma hakata.
«Ja nimetavad end veel sõpradeks!» hüüdis ta. «Sõbrad! Kus lõhnab raha järele, seal lõpeb nende sõprus. Kuid ka minu kannatusel on piir! ...»
Ta tormas eesruumi ning tuli sealt tagasi, mantel õlgadel ja kübar peas. Seghers tõusis püsti, valmistudes temaga koos minema, ent nõrkusest värisesid tal põlved ja Rembrandt pani ta vägisi istuma.
«Oota mind siin, ma tulen kohe tagasi. Ütlen vaid Hendrickjele, et ta valmistaks õhtusöögi.»
Seghers kuulis, et ta ütles midagi köögis ja Hend-rickje vastas talle oma meloodilisel häälel. Siis langes välisuks paugatades kinni.
Lai mantel seljas, seisis Rembrandt käratseva inim-murru taga Danckertsite näitusesaalis. Meister vaatas enda ümber. Kõikjal kaante vahel või mappides või kit-sastest puuliistudest raamides olid laiali laotatud või üles riputatud tema ofordid või sulejoonised. Ainult mõni nädal tagasi olid kõik need olnud veel tema ateljees Breestraatil. Ostjate ja lihtsalt uudishimulike murrus — sissepääs siia oli kõigile vaba — nägi Rembrandt tuttavaid kunstnikke. Ta tõmbas sügavalt ja otsustavalt hinge: nüüd nägi ta oma sürnaga!
Petetud!
Ta laskis silmadü ruumis ringi käia. Valgeist ja mustadest plaatidest põrand oli mantlitelt tilkuvast vihmaveest märg ja üleni täis poriseid jälgi. Inimesed seisid tihedais gruppides, sõbrad sõpradega; ajuti püüdis kunstnike hulka pugeda ka mõni purjel. Ostjad tunglesid kirjutuslaua ees, mis oli nurka lükatud. Nende seas oli ka inglasi: Rembrandt tundis nad ära

võõramaise lõikega pikkadest mantlitest ja kõrgeist kõva-kübaraist.
Laua taga, millel oli avatud kassaraamat, istus Corne-lis Danckerts. Ostjad nimetasid neile meeldinud teoste numbreid, tema teatas hinna ja ostjad maksid siinsamas raha. Danckert Danckerts luges raha üle, astus kõrvaltuppa ja lukustas seinakappi.
Valitses tohutu trügimine. Saal oli tulvil tasaste imet-lushüüete kõminat, mis takistas Rembrandti kuulmast, mida räägiti. Siiski õnnestus tal üksikuid lauseid tabada.

«Huvitav, mis Rembrandt ütleb?»
«Sissetulek on isegi temale ennekuulmatu.»
«Mis sest kasu! See läheb niikuinii võlausaldajate tasku. Need parasiidid hoiavad teda oma käppade vahel niisama kramplikult nagu meidki.»
«Tõsi küll! Kes meist ei tööta nende lurjuste heaks?»

«Ei, kes oleks seda võinud mõelda!»
«Päris uskumatu! Möödunud suvel näis, et ta on omadega täiesti läbi.»
«Ah, kelle majas on nii palju noori ja pealegi veel noor naine...»
«Tõsijutt, ta on nagu uuesti sündinud!»

«Kas tõesti see kõik on tema kätetöö?»
«Kahtlemata! Tema käsitluslaad!»
Ei tea, ei tea ... Käivad niisugused imelikud kuuldused . .. Tal on palju ustavaid ja andekaid õpilasi. . .»
«Ei, ei! Võimatu! Noor ei suudaks kunagi nõnda välja töötada! See on tema käsitluslaad! Kohe näha, et Rembrandt! »

Rahvast kõrvale tõugates trügis Rembrandt ettepoole. Ümberringi tuttavad näod; ühed on kurnatud, mured ja hädad on vajutanud neile oma pitseri, meelekohad hal-

lid; teised on hea elu tõttu, kuid võib-olla ka enneaegse vanaduse tõvedest laiaks tursunud.
«Aga missugune ma ise olen?» käis Rembrandtil peast läbi segane mõte ja ta silmad otsisid tahtmatult peeglit. Ta sammus inimesi järsult kõrvale tõugates. Seal nad on, need, kes tema üle keelt peksavad. Seal on Govert Flinck, tema endine õpilane, nüüd aga van der Helsti orjalik jäljendaja; ka Flinck räägib teda taga... räägib taga ka Campo Weyerman, samuti tema kunagine õpilane! .. . Aga veel kaugemal seisab kuivetu van Ruysdael; ta muigab, kitsad huuled pinguli, ega tea, mida üldse arvata Rembrandti meisterlikkusest, mis on äkki uuesti ellu ärganud nagu föönikslind. Ruys-daeli kõrval seisab maalikaupmees Hugo Allardt. Ta on kadedusest isegi kaame. Ning kõik, võõrad ja sõbrad, tema, Rembrandti noorpõlveseltsilised, kõik nad on ninapidi koos ja sosistavad temast.
Kuid nüüd märkasid nad, et ta neid vaatab. Need, kelle peale langes ta pilk, ajasid imestusest silmad pärani ja lõid need siis kohe maha. Ta ei tervitanud kedagi. Ta lõi oma mantli hõlmad laiali ja läks neist mööda, otse vendade Danckertsite juurde.
Inimesed astusid ta ees sõnatult kõrvale. Keegi mees sosistas midagi kõrva sisse oma pojale, kellel ta käest kinni hoidis. Ning äkki kõlas hele lapsehääl. Sellest kostis nii imestust kui ka vaimustust:

«On see Rembrandt? ...»

Siis pöördusid kõik imestuse ja uudishimuga meistri poole. Ruumis viibijaid haaras äkki aupaklik arglikkus; nad kergitasid kohmetult kübaraid ja kraapsasid viisakalt jalga. Rembrandti vaevu tagasihoitud ärritus kasvas. «Argpüksid!» mõtles ta. «Argpüksid! ...» Ta ei tervitanud kedagi, mitte kedagi.

Ta läks otse vendade Danckertsite juurde.

Nad nägid Rembrandti, tardusid ehmatusest ja ootasid tema lähenemist. Nad ei osanud aimatagi, et ta võiks siia tulla.

Cornelis lõi kiiresti kassaraamatu kinni ja pistis selle kähku paberite kuhja alla, kuid Rembrandti teravast pilgust mõistis ta, et oli hiljaks jäänud. Kunstnik vaatas

60

sinna, kuhu kassaraamat oli peidetud, vaatas lauale laiali loobitud kuld- ja hõberahale, mis punase puu eredal pinnal helkis mati säraga, ja tõstis pilgu mõlema venna kahvatunud nägudele.

Veel polnud selge, millega see kõik lõpeb. Tungeldes sööstsid kõik laua poole. Keegi ei saanud aru, mis siis meistri ja tema teoste müüjate vahel toimub. Kui inglased kuulsid suure kunstniku nime, rajasid nad endale küünarnukkide ja põlvedega teed esimesse ritta, et näha the most famous painter - kõige kuulsamat kunstnikku.

Rembrandti nägu värvus veripunaseks. Kunstniku käsi tõmbus kõvaks, raudseks rusikaks, kuid nähtavasti sai ta endast jagu ning laskis sõrmed vabaks. Äkki sirutas ta Cornelise arale protestiliigutusele tähelepanu pööramata käe paberitekuhja poole, tõmbas kassaraamatu välja, avas selle, lehitses ja leidis, mida otsis. Kuigi ta sisemuses kõik kees, jäi ta väliselt täiesti rahulikuks, ta valitses end täielikult, mis nõudis temalt tohutut tahtejõudu. «Võllaroad!» mõtles ta vihaselt.

Ent kui ta kõnelema hakkas, kõlas ta hääl vaikselt ja loiult:

«Üheksakümmend viis joonistust, eskiisi ja visandit.. . on müüdud esimesel oktoobril...»

Rembrandt ja Danckertsid vahetasid üksteisega terava vihase pilgu. Kohmetusest veidi toibunud kaupmehed püüdsid manada ette sundimatu näo, tahtes luua muljet, et nad ei taipa, mis Rembrandt neilt soovib.

Meister lehitses raamatut ja luges valjusti:

«. .. kahekümne kolmandal oktoobril — sada kuusteist oforti ja suurt estampi...»

Ta vaatas enda ümber ringi.

Kõik on müüdud, oli Seghers talle öelnud. Kõik! Isegi need tööd, mis olid Clemensi juures komisjonil.

Täna õhtul tehakse lõpparved kõige kohta, mis on maha müüdud. Siin aga ripuvad vaid tema tööde viimased eksemplarid. Petised tõid talle kõigest kolmsada kuldnat ja tema oli neid isegi kummardustega ukseni saatnud!

Rembrandt põrutas rusikaga vastu lauda. Mündid hüplesid: üks kuldkulden veeres laualt maha ja kukkus heleda kõlinaga põrandale.

61

«Ka kolm tuhat oleks selle kõige eest vähe olnud!» Ning siis veel Pariis? Pariis! Chiatres! Oh, kelmid! Ja tema pidi paljude kuude kestel kuulama Sixi ja Beckeri ähvardusi!

Järgmisel hetkel oli ta juba kõrvaltoas. Danckert Danckerts kargas seinakapi ette, et seda varjata, kuid tugevast, löögist rindu lendas ta kõrvale. Rembrandt tõmbas kapi uksed pärani. Seal oli kuld — tema kuld; see oli korralikult kotikestesse pakitud, mis kandsid monogramme «D. & C. D.», igaühes sada münti. Siinsamas olid ka vekslid. Tema vekslid, mis «payables au pre-mier de Novembre chez M. M. les banquiers» — kuulusid pangahärrade poolt väljamaksmisele esimesel novembril. ..

Ta silme ees hakkas kõik keerlema. . . Kuid ta kogus end ruttu. Mõõdetud liigutustega luges ta raha külmavereliselt üle ja peitis kõik kotikesed — viimase kui ühe! — hämmeldava rahuga oma mantli suurtesse taskutesse; seejärel pani ta kokku vekslid ja peitis needki sinnasamasse.

Näitusesaalis, kuhu ta tagasi pöördus, valitses rusuv, vaenulik vaikus. Kuid see vaenulikkus oli suunatud ilmselt Danckertsite vastu. Vennad olid tõmbunud nurka. Kui Rembrandt ruumi tuli, pöördusid mõlemad temast kõrvale.

Meister puhkes lühidalt, pilkavalt naerma.

«Ma tänan teid,» ütles ta, «tänan teid õnnestunud müügi eest ja selle eest, et raha oli kõik tervenisti alles.»

Osutades lauale puistatud kuld- ja hõberahadele, lisas ta:

«See on teie osa.» Siis pöördus ta ruumis viibijate poole, kes sõnatus imestuses ta eest kõrvale astusid.

«Härrased! Kui teil tekib vajadus müüa oma töid nagu minul.... siis võin teile soovitada vendi Danckertseid. Soovitan kogu südamest!»

Ta oli surmkahvatu, hääl kõlas võõralt, karmilt ja mõõdetult. Ning igaüks siinolijaist nägi, tundis ja mõistis, et nende silma all toimus midagi väga tõsist. Äkki sööstsid kõik Rembrandti poole, piirasid ta ümber, hakkasid üksteise võidu temaga kõnelema: talle sooviti

õnne, päriti üksikasjaliselt, miks ta oli siia tulnud. Inglased, kes ei saanud aru, mis siin õieti lahti oli, kergitasid kogu aja tervituseks oma kõrgeid kübaraid. Hugo Allardt pani ette saata kedagi kuivade riiete järele ja palgata inimene, kes kunstniku laternaga koju saadaks.

Rembrandt raputas sõnatult pead. Ta heitis vendadele Danckertsitele viimase hävitava pilgu ja lahkus ruumist: tema järel ruttasid kõik need, kes ei kavatsenud midagi osta: peagi valgusid nad, tulvil kahjurõõmu, mööda linna igas suunas laiali, et pasundada seda skandaalset uudist kõigil tänavail, kõigil veeremänguradadel ja kõigis veinikeldreis.

Vihma valas nagu oavarrest.

Oh, seda vihma! Ta on tulnud kaugelt, tal pole mingit tegemist surelikkude moraalse laostumisega.

Mõlemal pool tänavat jooksis sulinal vesi. ööpimeduses läikisid tuhmilt märjad tänavakivid. Liikumatult nagu lummutised ripnesid sõidutee kohal puude oksad ja igaühelt pudenes alla vihmatilku. Rennides pladises vesi ja kobrutas voolates kanalisse nagu allikas. Suured hõbedased ringid laienesid ja purunesid vastu kaldaid.

Vihm! Vihm! Möödakäijate kogud, kõrge torni viirastuslik kontuur, mis kadus üleval pimedusse; pilkane öö kattis inimtühje väljakuid, nägematu vesi sulises kanalites lüüside kõrval ja sildade juures, mis lösutasid mahajäetult vihma tumeda liniku all.

Rembrandt eksles sihitult linnas ringi. Kullakotid peksid vastu rinda, venitasid mantli taskuid. Põues kra-bisesid sinna peidetud vekslid. Ta oli jõudnud kõik kokku arvestada ja teadis, et tal on mitu head tuhandet! Ta on saanud nad oma töö eest.

Nüüd on juba aasta, kus ta jälle töötab. Innuka visadusega! Lõpmatu kannatlikkusega! Pingutades kogu oma jõudu! Kuhjad, terved kuhjad tõmmiseid!

Alles nüüd tundis ta, kuivõrd väsitav oli see aasta olnud. Kuid see oli õnnestav, rahuldust pakkuv väsimus. See oli nagu kasvava puu väsimus, millel on valminud rikkalik saak; nagu õnnis emaväsimus pärast lapse sündi; nagu väsimus, mida tunnevad veest paisunud pilved paduvihmana alla langedes.

63

Vihm, oo see vihm! Tema on igavene. Aga surelike üksindus ja tühisus on möödaminevad. Neil pole vihma stiihilisuse lihtsust ja suurust. Vihm tuleb ikka jälle maa peale tagasi, ta sajab veetilkadena maha, vesi aurab, muutub uduks, see aga tiheneb pilveks, et uuesti tulla tagasi inimeste juurde, sadada suursuguselt ja lihtsalt maa peale.

Vihma sadas lakkamata. Ja vihm tõi lohutust.

Meistri hing muutus üha rahulikumaks.

XII

Algasid pikad sombused sügiskuud. Päev päeva järel valas vihma ja puhusid tuuled. Majade katuste kohal säras külm sügispäike. Puud seisid närbunult nukras pronksivärvilises ehtes. Lähenes karm lumine talv. Liginesid esimesed tuiskude kuud.

Hilissügisel sündis Hendrickjel surnud laps. Vagusi nuttes jättis ta temaga jumalaga. Rembrandt ei kõnelnud peaaegu üldse. Perekonnapiiblit ei avatud enam. Meister ei seisnud enam mõtiskledes akna ees, silmitsedes kajakaid. Ta sulges enese oma ateljeesse riivi taha ja hakkas graveerima metallil. Püha perekond — milline õrnus toitva ema ilmes, ning isa malbe hoolitsus.. . Sügav armastus ümbritseb nutvat mähkmeis last, püha last. ..

Valmis tõmmised lausa lendavad Rembrandti käte alt.

Jällegi tulevad inimesed ta juurde portreesid tellima. Amsterdamis läbisõidul olevad välismaalased tunnevad ainult üht nime: Rembrandt. Nüüd võib Rembrandt määrata kõrgeid hindu ja kohelda oma kliente nii, nagu ta heaks arvab. Van der Helst kirub salamahti Rembrandti ja saab nüüd ise tellimusi küttidekompaniilt, kes omal ajal ei jäänud rahule Rembrandti imeliku maaliga «öine vahtkond». Ruysdael on erakordselt rõõmus, et meister ei maali portreesid, ja ässitab salaja Rembrandti vastu väikseid kunstnikke, kes tema maja külastavad. Kõikjal valitseb kadedus ja viha. Need armetud inimesed, kes laimavad Rembrandti, on temast sõltuvad. Tema uute tööde sünge võlu on niivõrd suur, et ükski pole

64

sellest mõjust vaba: kõik jäljendavad teda, mõnikord seda ise märkamata.

Tellimused. Raha. Ja pillamine.

Rembrandti tubadesse koguneb jälle väärtasju ja haruldasi kunstiesemeid: Düreri ja Michelangelo jooniseid; kõveraid türgi mõõku; laitmatult ehedaid jaanalinnu sulgi; ilmub kuldinkrustatsiooniga harf; väikesed pronkskujud, mis on täiuslikud nii vormilt kui materjalilt; haruldane pärgamentkäsikiri värviliste miniatuuridega, mis on joonistatud lasuuri ja kullaga.

Seekord ei tee Hendrickje Rembrandtile etteheiteid pillamise pärast. Ta ei heida talle midagi ette, kuigi näeb, kuidas raha sulab. Temas tärkab uuesti õrnus Rembrandti vastu. Jälle saabuvad talveööd täis armastust, mõlemaid erutavad palavad mälestused nendest päevadest, mil nad leidsid teineteise: naine kartuses ja kohmetuses, mees meeleheites omaenese jõuetuse tundest. Rembrandti noor naine puhkes õitsele lopsakas, veetlevas ilus. Ta ei olnud veel kunagi Rembrandtile nõnda meeldinud. Pärast rasedust muutus ta isegi palju kaunimaks kui oli varem; kirg ja armastus, õrnus ja õnnetus otsekui kujundasid ta ilu ümber, andsid sellele erilise meelelise hurma, ja sellest olidki nende armastuse tunnid nii hurmavalt rõõmuküilased. Mõnikord öösel võttis õnnest joobunud Rembrandt endale teki ümber, tõusis voodist ja tõi lõuendi ning pintslid. Ta maalis armastatud keha kogu tema alastiolekus; see puhkas voodikardinate purpurpunaste drapeeringute vahel, öölambi arglikult vilkuva kullaka tulukese valguses.

Väike teenijatüdruk Ransdorpist on arg ja heitlik. Ta ei mõista niisugust imelikku armastust. Isegi nõrgalt valgustatud magamistoa hämaruses kisub ta endale lina peale ja lööb pilgu maha ainuüksi mõttest, et paljud võõrad silmad hakkavad teda alastiolekus silmitsema. Ta on valmis anuma Rembrandti, et see jätaks lõuendi sinnapaika ja paneks pintslid käest, et ta ei näitaks teda tervele maailmale, sest on ju teada, et nad pole laulata-tud. Kuid meister on niivõrd haaratud oma loomingust, mis valmib tema käe all, et naine ei lausu sõnagi ning annab vaikides järele. Nii maalib Rembrandt teda abi-

eluvoodis, häbelikuna ja kohmetuna, tunderõõmust roo-satunud õlgade ja rinnaga. Mees suudleb oma elusat modelli ja tõstab oma tugevate, võimukate kätega üles tema portree ega tea isegi, kumb on talle sel hetkel kallim: kas naine, kes kinkis talle iseenda, või maal, mis tegi selle kingi surematuks.

Ent möödub mõni aeg ja naine tõrjub teda jälle vaguralt eemale, kui ta vallatu uljusega temalt õrnusi nõuab. Ning jälle märkab Rembrandt tema silmis sügavat, unistavat, kullaka säraga pilku; emadus väljendub selles, kuidas ta keha paisub, tema kõnnakus ja toiminguis; tema tunded kanduvad teisale, temasse endasse peidetud elule. Hendrickje valmistub uuesti emaks saama. Seekord läheb kõik hästi. Kuigi ei tema ega Rembrandt pole sellest ühtki sõna rääkinud, kõnelevad nende vaikivad pilgud, nende ütlemata jäänud õrnused, et nad mõlemad teavad kindlasti: see laps, nende palava ja helde armastuse vili, jääb elama, tuleb ilmale määratud ajal ja hakkab neile vastu naeratama, hakkab mängima ja kasvama majas, kus ta on sigitatud ja ilmale toodud.

XIII

Kord õhtul teatati Rembrandtile, et Seghersit on tabanud õnnetus.

Ta ruttas kohe vaeste linnaossa, kus tema vana sõber elas, ja kuulis kahelt kasimatult jutukalt eidelt, et Seg-hers olevat pimedas libisenud ja trepist alla kukkunud. Rembrandt leidis ta juba surnult är kii toast, kus oli tema ateljee. Kõhetu keha oli vaevalt kaetud. Nurgas riiulil vedeles hallitanud leib. Läbi purunenud ruuduga pöö-ninguakna sadas tuppa vihmapiisku, mis rikkusid kadunu viimaseid oforte. Rembrandt valis paremad neist hoolikalt välja ja viis need, kunstniku väärtusliku pärandi, koju.

Ainult tema ja ta vanemad õpilased olid kirstu vaeste kalmistule saatmas.

XIV

Hiljuti asus Rembrandti majja uus õpilane, Heiman Dullaert. Sel hapral noorukist aristokraadil on pikkade sõrmedega õrnad peente sinendavate veresoontega käed ja kitsas ovaalne nägu, palavikuliste laikudega põskedel. Ta hääl on vaikne ja meloodiline; ta on viisakas, tagasihoidlik ja vähenõudlik. Ta teeb kõike rahulikult, väärikalt. Talle anti väike, täiesti omaette tuba. Voodi kohale kinnitas ta riiuli ja asetas sinna raamatud, mis ta oli kohvris kaasa toonud. Õhtuti ta alla ei tule, nagu teised õpilased, vaid istub oma toas ja töötab küünlavalgel. Teenija, kes õpilaste asemeid üles teeb ja nende tube koristab, vaatab pärani silmi argliku imestusega raamatute pruune selgi Heimani voodi kohal. Rembrandti majas on raamatuid vähe. Meister loeb ainult piiblit, heas seanahkköites suurt folianti, mis on käinud läbi paljude kätest. Rembrandtil on veel reisijutustusi, raamat anatoomia alalt ja vanade müütide ning legendide raamat; tal on Vasari raamat, mis sisaldab kunstnike elulugusid, ja lõpuks portugali keeles kirjutatud eksemplar rabi Menasseh-Ben-Jisroel teoloogilisi traktaate. Rembrandt oli teinud sellele raamatule kolmneli vasegravüüri. Ainult Dullaert oli esimesena kaasa toonud ennenägematuid raamatuid. Vanemad õpilased, kes algul heameelega tema kambrikeses käisid, on juba jõudnud kõik need raamatud igast küljest läbi uurida. Siin on dramaturgi ja luuletaja Vondeli töid, valmikir-jutaja Catsi ja prantslase du Bartase teoseid. Pooleldi pilkavalt, pooleldi aupaklikult loevad nad suurte raskete foliantide tiitellehtedelt: «Tõeline kristlus», «Vaimse elu astmed», «Saatana löögid», «Imelik jalutuskäik taevasse». Nad näevad nimesid, millest nad on vaevalt kunagi kuulnud, mis on nende ettekujutuse järgi seotud mingite kättesaamatute maailmadega: Tau-ler, Bunjan, Arends, ä Brakel, Borstius. Häbelikult asetavad nad raamatud, mis neid hämmastanud, riiulile tagasi ja lähevad ära. Nende külastused muutuvad üha lühemaks ja lõpuks ei tule nad enam üldse. Nad ei mõista, miks peaks teadlane või see, kes teadlaseks tahab saada, õppima ka veel maalikunsti. Nad ei suuda

sellega leppida. Rembrandt käitub küll ajuti kummaliselt, tema käitumises on palju mõistatuslikku, ent kogu ta elu on siiski ainult maalikunstile pühendatud. Aga kuidas leida ühist keelt selle noorukiga, kes oma õpetatuses on ületanud juba paljud teised?

Pühapäeviti riietub Dullaert hoolikalt üleni musta. Tal on varutud riideid kõigi elusündmuste puhuks: tema vanemad on Dordrechti nimekad ja jõukad kodanikud. Dullaert kannab valgeid krookeid ja pitse, kuid mitte liiga laiu ja toredaid; ta käib kõigil jumalateenistustel reformitud kirikus.

Kui talle jutlus eriti meeldib, kirjutab ta selle mälu järgi üles selleks otstarbeks sisse seatud vihikusse. Tõsises tähelepanus, millega ta lõunalauas pühakirja lugemist kuulab, pole põrmugi edevust või vagatsemist.

Esimesed, kellega Dullaert sõbruneb, on kirikuõpetajad Waterloos, Schellinks ja van Petersom. Ta armastab veeta pikki õhtuid nende kabineti vaikuses, süveneda koos nendega Genfi reformaatori halastamatutesse ja vägevatesse dogmadesse; vanade poognate kohale kummardunult arutavad nad sügavmõtteliselt küsimusi dogmaatika ja südametunnistuse saladustest, inimestest ja inglitest, patulangemisest ja kõige pealt saatuse ettemääramisest — decretum horribile'st.

Rembrandti ateljees ei leia Dullaert endale kohe sõpru. Vanem õpilane Maes on ka Dordrechtist pärit, kuid ta hoidub nagu teisedki avaldamast oma poolehoidu Dullaertile. Mõnikord nad tõesti vestlevad oma kodulinna üle, kuid sellega see kõik lõpebki. Nicolaes

Maes on heasüdamlik mees, kuid veidi kõva peaga; ta on upsakas ja auahne ning sealjuures ka võrdlemisi toores. Ta kardab lasta oma argipäevasesse, vähe huvi pakkuvasse ellu inimest, kes juba oma noorusaastais on jõudnud läbi lugeda niisuguse suure hulga raamatuid. Umbes samamoodi mõtlevad ka teised õpilased.

Nii mõtlevad kõik peale ühe inimese. Ta on juba üle kolmekümne aasta vana, aga elab ikka veel Rembrandti majas, kuigi tema õpiaeg on juba ammu möödas. See on kullassepa poeg Filips de Koninck. Nooruses, kui tal oli küllaldaselt võimalusi, reisis ta Prantsusmaal ja Itaalias. Ta maalib suuri pilte — maastikke ja portreesid,

millest Rembrandt on vaimustuses. Tõsi küll, ainult Rembrandt. Ühtki teist ta maalid ei eruta, rumalad isegi naeravad nende üle. Six, see kuulus metseen, ei taha Koninckist kuuldagi; ta soosib nooremaid, kes seda vähem väärivad. Ainult üks või kaks korda õnnestus Filips de Koninckil müüa oma töid ja sedagi vaid Rembrandti aktiivsel kaasaaitamisel. Isalt saadud pärand on ammu läbi elatud. Filips on alati rusutud meeleolus, sest tal pole, millega tänada Rembrandti kõige selle eest, mis Rembrandt on tema heaks teinud; vastupidi, ta kasutab endiselt meistri toetust. Kui de Koninckil on riided kulunud, tekib tema kappi uus riietus; seesama sünnib ka jalanõude ja pesuga. Rembrandti lõuend ja värvid on täielikult tema käsutuses. Teda rõhub, et ta on sunnitud neid heategusid vastu võtma, ta on ju noor ja täis jõudu; viha ja meeleheide närivad teda, kui ta näeb, kuidas fortuuna soosib tema sõpru, kellega ta on koos õppinud. See tujukas pime jumalanna jättis ta aastast aastasse ilma oma soosingust. Kuhu ta läheb, kui ta kaotab äkki Rembrandti juures oma varjupaiga? Ei saa ju kogu eluaja tolgendada oma õpetaja majas ja elada tema ülalpidamisel. Ent keegi ei taha tema töid osta. Kõik on tema vastu nagu kokku rääkinud.

Võib-olla peaks maalima teistmoodi? Helklevas, liigselt silutud maneeris nagu moodsad meistrid? Ei, sellega pole ta nõus. Filips de Koninck tahab jääda iseendaks. Temas hingitseb veel ikka ähmane lootus, et ükskord pääseb tõde võidule ja tal avaneb võimalus tänada Rembrandti kõige eest, mis see tema heaks on teinud. Ta püüab endiselt välja rabelda oma praegusest olukorrast. Ent keda Six vihkama hakkab või kellele Clemens de Jonghe ust näitab, see kaotab aja jooksul mehisuse. Aastad veerevad ja Filips de Koninck tõmbub üha rohkem endasse, muutub sõnaahtramaks. Ta püüab võimalikult vähe kokku puutuda Rembrandti teiste õpilastega, päevade viisi hulgub ta linnast väljas kaugetel külavaheteedel, kus kohtab ainult võõraid inimesi, kus puhuvad vaid tuuled, kus ta on üksinda loodusega.

Kuid siis ilmub Rembrandti majja Heiman Dullaert, vaikne seitsmeteistkümne-aastane nooruk, ja Filips hakkab jälle elama, ta unustab oma endassesulgunud,

sünge üksinduse. Uudishimu ja tähelepanuga jälgib ta kõike, mida teeb ja kuidas käitub noor õpilane. Filips igatseb uuesti inimlikku poolehoidu. Pika saleda nooruki tagasihoidlikkus ja vähenõudlikkus tõstavad teda esile Maesi jutuka endaarmastuse ja augsburglase lärmaka saksa lõbususe kõrval. Filips ei salli neid kumbagi. Ta on veendunud, et Rembrandti kõigist õpilastest võib tema sõbraks saada ainult see armas poiss, kes on temast palju noorem. Ja ühel õhtul ta alustabki temaga vestlust.

Nüüd kogunevad õpilased õhtuti kaunis tihti Heimani tuppa, kus de Koninck jutustab oma reisidest. Noormehed kuulavad teda elava huviga. Nende vaimusilma ette kerkivad nägemused lõunast: linnad ja maali-kunstikoolid, paleed nende aaretega, võõramaiste

meistrite teosed, mida Filips oma silmaga on näinud, ja nende meistrite õpilased, kellega Filips isiklikult on vestelnud. Ta jutustab pühadest paikadest, armsast lõunast, kus valitsevad mõistus ja kunst, kus elatakse lõbusamalt kui Hollandi halli üksluise taeva all. Jutustades tunneb Filips nüüd palju kirkamat rõõmu, uhkust ja õnne selle üle, et maa peal on nii palju imetlusväärset, kui siis, kui ta elas nende imede keskel, nägi neid omaenda silmaga, katsus omaenda käega, ja pillas meeletult raha. Nende kaunite mälestuste võlu annab tema sõnadele erutava aistilise varjundi; kaua tagasi hoitud vaimustus purskab välja, väljendub hõiskavais julgeis kujundeis, ja ta kirjeldab neid armastusega, mis temasse kätketult aastaid on elanud ja mida ta endale kunagi pole tunnistanud.

Heiman kuulab teda hinge kinni pidades. Siis niisugune on see paganlik lõuna! ... Filips märkab äkki, et tema jutustused on noorukit erutanud, et selles on tärganud palav, ohjeldamatu soov õppida tundma tema ees avanenud maailma kogu tema õitsvas ilus, maailma, millest ta pole kunagi julgenud unistadagi. Neis jutustustes virgub hoopis teine elu, mille võlud on ohtlikud ja hukutavad, kuid Dullaert ei suuda enam loobuda temale mõtlemast. Filips de Koninck märkab seda ja kahetseb juba, et ta nii hoolimatult oma hinge oli puistanud. Ta oleks pidanud mäletama, et Heiman on

70

erakordselt vastuvõtlik. Kuigi nooruk ei rääkinud oma elamustest kunagi avameelselt, pidi tema kui vanem seda Dullaerti palavikuliselt esitatud küsimustest, tema ohetest ja vaimustushüüatustest ise järeldama. Noor õpilane oli kaotanud rahu. Filipsit aga piinas kahetsus, ta süüdistas end ennatlikkuses ja ettevaatamatuses. Paganliku elu võlud on ohtlikumad kui kirgliku, küllastumatu naise armastus. Filips de Koninck vähendabki järk-järgult ja väga ettevaatlikult oma mälestuste palangut, mahendab kirgast toredust, mis tema sõnadest nii ahvatlevalt esile oli kerkinud; ta kirjeldab päikeselise lõuna elu varjukülgi, avaldab teravaid ja halvustavaid arvamusi sealsete maalikunstnike ja palju muugi kohta. Tema sõnad on nagu ravimiks, nad tervendavad ja puhastavad.

Filips jälgib tähelepanelikult Dullaertit ja veendub, et ta oleks võinud poisi elu kergesti ära rikkuda. Selle nooruki koht on sünnipärase tõsiduse ja jumalakartliku kasinuse maailmas, Hollandi taeva halli üksluisuse ja värvidevaesuse maailmas. Seda noort, alles väljakujunemata hinge ei tohtinud rikkuda; temas ei tohtinud äratada enneaegseid sisemisi võitlusi. Ja Filipsil õnnestubki lõpuks peene loovimisega üle minna kõnelustele elust põhjas, linnas toimuvatest sündmustest, neid umbritsevaist inimestest. Varjatud rahuldustundega näeb ta, et Heiman saab oma rahu ja tasakaalu jälle tagasi; tema põskedel ei õheta enam palavikulist puna ja tema küsimustes ei tundu enam kihku õppida tundma teistsugust elu.

Nooruk teab nüüd, mis on lõuna: see päikese ja varjude maa on tema silmis kaotanud ebamaise maailma võlu ja paganliku eedeniaia ahvatlused.

XV

Vaid harvadel juhtudel käis Rembrandt nüüd Amsterdami südalinnas, kõige sagedamini päevil, kui seal peeti suuri oksjone. Ta külastas kõiki kunsti-kaupmehi, ehkki tundis juba ammu hangeldajate ja nende tegevuse vastu iiveldavat tülgastust; ainult

71

Danckertsite juurde, kes kandsid ta vastu kättemaksu-list viha, ei tõstnud ta kunagi oma jalga.

Mõnikord käis Rembrandt ka Heerengrachtil kollektsionäär Harmen Beckeri, maalikunsti suure austaja juures, kellel olid kaubanduslikud sidemed Balti mere sadamalinnadega. Rembrandt käis tema juures laenu kustutamas, mille ta oli temalt kunagi võtnud. Kokkuleppe põhjal tõi ta laenu kustutuseks oma uusi maale ja tõmmiseid, mis kollektsionäär hiljem harilikult suure vaheltkasuga edasi müüs.

Kuid neid käike linna võttis Rembrandt üha harvemini ja harvemini ette; veel harvemini käis ta linnast väljas vaatamas pilvi ja puid, põõsaste vahele peitunud viletsaid onne, tumedat, kõrkjaid ja pilliroogu täis kasvanud kanaleid, mille liikumatus vees peegeldus tinahall taevas. Kunstniku hinges algas suur viljastav murrang.

Oli aeg, kus ta üldse ei lahkunud kodust: tundes oma loominguliste võimete langust, häbenes ta inimestega päevavalgel kohtuda. Nüüd aga ei lahku ta oma ateljeest sellepärast, et teda on haaranud ääretu loominguline palang. Ainult kui õhtune videvik või väsimus sunnivad teda tööd katkestama, puutub ta jälle kokku tegeliku eluga, mis pulseerib ta kõrval; see elu on Hendrickje, Titus, õpilased ja käputäis sõpru.

Seghers oli surnud, Coppenol podagravaludest voodisse needitud, Six aga, kes oli täis seltskondlikke eelarvamusi, püüdis kunstniku maja külastamistest hoiduda; kõneldi, et ta tahtvat pürjermeistri tütre Marga-retha Tulpi kätt paluda. Nii tuligi üksindus. Rembrandt ise peaaegu ei märganudki seda, ta oli endaunustuseni haaratud uuest loomingulisest jõust, mida ta endas tundis. Mitte ainult et tundis, vaid millele ta ka vaba voli andis. Ta ei tundnud iseteadlikkust, võõras oli talle oma geniaalse loomingu kõrk imetlus. Lõpetatud teosed teda enam ei huvitanud. Ainult see, mis elas ta unistustes, mille kallal töötasid ta käed ja mis paelus tema mõtteid, oli talle väärtuseks. Ta ei tundnud kosutavaid vaheaegu töös nagu Leonardo da Vinci, kes andus vaimustatud imetlusega oma suurepärase olemasolu ja jõudude täiusliku harmoonia vaatlemisele, mis ühe inimese elus üldse võib olla.

72

Rembrandt töötab ilma ringi vaatamata, ta ei tunne rahuldamatut vajadust looduse saladuste tundmaõppimiseks. Ta ei esita endale kunagi küsimusi nähtuste sügavamate põhjuste üle, tegude ja mõtete salapärase sünni üle. Ta võtab loodust niisugusena, nagu see on, kõigi tema mõistatuste ja ilmutustega; ka loodus ei küsi eesmärkidest ja põhjustest, vaid tõttab väsimatult täiustumise suunas; ning Rembrandti töödes taaselustub loodus.

Täpselt samuti, milleski kahtlemata ja midagi küsimata, süveneb ta ajuti pühakirja igavese ime, issanda kannatuste, apostlite ja patriarhide, apokrüüfiliste ja kanooniliste pühakute uurimisse, kes elavad tema piibli koltunud lehtedel.

Ei tohi küsida ega püüda saladustesse tungida, ei tohi mõistuse kaotuseni, mõelda. Tajumatut peab lihtsalt vastu võtma. Siis omandavad kõik asjad reaalsuse. Rembrandt loob tõelisust. Taevas ja maa kujutavad endast tõelisust, ja tõelisus sisaldab endas taevast ja maad. Jeruusalemm ja Amsterdam ei ole teineteisest eraldatud ei ajaliselt ega ruumiliselt. Patriarhid ja pühakirjaseletajad elustuvad Breestraati ja Puudeturu habemikes juutides. Patsebal on Hendrickje Stoffelsi näojooned.

Tõelisus kõiges. Nii valguses kui varjudes. Talle heidetakse ette, et öine valgus tema maalidel pole tõepärane. Ma olen kõiges ja alati otsinud ainult loomulikkust. Ei, ma tean paremini kui ükski teie seast, et loomulikkusel pole mingeid piire, nagu pole piire jumalal ja sellel, et ta on igavene. Teie külmad ähmased värvid, mis on laenatud vaikseilt kevadõhtuilt, on niisama loomulikud nagu varjatud tuli, mis leegitseb minu ööde taga,

teda aga ammutan ma oma hinge sügavusist. Meie sisemaailm on seotud meid ümbritseva maailmaga, ja see kõik on üks ühtne loodus. Selle nähtavad ja nähtamatud, tajutavad ja kujutletavad avaldused on tõelisus ise. Ta veetleb ja peibutab mind, ning ma pean teda kujutama just nende värvidega, selle käega ...

Unistused ja plaanid kihutavad meistrit tagant, täidavad ta päevi rikka sisuga, öösiti aga vaevavad palavikuhoogudega, ja rammetuna uinub ta raskelt ja rahutult.

73

Ta teeb lõputult visandeid, eskiise ja jooniseid, ent pürjelitelt ja välismaalastelt pidevalt tulevad tellimused segavad tema suurte kavatsuste teostumist.

Ta püüab nagu vargsi ja isegi nagu vastu tahtmist põimida portreedesse motiive oma tulevastest teostest, millest ta unistab; ning tellijad näevad oma portreede ees seistes imestusega, et inimese kuju taga on äkki valgus süttinud või et nende kuju tõuseb süngelt esile salapärase, suitsuvinesse kaduva maastiku taustal; nad silmitsevad ehete tuhmi sära, eredaid purpurmantleid ja brokaatsärpe, mida nad tegelikult kunagi pole kandnud. Oma piiratuses ja nürimeelsuses ei suuda nad meistrit mõista, nad keevad raevust, ei ole kitsid sõimusõnadega ja keelduvad tellimuse eest maksmast. Rembrandt kehitab vaid õlgu; pilkav muie, mis sädeleb ta väikesis silmis, ajab tellijad veel suuremasse segadusse; nad vihastavad ja tõotavad, et ei tõsta tulevikus enam iialgi oma jalga üle Rembrandti ateljee läve.

Aga siis tuli mõni päev tagasi Rembrandti juurde kaupmees Cornelis Ysberts van Goor oma itaallasest kompanjoniga. Nad tõid talle Messina markii Antonio Ruffo kirja. Sitsiilia aadlik oli külastanud hiljuti Roomat ja leidnud ühes kunstikaupluses gravüüre, mis Chiartres Pariisist sinna oli saatnud. Kui markii nägi Rembrandti oforte, jäi ta imetlusest lausa keeletuks. Ta ei igatse maailmas midagi nii väga, kui omandada üht hollandi meistri maali. Saanud kuulda, et tema kaasmaalane di Battista kavatseb suvel külastada Amsterdami, linna, kus meister elab, ruttas markii tema kaudu Rembrandtile tellimust saatma.

Rembrandt on õnnelik. Välismaalt pole juba ammu tema maalidele tellimusi olnud. Peaaegu Saskia ajast saadik. .. Kuid praegu pole aeg arutlemiseks. Kirjas on öeldud, et markii soovib — maal kujutagu filosoofi. Rembrandt teeb juudilinnaosas kohe mõned etüüdid ja asub töö juurde. Maal tuleb suur. Ent kunstnikku see ei heiduta: suur pind võimaldab tal end paremini väljendada.

Õpilased jälgivad, kuidas õpetaja töö edeneb. Nad jätavad tihti oma maalid ja joonised sinnapaika, ümbritsevad

74

Rembrandti ja silmitsevad, kuidas ta maalib. Dullaert näeb õpetajat esmakordselt abstraktset kompositsiooni loomas. See avaldab talle sügavat muljet. Rembrandt töötab iga päev, kuni lõuendile langeb eredat valgust. Seistes, istudes või liikudes maalipuki ees, töötab ta palavikuliselt, kuid seejuures ei kaota ta ranget enesekontrolli. Ta otsib uut, muudab juba tehtut, kuid kõik on alati suunatud ühele eesmärgile; ta on tormakas, ent kunagi ei lase silmist põhiideed. Mõnikord töötab meister sõnatult mitu tundi järjest, ümbritsetuna vaikivalt seisvaist õpilastest. Ainult lõuend sahiseb harjaste tugeva vajutuse all, ja Heiman mõtleb: see on nagu vaikne kirglik oie; lõuendi niidid imevad nautides endasse Rembrandti poolt segatavate ja pealekantavate värvide hingestatud armastust.

Siis on maal pooleldi valmis, ja Rembrandt vestleb õpilastega, pühendades neid meisterlikkuse saladustesse.

«Ainult materjal või materjali tundmine ei tee veel maalikunstnikust tõelist meistrit. Sellest on vähe, kui õppida raamatu järgi ära inimkeha mõõted ja proportsioonid. Raamatus on vaid abstraktsed mõisted. Iga üksik inimkeha kujutab endast midagi uut ning kordumatut, ja igal üksikul juhul tuleb alustada algusest peale. Siin võib aidata ainult terav silm, kõiknägevuse anne; see anne on muidugi sünnipärane, kuid te peate teda hoolsa tähelepanelikkuse abil arendama ja õppima teda kasutama...»

Teisel korral ütleb ta õpilastele:

«Ärge konutage oma töötoas, kuni te pole leidnud oma stiili. Ärge kaotage asjatult aega kohmitsemisele elutus teoorias. Silmitsege teraselt loodust. Pöörake tähelepanu kõigele teid ümbritsevale. Vaadake mehi ja naisi. Pange tähele, kuidas nad liiguvad, kuidas nad käituvad argipäevases elus. Jälgige tähelepanelikult, mida teevad nende käed ja kuidas vaatavad silmad. Püüdke meeles pidada, kuidas inimesed õnnest nutavad või kuidas nad naeravad, kui nad tahaksid nutta. Tunnete väljendamise loomulik dünaamika — see on kunstnikule kõik.»

Kord, heitnud silmanurgast iroonilise pilgu Filips

75

de Koninckile, kes vastas talle naeratusega, ütles Rembrandt:

«Reisimine on suurepärane asi, kuid pole mingit vajadust matkata Itaaliasse ja õppida seal vanu meistreid. Sellest on vähe, et näha, mida nad on loonud. Iga inimene, kes käsitseb pintslit, võib jäljendamise ära õppida. Teile aga on tähtis, et leiaksite isiklikud vahendid kunsti kõrguste kättevõitmiseks. Kopeerimine ja mõttetu jäljendamine ei tee teid meistriks. Joonduge vanade meistrite järele ainult ühes mõttes — looduse tundmise mõttes .-.. Õppige teda tajuma igaüks oma moodi...»

Ta vaatas Nikolaes Maesi poole ja jätkas: «Ärge maalige kunagi kaanonite järgi ega teiste kunstnike eeskujul. Õppige isiklikest kogemustest. Kui lähete ümbruskonda või lihtsalt linna tänavaile luusima, ärge unustage kaasa võtta visanditealbumit. Botaanik, kes kogub taimi, võtab kaasa luubi, sõdur püssi, teadlane oma Vergiliuse või Erasmuse. . . Teie ümber on kõik loomulikus liikumises; töötoas istudes ei suuda te seda dünaamikat iialgi tundma õppida. Tehke visandeid lastest, vanakestest, loomadest. Hulkuge Amsteli või Y kallastel, see ei ole kaotatud aeg: te näete seal alati küll pärslasi, küll venelasi küll kõigist rahvustest madruseid, kõlvatuid naisi ja muusikuid, kõrtsmikke ja rändkaupmehi. Ja ärge unustage ka meie oma linnaosa, kus võib tänapäevani kohata elusaid prohveteid ja tarku...»

«Aga antiikrahvaste ideaal? Ilu?» julges kuidagi küsida Dullaert, mõeldes Michelangelole ja Ronsardile.

Rembrandt puhkes naerma ja raputas pead:

«Ilu ei eksisteeri iseendast. Ilu on illusioon. Te teete asjad ilusaks ainult oma isikliku oskusega neid vaadelda ja oma võimega nähtut lõuendil jäädvustada. Mina olen kogu eluaeg otsinud looduse tõelisust, mind ei ole kunagi võlunud valitud vormide petlik sära. Loodus, loodus .. . Kunstnikku ei tee suureks see, mida ta kujutab, vaid see, kuivõrd loomulikult ta loodust oma kunstis edasi annab ... Ärge laske end võrgutada petlikust näilikkusest... Elu — see on kõik.»

76

Rembrandt lõpetas «Filosoofi».

Maes ja Mayr, de Koninck ja Dullaert jälgisid meistri tugevat päevitunud kätt, mis liikus väsimatult lõuendil; nad tundsid geeniuse salapärast hingust, mis elustas surnud vorme.

Nüüd oli siis «Filosoof» nende ees. Suur, tõsine ja elav. Veel üks pintslitõmme — ja tundub, et ta pöörab oma pea, mida katab barett, avab suu ning hakkab rääkima. . . Homerose büstil puhkav käsi libiseb maha külmalt kipsilt, kuna teine käsi näib iga hetk tõusvat kõnemehe lühikeseks väljendusrikkaks viipeks ... Nii maalib meister.

Mitmel päeval ei söanda õpilased pintslit kätte võtta. Rembrandti sõnad, veel rohkem aga tema teod on jõulisemad kui kunagi varem, sunnivad neid järele mõtlema omaenese ebatäiuslikkuse üle... Ainuüksi Nicolaes Maes jätkab tööd. Ta maalib pruunides värvitoonides, tema teose süžees avaldub maskeeritud sarnasust Rembrandti äsjalõpetatud «Filosoofiga». Maes kiitleb oma maaliga teiste õpilaste ees. Kas ta ei ole õpiaastaid meistri juures viljastavalt ära kasutanud?

«Ei mingeid vanameistreid, ei mingeid reegleid, ainult loodus!» räägib ta Filips de Koninckile, kellele ta vaatab veidi ülalt alla: selle õnnetu maale ei taha ju keegi osta.

«Aga ka mitte mingisugust jäljendamist,» ühmab Filips lühidalt ja kuivalt. «Ei vanu ega uusi meistreid!»

Maes vaatab talle jahmunult otsa.

«Peaaegu nagu Rembrandt,» lisab de Koninck, näidates Nicolaese maalile, «puudub vaid üks asi...»

«Kas tõesti? Mis siis sinu arvates veel puudub?» küsib Maes, keda Filipsi kõrk toon on üles ärritanud.

«See, mis teeb Rembrandti Rembrandtiks,» vastab Filips külma muigega.

Maes ei taipa midagi. Ta ütleb:

«Ma hakkan veel hoolikamalt töötama.»

«Pole kasu. Sul on kogemusi küllalt. Sa pead leidma selle, mis teeks sinust Nicolaes Maesi.»

De Koninck läheb trepist üles, saadetuna Maesi pärani silmade abitust pilgust, ja mõtleb: «Puupea! Sa ei taipagi, et sa pole peaaegu mitte midagi õppinud!»

77

XVI

Kevadine õhtu. Rembrandti maja aknad on pärani lahti. Jahe õhk on liikumatu. Taevas on kergeid, oranži äärisega palistatud pilvetompe. Lähema hoonetesagara kohale joonistub selgesti kitsas kuusirp. Tänaval möödub vaikselt vesteldes naaberlinnaosa juute, seljas vol-dilised kuued: nad lähevad Beth Jaakobi sünagoogi. Täna on reede. Ümberringi on kõik nagu välja surnud. Ainult laiadest rentslitest tõuseb õhtusi tökati, köite ja kala vängeid lõhnu. Ajuti kandub äkki kusagilt õitsvate pärnade imalat aroomi. Eemal õõtsub terve mets laeva-maste. Tasa kriuksuvad hingedel lüüside väravad.. Hämarus otsekui viivitaks oma tulekuga maa peale.

Filips de Koninck astub Dullaerti tuppa. Tema sõber istub laua taga, millel on terve hulk täiskirjutatud paberilehti. Ta ees on väike punases nahkköites raamat, mille ta de Konincki ilmumisel kinni lööb. Filips de Koninck loeb vermitud kaanelt: «Joachim du Bel-lay», ja muheleb. Ta ju ise kinkis Heimanile selle möödunud sajandi prantsuse luuletaja raamatu. Ta oli selle kunagi Pariisist peamiselt ilusa köite pärast ostnud; raamat vedeles kaua tema kastis riiete vahele unustatult. Ta teadis, et Heimani armastus

kirjanduse vastu on niisama suur nagu tema kirg usuteaduslike vaidluste vastu. Heiman palus juba ammu viia teda Vondeli juurde. Filips de Koninck tundis vana kirjanikku juba lapsest saadik, kuid käis harva tema juures. Vondeli ukse läve kulutab Rembrandti endine õpilane Govert Flinck; kuna aga Filips pole Govert Flinckist sugugi vaimustatud, siis püüab ta temaga kohtumisi vältida. Sellegipärast oli de Koninck Heimanile lubaduse andnud, et varem või hiljem tutvustab teda luuletajale, kes elab Warmoesstraatil. Ja Heiman ootas kannatamatult seda tundi. Ta on Vondelist piiritult vaimustatud ja kirjutab tema stiilis ühe luuletuse teise järel, sundides Filipsit neid kuulama. Viimane ainult muheleb tema üle...

Heiman korjab laialiloobitud paberilehed kokku, de Koninck aga seisab akna ees ja silmitseb lillakasse vinesse mähitud linna. Õhk muutub jahedamaks.

78

Laevade mastid kaugete majade taga näivad peaaegu liikumatuna. Kõrvaltoast kostab Ulrichi tasast laulu-üminat; aeg-ajalt katkestab teda Maes mõne sõnaga. Siis valitseb jälle vaikus. Juudid pühitsevad juba laupäeva.

Filips de Koninck pöördub Heimani poole ja silmitseb teda tükk aega. Sumedas, vaikses õhtuvalguses torkab talle nagu esmakordselt silma mustadest juustest raamitud kahvatu näo ilu. Heiman istub laua kohale kummardunult, suured kiharad langevad tal laubale ja meelekohtadele. Tal on ilusad pikkade sõrmedega käed, pikerguse näo ümarail põskedel mängib õrn puna, väike lihav suu on naerukil.

«Täiesti nagu tütarlaps!» käib de Koninckil peast läbi. Sellest, tema peas äkki tärganud mõttest virgub temas salajane rõõm; ta vaatab Heimani särasilmadesse, mille kohal vabisevad pikad neiuripsmed.

Siis langeb ta pilk paberilehtedele.

«Mis see on?» küsib ta, näidates Heimani ees olevale paberilehele.

Heiman naerab, ja tema hele naer täidab toa.

«Ma tõlkisin siin... Prantsuse keelest, du Bellay luuletusi.»

Ta võtab täiskirjutatud lehe, silub seda ja tõstab siis tindipoti kaugemale. Filips de Koninck vaatab Heimani ja hoiab end vaevu tagasi, et mitte haarata neid neitsi-käsi ja suruda oma rinna vastu.

Imelik. .. Filips de Koninck pole kunagi naisi armastanud. Ei Itaalias ega Prantsusmaal. Ja siingi, Hollandis, pöördub ta põlastavalt kõrvale neist punaste punnis põskedega, laiade puusade ja liiga lopsakate rindadega olendeist. Talle on vastik kõik, millel on kõige pisemgi ühendus naistega: meeste kõnelused nendest, rõvedad teravmeelsused, naljalaulud ja vembud. Põhjus ei olegi vist naistes, Filips de Koninck pole parem kui ükskõik kes meeste hulgast. Ent kuuldes selliseid jutte, võpatub ta alati ühest ja sestsamast mälestusest: kord, kui ta veel poisike oli, peatas teda ühes väikeses räpases kaldtänavas keegi väljakutsuvalt riietatud higist lehkav naine, kellel oli korsett pinguli ümber keha tõmmatud, ja sosistades midagi raugelt, surus ta häbitult vastu

79

seina... Hiljem sai ta teada, kuivõrd halb kuulsus oli sellel linnaosal, kuhu ta oli tol õhtul juhuslikult sattunud. Samuti tehti talle selgeks, et ainult vähesed naised saavad hakkama niisuguste häbiväärsete tegudega. Kuid ta sai seda liiga hilja teada. Tollest ajast peale näisid kõik naised viieteistkümne-aastasele poisile tiiraste, vastikult lehkavate olenditena, kellel on seljas ülikitsad kleidid; need häbitud vastikud olendid olid väärt ainult seda, et ajada nad kõik, viimane kui üks, nagu katkutõbised kuhugi taraga piiratud

kohta, kaugemale elamukvartaleist. Filips võõrastas naisi mitte hirmust või argusest, isegi mitte kõlbluse kaalutlustest, vaid ainuüksi jälkusest: ta pidas neid kõige madala-maiks ja eemaletõukavamaiks olendeiks.

Kuid ta tunnustas siiski mõningaid erandeid.

Üheks selliseks oli kõigepealt tema ema, rahulik südamlik naisterahvas. Ta suri, kui Filips oli alles veel päris pisikene.

Teiseks erandiks oli tema väike sõbratar Isabel le Blon, Rootsi konsuli tütar, kelle isa maja külastas tihti Filipsi isa. Isabel, tema kõhn, poisikesega sarnanev habras üleaedne — nii tihti oli ta mänginud tüdruku siidsete juustega, libistades neid läbi sõrmede! — ei ela-nud isegi oma neiueani.

Ja siis oli talle meeldinud veel Saskia van Uylen-burgh. Ta tundis Saskiat juba siis, kui too veel Remb-randtiga Amsterdami tänavail jalutamas käis, sihvakas blond õrn naine; samasugune oleks vist olnud ka Isabel, kui surm poleks teda ära viinud. Ka Saskia, see tasane friislanna, kelle portreede ees seisab de Koninck tihti sügavais mõtteis, lahkus varakult elust.

Kaugeid, varasurnud naisi austab ta, kuid elavatest möödub Filips de Koninck vastikuse ja varjatud vihkamisega.

Ta on kolmekümne aastane. Tema silmad vaatavad Heiman Dullaertit. Kummaline võõras tunne haarab kuumalt ta südame: «Neiu, neiu!» Heimanil on tumedad juuksed, suured silmad ja ilusad käed; seal ta seisab üllana ja saledana, seljas mustast sametist ülikond kitsa pitskraega, mis liibub vabalt ta kaela ümber.

80

Filips de Koninck tunneb, kuidas teda haarab armunud inimese läbematu segane vaimustus, kui toa vaikuses kõlab Heimani hääl.

Levkoisid, roose kannan süles
ja valgeid liiliabukette.
Neid hommik äratanud üles,
nüüd asetan nad teie ette,
kui altarile kastest märja
ja lõhnalise õitepärja.
Ka teile, tiivulised tuuled, —
meil, armsad sõbrad, tee on üks.
Teil tasa sosistavad huuled,
puid, taimi puutuv tiivamüks
viib lehestiku kahisema ...'

Filips de Koninck jälgib sõnu. Tal pole usku oma sõbra luuletajaandesse. Ta naudib vaid Heimani hääle muusikat.

«Oo maailma ilu! Oo elu toredus! Oo nooruse igavesed otsingud! Levkoisid, roose kannan süles ja valgeid liiliabukette ...» Tuhanded hääled virguvad Filipsi hinges, tuhanded hääled vastavad sellele kaunile, tundmatule meloodiale, ja iga üksik hääl omakorda äratab temas tugeva, taltsutamatu tunde, mis sarnaneb kodu-maaigatsusega, sellesama tunde, mis kord teda, kaheksateistkümne-aastast noorukit, lõunasse kihutas. Oo teie, itaalia ööd; ja kuuvalgus, mis sädeleb sügavas taevasinas hõbeda ja pronksina; ja

tuul, mis lendleb kerge ohkena aedade kohal; «Ka teile, tiivulised tuuled, — meil, armsad sõbrad, tee on üks ...»

... Ennatlikult surub ta Heimani käsi.

Too vaatab teda imestusega: Filipsi silmad otsekui paluvad teda: «Korda, oh, korda veel kord!».

On see võimalik? Heimanile on uudiseks, et Filips on tema värssidest vaimustuses. Alati on see vastupidi olnud. Ent nooruk näeb Filipsi näost, et seekord on ta kirjutanud midagi tõesti suurepärast. Ja sellega kellelegi isegi heameelt valmistanud. Esmakordselt elus on tema värsid ühe inimese õnnelikuks teinud. Suures

1 Värsid tõlkinud R. Paavel.

meeleliigutuses kordab Dullaert tuulaja meloodilist, kirglikku laulu, mis on pühendatud tuultele, ning Filips de Koninck kuuleb uuesti taevalikku muusikat. Ja kui Dullaert on vaikinud, tõuseb Filips püsti, hoides ikka veel tema käsi kõvasti pihus. Ta tõmbab Heimani oma rinnale. Too ei tõrgu, ainult vaatab teda imestuse ja õrnusega. Filips de Koninck on nagu kirglikult armastav õrn mees. Nagu armunu embab ta oma sõpra. «Neiu, neiu!» Ja nagu armunu otsib ta nooruki punaseid huuli, mis vastavad arglikult tema suudlustele.

Erutatuna laskuvad nad trepist ja sukelduvad kevadöösse. Amsterdam magab, ta on vajunud sügavasse vaikusse. Majade kohal paistab salapäraselt kuu. Vesi, kuuvalgus ja madalad pilved sulavad öises hämaruses ühte. Sõbrad sammuvad teineteise käest kinni hoides nagu armastajapaar. De Koninck silub õrnalt käega üle Heimani meelekohtade ja tumedate juuste.

Teineteisest võlutuna hulguvad nad veel kaua sihitult ringi. Vahel peatuvad nad sillal, seal pole maju ja seepärast on pisut valgem, Filips vaatab siis noorukile sügavalt silma. Ning jälle seisavad nad tükk aega teineteise vastu liibunult.

öösel tõstab Heiman pea; de Koninck on käed üle pea heitnud, ta magab ja ei maga ka; Heiman kuulatab, kuidas Filips pomiseb sõnu ta armsaimast luuletusest; tiivustatuna oma loomingust, kordab ta ka ise neid, või on see tema veri, mis nii laulab?

Levkoisid, roose kannan süles ja valgeid liiliabukette ...

Vee kohal hoovab ja tungib tuppa kevadisi lõhnu. Pärnad ja kastanid on õieehtes. Kusagil katuse all laulab kilk.

XVII

Kõrvetavalt kuum suvi laotub üle päikeseküllaste tolmuste tänavate. Ainult kanalite ääres langevad veele tihedate pärnade liikumatud varjud, taamal aga helgib vesi nii pimestavalt, et silmadel on valus.

Kõik, kellel on raha ja kes võivad endale lubada linnast lahkuda, lähevad ära. Õpilased nuruvad end Rembrandtilt paariks kolmeks nädalaks vabaks; ka Rembrandt ise võiks Gooysse või Haarlemmi metsa sõita, kuid ta eelistab koju jääda.

Täna ei taha tal töö sugugi edeneda. Majas valitsev vaikus ja leitsak tekitavad Rembrandtis mingit rahutust. Ta kuulatab kogu aja kella metalset tiksumist, millele vastab nagu kaja niisamasugune metalne tiksumine kahest, kolmest kõrvaltoast. Pea

kohal tiirleb tüütava pirinaga kärbes, piinates ja pahandades meistrit. Rembrandt on saanud tellimuse ofordile, kuid ta ei suuda keskenduda.

Erutatult vaatab ta toas ringi. Talle näib äkki, nagu oleks siin midagi muutunud. Kuid tuba on samasugune nagu alati, suur, mööblit täistuubitud ruum, ent täna on aknaluugid kinni ja kardinad alla lastud, et end pisutki kaitsta lämmatava kuumuse eest. Ainult läbi ülemiste poolümmarguste ruutude, mis on kardinatega varjamata, hoovab tuppa kaks laia valgusvihku, moodustades punasel vaibal kaks pimestavalt eredat, vabisevat sõõri.

Laud on täis mitmesuguseid esemeid. Kõikjal vedeleb gravüüre ja virnade viisi tõmmiseid. Seinte ääres on tühjad pildiraamid ja laiad puust lõuendialused. Tammepuust käsipresside kohal ripub geograafiline kaart. Õhk on täis teravat happelõhna; Rembrandt on kogu hommiku töötanud ofortide kallal ja teinud katse-tõmmiseid. Kõikjale on loobitud vaskplaate, graveeri-misnõelu ja vahajäänuseid.

Rembrandt kummardub tõmmise kohale, ta on kindlalt otsustanud end kokku võtta. Ja juba liiguvadki ta käed rahulikumalt, töötavad täpsemalt, sünged kurrud laubal on kadunud. Ta astub akna juurde ja silmitseb uurivalt tõmmist, hoides seda päikese valguses. Tusaselt raputab ta pead.

Meister on pettunud, ta pole endaga rahul. Ta oli oodanud suuremat efekti. Miks tal täna midagi ei õnnestu? Ta silmitseb jälle joonist. Pealtnäha oleks kõik nagu korras. Üheski detailis pole mingit viga. Juba palju aastaid töötab ta otsekui vaistu järgi; ta ei jää enam mõtlema nagu noorusaastail, et kõiki võimalusi ja

83

raskusi põhjalikult ja arglikult läbi kaaluda. Kõhklemised on talle juba ammu võõrad. Ta on enda peale kindel. Kiiresti joonistab ta paberile või metallile kujult lihtsaid pilte ja ainult väga harva ebaõnnestuvad tal need vabad kerged joonistused. Kuid täna tabas teda ebaõnn.

Äkki oleks teda nagu keegi tõuganud, ta sööstis peegli ette. Vanadus! ... Ta kartis vanadust. See tähendas tagasilangemist loomingulisse jõuetusse. Kas ta tõesti peab jälle päevade viisi mõne üksiku joonistuse kallal jändama, seda lõputult parandama? Ta silmitseb kaua oma peegelpilti. Juuksed on meelekohtadel juba hõredaks läinud. Kortsud suu ja silmade ümber on muutunud sügavamaks. Põsed on lohku vajunud. Ta paneb bareti pähe ja pöördub edevalt nagu noor tüdruk, et näha end profiilis. Keerab vurrud ülespidi. Ohkab sügavalt ... Ja enne kui ta endale sellest aru annab, on tal valmis veel üks autoportree. Ainus õnnestunud töö sel päeval.

Nelikümmend kuus aastat... Ohjeldamatu nooruse päevad on möödas, mõtleb Rembrandt ja uurib tähelepanelikult kurde laubal. Tema maalid on tulvil suursugusust ja sügavat rahu. Endine elevus ja ohjeldamatus on andnud ruumi tasakaalukusele... Ta tunneb, et peab väsimatult edasi liikuma, sest elu tasub kätte iga taganemise eest. Ja kuni ta on võimeline seda tunnetama, peab vaatama ainult ettepoole. Nüüd on kätte jõudnud küpse, võimsa loomingu ajajärk.

Ta peidab oma autoportree hoolikalt ühte mappi. Seejärel hakkab silmitsema valmis oforti, satub äkki raevu ja virutab vaskplaadi igasuguse koli hunnikusse, mille teenija hiljem ära koristab; ebaõnnestunud tõm-mise rebib ta oma tõmmude, väsimatute kätega siinsamas tükkideks.

Äkki tõstab ta pea ja jääb kuulatama.

Majas on midagi juhtunud. Alt kostab kimedat mehe-häält ja Rembrandt taipab äkki, et ta on juba ammu seda häält kuulnud, pööramata sellele tähelepanu. Ta kuulatab teraselt.

Nüüd räägib Hendrickje, kuid see ei ole nagu tema hääl, see on julguseta ja arg, kuigi protesteeriv. Mis see kõik peab tähendama?
84
Ta astub üha kuulatades ukse poole. Nüüd kuuleb ta juba päris selgesti: majas on keegi võõras ja see võõras kärgib Hendrickjega.
Pime, meeletu raev haarab Rembrandti. Kingade valjult kompsides tormab ta trepist alla. Ja juba kuuleb ta võõra ruttavaid samme eesruumis; enne kui ta jõuab trepi käänuni, tõmbab keegi välisukse lahti ja lööb selle kohe enda järel jälle kinni. Saabub surmavaikus. Külaline on majast lahkunud.
Rembrandt tormab rohelisse tuppa, kus Hendrickje armastab palavatel päevadel viibida. Ta lükkab ukse pärani: Hendrickje istub akna all. Nähes Rembrandti, tõuseb ta püsti ja tuleb talle vastu, vaadates mehele abitult, ehmunud silmil otsa. Ta väriseb üleni erutusest, mida ta on kaua varjanud ja mis nüüd ometi välja on purskunud.
Rembrandt jookseb ta juurde. Naine surub oma pea usaldavalt vastu mehe õlga. Ning äkki hakkavad jooksma ohjeldamatud pisarad.
Murest murtud nuttev rase naine! Mis siin siis juhtunud oli? Kes oli ta sellise meeleheiteni viinud?
Rembrandt sosistab talle lohutussõnu, mida suudab vaid leida. Mehe embuses .rahuneb naine pikkamisi. Mees haarab ta ümbert kinni, talutab tooli juurde ja paneb ta istuma.
Naise nutt on juba peaaegu lakanud, kuid mehe kätt ta veel lahti ei lase. Ja siis kuuleb Rembrandt lõpuks pisaratest ja suudlustest katkestatud jutustust sellest, mis on juhtunud.
Juba kahel korral olid Hendrickje juures käinud kirikunõukogu saadikud; kahel korral oli temalt hirmsate karistuste ähvardusel nõutud, et ta katkestaks oma patuse kooselu Rembrandtiga. Kuid mõlemal korral oli ta osanud meeleheitlikult vastu sõdides end kaitsta. Täna aga oli kolmandat korda ootamatult tulnud üks mustakuuemehi ja ütelnud talle, et ta on kõigest-kõike ainult teenijatüdruk ja seepärast ei tohi ta oma peremeest võrgutada. Selle kuriteo eest määratakse talle karistus: terve aasta jooksul ei võeta teda armulauale.
85
Läbi pisarate kostis Hendrickje häälest meeleheidet: «Mu suu ei suuda sulle, Rembrandt, korrata, kuidas nad seda nimetasid... see olevat sohielu, ütlesid nad. Ja see tänane oli ka nii õel ja julm. Nad ei tunne halastust . . . Oh, miks ma seda tegin, miks? Ma kardan, Rembrandt, kohutavalt kardan . . . Mul on nii häbi...»
Pitstanu alt välja tunginud juuksekihar kõditas mehe põske.
Rembrandti käed hakkasid sügelema, tõmbusid rusikasse. Uudis oli teda tabanud nagu pikselöök, kuid ta ei tundnud end võidetuna. Vastupidi, temas hakkasid keema raev, meelepaha ja vihkamine, mis nõudsid rahuldust. Ähvardada rasedat naist! ... Kui palju mehi oli siis nüüd asunud sõjakäigule üheainsa naise vastu!...
Mõtted kihutasid peas üksteist taga ajades. Tähendab, need manitsejad olid juba kahel korral jõudnud siin käia. Hendrickje aga polnud sellest sõnagi lausunud! Ta ei tahtnud Rembrandti tema rõõmsas loomingulise palangu meeleolus erutada. Teda kaitstes oli Hendrickje kõik hoobid ise vaikselt vastu võtnud.
Mees embas oma sõbratari veel tugevamalt.
«Hendrickje, kallis, miks sa siis mulle midagi ei rääkinud? Miks sa siis ise nendega kõnelesid, miks sa mind ei kutsunud?»

Hendrickje raputas ainult pead. Mees silitas ta käsi, mis olid õrnad ja pehmed, kuigi tegid majas kogu musta töö.

«Hendrickje, mu armas . .. Kas siis tõesti polnud teist väljapääsu?»

Naine vaatas talle otsa. Ta oli mehe erakordsest erutatud hoolitsusest segaduses ja heldinud. Tema ripsmeil helkisid pisarad.

«Mul polnud mingit väljapääsu . .. Nad teadsid kõigest .. . Ka surnud lapsest.»

Hendrickje hääl lõi uutest nuuksetest värisema.

Rembrandtis süttis vana pöörane kättemaksuiha. Alati püüavad inimesed teda solvata. Kui teda ei reeda sõbrad, siis püüavad vaenlased ta teele risti ette astuda. Aga mispärast? On siis tema elu olnud kõlvatum ja ohjeldamatum kui teistel tema ametivendadel kunstnike

86

gildist? Kas tal pole õigust rahule ja õnnele nagu kõigil teistel?

Ta sõnas kuidagi vilistavalt:

«Kas tõesti ainult sellepärast, et sa kiriku ja võimude silmis ei ole minu naine, et meil pole olnud seda narri laulatust, mis annaks sulle õiguse elada minu majas ...?»

Mehe suudlused ja kallistused on tulvil meeleheidet, kuid nad väljendavad Hendrickjele rohkem, kui ütleksid sõnad, mida mees ei oska leida.

«Häbi neile!» kisendab ta vihaselt. «Solvata rasedat naist! Nad kiitlevad, et tunnevad kogu piiblit peast ja võivad, pilk taeva poole tõstetud, maha leierdada ükskõik missuguse piiblisalmi. Evangeeliumi lugemise aga on nad ära unustanud! Need vagatsejad norivad iga sõna juures, nõuavad, et keegi ei astuks ühtki sammu ilma nende näpunäiteta. Need variserid paastuvad ja palvetavad ning täidavad jumala käske ainult silmakirjaks! Oo, ma tunnen neid, Hendrickje, tunnen ... Kui palju kordi olen ma külmas kirikus paljal puupingil istudes värisenud nende ees ja kartnud jumalakohut, millega nad mind ähvardasid! Kuid nüüd olen ma targem. Ma põlgan neid. Nüüdsest peale ma sülgan nende tardunud seadustele, nende viletsale armulikkusele, nende julmale õpetusele jumala sõrme halastamatusest...»

Hendrickje ehmus ja tahtis juba käega ta suud sulgeda, kuid tõmbas selle tagasi, nähes Rembrandti nägu, mis oli armastusest ja raevust sünge.

«Ainult seda nad oskavadki, et pühapäeviti hommikul, lõuna ajal ja õhtul jumalasõna kuulata, rõõmusõnumit, mida nad iialgi ei suuda mõista. Nädala teistel päevadel aga ei tee nad muud, kui luuravad õelalt inimesi, nuhivad salaja nende väärtegusid, nõuavad vastust kaitse-tuilt naistelt. .. eksitavad lihtsameelseid, jumalakartlikke inimesi õigelt teelt, ähvardades neid põrgutule ja igavese needusega! Aga küsi neilt, mis juttu nad oma teenijatega ajavad, kui nad nendega üksi jäävad, kuidas nad end pimedusse peites kohtlevad öö varjus vaeslapsi koguduse lastekodudes. Kas mina olen kunagi sala-urgastes käinud, kas ma olen salaja patustanud nagu nemad? Nad on võllaroad, kes on endale eksimatuse

87

maski ette pannud, muud midagi! .. . Kuid meie armastus, Hendrickje, ei karda valgust; meil sinuga ei ole mingit pattu, ja laps, keda sa südame all kannad, on sinu ja minu laps ...»

Sellest vihapurskest heitunud Hendrickje puhkes nutma. Rembrandt rahunes silmapilkselt. Värisevate sõrmedega silitas ta naise kätt ja vaatas teda õrnalt, erutatult.

«Ma lähen nende juurde,» sõnas ta otsustavalt ja ähvardavalt. «Ma ei saa sellega leppida. Ma nõuan neilt vastust. Nad patustavad armastuse, Kristuse kõige õilsama käsu vastu...»

Rembrandti hääl katkeb jälle, ta on meeleheitel.

«Hendrickje, Hendrickje, kas ma sind sellepärast vähem armastan, et me pole sinuga laulatatud? Hendrickje, ütle mulle, olen ma halvasti talitanud, et olen meie vahekorra nii kaugele viinud? Kas ma talitasin inetult, et tegin su enda omaks? Mina üksi olen kõiges süüdi, nemad aga jälitavad sind ...»

Ta laskus põlvili, pani pea naise rinnale ja peitis näo ta kleidi voltidesse. Senitundmatu kahetsus- ja süütunne haarasid teda, panid südame valutama. Kuid nõrk naine, kes alles äsja oli vajanud tema lohutust, pani kirjeldamatult õrna naeratusega käed ta pea peale ja silitas hellalt, emalikult ta juukseid, mis olid laubale langenud.

«Ei, Rembrandt, sa pole midagi halba teinud ...»

Rembrandt tõstis pea ja vaatas Hendrickjele otsa. Naise silmad särasid kõikeandestavalt. Kuidas ta võis üldse temas ja iseendas kahelda?

Rembrandt surus ta kirglikult oma rinnale. Ja vastastikuses andeksandmises leidsid nad jälle teineteise, muutusid nagu nooremaks neisse uuesti tulvanud õnnest.

«Ära mine nende juurde, Rembrandt,» rääkis Hendrickje sosinal. «Võtame karistuse vastu. Kõik läheb nii nagu vaja.»

Rembrandt vastas tavatu kirglikkusega, milles ei olnud siiski meelast iha:

«Ma ei lähe! Ma jään sinu juurde! Nüüd ja igavesti! Meid ei suuda keegi lahutada!»

88

Õnnest värisedes tundis Hendrickje mehe hellitavat kätt oma südame all, kus puhkas tema ihus veel sündimata laps. Ning ta otsustas julgelt, et nüüdsest peale muutub ta armastus selle vananeva mehe vastu veelgi heldemaks. Mälestus esimesest ööst elustus ta silmade ees, ta ulatas mehele huuled ja see liibus nende vastu pikas suudluses.

Tunnid möödusid, nemad aga ei teadnudki, kas nad juba kaua on nõnda, liikumatult, teineteise vastu surutult istunud. Lõpuks tõstis Rembrandt pea ja märkas, et päikese valguslaigud, mis üha edasi liikusid, langesid nüüd nende põimitud kätele.

Ta tõmbas kardinad eest. Õhus oli tunda juba õhtust jahedust, kuid päev säras ikka veel hõbedas ja taevasinas. Helistati kirikukelli. Maja ees kasvavate pärnade tihedas lehestikus mängles tasane tuul. Aeglaselt ujusid kaugusse pilved ja laevad.

XVIII

Kevade jooksul oli väike Titus uskumatult sirgunud. Ta oli pikk ja kõhn, oli hea jooksja ja hüppaja ning ronis osavalt puude otsas. Kuid ta väsis kiiresti ja ei olnud kaugeltki nii tugev kui tema sõbrad. Koolis nokiti teda nagu ennegi, kuigi temaga oldi juba harjunud ja talle pöörati seetõttu palju vähem tähelepanu. Ja kui juhtus, et poisid teda kiusama hakkasid, maksis ta neile kätte sellega, et õppis väga hästi. Hea õppimisega võitis ta koolmeistri poolehoiu ja võis oma piinajaile, kes ei osanud koolmeistri küsimustele vastata, kooli seinte vahel julgelt, üleoleku ja põluga, mis neid solvas, vastu astuda. Kuid harilikult maksti talle selle eest hiljem julmalt kätte. Kodus ei rääkinud ta kunagi millestki, kogudes selle asemel otsekui mingi naudinguga endasse viha nende vastu, kes teda alandasid. Seetõttu näis ta inimeste seas arana ja tagasihoidlikuna, kuigi oli tegelikult äärmiselt uhke ja auahne.

Koolis õppis Titus selgeks lugemise ja kirjutamise, ent ka tema silmaring muutus palju laiemaks. Aegamööda hakkas ta ees langema kate ka sellelt, mis enne

89

näis arusaamatuna. Poisikese silmist võis lugeda, et ta hakkab paljustki juba aru saama. Endisest naiivsusest ei jäänud enam jälgegi. Rahutu ja uuriva pilguga silmitses ta kord isa, kord ema, vaatas ühelt täiskasvanult teisele. Ent niipea, kui keegi ta pilgule vastas, lõi ta kohe silmad maha ja teeskles täielikku ükskõiksust. Titus-poiss, kes oli väikelapse võluvuse kaotanud, huvitas Rembrandti modellina palju vähem ning ta ei märganud, et poisi iseloom muutus üha kinnisemaks. Kunstnik tundis ainult nende sisemaailma, keda ta maalis; kui ta maalis kellegi portreed, ilmus tal nagu uus tundeorgan, mis aitas tungida modelli mõtete ja soovide kõige salajasemaisse soppidesse; kõige muu vastu oli ta pime ja kurt. Ta ei märganud, et Titus oli palju salalikuni, kui seda oleks võinud arvata. Et poiss mängis viimasel ajal üha sagedamini väljas, ei saanud ka Hend-rickje teda enam silmas pidada. Isegi Ulrich Mayr, kellega poiss magas endiselt ühes voodis, ei tundnud oma väikest sõpra enam ära.

Nii ta siis kasvaski üksinduses. Tõsi küll, koolis oli tal oma eakaaslaste seas palju sõpru; kuigi neid kõiki huvitasid ilmselt ühed ja needsamad küsimused, ei tulnud neil siiski pähegi nendest juttu teha. Ja kes suudakski laste küsimustele vastata? Nad ise aga olid selleks võimetud. Palju suurema eduga tegelesid nad teiste asjadega. Näiteks läksid nad videvikus linna hulkuma ja tegid ulakusi, kloppisid ustele või aknaluukidele, mille südamekujuliselt lõigatud avast tungis välja nõrka valgust; nende majade lihtsameelsed elanikud ootasid kõige vähem, et neid asjatult tülitatakse. Ent kitsastes põiktänavates ja tänavaristmeil, kus oli kerge vihale aetud möödakäijate eest peitu pugeda või jalga lasta, ehmatasid poisid hirmsasti inimesi luust ja lihast läbitungiva vile või kisaga. Kõige sagedamini jooksid nad majade lõputu rodu ees tänavail ja hulkusid videvikus, algava öö varjus elamukvartalite labürintides. Kitsastes pimedates tänavaurgastes mängiti «röövlimängu» ja väriseti lõbutundest ning hirmust, kui kohtuti purjus madrustega ja kuuldi nende sõimu, mis suurendas veelgi rohkem hädaohu ja õuduse tunnet. Laste ees avanes uus maailm. Kõik, mis alles hiljuti näis saladusena, hakkas

90

nüüd selguma. Siseõued ja umbtänavad, mida nad varem võisid ainult eemalt ihaldavalt vaadata, olid nüüd vallutatud ja läbi uuritud. Saladuskate, mis oli varjanud nii palju teadmatut, oli nüüd maha rebitud. Titus sai teada, kuidas nimetatakse lähemaid ehitusi nende kvartalis — maju, torne, linnaväravaid ja lasketiire; ta nägi saale, kuhu kogunesid mitmesugused gildid, nägi tapamaju, pallimänguväljakuid. Nõiduslikud muinasjutud, üks huvitavam kui teine, vaheldusid üksteisega.

Aga mis asub siis seal, Y jõe taga, mille veepinnalt helgib keskpäeval päike vastu nagu peeglist? Võib-olla meri? Ja kas veel kaugemal on maa või on seal maailma lõpp? Kuhu viivad teed Püha Antoniuse värava juurest? Ja missugused külad on linnavahilt näha?

Titusele tuli meelde suut, küllasõit vanaema juurde Waterlandi, talumaja ja puukingad ning ta hakkas poiste ees kiitlema. Ka nemad sorisid oma mälestustes: hea kujutlusvõime juures pole ju raske teistele puru silma ajada jutustustega oma reisidest või mingisugus-test seiklustest.

Hämaruses algasid mängud. Veeretati tünnivitsu, mängiti parlamkat, peitust. Kuid isegi mängimisel ei vabanenud Titus mingist sisemisest hirmutundest, kuigi see tunne ei sarnanenud põrmugi hirmuga, mida ta koolis võrukaelte ees oli tundnud. Videvik ise tegi

meele tahtmatult nukraks. Loojangu viimase kollase viiru kohal muutus taevas tumehalliks, lõhnad hajusid pikkamööda ja segunesid, majad muutusid varjukujudeks, tornide tipud aga ei säranud enam. Vaikuses kostis kirikukellade helinat. Veepinnal polnud enam isegi virvendust näha. Inimesed liikusid nagu aeglasemalt ja kadusid eemal, otsekui uttu hajudes. Oli kuulda ainult laste hääli, kes kisades hullasid kõrgetest kastanitest ümbritsetud manguval j akul. öö tulekuga vallutasid Titust imelikud tunded. Oleks tahtnud veel pisut väljas olla, värisedes hirmust ja heameelest. Ja siiski oli ta rõõmus, kui teenija või ema, aga vahest ka mõni isa õpilastest talle järele tuli; leidnud poisi üles, talutasid nad ta koju.

Videvikus läksid lapsed seiklusretkile. Ja kus nad kõik ära ei käinud! Nad jooksid läbi kõik kohad, mis meelita-

91

sid neid oma salapärasusega ja kus võis näha huvitavaid asju ning rahuldada oma uudishimu. Kohe Breestraati taga elasid juudid; kehvikud leidsid varjupaika kitsastes koridorides, trepipealsetel või sügavais keldreis. Titus tundis mõnda juuti nende hulgast, kes isa juures käisid. Need muidugi elasid palju avaramais ja ilusamais majades kui enamik teisi. Isa juures käis näiteks rabi Menasseh-Ben-Jisroel ja siis veel Ephraim Bonus. Bonus oli alles üsna hiljuti käinud isa ateljees, kus Titus oli parajasti mänginud.

«Kelle koolis ta õpib?» küsis Ephraim Rembrandtilt ja see ütles koolmeistri nime. Ephraim vangutas pead.

«On see siis mõni kool! Ta ei õpi seal mitte midagi.»

«Katekismuse saab selgeks,» vastas Rembrandt kulme kortsutades.

Ephraim Bonus vaatas kaastundlikult ning samalajal ka kerge muigega Titusele otsa ja küsis heasüdamlikult: «Kas sa tunned katekismust?»

Titus pani käed selja taga kokku ja lõi pea selga, täpselt nagu tema koolmeister, kui klass laulmist alustas; heleda poisikesehäälega vuristas Titus nii reipalt tekste ette, et juudi õpetlase põski mööda hakkasid naerust pisarad voolama. Isegi Rembrandt, kes ei kannatanud mingit naljatamist usu asjus, puhkes samuti naerma.

«Näete nüüd, meister, kui õpetatud poeg teil on,» sõnas Ephraim Bonus lõpuks vaevaga.

Ta andis Titusele kerge müksu ja saatis ta ateljeest välja.

Millest kõnelesid isa ja Ephraim Bonus pärast seda? Võib-olla temast? Võib-olla sellest, et ta ei peaks enam minema kooli, mida ta oli hakanud juba esimesest hetkest vihkama? Poiss vaevas oma pead oletuste ja arutlustega. Kuid juba järgmisel päeval unustas kõik selle.

Ephraim Bonuse maja aknad olid tänava poole. Mõnikord õhtuti nägid Titus ja tema sõbrad Bonuse majas seitsmeharalist küünlajalga põlevate küünaldega. Välisukse kohal rippus hõbedane täht. Olgadele visatud mustade ja valgete triipudega palverüüs õpetlane istus laua taga ja kõigutas aeglaselt, otsekui mõtiskledes pead. Teine kord, paasapühade ajal, oli kogu Bonuse maja ehitud roheliste vanikutega, akendest aga hoovas mingeid

92

magusaid ja erakordseid lõhnu, kostis tasast laulmist; laulude sõnad olid arusaamatud ja viisid võõrad. Nii kerkisid laste ette üha uued saladused ning nende mõistatuslikkus ümbritses laste elu, nagu tõotades midagi ülitoredat.

Ja siis see mõistatuslikkuste ahel otsekui katkes kuskilt. Aeglaselt varises müür, mis oli täiskasvanute maailma lastest lahutanud. Lapsed võisid juba sügavamalt vaadata varem

arusaamatusse täiskasvanute ellu, millest ei saanud mõelda kadestamata. Mehed ja naised. Isad ja emad. Siin peitus mingi kollitav saladus. Varem olid kõik inimesed Tituse silmis ühesugused: ta jagas neid ainult lasteks ja täiskasvanuteks. Nüüd aga teadis ta, et täiskasvanuil on tung teineteisele läheneda. Titusele meenusid millegipärast sulane ja teenija vanaema talust. Mehed ja naised magavad ühes voodis.

«Enne kui sa sündisid, magas su isa emaga koos. Sellepärast sa tulidki ilmale.»

Millal see siis oli? Püüdes kujutleda minevikku, nägi poisike enda ees mingit musta kuristikku. Kus ja milline oli ta enne sündimist? Tal hakkas pea ringi käima, niivõrd jube hakkas tal. Pool aastat tagasi ilmus Rembrandt! majja laps, kuid ta oli surnud. Miks ta siis ära suri? Kas vanemad tahtsid, et neil sünniks surnud laps?

Väike Titus väsis oma mõtetest. Ja teadmata, kuidas neist vabaneda, jooksis ta teiste laste juurde ja mängis nendega kaua ning kärarikkalt; seal unustas ta kiiresti teda piinavad lahendamata küsimused. Kuid öösel tulid need uuesti meelde. Tahes-tahtmata hakkas ta nende üle pead murdma, lahti neist ju nagunii ei saanud. Midagi arusaamatut hõljus õhus, võbises pilkase öö tuuleiilides, tungis tuppa, ängistas hingamist, nööris kõri. Ehmunult hüppas ta voodist välja. Ulrich, kes ta kõrval magas, käratas läbi une vihaselt:

«Maga rahulikult!»

Titus kobis jälle teki alla ja püüdis magama jääda. Harilikult läks see tal kergesti. Tema mängimisest väsinud keha vajas puhkust. Ta viskles patjadel, otsis peale jahedamat kohta. Linad olid niisama palavad kui valjusti norskava Ulrichi noor ihugi. Lõpuks võttis väsimus

93

Tituses võimust, uni halastas ta peale ja kandis ta helgesse unelmate riiki.

Kuid oli ka neid päevi, mil ta teiste lastega mängides või tänaval joostes unustas talle arusaamatud asjad ja oma alalised hirmud. Lapsed jooksid kaldaäärseil tänavail, ronisid mööda maabumissilda alla, hüppasid pargastele ja palgiparvedele ning tervitasid hüüetega möödasõitvate laevade ja laevukeste meeskondi. Mõnikord võeti lapsed heatahtlikult vastu ja kutsuti kanalile sõitma. Poisid maabusid linnapiiri taga ja tulid siis mängides ja joostes mööda kaldaäärseid tänavaid koju tagasi. Niisugustel puhkudel magas väike Titus rahulikult ja sügavalt ning puhkas öö jooksul korralikult välja.

XIX

Suvel tekkis Titusel sõprus Jeroeni nimelise poisiga. See oli pikk tugev nooruk ja tema kõrval tundis Titus end juba päris julgena. Mõnikord oleks Titus väga tahtnud, et Jeroen oleks käinud samas koolis kus temagi, ent kahjuks oli see võimatu. Jeroen käis Houtgrachtil; ta puudus tihti tundidest, kuid see ei teinud kellelegi muret. Titust tõmbas selle vanema poisi poole eriti see, et Jeroenil olid laialdased teadmised mitmesugustes arusaamatutes küsimustes; ta oli seda nii mõnelgi korral ilmutanud. Päris loomulik, et Titus otsis tema seltsi.

Jeroeni isa oli kalevivanutaja, kelle sissetulekud kõikusid sõltuvalt hooajast. Titus, kes oli Jeroeni silmis rikas poiss, käis harva tema juures külas. Ent ükskord, kui ta tema poole sisse astus, tutvustas Jeroen teda oma kodustele ja ütles, et see on Rembrandti poeg. Jeroeni ema, pai jäte tulipunaste käsivartega tüse naine, kes polnud Rembrandti nime vist kunagi kuulnudki, pööras vaid korraks pea poiste poole, katkestades hetkeks pesu-pesemise. Kui Titus teist korda nende poole sisse astus, kostitas ta poisikest lihtsa

inimese heldusega, pakkudes siirupiga leiba. Titus vaatas läbi luugi keldrisse, kus seisis jänestepuur, ja käis ära ka pööningul, kus vedeles igasugust koli, kulunud räbalaid ja katkiläinud tööriistu.

94

Vihmase ilmaga, kui ei saanud väljas olla, mängisid lapsed seal.

Kalevivanutaja maja oli alati täis mingit hapukat, lämmatavat lõhna, mis tundus Titusele niivõrd vastikuna, et ta suutis vaevalt oma jälkustunnet varjata. Ta oli rõõmus, et kalevivanutaja oli harva kodus. Sel ainsal korral, mil Titus talle peale sattus, istus meister joobnuna laua taga ja lalises midagi abitult nagu laps. Tema suured vesisinised silmad vaatasid ainiti Titust, ning äkki sähvatas neis vihatuluke. Titusel hakkas hetkeks millegipärast häbi, et tema oli nii hästi riides ja nii hoolitsetud, kuna Jeroenil oli seljas lihtsast hallist villasest riidest kuub ja püksid ning jalas karmist lõngast sinised sukad. Kõige vastu ükskõikne ja näljane Jeroen istus kõikuva laua taha purjus isa kõrvale.

Jeroen tutvustas Titust ka oma sõpradele. Need olid enamasti viie- või kuueteistkümne-aastased poisid, Jeroenist vanemad; ühed neist hulkusid tegevusetult tänavail, teised teenisid kusagil jooksupoistena. Need harimata toored mehehakatised, tulevased päevavargad ja kelmid, kõnelesid isesugust keelt, mille Titus kiiresti ära õppis, kuid kõnelda julges ainult nende hulgas. Kui tal koolivendade seas igav hakkas, läks ta nende vanemate poiste juurde. Teda tõmbas nende poole üheaegselt nii hirm kui ka uudishimu; ta oli juba kord niisugusena loodud, et kippus alati nende poole, kes olid temast vanemad. Noorukid suhtusid temasse heatahtlikult; selle eest aga pidi ta neile aeg-ajalt tooma mõned vaskkrossid, mis kulutati iseendastki mõista maiustustele. Nende volaskite käitumises oli midagi salapärast; milles see seisis, ei oleks Titus suutnud seletada, kuid just see salapärasus meelitaski teda võitmatult. Samasugune uudishimu näris teda ka siis, kui Jeroen lobises oma sõpradega tüdrukutest. Tõsi küll, vanemate poiste jutust ei saanud Titus peaaegu mitte midagi aru, kuid üks oli talle selge: jutt oli siin saladusest, ikka sellestsamast saladusest, mis peitus vestlustes naistest, kes hulkusid öösiti pimedail põiktänavail, isadest ja emadest, kes magasid ühes voodis.

Titus oli niisugusteks jutuajamisteks veel väga pisike, kuigi ta oleks nii väga tahtnud neid kas või natukenegi

95

mõista. Ta ei punastanud enam, kui tema kuuldes öeldi mõningaid sõnu; ja kui need sõnad poiste jutus kordusid, teritas ta kõrvu ja pingutas end asjatult, et öeldu mõttest aru saada. Kui ta juhtus Jeroeniga üksi jääma, küsitles ta sõpra aralt, millest poisid olid rääkinud. Kuid Jeroen ei olnud just suur lobiseja. «Ah, kuula nüüd, plikadest,» vastas ta harilikult ja saatis oma sõnu sündsusetu käeliigutusega. Ning Titus pidi niisuguse vastusega leppima. See ainult õhutas tema soovi kõike teada saada.

Mõnikord õhtuti, kui Titus juba voodis lamas — nüüd juhtus seda harva, et Hendrickje ta üles viis ja voodi juures istus, kuni ta uinus, — mõtles ta kaua sellest, et isa ja ema ei tea midagi tema sõprusest nende poistega. Ta tundis, et vanemad keelaksid tal nende poistega läbikäimise; sest just seepärast, et need kohtumised olid palju huvitavamad ja erakordsemad kui kõik muu, oligi ta neist vaikinud. Halb seltskond... Titus teadis, et ta talitab inetult. Ta süda on selle sõpruse pärast kuidagi ärevil ja raske, ta magab halvasti, mõtted on peas segi. Aga poistest nüüd lahku minna, ilma et ta oleles saladust teada saanud, — seda ei või ta kuidagi, mõtleb Titus, ehkki ta hakkab juba üht-teist taipama.

Kuid uued muljed võtsid võimust teda vallutanud haiglase rahutuse üle. Ahnete silmadega võttis ta vastu tema ees avanevat maailma. Ta eraldas juba inimesi riietuse, kõnnaku ja vanuse järgi, võis juba esimese pilguga eraldada linlast maainimesest. Ta nägi, et surnuid kantakse läbi tänavate mulda sängitamiseks, ja matuseriiete toredus palgatud saatjatel — Jeroen nimetas neid «varesteks» — avaldas Titusele sügavat muljet. Kord nägi poisike pealtvaatajate esimestes ridades seistes, kuidas haiget naist hullumajja viidi. Turupäevil nägi ta, kuidas varasel hommikul tulid turule ümbruskonna taluinimesed ja kalurid, kes jalgsi, vahel enda ees käru lükates, kes aga koliseval vankril, mis oli täis korve, piimanõusid, kandekaste. Sinnasamasse vantsisid ka pillimehed torupilli või viiuliga ja mustlased ahvide ja madudega. Kord nägi Titus Rembrandti maja ees tantsivat karu. Elu hoogsus ja kirev mitmekesisus vallutasid üha enam poisikese mõttelendu. Ta palus isalt paberit

96

ja hakkas joonistama. Sellest peale istus ta õhtuti kodus, isa ateljees. Rembrandt pani poja jaoks akna alla väikese laua, andis talle kriidi ja kuivad värvid. Kui ta veendus, et joonistada polegi nii raske, imestas ta, miks tal varem pole pähe tulnud sellega tegelda. Ta joonistas järgemööda kõike, mida nägi ja teadis: koolmeistrit, naabruses asuva kloostri nunni, kui nad hommikuti nagu hanekari kiiresti kabelisse sibasid; joonistas ema, siis isa, barett peas, maalipukkide ees seisvaid õpilasi; ta joonistas kõrgete kübaratega juute, Ephraim Bonust ja seitsmeharulist küünla j alga; väikeste ümmarguste mütsidega maamehi ja neidusid, sügava väljalõikega ja toredate puhvkäistega kleidid seljas. Kõik oma koolivihikud oli Titus kirjuks joonistanud. Poisid seisid tiheda müürina ta ümber ja aina ahhetasid vaimustatult. Nende palvel joonistas ta mõnikord ka nende vihikutesse. Temas kasvas kõrk iseteadvus oma üleolekust, ning nüüd veetis ta juba meeleldi oma vaba aja kodus, selle asemel et Jeroeni juures vanemate poiste killas jõlkuda.

XX

Kord suvel tormas Titus suure kiiruga majja, ta oli mütsita, juuksed sassis. Ta jooksis eesruumi ja põrkas heitunult tagasi, nähes tundmatut vanaeite, kes rohelisest toast ootamatult välja tuli. Vihaselt tõstis vanaeit näpu vaikimise märgiks huultele. Titus vaatas talle kohmetunult otsa. Naisel oli pisut sarnasust vanaemaga, kuid vanaema ta ei olnud. Miks ta siia oli tulnud?

Äkki kuulis Titus haledat lapsenuttu. Ootamatu rõõm haaras teda. Laps! Laps on sündinud! Eks seesama vanaeit käinud ju nende juures ka siis, kui sündis surnud laps.

Poisikese näole ilmunud rõõmus imestus nähtavasti liigutas vanaeite. Ta viipas sõrmega, et Titus talle järgneks. Erutusest värisedes astus poiss kikivarvul ettevaatlikult vanaeide järel. Laps! Isal ja emal sündis elus laps! Tõsi küll, ta karjub, vist tahab juua või süüa, aga võib-olla ka, et talle on midagi siin maailmas vastumeelt. Aga ta on siiski elus laps!

97

Toas nägi Titus isa, kes oli kummargil voodi kohal, kus lamas ema — hirmus kahvatu, juuksed padjal laiali. Kas ema on ehmunud, et tal laps sündis? Väga võimalik, mõtles Titus, kuid ei esitanud ühtki küsimust, lõi ainult korraks pilgu isale. See märkas poja tulekut. Kuid keegi ei küsinud temalt, kus ta nii kaua oli, kellelgi ei tulnud teda meeldegi. Kõigil oli tegemist vastsündinuga. Titus vaatas emale. Ema naeratas talle vastu ja poisike

puhkes erutatult ning rõõmsalt naerma. Äkki nägi ta ema kõrval väikest valget pampu. Pambust paistis välja pisike peanupp, ilma ühegi juukseudemeta. Punane näoke oli üleni krimpsus. Laps!

«See on Cornelia,» ütles isa.

Cornelia! Tüdruk! Titus tundis end täiskasvanud mehena. Tal on väike õde, ta hakkab teda kaitsma. Punane näoke liigutas end, Cornelia hakkas jälle karjuma. Ämmamoor võttis Titusel õlgadest kinni ja lükkas ta ukse taha.

Jõudmata end veel õieti kogudagi, jooksis Titus trepist üles. Talle tuli vastu Ulrich ja viis ta tuppa^ Seal oli tunda veini ja värskete küpsiste lõhna. Õpilased pühitsesid lapse sündi õpetaja majas. Nad soovisid Titusele õnne — see oli nii naljakas, et ta pidi peaaegu naerma puhkema — ja panid ta laua taha istuma; Maes ulatas talle meekoogi. Poisikesele pakuti ka lonks veini Filipsi peekrist, kuid vein ei maitsenud talle. Õpilased naersid valjusti, kui nägid poisi virildunud nägu.

Kõik arenes kuidagi kiiresti ja ootamatult. Titus ei jõudnud veel oma meekookigi ära süüa, kui tuli isa, võttis poja riidest lahti ja pani voodisse. Poiss põles uudishimust. Kui ta nägi, et isa tahab ära minna, haaras ta temal käest kinni.

«Kust tuli meile Cornelia?»

Rembrandt vaatas pojale imestanult otsa, naeratas siis ja vastas: «Taevast.»

Üksi jäänud, ei suutnud Titus kaua uinuda, ta mõtles aina isa vastuse üle? Kuidas siis taevast? Ta ei osanud kuidagi kujutleda, et laps oleks võinud pilvedelt alla kukkuda. Piiblis on kõik võimalik, kuid nüüd ei sünni

ju enam imesid. Siin on midagi muud peidus. Aga mis nimelt?

Siis tuli talle jälle meelde, et nüüd on ta ise kõige vanem, mitte enam «väike Titus». Ning uuesti haaras teda rõõmus uhkusetunne ja mingi kerge, helge nukrus, millest ta ei saanud lahti ka järgnevail päevil.

Koolis kiitles ta õega. Poisid ainult kehitasid õlgu. Nad olid juba ammu harjunud sellega, et perekonnas tuleb iga aasta üks vastsündinu juurde, ega leidnud põhjust selle üle rõõmustamiseks. Kuid koolivendade ükskõiksus ei võtnud Tituselt julgust: selge — nad on ta peale kadedad.

Iga päevaga aina kasvas ta armastus oma õenääpsu-kese vastu. Tulnud koolist, tormas ta kõigepealt ema tuppa. Ema voodi kõrval seisis kätki, milles lebas Cornelia. Titus istus maimukese juurde, silmitses tema näo-kest, mis oli ei tea miks kortsus, ja peletas tüütavaid kärbseid eemale. Ta kahetses väga, et Cornelia ei saanud veel süüa maiustusi; ta oli valmis jagama temaga kõiki õunu ja kirsse, mida sel aastaajal on kõik kohad täis. Ta andis endale pühaliku tõotuse, et püüab ohjeldada oma isu, et anda alati Corneliale suurema osa kõigist maitsvatest asjadest, mis ta peaks saama. Esialgu aga piirdus ta vaid sellega, et kujutles õe tulevikku paberilehel. Ta joonistas Corneliat viie-kuueaastase tüd-rukutirtsuna rõõmsalt hüplevate lokkidega ja lehvivas kleidikeses mängimas kord viimast paari, kord palli, või jooksmas teiste tüdrukutega. Ta joonistas teda juba koolitüdrukuna, kas Hendrickjega koos või enda kõrval. Jooniseid, hoidis ta kapi kõige alumisel riiulil luku taga. Praegu ei saa õde veel millestki aru, aga ükskord leiab ta tema joonised ja näeb siis, kui väga Titus teda armastab!

XXI

Klaasseppadest ja trükkalitest sõltumatu maalijate ja skulptorite ühingu rajamiseks alles päris hiljuti eraldunud Püha Lukase gildi neli oldermanni istusid pärast pikka nõupidamist ikka veel koosolekusaalis.

99

Gildihoone üks nurk ulatus Breestraatile, nii et saali aknad avanesid kahele poole. See oli vanaaegne maja paksude paneelidega ja maalitud lagedega. Kunstnikud olid saali seinad mütoloogilistel ainetel loodud maale ja joonistusi täis riputanud. Kõik olid kestvatest kõnelustest väsinud ja puhkasid nüüd veini rüübates. Bartholo-meus van der Helst lösutas tugitoolis, jalad teise tugitooli istmel. Nicolaes de Held Stockade ladus hoolikalt pabereid gildi asjaajamise kausta vahele. Maerten Cret-zer, rikas kunstikaupmees ja paljude kunstnike soosija, kes oli gildi esimeheks valitud, silitas mõtlikult oma teravat habemetutti ja jälgis Jacob Meursi; too vahtis aknast välja, koputades aeg-ajalt küünega vastu veiniklaasi, nii et kristalli õrn heli kandus kajana läbi saali. Kõrge kamina varjus istus teener, kes täitis klaase, niipea kui need tühjaks joodi.

Tükk aega valitses täielik vaikus. Kiiresti saabus videvik; näis nagu oleks halli peene tolmu pilv katnud esemeid; kõik muutus tuhmiks.

Tänavalt kostis sõdurite mõõdetud sammu: linnakodanike omakaitse salk tuli tagasi lasketiirult ja peatus tänavaristil, et käskluse peale kodudesse laiali minna. Tänavaristile jooksis hulgana kokku pealtvaatajaid — noorukeid ja isegi täiskasvanuid. Bartholomeus van der Helst hakkas äkki huvitatult silmitsema küttide embleeme ja lippe ning tundis ära tuttava pealiku ja tema salga. Ta tahtis juba nende kohta midagi öelda, kuid graveerija Jacob Meurs jõudis temast ette — too seisis vastasakna ees, mis avanes Breestraatile. Meurs näitas tänavale.

Kõigi pilgud suundusid kõrgele punakale majale teiselpool tänavat. Ülemise korruse aknais süüdati juba küünlaid. Oli näha, et toas käisid inimesed, kuid kes nimelt, seda ei saanud kindlaks teha. Läbi saali oleks nagu külm tuuleiil puhunud.

«Rembrandt!» Van der Helst lausus selle nime kuidagi eriti mürgiselt.

Teised noogutasid sõnatult pead.

Nende suur võistleja, kes kusagil ei käinud, kes põlastas isegi uude, võimsasse gildi astumist, kes tõmbas nagu mingi ebainimliku võimuga endale üldist tähelepanu.

100

Võimalik, et Rembrandt ise sammubki seal valgustatud akna taga nurgast nurka. Nähtavasti ta töötab või vestleb õpilastega. Ta elab omaette, välismaailmast eraldunult, ja siiski on kõikide pilgud praegu temale pööratud; ta tõmbab enda poole kõikide mõtted, nagu ere valgus tõmbab ligi liblikaid. Van der Helsti silmis süttib viha-tuluke ning ta tühjendab erutatult ja kiirustades oma veiniklaasi.

Nicolaes de Held istus laua taha teiste kunstnikkude kõrvale. Kuigi ükski neist ei lausunud sõnagi, tundus nende kolme kunstniku äkilises üksmeeles ilmselt midagi kurjaennustavat. Maerten Cretzer märkas seda ja oli ebameeldivalt üllatatud.

Kunstnikud heitsid üksteisele salaja uurivaid pilke, oodates, kes siis lausub esimese sõna. Jacob Meurs mõtles süvenenult midagi ja jõi kõrge, sädeleva klaasi pikkamisi tühjaks.

«Olete te kuulnud itaalia tellimusest?» küsis ta viimaks ja lutsis oma vurruotsad kuivaks.

Cretzer noogutas, Nicolaes de Held ja van der Helst aga raputasid eitavalt pead.

Meurs jutustas kõik, mis ta teadis. Kui ta lõpetas, veendus Cretzer veel kord, et tema arvamine oli õige. Saabunud pingsas vaikuses kuuldus ainult van der Helsti katkendlikku, vihast nohinat. Kogu tuba oli nagu tulvil nähtamatu kadeduse vingu. Jacob Meurs kõpsis kinganinadega närviliselt vastu põrandat.

«See on mõnitamine!» pahvatas äkki van der Helst. Ta hüppas toolilt püsti ja hakkas mööda tuba kiiresti edasi-tagasi käima.

Cretzer vaatas talle otsa ja ütles halvustava muigega:

«Ma ei leia selles tellimuses midagi laiduväärset. Aga kadestajaid leidub tal alati, mu kallis. Ja teil ei maksaks minu arvates kadestada Rembrandti selle edu pärast...»

«... mis arvatavasti jääb ka viimaseks,» täiendas omalt poolt Jacob Meurs ja viipas enda juurde teenri veiniga". Ka van der Helst ulatas oma klaasi täitmiseks.

Cretzer tegi näo, nagu poleks ta viimaseid sõnu kuulnud, ise aga jälgis sel ajal van der Helsti, kes aina lakkamatult veini rüüpas. Ta nägu oli tursunud, harilikult heatahtlikud, sügavalt auku vajunud silmad olid muutunud

101

väikesteks ja torkivateks. Oli näha, et temas tormitsevad kired, mida ta mõnel teisel juhul poleks iialgi välja paista lasknud.

«Kas teie, meister Cretzer, arvate, et ma olen ta peale kade? Vannun Apellesi nimel, et ei minul ega minu teada ka ühelgi teisel siinviibijaist pole selleks vähematki põhjust. Kuid Rembrandt on mind ära tüüdanud! See on häbistav, et ausad kunstnikud sallivad meistri sellist käitumist! Ta petab meid!» kisendas van der Helst ja lõi otse Cretzeri nina all rusikaga vastu lauda.

Nicolaes de Held tõusis püsti ja andis tühja kannu teenri kätte, käskides see veini täis valada. Van der Helst märatses.

«Ta petab meid, ütlen ma teile! Miks ta ei pannud oma itaalia maali kõigepealt meie juures välja, nagu see on kombeks ja nagu seda teevad kõik teised? Mispärast on kõik, mis ta ette võtab, kaetud salapärasusega? On see vennalikkus? On see siirameelsus? Ja mitte midagi aimav välismaa linnuke lendab kuulekalt püünisesse!»

Cretzer küsis imestusega:

«Mida meie lugupeetud gildivend sellega mõtleb?»

Meurs ja de Held vaatasid paljutähendavalt teineteisele silma. Van der Helst sisistas raevukalt:

«Te mängite lolli, härra Cretzer! Kuid sealjuures, kurat teid võtku, teate väga hästi, mis sünnib gildis ...»

Maerten Cretzer kehitas õlgu:

«Küll ma tean, kuhu te sihite. Te kavatsete korrata vana loba õpilastest?»

Cretzeri rahulik, halvustav toon ajas van der Helsti marru.

«Just nimelt! Tema õpilastest! Ma ei kavatse keelt hammaste taga pidada, kuulete! Ma ütlen avalikult seda, mida me kõik teame, kuid millest keegi ei julge kõssa-tagi. . . Tema õpilased! Kas ta oleks ilma oma õpilasteta vee peale jäänud? Ja kes annab pea, et «Filosoof», mille ta saatis vahetult tellijale, on tõesti tema enda töö? Ma kordan, aus maalikunstnik ei häbene oma loomingut. Ta ei karda päevavalgel inimeste sekka ilmuda, teda võib niisama tihti näha kunstikaupmehe näitusesaalis kui oma ateljees. Aga Rembrandt! ...»

102

Teener tuli veiniga ja van der Helst ulatas talle esimesena oma klaasi.

Cretzer märkas, et jutt võtab ohtliku pöörde. Peavii-pega kutsus ta teenri enda juurde ja käskis oma klaasi täis valada, seejärel saatis ta teenri koju, öeldes, et paneb ukse ise lukku. Teener muigas, heitis silmanurgast pilgu van der Helstile, ent täitis vastuvaidlematult käsu ja läks ära. Cretzer hingas kergendatult, kui nägi läbi akna, kuidas ta üle platsi läks.

«See on õigus, Rembrandt hoiab end kõigist eemale nagu ei ükski teine,» sõnas Cretzer ja jätkas siis oma teravaks pöetud habet silitades aeglasemalt: «Ometi ei anna see veel põhjust...»

Nicolaes de Held ruttas oma gildivennale appi.

«Härra Cretzer,» ütles ta, «ma näen, et te olete ettevaatlik inimene. Kuid kardan, et van der Helstil on siiski õigus. . . Rembrandti majas valitseb päris imelik kord . .. See on ju tõsi, et tema õpilased käivad linnas, aga kuigi neid võib kohata igal pool, peavad nad end niisama kinniselt ja napisõnaliselt ülal nagu nende õpetajagi. See on ju kõige selgem vandenõu! Nagu näha, on nad kõik Rembrandti niisuguse mõju all, et tahtmatult kerkivad kõige inetumad kahtlused ...»

De Held nägi Cretzeri silmis halvustavat vihatulukest sähvatamas ja vaikis: ta pidas mõistlikumaks jätta väljendamata oma lahkarvamist rikka maalideostjaga.

Ent van der Helst ei mõelnudki alla anda. Ta nägu õhetas joodud veinist ja vihast.

«Räägi lõpuni!» käratas ta Heidile. «Ütle avalikult, et ta õpilased on liiderlikud sellid, et ta õpetab neile pederastiat! Pruugib vaid vaadata de Koninckit jalutamas selle hatapoja Dullaertiga, kui kõik on iseendastki selge! Aga kõige pöörasem on see, et võimud sallivad seda! See on ju lausa soodustamine! Tal lubatakse tõugata noori kõlvatule teele, rikkuda neid! ...»

Cretzer katkestas teda ärritatult:

«Jätke järele, van der Helst! Te usute mingisuguseid lobajutte või kujutlete ise mingit mõttetut jama. Kõik teavad väga hästi, et Rembrandtil on nõrkus õrnema soo vastu ja et ta elab oma virtinaga. Just sellepärast ei annagi kirikunõukogu talle rahu ja nõuab temalt aru

103

tema tegude üle. See lükkab täielikult ümber teie süüdistused!»

Van der Helst hakkas jälle erutatult mööda saali käima, vehkides kätega nagu tuuleveski.

«See kõlvatu ei valitse oma ihasid! Te vist teate, et ka kuningas Taavet eelistas kõigist naistest Joona-tani! ...»

Cretzer puhkes valjusti naerma; ka teised naersid kaasa, kuigi mitte nii valjusti.

«Kuningas Taavet! See on ju liiga kauge näide, lugupeetud gildi vend! Niisuguse näitega ei suuda te midagi tõestada. . . Kuid tõendeid tuleb teil igal juhul esitada. Eriti siis, kui te tahate võimudele Rembrandti peale kaebuse esitada,» ütles Cretzer, viimast lauset teravalt rõhutades.

Meurs ja de Held olid vait. Nad olid kogu hingest van der Helsti poolt; kadedus ja auahnus võtsid neilt peaaegu täielikult võime kainelt arutleda. Ent Cretzeri külmad, kained sõnad jahutasid nende ägedust ja tungisid isegi joobnud van der Helsti teadvusse. Ta tahtis juba Cretzerile raevukalt vastu vaielda, kuid tekkinud haua-vaiküs ja teiste kohmetus sundisid teda tahtmatult keelt talitsema. Talle näis, et ta nüüd kohe lämbub. Ta lükkas akna pärani ja hingas sügavalt sisse karget ööõhku. Vähehaaval ta rahunes. Vaatamata peas valitsevale segadusele, taipas ta siiski, et oli liiale läinud. Cretzeri

viimaseid sõnu ei saanud sugugi kaksipidi mõista. Van der Helst pöördus Cretzeri poole ja tegi kohmetu katse leppimiseks, püüdes kõike naljaks pöörata:

«Nähtavasti ei tunne te piiblit päris põhjalikult, et kahtlete kuningas Taaveti loo tõepärasuses. Niisiis . . . Ma ei puuduta enam poole sõnagagi Rembrandti.. . Võtame veel ühe lonksu. Seal leidub meile mõlemale klaasitäis.»

Ta lükkas kannu Cretzeri ette, see aga ütles kindlalt ära.

«Ma hakkan minema,» sõnas ta lühidalt ja külmalt.

Nicolaes de Held ja Jacob Meurs said aru, et jutt on lõpetatud, ja hakkasid samuti minekule seadma. Van der Helst näris huuli. Ta tundis äkki, et vihkab neid mõlemaid kunstnikke, ilma et oleks isegi teadnud, miks; ta

104

tundis end õnnetuna nagu laps, keda vanemad on karistanud.

«Te lähete juba ära? Mis kell siis on?» Otsekui vastuseks lõi Läänekiriku tornikell üksteist lööki.

«Kas tõesti juba üksteist? Oodake üks hetk, läheme koos välja.»

Ta mõtles viivu, kas ei oleks parem üksi minna; ta oli vihane ja kuri oma kaaslastele. Kuid otsustas siiski seltskonnast mitte lahku lüüa; jalutada üksi, isegi suvisel ööl, polnud talle meele järele. Tõmmanud mantli selga, sammusid mehed trepist alla. Cretzer lukustas hoolikalt uksed ja andis võtmed Nicolaes de Heidile, kes tahtis hommikul korraldada märkmeid, mis ta oli tänasel koosolekul teinud.

Kõik neli sammusid aeglaselt südalinna poole. Van der Helst heitis veel kord pilgu Rembrandti maja kõrgele, kullakalt kumavale aknale Breestraatil ja ruttas teistele järele. Ta hakkas valjult ja pikalt jutustama, nagu poleks üldse midagi juhtunud, ning kaaslased vastasid tema jõhkratele naljadele niisama valjusti ja käratsevalt.

Cretzer lahkus seltskonnast esimesena. Ta jättis kõigiga hüvasti ja pöördus teise külge. Ülejäänud sammusid sõnatult edasi.

Van der Helst lõi kõrvale jala ette sattunud kivi. «Vana narr, ta on endast liiga heas arvamises,» libises äkki üle ta huulte. «Ta tahab gildi juhatada, ise aga kaitseb selle vaenlast!»

Nicolaes de Held kiitis nõusoleval ilmel järele, siis aga meenus talle, kui vihaselt olid läigatanud Cretzeri silmad, ja tal hakkas kõhe. Ent ta pahvatas siiski kahjurõõmsalt naerma, kui Jacob Meurs deklameeris äkki vana Catsi värsikest:

Mu sõbrad, kuulda mul on rutt,
mis tähendab see tõsijutt,
et lühter kassi kukalt paistis?
Vist too seal küünlarasva haistis.

«... Vist too seal küünlarasva haistis,» torises van der Helst süngelt, purjus häälel. «Tõepoolest, Meurs, see

105

on hästi öeldud. Talle on Rembrandt vajalik, esialgu ikka veel vajalik, seepärast...»

Ta peatus, võttis kinni oma kaaslaste mantlihõlmast ja sõnas:

«On aeg, juba ammu on aeg anda Rembrandtile niisugune õppetund, nagu ta selle ära on teeninud. Ma loodan, et selles olete te minuga ühel arvamisel?»

Jacob Meurs, kes alles tund aega tagasi oli ahnelt püüdnud van der Helsti iga sõna, sai teiselt poolt hoiatava müksu ning pöördus vastu tahtmist kõrvale.
«Sul on õigus, Barthoiomeus. Kuid milleks peab sündmustest ette jõudma. Aeg ise langetab tema kohta otsuse.»
Van der Helst hakkas vihaselt naerma:
«Seda ma arvasin. Lõite verest välja! Kardate, et äkki tuleb veel mõni võimas metseen, kes hakkab teda kaitsma?»
Nicolaes de Held pani käe raevu sattunud van der Helsti õlale ja püüdis teda vaigistada:
«Me oleme päris kõvasti joonud, Barthoiomeus. Peaksime end välja magama. Purjus pea võib meile veel mõne vingerpussi mängida ...»
Van der Helst tõstis käe:
«Teile, võib-olla ...»
De Held jätkas rahulikult:
«Ei maksa midagi niisugust ette võtta, mis võiks meie gildile halba varju heita... Ei maksa teha seda, mida hiljem tuleks kahetseda ...»
Van der Helst tundis uuesti, et ta muutub kainemaks, nagu ta oli muutunud kaineks Cretzeri sõnadest. Ta pöördus teise külge ja lõi mantlihõlmad kõrgi liigutusega vaheliti.
«Seda ma mõtlesingi. Kartma lõite. Arusaadav!»
Ta manas näole kannataja ilme, laotas käsi, nagu mõista andes, et on valmis end ohvriks tooma, ja tegi siis tseremoniaalse, viisaka kummarduse, nagu tehakse inimeste ees, kellega ollakse vähe tuttav. De Held ja Meurs kergitasid samuti kübaraid ja kõik kolm läksid laiali, igaüks ise suunas.
Oli soe, puhus kerge tuul. Suveööl ei lähe peaaegu üldse pimedaks. Siin-seal vilkusid tulukesed, peegeldudes
106
siledal veepinnal, öövalvur kõndis aeglaselt oma ringkäigul. Põiktänavas sosistas armastajapaar.
Barthoiomeus van der Helst ei näinud ega kuulnud midagi. Ta meenutas solvamisi, mille osaliseks ta Cretzeri ja teiste gildi kaasliikmete poolt oli saanud, ning temas lõi lõkkele seletamatu, pime viha Rembrandti vastu. Tema peas tekkisid üksteise järel meeletud, segased, teostamatud kättemaksuplaanid. Ta oleks tahtnud valjusti kisendada, kakelda.
Äkki põrkas ta heitunult tagasi ja kirus vihaselt. Tema ees avanes must kuristik — vesi. Ta oli tänavaga eksinud, sillast mööda läinud ja oleks peaaegu kanalisse kukkunud.
Van der Helst sajatas veiniuima, mis oli teda jumal teab kuhu juhtinud, ja ikka veel õudusest värisedes pöördus tagasi, püüdes sedapuhku mitte enam teelt eksida. Igal astmel komistades tuigerdas ta oma ateljeesse ega saanud tükk aega hinge tagasi. Lõpuks ohkas ta sügavalt, võttis mantli seljast ja prantsatas voodisse, mis seisis nurgas.
Aga enne, kui ta silmad sulges, peatus ta pilk millelgi, mis seisis püsti keset tuba. Van der Helst torises midagi. See oli ju maalipukk ja ta polnud kogu õhtu jooksul kordagi meenutanud oma uut maali, mille oli tellinud küti-kompanii. Ta viskas teki pealt, tõusis vaevaga voodist üles ja otsis raskelt jalgu lohistades kogu toa läbi, kuni leidis lõpuks küünla, tuleraua ja taela, lõi tuld ja pani küünla põlema. Heitnud lina õlgadele, astus ta maali ette ja otse heitus oma loomingu elulisest tõepärasusest. Eredad värvid läikisid niiskelt. Kunstnik köhatas rahulolevalt. Käies maali ees edasi-tagasi, imetles ta ikka jälle selle proportsioone. Küünalt kõrgel hoides valgustas ta lõuendit ning tema kõrkus ja

rahulolu aina paisusid. Äkki märkas ta mingit viga. Ta otsis välja paleti ning värvid, et seda kohe kõrvaldada. Kuid ta käsi värises reetlikult. «Võtsin täna ülearu,» mõtles ta. Peas kumises. Ohates pani ta paleti ja värvid käest, heitis viimase imetleva pilgu peaaegu lõpetatud maalile, vajus siis väsinult voodisse ja kustutas küünla.

Mälestused möödunud õhtu sündmustest — istung, Cretzer . . . alandus . . . viha Rembrandti vastu ... —

107

kõik see vajus pikkamisi üha kaugemale ja kaugemale. Ta oli tervenisti haaratud oma maalist, vaimus nägi ta seda juba rippumas näitusel, kus see äratas üldist vaimustust, kuulis kiitvaid hinnanguid. Selginud, rahulik nägu patjadesse surutud, magas Bartholomeus van der Helst magusalt nagu laps, kes näeb unes uusi mänguasju.

XXII

Kõikevallutavast loomingurõõmust haaratud van der Helst unustas järgnevail kuil täielikult oma ähvardused Rembrandti vastu; ka teised kunstnikud ei võtnud midagi ette, kuid sellele vaatamata levisid laimujutud Rembrandti kohta üha laiemalt.

Ei saa öelda, et tema vastu oleks sepitsetud mingeid vandenõusid või et vastased oleksid tegutsenud mingi varemkoostatud kava järgi; raske oli näidata isegi allikat, kust need laimujutud oma alguse said. Kadedusest õhutatud varjatud vaenulikkus hingitses palju aastaid südameis nagu nähtamatu vandenõu. Siis aga muutus olukord järsult. Kusagil süttis tuluke ja see hakkas tahma ajama. Tarvitses vaid kahel kunstnikul kokku saada, kui nad kohe alustasid juttu Rembrandtist. Kuid see kõik ei andnud end veel väljaspool tunda. Remb-randt ise märkas muudatust teda ümbritsevate inimeste suhtumises vähem kui ükski teine. Ta võttis endiselt kõike heas usus ja oli veendunud oma ametivendade heatahtlikkuses: kui tal lasti rahulikult töötada, miks pidi siis kahtlustama, et selles midagi paha peitub? Näis, et ta oli valmis uskuma isegi kuradit ennast.

Tema elu — see oli tema töö ja perekond: Hendriekje, Titus, Cornelia ja õpilased. Tal oli, mida teha, mille üle mõelda ja mida arutada. Kuid aega oli väga napilt. Pidi ta siis veel linnas käima ja inimesi küsitlema, mis nad temast arvavad?

Laim tema ümber aina levis ja kasvas.

Esialgu ta veel ei tundnud seda ja võib olla, et omaenda õnnetuseks. Kõik näis olevat talle soodne. Tema oforte osteti õhinal. Pärast seda, kui ta paljastas vendade

108

Danckertsite reetlikkuse, võtsid tema tööde müümise enda peale Cretzer ja Clemens de Jonghe. Itaaliast sai ta markii Ruffolt vaimustatud kirja. Välismaalastelt tuli portreetellimusi. Õhtuti kogunes Rembrandti juurde tihti ustavate sõprade väike ring; mõned neist olid väga suures puuduses ja ta aitas neid jõudumööda. Palju kordi meenutas ta raskeid talvekuid, surnud Seghersit, kes hukkus näljast. Vaesust ja vanadust, mis võivad inimesele osaks saada, pidas Rembrandt kõige jubedamateks õnnetusteks. Tal hakkasid ilmnema isegi ihnsuse tunnused; tal tärkasid mõtted, et oleks vaja mustade päevade jaoks üht-teist kõrvale panna. Rembrandt arvas, et peab olema kas pillav või ihne, keskteed ta ei tunnustanud. Kesktee, see on joondumine väikekodanliku vooruslikkuse järele, see on suu seadmine sekki mööda. Temale aga ei olnud midagi vastikumat kui nende inimeste rumalus, kes panevad igapäevaseks tarbeks määratud

veeringud hoiukarpi; seda mõttetust nimetavad isemeelsed kaupmehed säästlikkuseks, selle tulemusena aga jätavad nad end oma elu paremail aastail ilma nii paljudest elu rõõmudest.

Rembrandt paistis alati silma oma muretusega. Läinud aasta edu ajas tal pea segi ja ta loopis raha jälle kahel käel. Ei möödunud ühtki kuud, mil tema majja poleks tulnud kunstikaupmehi või tellijaid, kes tõid talle raskeid hõbeda- ja kullakotikesi. Jälle olid unustatud häda ja viletsus, mis teda ja ta perekonda pikka aega ähvardasid; endised haavad olid paranenud, jäänud olid vaid väikesed armid, mis ainult harva tuletasid meelde üleelatud kannatusi. Ning sedagi vaid hetkeks, mitte kauemaks. Nüüdsest peale võis elada jälle muretult, pühendada end kõige kallimale maailmas — tööle. Fortuuna oli tulnud tema juurde ja külvanud ta üle oma armulikkusega. Seepärast ei häirinud Rembrandti põrmugi, kui ta palus ükskord Hendrickjelt mõnisada kuldnat ja kuulis vastuseks, et neil on raha peaaegu täiesti läbi. Hendrickjel oli nutt varuks. Tema iseloomus avaldus üha rohkem talupoeglikku kokkuhoidlikkust. Suure vaevaga sundis ta end leppima armastatud inimese pillavusega, mis lähenes kergemeelsusele. Kuid nüüd oli tal tütar. Hendriekje tundis muret väikese Cornelia tule-

viku pärast: Cornelia on ju vallaslaps. Rembrandt armastab teda küll piiritult, aga tal on ju veel ka Saskia poeg. Peab ju lõpuks mõtlema ka tulevikule . ..

Rembrandt puhkes naerma. Kas Hendrickje ei tea siis, et tema asjad arenevad praegu suurepäraselt? Clemens võlgneb talle müüdud tööde eest, Cretzer aga saab peagi uued mapid joonistusi. Peale selle on tal veel portreesid mille eest on raha veel senini saamata.

Ent Hendrickje vaatab talle etteheitvalt otsa.

«Sa eksid Rembrandt. Cretzer maksis lubatud tõmmiste eest ette ära, Clemens aga õiendas oma arved juba kuu aega tagasi...»

Esimesel hetkel sattus Rembrandt segadusse. Siis aga säras ta nägu jälle taasleitud noorusaastate naerust, mis nüüd harva ta näolt kadus. Põlglikult virildatud huulil ütles ta, et on veel tasumata portreesid, see aga tähendab tuhandeid kuldnaid . . .

Majas ei olnud mitte kui midagi. Seda juhtus sel aastal sageli. Raha, mis oli viimastel kuudel otse vihmana sadanud, kadus sõrmede vahelt nagu vesi, sulas nagu kevadine lumi orus. Lõpuks oli kõigil selge, et nii mõneski asjas oleks võinud pisut kokku hoida ja poleks tarvitsenud raha nii mõtlematult kulutada. Poleks tarvis olnud osta sõna tõsises mõttes kõike, mis aga silma puutus. Õnneks oli Rembrandtil veel sõpru, rikkaid ja hea-tahtlikke. Õnneks oli tal säilinud töövõime ja tal olid õpilased, kes maksid talle peale toidu- ja riieteraha osa oma tuludest. Tegelikult oli muretu elu kunstnikule palju hukutavam kui elu täis raskusi ja muresid. Tekkis upsakus, hoolimatus oma ande vastu. See-eest sunnib ta end nüüd töötama; ta võtab kokku kogu oma jõu ja loob midagi ületamatut! . . . Jumal annab, et ta elab veel palju aastaid. Ta heitis vargsi pilgu peeglisse. Ei, eemalt polnud kortse üldse näha. Käsi on täis jõudu, lihased töötavad tõrkumatult. Süda lööb ühtlaselt ja rahulikult. Armastuses ei jää ta maha noorest mehest.. . Hendrickje . . . Rembrandt muheles, aina muheles ... Ta on aastase lapse isa, noor, ajuti kergemeelne isa, kes unustab, et meelekohtadel särab juba hõbedat, et võistlejad on valmis teda õnne tipust alla tõukama ... Ei, kõik näis kujunevat õnnelikult. Elu on nii avar ja nii

paljutõotav. Ta toob temale veel kindlasti paljude, paljude kavatsuste täitumisi. Kõik läheb hästi. Ja raha! Raha — see pole ju elus kõige tähtsam. Tõsi küll, praegu tuleb ikka veel maksta majavõlga; kui kaua see kõik venib, aastaid, palju aastaid! Maja osteti, kui Saskia oli veel tema kõrval, noil kaugeil, peaaegu ebatõelise õnne uskumatult helgeil päevil.. .

Jah, raha peab tingimata muretsema! Rembrandt läks Sixi juurde, kes alles hiljuti oli talle tagasi andnud ühe võlakirja teise järel, ja võttis temalt nüüd uue laenu orjastavail tingimusil. Siis läks ta meister Beckeri juurde, kellega olid samuti kõik vahekorrad peaaegu täielikult klaaritud, ja võttis temaltki uuesti samasugu-seil orjastavail tingimusil laenu. Kõik läheb hästi! Ta maalis Beckerile toreda pildi —kuldturvistikus valvuri, videvikuvalguses; Sixile aga saatis suure portree, mille ta maalis eskiisi järgi. Ta tegi seda tänust ja lugupidamisest nende vastu. Peale selle tahtis ta rõhutada, et ta ei unusta heategusid. Ajuti väljendus ka tema tegudes ootamatult talupoeg.

Ning jälle oli tema kapis mitu tuhat. Kõige pealt tuli ära tasuda järjekordne osamaks maja eest, mis polnud ikka veel tervikuna tema omand. Rembrandt oli kõik väga hästi läbi mõelnud ja ühel vihmasel pärastlõuna-tunnil võttis kätte paberi ja sule ning määras üksikasjaliselt, mille peale laenatud raha kulutada... Ta oli endaga väga rahul, suudles Hendrickjet nagu innukas armastaja, hullas ja tembutas pool tundi Titusega. Kogu suve oli ta olnud rõõmsas meeleolus. Ta nägi kõike roosas valguses. Meistri elurõõm nakatas ka õpilasi. Kõik olid rõõmsad, naersid ja naljatasid, majas kõlas päevad läbi laulu ja lõbusat vilet. See oli helge aasta Remb-randti majas. Filips võttis kastist oma suurepärase lauto ja laulis selle saatel vanaaegseid Halevijni laule, mis olid täis ürgset jõudu ja nukrust, ning laulu «On idas ju kumamas koit», Harbalorifi kõlarikkaid naljalaule ja «Kaunitari Kölnist». Õhtuti mindi tihti üheskoos jalutama ja tagasiteel astuti mõnesse linnatagusesse võõras-temajja või linnaäärsesse kõrtsi jalgu puhkama ja meelt lahutama.

Nüüd, kus perekonnas ei saadud enam Titusele nii

111

palju tähelepanu osutada nagu varem, näis loodus ise tema eest hoolitsevat. Ta oli tublisti pikemaks sirgunud, päevitanud, temast oli saanud pikk sihvakas kena nooruk. Oma sametise baretiga sarnanes ta õukonna paažiga. Täiskasvanud neiud vaatasid talle järele, kuigi ta oli vaevalt kaheteistkümne aastane. Ta erines täielikult oma eakaaslastest, kes olid palju lihtsamad, jässakad ja lapsikud. Ja siiski tundis Titus võõraste juuresolekul veel kaua end nagu aheldatud: möödus tunde, enne kui tal õnnestus oma kohmetusest jagu saada. Tema kujutlused elust erinesid pisut teiste laste kujutlustest. Tõsi küll, ka tema vahtis tüdrukuid, kes püüdsid visalt tema pilke; ent ta ei märganud veel imet, mis nendega toimus: ei näinud, kuidas noored rinnad pakatama lõid, kuidas kitsad puusad naiselikke vorme omandades laienesid, kuidas õrnad lapsekäed ümaraiks muutusid.

Kuid seda Titus juba teadis, millest ta pikka aega asjatult aru oli püüdnud saada. Ta ei sõlminud enam sõprust tänaval võõraste poistega, vaid veetis oma aega isa õpilastega; need ei rääkinud saladustest, mis olid pikka aega segaselt erutanud kogu tema olemust, nii labaselt kui tänavapoisid, kuid see-eest rääkisid nad nendest niisama avameelselt. Ta teadis juba, miks must pull vanaema talus lehmade kallale oli sööstnud, miks sulane teenijaga mürama hakkas, ja mida Jeroen oma poistekambaga kord vanal pööningul oli «õppinud». Kuid need avastused ei üllatanud ega vapustanud Titust. Need selgusid talle järk-järgult ühe või teise juhtumi puhul täiskasvanute jutajamisest. Kord ütles Maes midagi sellist, teinekord libises Ulrichil sõna suust. Titus õppis kõike kuuldut ühte

tervikusse siduma; omandatud tarkus aitas tal mõista nähtusi, mis varem olid arusaa-
matud.

Heiman Dullaertiga ei kõnelnud Titus peaaegu üldse. See pikk kahvatu noormees palavikuliselt säravate, tihti mõtlike ja nukrate silmadega, tiisikushaige pikkade õrnade sõrmedega, näis poisile külmana ja ligipääsmatuna. Titus ei kohanud teda kunagi teiste õpilaste seltsis; majast väljumisel tõmbas Heiman oma pika samet-mantli hoolikalt ümber, kaenla all oli tal peaaegu alati mõni raamat. Ta meenutas pigem õpetlast kui maali-

112

kunstnikku; kogu oma välimusega sarnanes ta rohkem Ephraim Bonusega kui Maesi ja teiste õpilastega.

Titus viskas silma tüdrukutele, kuid ainult siis, kui sai seda tähelepanematult teha; seejuures tundis ta nende vastu mingit segast vaenu. Nad näisid talle endiselt mõistatuslikena ja arusaama tuina, kuigi ta teadis nendest kõik. Nad aina itsitasid ja sosistasid omavahel ning Titus ei saanud kuidagi lahti mõttest, et nad rääkisid just temast ja teistest poistest, keda nad tänaval kohtasid. Niipea kui ta kuulis kõrgeid kudrutavaid hääli, hakkas temas kohe keema häbi ja viha. Mingi segane tunne ütles talle, et ta peaks nendega mingeid arveid õiendama, neile mingisuguse ülekohtu eest kätte maksma, kuigi ta ei suutnud täpselt määritleda, mis ülekohus see oli. Tema ja tüdrukute vahel oleks nagu vihavaen valitsenud, kuid sellest teadis tema üksi ja kannatas samuti tema üksi. Ta oleks tahtnud neid peksta ja alandada. Nende väikesed, jultunult esile tikkuvad rinnad, mis otse ahvatlesid hellitama, vihastasid ja ärritasid Titust. Mis need plikad endast õige arvavad? Nendest möödumisel mõtles ta rahulolevalt: «Naerge, nii palju kui tahate. Ma tean kõik nii teist kui ka endast. Ärge teeselge, nagu oleks teil minu ees mingeid saladusi. Ärge ajage nina püsti!» Sellised mõtted aitasid tal suhtuda tüdrukute kudrutamisse mehelikult, väärikustundega. Ja kuigi Titus tegelikult teadis neist palju vähem kui kujutles (ta ei näinud ju veel nende ilu ega taibanud, miks nad temas sellist vaenulikkust tekitavad), ent tema kõrkus oli piiritu ja ta leidis selles mingit rahuldust. Eelaimus ütles talle, et varem või hiljem on ta tüdrukutest üle, ja see üleolek võimaldab tal tõusta naiselikust piiratusest kõrgemale. Ta andis endale tõotuse nendega mitte kunagi tegemist teha, ta andis endale sõna, et tema elus ei mängi nad kunagi mingit osa. Teinud sellise otsuse, söandas ta kord heita jultunud, üleoleva pilgu mööduvale tütarlapsele otse tema naeratavasse näkku; tüdruk muutus äkki imelikult tõsiseks ja vaatas talle teravalt otsa. Tema aga jooksis ära, tundes end üksikuna, rumalana ja kõrgina.

Vanemad võtsid ta lõpuks vihatud paksu koolmeistri juurest koolist ära. Kahe-kolme aastaga oli poiss ära

113

õppinud kõik, mida see vana valvur lastele võis õpetada. Nüüd käis Titus Amsterdami südalinnas asuvas koolis; sellesse võeti ainult rikaste linlaste lapsi. Titus võeti vastu ainult seepärast, et tema ema põlvnes Uylenburghide aristokraatlikust perekonnast. Poisid õppisid selles koolis geograafiat, ajalugu, matemaatikat, vähesel määral ladina keelt ja pisut prantsuse keelt. Titus oli vaimustuses tema ees esmakordselt avanenud teaduse avarustest ja kirjutas kõigile kodustele valitud stiilis kirju, poetades nendesse prantsuskeelseid väljendeid. See kool näis talle endisega võrreldes paradiisina. Siin polnud piinajaid. Õpilased elasid üksmeeles, aitasid üksteist kes millega sai. Tundides öeldi üksteisele ette, lahendati üksteise eest ülesandeid, laenati üksteisele sulgi ja paberit.

Mängimine endiste sõpradega vajus kaugesse minevikku. Nüüd võis Titust kõige sagedamini kohata isa õpilaste juures. Ta hakkas maalima, mitte küll päris kindlal käel, kuid kõigis liikides; algul kopeeris ta teiste töid, neid oli ju ümberringi nii palju kui süda kutsus. Rembrandt kiitis ja õhutas poega, kuigi nägi, et Titusel ei ole piisavalt omapära. Meister tuletas meelde oma joonistusi ja vähemaid töid, mis ta oli teinud kaheteistkümne aasta vanuselt. . . Kuid see oleks ka tõesti ime olnud, kui tema pojal oleks olnud samasugune anne . . .

Vaba aja pühendas Titus raamatutele, mida ta laenas oma koolivendadelt. Ta luges ilma valikuta kõike järjest: van Metereni jutustusi, valme, Coornhertsi «Lõbusaid seiklusi» — ümberjutustusi Boccacciost, millest poiss sageli õigesti aru ei saanud, — ja palju, palju muud, mis kätte juhtus. Peale selle oli veel väike Cornelia, tõeline rüblik. Ta kasvas ja arenes kiiresti. Tüdrukuke näis alati kannatamatult ootavat, millal tuleb Titus ja hakkab temaga mürama ja hullama. Ta lõkerdas heledasti naerda ja Titusele meeldisid väga lapse heleda häälekese sillerdused. Cornelia mängis väga suurt osa poisi elus. Kui lapsel tulid esimesed hambad, tundis Titus nagu ise valu; ta pidi otse hulluks minema rõõmust, kui kuulis tüdrukukese esimest lalisemist, esimesi tema öeldud sõnu; ta tegi kindlaks, et Cornelial on tumedad silmad nagu isalgi, üldiselt aga on ta nagu ema suust kukkunud.

Hendrickje oli väga uhke oma lapse üle Rembrand-tiga. Ta käis tütrega avalikult tänaval, ei jätnud kunagi kasutamata juhust, et temast jutustada, andes mõista, et majas kõik väiksekest jumaldavad. Juba pikemat aega ei häirinud enam nende kodurahu kirikunõukogu esindajad ega muud kõlbluseprohvetid. Ja Hendrickje mõtles vahel, et nähtavasti oli Rembrandt ta palveile vaatamata, siiski kirikunõukogus käinud ja neid musta-kuuemehi hirmutanud, et ta võtab nad veel käsile, öelnud neile avalikult, mis ta neist mõtleb. Nii või teisiti, kuid nüüd ei kiusanud Hendrickjet enam mitte keegi. Teda tunnustati majas perenaisena, Rembrandti laula-tamata naisena. Ja kõik nimetasid teda «prouaks» nagu Amsterdami kõige lugupeetavamaid naisi.

Hendrickje tundis, kuidas ta elu täitus elustavaist mahladest nagu valminud viinamarjakobar. Ta teadis, millise tänumeele ja rõõmuga oli Rembrandt vastu võtnud tema armastuse kingi, millel oli talle samasugune tähtsus nagu on surijale lootus elule. Hendrickje teadis, et tema hea süda oli Rembrandtile uut elujõudu sisendanud; Rembrandt kordas seda lõputuid kordi nende armuöödel ja kinkis talle vastutasuks heldelt oma armastust. Ning laps, Rembrandti ja tema laps, oli nende armastuse kõige kaunimaks pandiks. Õhtuti, enne voodisse heitmist, ei unustanud Rembrandt kunagi astuda kätki juurde ja vaadata, kas Cornelia magab. Neil hetkil muutusid ta silmad õrnaks nagu samet, sügavad kurrud suunurkades kadusid, ja kummardudes lapsukese pea kohale, sosistas ta tasa hellitus-sõnu.

XXIII

Kui Filips de Koninck sai kindlalt teada, et Govert Flincki pole linnas ja seega pole karta temaga kohtumist, läks ta koos Heimaniga Varmoesstraatile. Nad lõid koputiga maja uksele, kus elas sukakuduja Joost van den Vondel, see kõigi noorte luuletajate ületamatu eeskuju ja suur õpetaja, kes oli oma värssidega teinud kuulsaks Hollandi ja Amsterdami.

Kord õhtul vedas neil eriti hästi: nad leidsid luuletaja üksi kodunt. Van den Vondel tundis Filipsit juba palju aastaid ja võttis seepärast tema ja Heimani lahkelt ning südamlikult vastu. Vondel oli väga vanaks jäänud, kuid ta näovärv oli veel hea ja hääl alles ühtlane ning kõlarikas. Heiman Dullaert jäi vaimustusest keeletuks; juba nii palju aastaid, kui ta veel ei tundnudki luuletajat, oli ta teda imetlenud. Hinge kinni pidades silmitses Heiman, kuidas Vondel istus kirjutuslaua taga ja ajas Filipsiga naerusui juttu. Nende mõlema näole langes põlevate küünalde pehmet valgust. Lõpuks pöördus luuletaja Heimani poole. Ta alustas temaga kõnelust sõbralikul, kütkestaval häälel, mis oli juba paljusid noori luuletajaid julgustanud, kuid noormees tundis aina kasvavat kohmetust. Joost van den Vondelile meeldis naiivne vaimustus, mis helkis Filipsi sõbra silmis. Luuletaja võttis laualt paki täiskirjutatud paberilehti. Heiman muutus erksaks. Ta teadis, et Vondel töötab uue tragöödia kallal. Luuletaja oli juba paljudele ette lugenud katkendeid oma draamast ja kõik olid seda tuliselt kiitnud. Heiman hoidis end vaevu tagasi, et mitte paluda luuletajat lugeda: ta ootas kärsitult, et kuulda van den Vondeli uut teost. Ainult Filipsi hoiatav viibe sundis teda oma tuhinat talitsema. Kuid mis see on? Luuletaja juba loebki tõepoolest. ..

Vondeli poeesia ilu äratab Heimanis vaimustust ja salajast põlgust iseenda vastu. Kuhu kõlbavad kõik tema luuletused, võrreldes sellise leegitseva värsiga, mis sädeleb vikerkaare kõigis värvides:

Säravad kilbid, uusi neis päikesi sünnib ...

Kaunid sõnad äratavad noorukis unistusi. Tema pilk eksleb kusagil kauguses. Siis jääb Vondel vait ja Heiman laskub pilvetaguseilt kõrgusilt alla; ta märkab äkki, et tema pilk on jäänud peatuma ristilöödud Kristuse kujul, mis ripub varjus oleval seinal. Ta on sellest avastusest ebameeldivalt puudutatud. Poolpõlenud küünal ja väike vaas roosidega seisavad ristikuju ees. Heimanile meenub äkki, et luuletaja on läinud üle katoliku usku — see juhtus mõni aasta tagasi. Heiman tahaks seda unustada, täielikult unustada. Ta tõuseb oma

115

kohalt, ja Filips, kes on märganud tema pilku, järgneb sõbra eeskujule. Kiiresti jätavad nad luuletajaga hüvasti ja lahkuvad vaikides majast.

Alles siis, kui nad on läbinud mõned tänavad, paneb Filips käe Dullaerti õlale ja küsib:

«Kuidas on, jäid rahule?»

Heimani ammune lapsepõlveunistus oli täitunud. Kuid mitte nii, nagu tema seda oli kujutlenud. Ning ta vastab süngelt:

«Ta on ju katoliiklane. Raske on kujutleda, et ta on leidnud õndsust jumalakujude kummardamises ja usulistes eksiarvamustes .. . Sellega tõukab ta mind endast eemale...»

Filips vastab karmilt:

«Sa otsustad Marnixi satiiri «Püha Rooma kiriku mesipuu» järgi, see aga on ju üle saja aasta tagasi kirjutatud.»

«Noh, ja mis siis?» küsib Heiman ägestudes. Filips kehitab õlgu:

«Ega siis sõna «paater», mu poiss, tähenda alati salajast kiimalust, kelmust ja labast valet. Ja jesuiit pole alati reetlikkuse, variserlikkuse ja varjatud kuritegude kehastus ... Sa usud liiga palju oma kirikuõpetajaid.»

Heimani vihane ilme sunnib Filipsit vaikima.

«Ära puutu minu kirikuõpetajaid. Sa oled nende peale kade! Sa kadestad, et nad on minu sõbrad!»

Surnukahvatuina seisavad nad teineteise vastas. Filipsil värisevad huuled. Heimani sõnad on lahti kiskunud vana veritseva haava. Ta väriseb kogu kehast. Kuid tal pole jõudu Heimani lüüa, ta ei leia tema jaoks isegi teravaid sõnu, niivõrd armas on ta temale.

Heimanil on juba häbi oma vihasöösti pärast. Ta võtab Filipsi käed oma pihku. Kullassepa poeg heldib ja kaisutab Heimani. Esimesel hetkel too justkui tõrgub, siis aga annab järele ja lubab end koju viia, vastu ööle.

Nad lähevad vaikides. Kumbki on oma mõtteist haaratud. Filips de Koninck mõtleb sellele, et Warmoes-straatis asuva maja külastamine rikkus Heimani tuju. Ta otsustab seda mitte kunagi enam meelde tuletada. Noorele mehele ei valmista miski nii suurt meelehärmi

117

kui pettumine selles, mida ta on kummardanud; niisugust vapustust ei unustata. Kukutades oma ebajumalaid, purustab noorsugu ise oma päid nende vastu. Filips teab, et Dullaertil seisab see kõik veel ees. See on iga sureliku osa — kõike oma kogemuste varal tundma õppida. Heiman on astunud sellele teele. Filips ohkab. Siin ei saa millegagi aidata. Aitab vaid aeg. Heiman aga on veel nii noor ...

See polnud esimene, sõbraliku käepigistusega lõppenud tüli Filipsi ja Heimani vahel, keda Filips jumaldas nagu naist. Dullaerti südametunnistust piinas üha rohkem see ebaharilik armastus. Filipsi poolt jumaldatud, peaaegu jumalustatud Dullaert vastas alistuvalt tema ebaloomulikele veidratele tungidele. Kuid üksinduse ja mõtiskluste tundidel või rangete kõlbluse jüngri te Shellincxi ja van Petersomi seltskonnas kattis Heimani nägu tihti häbipuna ja süda kiskus hirmust krampi. Ta mõtles jumala nuhtlusele, mis oli tabanud Soodomat ja Komorrat, ning piinles patukahetsuses. Niisuguseil päevil hoidus ta Filipsist kõrvale, see aga nõudis seletust, ja kõik algas jälle otsast peale. Heiman kirus de Konin-cki visadust, ja tundes, et ta ei suuda enam taluda, keeldus selle vahekorra jätkamisest. Filips naeris ta välja. Algul heitis ta Heimani üle rahulikult nalja, siis aga sadasid etteheited, kibedad, solvavad sõnad. Filipsit puudutas valusalt, kui Heiman kas või möödaminnes oma sõprade kirikuõpetajate nimesid meenutas. Teda näris äge kiivusetunne nende, Heimani rangete kasvatajate vastu, Heiman aga ei püüdnudki nende mõjutusest hoiduda. De Koninck veendus üha rohkem, et Shellincx ja tema lähikond köidavad Dullaertit palju rohkem kui tema. Nendes lühikestes tülides tehti teineteisele niipalju haiget, et mõlemad tundsid — nende sõprusele läheneb lõpp.

Tõsi küll, öösiti, nõrkuse hetkil, lepiti teineteisega ära. Ja siiski otsustas Heiman Filipsi keelitustele mitte enam järele anda. Esialgu, kui ta ei tundnud veel kirge ja tema meelelised tunded olid veel äratamata, kaasles nende äkilise virgumisega ka mõningane lõbu. Hiljuti aga oli ta juba kogenud, et naised ei ärata temas sugugi

118

sellist vastikustunnet nagu Filipsis. Hulkudes mööda linna, silmitses ta vastutulevaid naisi raugel, himural pilgul. Kui halvasti Filips naistest ka ei kõnelnud, oli jumal, luues naise Aadama küljeluust, määranud ta mehe elukaaslaseks. Ainuüksi naine oli kutsutud mehega armastust jagama. Kõik teised armastuse vormid on kuritegu loodusseaduste vastu.

Filips jäi oma hinges paganaks, kui palju Heiman temaga ka ei vaielnud. Tal oli sõpru juutide, katoliiklaste ja protestantide hulgas. Ta külastas teatrit, mille lävest poleks

Heiman julgenud iialgi üle astuda; ta luges uuemaid filosoofe, keda kristlik maailm nimetas «Peltsebuli poegadeks» ja «kuradi jüngreiks». Ta elu oli tulvil meelelisi lõbusid ja intellektuaalset nautimist. Ta oli tõeline maailmalaps ja ta oleks pidanud elama Itaalias. Kõige selle üle mõtiskledes ei suutnud Dullaert lihtsalt aru saada, kuidas ta võis lubada, et Filips tõmbas ta sellesse loomuvastasesse vahekorda. Ning ta otsustas iga hinna eest, varem või hiljem, de Koninckist lahku lüüa.

Hiljuti loodud Püha Lukase gild otsustas raskele ajale vaatamata oma kasvavat prestiiži tugevdada. Juba liikusid kuuldused, et ta kavatseb korraldada suure peo. Suvel 1653 teatati ametlikult, et oktoobrikuus korraldab gild Püha Jüri lasketiiru ruumides suure banketi, millest kutsutakse osa võtma ainult maalikunstnikke, kujureid, kirjanikke ja nende kõrgeid soosijaid.

Peo kava oli põhiliselt koostanud Thomas Asselijn. See oli noor auahne luuletaja, kes kirjutas kõrgelennulisi värsse ja draamasid ning taotles Vondeli ja Jan Vosi soosingut. Talle näis, et ilma tema nõuanneteta ja eriti ilma tema kaasabita ei lähe korda ükski üritus. Tema kõrk käitumine ja kogu tema olemus viisid paljusid eksiarvamusele ning teda peeti mõjukaks inimeseks, mida see noor poeet just taotleski. Seekord pani ta ette mängida allegoorilist näidendit, milles ülistatakse luuletajaid ja kunstnikke. Ta oskas saavutada Vondeli nõusoleku, seepärast leidis tema kava ka Cretzerilt ja teistelt gildi juhtivatelt liikmetelt kohest heakskiitmist. Pärast seda ei olnud Asselijnil peaaegu mingit raskust viia ka

119

kunstnikud niikaugele, et need kiitsid heaks luuletused ja allegooriad, mis ta oli just selleks pidustuseks kirjutanud. Need olevat tal juba ammu valmis olnud ja oodanud vaid juhust, et neid lavalt ette kantakse. ..

Rembrandt ja tema sõbrad ei omistanud eelseisvale pidustusele mingit tähtsust. Meister ütles õlgu kehitades, et kunstnik võiks endale paremat tegevust leida kui bankettide korraldamine ja luuletajate ülistamine, et neilt pärast seda kiidulaule kuulata. Ta jättis Cretzeri saadetud kutse tähele panemata. Maes, kes oli sügavalt usklik inimene, hoidus kõrvale igasuguseist paganlikest lõbustustest. Sakslane Mayr aga tundis end Amsterdami põliselanike seas võõrana.

Peokutse võttis vastu ainult Filips de Koninck. Ta põlvnes aristokraatlikust perekonnast, oli veetnud oma noorusaja Amsterdamis, tundis paljusid kunstnikke ja kirjanikke ning otsustas banketil esindada Breestraati kooli maalikunstnikke.

Kuid Filips tahtis, et ka Heiman tuleks temaga. Ta käis mitmel korral Heimani toas ja alles hilja õhtul sai ta lõpuks kätte. Filips hakkas rääkima peost. Hämaruses ta ei näinud, et Heiman on millegi üle pahane, ja hakkas pateetiliselt kiitma klassikalist liitu Apellese ja Apollo vahel.

Heiman otse kees vihast. Mitmendat korda siis räägib tema sõber — kas ta on ikka tõesti sõber? — nagu pagan? Just nimelt pagan! Ja see patune, kuratliku mõistusega ja seltskondlike kommetega inimene tahab teda tõmmata niivõrd jubedale kergemeelsusele.

De Koninck puudutas tema kätt ja see pani Heimani kannatuste karika üle voolama: ta tõstis käe ja lõi kogu jõust Filipsile vastu nägu. De Koninck taganes — seda polnud ta küll oodanud. Ta ei ägestunud, ei näidanud üldse välja, kui valus tal oli. Ta vaatas Dullaertile, kes pöördus ära, olles ka ise oma teost ehmunud, Filips aga ei leidnud sõnu isegi etteheiteks; ta võttis enese kokku ja lahkus sõna lausumata toast.

Teisel päeval kadus de Koninck Rembrandti majast. Kõik olid rõhutud meeleolus, tunti suurt muret ja korraldati isegi otsimisi. Kunstnikkude gildis valitses erutus ja ärevus. Tõsi küll, Filipsi andeid keegi eriti kõrgelt

120

ei hinnanud, kuid teda imetleti siiski kui ladusat jutumeest, kes oli maailma näinud; kõigile meeldisid tema seltskondlik kombelisus, tema aristokraatsus ja elegantsus.

Kaks päeva hiljem leidis Dullaert kapist maali — oma portree, mille Filips oli maalinud, ja tundis kahetsust. Iga pintslitõmme kõneles austamisest ja armastusest. Möödus paar-kolm nädalat. Siis kuulis Rembrandt juhuslikult ühelt kunstikaupmehelt, et Filips on asunud Goudi ja astunud parvemehe teenistusse. Kullassepa poeg, mees, kes oli kogu Prantsusmaa ja Itaalia läbi käinud, maalikunstnik, kelle teoseid meister ise nii kõrgelt hindas, oli lihtsaks parvepoisiks hakanud! Suurepärane kunstnikukäsi tõmbas köit, aidates inimesi ühelt kaldalt teisele!

Kui Dullaert seda uudist kuulis, sulgus ta oma toa üksindusse. Keegi ei teadnud, miks ta õhtuti üksinda oma toas istus. Teda vallutanud mõtetest piinatuna silmitses ta portreed, mille Filips oli talle jätnud. Ja esmakordselt sai ta aru, kes Filips de Koninck talle oli olnud. Meeleheites viskus ta voodisse ja puhkes nutma. Need olid ta nooruse viimased pisarad.

XXIV

Sest ajast kui Filips de Koninck oli nii äkki Rembrandtist lahkunud, vaibusid majas ka naer ja lõbusus. Nagu mingi vari oli langenud sellele varem pulbitsenud muretule elule. Ühislauas, kus polnud enam kuulda Filipsi lõbusaid lugusid, valitses rusuv vaikus; keegi ei söandanud naerda ega nalja heita nagu varem. Laulu ja pillimängu kostis harvemini, ja üldse polnud enam kuulda Filipsi armsamaid laule. Igaüks tegeles oma muredega. Alles pärast tema äraminekut saadi aru, kuivõrd meeldiv oli tema seltskond olnud. Ainuüksi Nicolaes Maes, kes ei sallinud teda, tundis salajast rahuldust. Tervet maja haaranud vaikuses ja sünguses viirastus Heiman Dullaertile väljendamatu, kuid ärateenitud etteheide, kuigi avalikult ei rääkinud ükski maja elanikest ja arvatavasti ei aimanudki, mis liiki sõprus oli

121

valitsenud kõige vanema ja kõige noorema õpilase vahel ja millega see sõprus oli lõppenud.

Peaaegu kõige rohkem vapustas Filipsi äraminek Rembrandti ennast. See sündmus sundis teda, kes ta oli joobunud õnnest ja loomingulistest unistustest, sukelduma karmi tegelikkusse. Ta leidis äkki, et oli nagu poisike laskunud muretusse, unustades kõik muu kogu maailmas. Ja alles siis, kui ta kaotas oma lemmikõpilase, ärkas ta oma pilvetagustest unistustest. Kuid Rembrandti rõhus veel teinegi asi. De Konincki pakiline põgenemine äratas temas mingi uue tunde, mis nagu sosistas, et kõik võib äkki muutuda. Muretus on kõigi pahede juur. Õnn pole kunagi jääv.

Rembrandt taipas äkki õudusega, millise kergemeelsuse ja ennatlikkusega ta oli kõigesse suhtunud! Ta on ju vaid kunstnik ja peab üksinda koos oma käputäie õpilastega ja perekonnaga suutma vastu panna oma kaasaegsete kadedusele ja kasuahnusele. Julm tegelikkus äratas ta unelmaist. Ta nägi, kuivõrd vankuv ja ebakindel on tema olukord. Ta haaras pea käte vahele: mis juhtub siis, kui Six, Becker või Cretzer äkki loobuvad oma

soosivast suhtumisest ja esitavad talle oma nõudlused või võtavad tarvitusele koguni sunniabinõud? Mis siis saab? Lõppude lõpuks on ta ise neile trumbid kätte andnud.

Kõik Rembrandti meeled tõmbusid pingule, ta hakkas kõike teraselt ja valvsalt jälgima. Talle näis, et teda ähvardab mingi oht. Ta muutus umbusklikuks nagu heidutatud loom, kes rabeleb hirmus, otsides pääsemist vältimatust hukkumisest.

Öösiti unetult lebades võitles Rembrandt nende painavate mõtete rusuva ja masendava raskusega. Ajuti õnnestus tal neist mõneks ajaks võitu saada, kuid nad tulid uuesti tagasi, kui ta neid kõige vähem ootas. Nad muutusid tema elu lahutamatuks osaks, immutasid läbi kogu ta olemuse, nagu mahlad immutavad puu. Ta silmadesse tekkis tuhm läige, ajuti hakkasid tal käed äkki hirmust värisema. Siis jõi ta lonksu jääkülma vett ja heitis puhkama või läks jalutama, ning alles pärast seda sai ta tööd jätkata. Seistes lõuendi ees, nägi ta, et ka maalidele langeb viha-, hirmu- ja õnnetuseaimuse pitser.

122

Nagu inimene, kes on pimeduses vaenlastest sisse piiratud, ootab igast küljest reetlikku lööki, oli ka ärahirmutatud ja ärevusse aetud Rembrandt alati valmis vältimatut vastu võtma. Varem või hiljem, kuid ta ei pääse õnnetusest; ta tundis seda selgeltnägija veendumusega. Ta palus saatust, et lõpuks toimuks see, mis purustaks tema hirmutunde ja hajutaks rõhutud oleku. Teadmatus on igasugusest muust kurjast piinavam.

Ent oli midagi, mis Rembrandtile endiselt rõõmu valmistas: masendavad mõtted ei suutnud vähendada tema ande suurust. Võib olla, et ka tema anne avaldus teisiti, Rembrandt oli muutunud taltsamaks ja süngemaks, kuid seisakut tema tööst, nagu kord varem, ei olnud. Talle valmistasid rõõmu ka õhtud, mil ta kutsus oma poole vanu sõpru — vaeseid tundmatuid maalikunstnikke, kes juba varasest noorusest peale pidasid võitlust saatusega, kes olid oma ande vaeslapsed. Palju uusi elustavaid mõtteid ammutas ta neist sõbralikest, südamlikest vestlustest nendega! Ta unustas oma hirmu ja meeleheite-hetked, unustas Filipsi, võlad, maksmata osamaksud maja eest, oma isiklikud plaanid; ta tundis end jälle õnnelikuna, ta jutustas, jõi, naeris, mõtles välja igasuguseid nalju ja meelelahutusi, soovides külalisi lõbustada.

Kord novembris, kui Rembrandt oli pärast kärarikast õhtut oma sõbrad ära saatnud, märkas ta, et keegi oli eesruumi jäänud. See oli lühikest kasvu jässakas kunstnik, lilledemaalija; tal ei olnud kunagi menu, kuigi tema väikesed tööd olid nägusad ja maitserikkad. Möödunud talvel aitas Rembrandt teda mitmel korral, kui ta ei saanud muretseda lilli ja pidi müüma omaenda maalide koopiaid või kerjama.

Rembrandt taipas, et ka seekord on kunstnik jäänud sinna sellepärast, et loodab saada abi. Suurt meistrit liigutas alati väga, kui inimesed abisaamiseks usaldavalt tema poole pöördusid; ja kuigi ta omaenda kogemustest teadis, et heategevus ei too kasu, ei öelnud ta selles siiski kellelegi ära.

Muheldes võttis Rembrandt kunstniku käe alt kinni ja viis ta oma ateljeesse. Lükkas tooli kaminale lähemale,

123

sirutas öökülmast kangestunud käed tule poole ja jäi külalisele pilku heitmata ootama, kuni see ise rääkima hakkab.

Vaikus venis pikale. Rembrandt pöördus kunstniku poole ja nägi, et see istus, küünarnukid laual, pea nukralt longu lastud.

Äkki külaline nuuksatas ja puhkes nutma. Hall pea langes kätele; neis pisarais vallandus kurnatud inimese kogu meeleheide.

Rembrandt oli vapustatud.
Kuid kunstnik võttis enese kähku kokku ja tõusis toolilt. Sügav kurd jooksis ta laubal ülevalt alla. Käed tõmbusid rusikasse. Ta pühkis kentsakalt ülespoole hoiduvalt habemelt pisarad.
«Kõik on läbi,» sõnas ta ja tema värisevas hääles oli rohkem viha kui meeleheidet.
Rembrandt hüppas püsti.
«Kas tõstavad välja?»
Kunstnik noogutas.
«Homme. Kui ma ära ei maksa. Ja konfiskeerivad kogu mu kraami.»
Ta tõusis püsti ja hakkas kibedalt, põlglikult naerma. Kuid selles naerus kuulis Rembrandt nuttu; külaline käis närviliselt nurgast nurka.
Rembrandtis nagu murdus midagi. Kuhu kadusid tema enesekindlus ja rahu? Temas kisendas kaastunne. Ja mitte ainult kaastunne teise inimese, oma ligimese vastu, oma ametivenna vastu, kelle seesinatse maailma tugevad kerjakotini olid viinud. Ei, Rembrandt oli valmis kisendama, kaevates ka oma saatuse üle. Sel hetkel võitis kaastunne temas kõik teised tunded. Talle näis, nagu oleks ta ise kerjus ning alandatud ja istuks samasuguses poosis nagu see kunstnik . . . Otsekui välk läbistas ta pead mõte: see ongi see, mida ma olen kartnud . . .
Ja ta silmade ette kerkis: talvine öö, lumi, näkku piitsutav jäine tuul; Hendrickje surub last vastu rinda, Titus aga klammerdub isa käe külge. . . Rembrandtile meenusid Becker ja Six. Ta mõtles nendele, kelle viha ja kadedus jälgisid teda, mõtles tundmatute vaenlaste karjale, kes ootavad tema langemist ja hakkas samuti toas edasi-tagasi trampima. Veri lõi tal pähe ja
124
raevuhoos virutas ta rusikaga vastu lauda. Siis vaatas ta kunstnikule, kes ateljees meeleheites edasi-tagasi käis, haaras ta kätest ja käratas kiledalt:
«Vereimejad!»
Kunstnik jäi heitunult meistri otsa vahtima. Remb-randti ninasõõrmed värisesid vihast, kaelasooned tursusid, pärani silmis välkusid silmavalged. Ta värises üleni. Vaadates kuhugi üle kunstniku pea, nägi ta enda ees otsekui vaenlaste koondunud rivi.
«Me veel kaitseme end!»
Ta laskis külalise käed lahti ja vaatas enda ümber. Õnnetu mees istus jälle alandlikult toolile ja jälgis hirmunud pilgul Rembrandti. Meistri silmad libisesid ühelt kallihinnaliselt esemelt teisele, peatusid kandelaabritel, vaasidel, siidiga tikitud kangastel.
Äkki tõmbas ta seinalt väikese pärsia vaiba, laotas selle põrandale ja hakkas sinna loopima kõike, mis kätte juhtus ja endast mingit väärtust kujutas. Avas kapi ja võttis sealt veinikanne, ülipeenelt töödeldud peekreid, mille eest oleks võinud saada mitusada kuldnat, ja viskas nad heitunud kunstniku jalge ette. Siis meenus talle äkki, et tal on ära peidetud veel terve tuhat tukatit sularahas, ja jooksis kõrvaltuppa. Peab kätte maksma, kätte maksma tagakiusatud ametivenna au nimel, kõigi tagakiusatute ja tagaaetute nimel.. . Ning ta viskas, aina viskas väärtuslikke esemeid vaibale. Raskelt hingeldades kõneles ta:
«Võta! Võta kõik! Tee kõik rahaks. Osta endale maja. Kuid ära sa kellelegi räägi, et said raha minu käest. Hiljem kunagi klaarime. Osta endale maja linnas, ainult mõni nägusam. Ja hakka töötama, nagu poleks midagi juhtunud. Ainult ära sa alla anna! ...»
Viimase lause ütles Rembrandt peaaegu karjudes:

«Me anname neile veel vastulöögi!»
Kunstnik pomises midagi segaselt ja vahtis nagu võlutu vaibale, väärtasjadele, rahale. Ta keerutas kübarat käes ega liikunud paigast. Rembrandt tõstis vaiba põrandalt, keeras selle kokku, ulatas kompsu käskiva liigutusega vanamehe kätte ja saatis ta ateljeest välja. Siis läbis ta eesruumi, avas välisukse ja lükkas külalise tänavale. Talvise öö külm kõrvetas nende lõkendavaid
125
nägusid. Kunstnik oli kõnevõime kaotanud. Surudes kallist kandamit vastu rinda, läks ta ettevaatlikult, hiilival sammul teele ja kadus peagi lume valge liniku taha . . .

«Ära sa kellelegi räägi, et said raha minu käest!» Kuid vana kunstnik ei osanud suud pidada. Niipea kui lähemad sõbrad juhtumist teada said, hakkas kohe terve kunstnikkude pere kihama. Kõikjalt kuuldus pilkavaid, mürgiseid märkusi Rembrandti õilsameelsuse kohta, kes ostis oma ametivennale maja, kuigi oma maja polnud veel välja makstud. Ta oli seltskonnale andnud ennekuulmatu, häbematu väljakutse! Ja Rembrandt ise teadis ju kõige paremini, et nii see just oligi. Ohjeldamatu raevu ja viha hetkel oli ta ainult seda tahtnudki. Ta ise päästis valla tormi, raju, mis võib-olla tabab teda ennastki kohutava jõuga, kuid see-eest viib kaasa ka teda piinava raevu ning hirmu. Väljakutse oli antud!
Ent kõik jäi endist viisi. Nädalad möödusid nädalate järel, kuid läheneva tormi tunnuseid polnud kuskil näha. Rembrandti ärevus ja erutus kasvasid. Tõepoolest, kas kadesta j ail ja laimajail ei ole juba aeg kinnast üles tõsta, mille ta oli nende jalge ette heitnud? Või ei julge nad tema äkilisest, järelemõtlematust teost kasu lõigata? Võib-olla nad kardavad veel teda, ja ta oli asjatult kõike nii mustas valguses näinud?
Rembrandt käis pikil sammel mööda ateljeed, töötas rahutult, vaheaegadega; ta ootas, et kohe kõlavad koputi löögid ja ilmub õnnetuse kuulutaja, millise nimelt, seda ei teadnud ta isegi ja vaevas pead selle mõistatamisega. Kuid ei tulnud kedagi. Kuidas sai siis pead selgena hoida?
Rembrandt peaaegu kahetses oma järelemõtlematut tegu. Ei, paha ei olnud see, et ta oli aidanud puruvaest, tagakiusatud ametivenda, et andetu kunstnik ei anna talle tema raha iialgi tagasi; teda ei erutanud ka pilked, millega kahtlemata kõik tema seletamatu teo vastu olid võtnud. Ta kahetses oma meeletust tol õhtul, mil kunstnik tema juurde abi tuli paluma; kahetses, et oli nii
126
kergemeelselt ära andnud kõik väärtuslikuma, mis majas oli. Kahtlemata oleks võinud leida palju mõistlikuma tee vaese mehe aitamiseks. Ent kahetseda oli juba hilja. Hendrickjel läks iga päevaga üha raskemaks otsa otsaga kokku ajada. Jäi vaid üks tee: minna veel kord Beckeri juurde ja kirjutada alla uuele võlakohustusele. Tal õnnestus seda teha Hendrickje teadmata. Nagu poleks midagi juhtunud, andis ta laenatud raha Hendrickjele kui tööde eest saadu. Rõõmusära naise silmis oli talle tasuks kõige eest. Meister ei taibanud, et ta pettis labaselt mitte ainult Hendrickjet, vaid kõigepealt iseennast. Tähtpäevaks väljaostmata võlakirju aina kogunes. Enese vee peal hoidmine muutus üha raskemaks ja raskemaks.
Ja siis hakkasid kohutavad sündmused tulema üksteise järel.

XXV

Lõuendile, mille ees meister töötas, langes vari. Nähtavasti oli keegi ateljeesse tulnud. Rembrandt vaatas tagasi: tema selja taga seisis Nicolaes Maes, silmad maha löödud. Meister märkas kohe, et ta õpilane oli ebaharilikult riides. Gofreeritud krae, pruun kübar, mida ta keerutas käte vahel, hoolikalt pingule tõmmatud sukad ja läikivad pandlad kingadel tõendasid, et tal on ees külaskäik linna, aga võib olla ka, et kavatseb minna pikale teekonnale. Ent kuhu ta siis nii äkki vastu talvet läheb?

Rembrandti silmis peegeldus suur imestus.

Nicolaes Maes tõmbus kohmetult kössi, naeratas, puudutas oma vurruhakatisi ja laotas abitult käsi, nagu tahtes öelda, et pole enam midagi parata. Seejärel ütles ta, vedades kinga teravat nina mööda vaipa:

«Mul on aeg, õpetaja.»

Rembrandt pani pintslid käest ja küsis:

«Aeg, mis aeg, Nicolaes?»

Maes vaatas ateljees ringi, hoidudes õpetajale näkku vaatamast.

«Ma olen siin juba viis aastat olnud ...»

Rembrandti järsust liigutusest kukkus ümber tool ja

Maes võpatas. Näis, et õpetaja oli äkki kõik taibanud. Ta tõusis püsti ja Nicolaes Maes märkas, kuidas ta tõmmu, kortsudest läbiküntud nägu kahvatas. Õpilasel hakkas häbi, ta tundis südametunnistuse piina. Ta ei kujutlenud kunagi, et tema ärasõit võiks Rembrandtile sellist mõju avaldada. Võib-olla oli ta midagi valesti teinud: ta kahetses juba, et oli tulnud õpetaja juurde paluma lasta tal minna, kuigi ta ei kahelnud, et kauemaks jääda pole enam mõtet.

Rembrandt tõmbas käed töökitli all rusikasse ja tegi toas mõne sammu. Niisiis ka Nicolaes Maes kavatseb temast lahkuda. Imelik, talle polnud kunagi pähe tulnud, et saabub hetk, kus õpilased kord ta majast lahkuvad. Eriti Maes. Miks siis? . .. Miks?

Kuigi Rembrandt ega Maes ei rääkinud sõnagi lahkuminemisest, kuigi kumbki ei rääkinud veel midagi ärasõidust, teadsid mõlemad, et neil pole mõtet seda teineteise ees varjata. Ent kõik oli nii ebaharilik; hea oleks kas või hetkekski tõelisuses kahelda, teha nägu, et ta ei taipa, milleks Maes on tulnud.

Õpilane ja õpetaja vaatasid teineteisele silma. Nicolaes luges meistri näolt ärevust ja nukrust. Meister aga nägi noormehe häbenevais, heasüdamlikes silmis, mille pilk näis juba kaugusse suunduvat, nagu kaastunnet enda vastu.. . Jah, kõik oli nii nagu alati. Ning kuigi Rembrandt juba teadis, et midagi ei saa enam muuta, küsis ta siiski endalt: «Miks?»

Piinlikkusse aetud ja segadusse sattunud Nicolaes Maes pani oma suure pruuni kübara pähe, nagu asuks ta juba teele. Rembrandti torkas valusasti see õpilase liigutus, mis nagu raius katki kõik neid ühendanud sidemed. Ning uuesti esitas ta endale kibedusega, nüüd juba mõtte kaotanud küsimuse: «Miks?»

Nicolaes Maes võttis jälle kübara peast. Ta püüdis käituda suuremeelselt ja kindlalt nagu tõeline mees. Pannud käe rinnale, tahtis ta hakata seletama. Kuid Rembrandt ei tahtnud mingeid seletusi kuulda. Üks räägib üht, teine teist, kuid sisu on alati üks ja seesama: «Tahan töötada iseseisvalt, mitte kellestki sõltuda Ning ta küsis:

«Koju või? Dordrechti?»

Nicolaes Maes noogutas sõnatult pead ja laskis käe alla. Ta hakkas jälle oma kübarat mudima. Lõpuks astus ta sammu ettepoole ja ütles:

«Õpetaja, ma olen juba oma õpiajast välja kasvanud.»

Rembrandt vangutas pead. Ta ei pahandanud. Nad kõik räägivad üht ja sedasama ja tema peab neile kõigile selgitama:

«Välja kasvanud? Oma õpiajast välja kasvanud? Kas siis õpiajast võib välja kasvada? Tõepoolest, Nicolaes Maes, mõtle hästi järele, kas on olemas niisugust iga, mil pole enam midagi õppida? Kas mina ei jätka õppimist? Ole ettevaatlik. Opi ennast tundma. Sinu sõnad ütlevad, et sa oled endast liiga suures arvamises. Sa oled hea maalikunstnik, ja kui hakkad enda kallal töötama, jõuad kaugele. .. Kuid selleks peab alati õppima, jääma alati õpilaseks. Õppima kogu jumala maailmalt, kogu maailmalt nii sees- kui väljaspool meid, Nicolaes...»

Rembrandt jäi vait ja Maes tahtis tema juurde astuda.

Kuid meister pööras selja ja istus jälle maalipuki ette; ta püüdis varjata noormehe eest oma nägu, millelt see oleks võinud lugeda, kuivõrd erutatud ta oli. Siis viipas ta talle jumalagajätuks käega. Nicolaes Maes sai aru, et õpetaja ei ole kuri. Ta ei suutnud kaugeltki alati mõista, mis teiste inimeste hinges toimub, kuid praegu oleks ta tahtnud söösta meistri juurde ja katta tuliste suudlustega käe, mis viipas talle jumalagajätuks ja samas nagu tõrjus teda.. . See käsi lõi kõrget kunsti, mis äratas Nicolaesis vaimustust, see käsi oli maalinud «öise vahtkonna» ja suurepärased portreed, see käsi oli loonud «Filosoofi». Rembrandti käsi... Maes ei julgenud lähemale astuda ja taganes harda aukartusega, nagu oleks ta kuninga juures audientsil olnud. Ja see audients oli nüüd lõppenud.

Sügavas nukruses astus ta ukse juurde. Peatus lävel, lükkas riivi suure kolinaga eest ära; ning äkki kuulis ta õpetaja häält:

«Jumalaga, Nicolaes! Soovin sulle edu!»

Nicolaes Maes vaatas tagasi. Rembrandt istus endiselt maalipuki ees. Maesi silmist purskasid pisarad. Ta

129

vaatas veel kord õpetaja käele — praegu oli see alla lastud, kuid sõrmed liikusid veel tasa ... Tagasipöördumist ei olnud enam. Neid ühendanud sidemed olid purustatud. Ja siiski ütles Nicolaes Maes nii soojalt, kõigest südamest, nagu ta polnud kogu oma tuima ja egoistliku elu jooksul veel kunagi rääkinud:

«Jumalaga, õpetaja! Ma ei unusta kunagi. ..»

Ja uks paugatas kinni.

Sel õhtul ei töötanud Rembrandt enam. Kodused kuulsid, kuidas ta rahutult oma ateljees sammus. Hommikul, eine ajal, istus ta sõnatult; reetlikud rõngad mus-tendasid ta silmade all. Sel ööl ei näinud Hendrickje teda enda kõrval. Rembrandt vaatas sinna, kus tavaliselt istusid õpilased. Sinna, kus varem oli olnud vähemalt neli inimest, oli jäänud ainult kaks. Ta suunas pilgu Ulrichilt Heimanile ega öelnud sõnagi.

XXVI

Järgnevail päevil oli Rembrandt hajameelne ja ainult ajuti töötas ta innustatult. Eemalolija ilmel lehitses ta vanu raamatuid, soris oma relvade kogus või silmitses nägusaid kallihinnalise inkrustatsiooniga iluasjakesi, püüdes unustust leida. Ent ärevus ja

tunne, et kõik püüded on asjatud, ei hajunud. Vahel harva, kui oli juba videvik, väljus ta majast ja lonkis lähemas ümbruses. Hämarus laskus varakult. Talvised õhtud olid tulvil imepäraseid värve; täistuisanud kanalite kohal hõljus tihe sinkjas udu; puude tüved, tumedad ja tugevad, seisid nagu mustad ahhaadid. Oksad ja virved põimusid toredas kummalises mustris nagu pits; majade pruunid ja hallid esiküljed liibusid üksteise vastu. Niisugustel jalutuskäikudel käis Rembrandt alati üksi. Titus meenutas endiste aastate õhtusi jalutuskäike, mil isa teda endaga ühes võttis, ja oleks nüüdki hea meelega temaga kaasa läinud. Ning kuigi ta oli veendunud, et Rembrandt ei ütleks ära, ei julgenud ta seda siiski paluda. Ta sai aru, et isa tahtis millegipärast üksi olla, et Nicolaes Maesi ärasõit oli teda väga erutanud; et oma meelt lahutada, käiski ta linnas üksinda jalutamas.

130

Kord õhtul, kui sadas kerget lund ja hämarvalge loor langes pikkamööda majadele, puudele ja veele, peatas keegi Rembrandti, tõmmates teda mantlist. Hääle järgi tundis ta ära van Lüdigi, väikese nurgaadvokaadi, kes oli Amsterdami notaritelt nii mõnegi kliendi üle löönud. Van Ludig oli Rembrandti sugulane. Ta oli viimastel aastatel jõukale järjele jõudnud, ja nagu räägiti, mitte päris ausal teel. Rembrandt ei sallinud teda. Kuid ta teadis temast vähe; ta lihtsalt ei käinud van Ludigiga, ühe oma nõo mehega, läbi. Kohtumistel vestlesid nad ainult perekondlikest uudistest.

Ootamatus kohtumises van Ludigiga, kes oli nagu sihilikult varitsenud kunstnikku, nägi Rembrandt halba ennet. Van Ludig tegi näo, nagu oleks ta kohtumisest sugulasega meeldivalt üllatatud. Nad teretasid kättpidi: Rembrandt loiult ja tagasihoidlikult, van Ludig kärarikkalt ja jutukalt. Ta päris, kuidas käib Hendrickje ja Tituse käsi, esitas küsimusi mitmesuguste asjade kohta, millest Rembrandt ei tahtnud temaga sugugi kõnelda. Van Ludig peaks ju mõistma, et nende eluteed on liiga kaugele lahku läinud, et nad ei saa teineteisega siiralt kõnelda.

Rembrandt vastas napisõnaliselt, püüdes kutsumata kaaslasest ruttu lahti saada, ja valmistus juba hüvasti jätma, kui lakkamatus sõnadevalangus vilksatas äkki Sixi nimi. Rembrandti peast käis läbi ebameeldiv kahtlustus, ta tõstis pea ja jäi tähelepanelikumalt kuulatama. Van Ludig nähtavasti märkas äkilist muudatust Rembrandti näos. Seni olid nad kõnelnud paigal seistes, nüüd aga hakkasid aeglasel sammul edasi liikuma, suundudes masinlikult Breestraati poole. Alles nüüd algas nende vahel tõeline kõnelus.

Van Ludig ohkas raskelt, vajudes jalgadega tasa krudisevasse lumme, mida aina sadas ja sadas. Ei olnud väga külm — nii on vahel hilistalve öödel, kui on juba tunda läheneva kevade esimesi arglikke märke. Nad tõmbasid mantlihõlmad koomale. Nende ümber hõljus hingeauru.

Van Ludig pomises midagi endamisi; Rembrandt ei saanud üksikutest sõnadest aru, kuid oli veendunud, et van Ludig nimetas jälle Sixi nime. Tal hakkas kõhe.

131

Selles van Lüdigi segases sõnademulinas oli midagi ähvardavat. Suutmata taltsutada oma rahutut uudishimu, puudutas ta van Ludigit õlast.

«Mis on Sixiga, miks sa nii tihti ta nime kordad?»

Van Ludig vehkis lootusetul ilmel oma mantlihõl-maga. Ta oli nagu veider must kummitis keset valget lumist ööd.

«Härrad aristokraadid ei taha enam maksta sularahas. Nendelt ei saa enam hõbedat ega kuldkuldnaid ... Nad õiendavad võlakirjadega...»

Rembrandti haaras paha aimus ja veri valgus talle pähe.

«Kas siis Six maksab . .. sinu nõudmisi.. . võlakirjadega?»
Van Ludig ohkas, kuid Rembrandtile tundus selles kaastundes saatanlikku kahjurõõmu. Ta haaras mehel õlast kinni:
«Ega ta ometi sulle, van Ludig, minu võlakirjadega ei maksa?»
Van Ludig vaikis. «Ta teeb näo, nagu oleks tal minust kahju,» mõtles Rembrandt, ja tema südames tärkasid jälle viha ja põlgus. Ta vaatas kaaslasele otsa ja too noogutas vaguralt pead. Kui hästi ta oskas teeselda meelehärmi ja murelikkust! Nagu mõni andekas näitleja! Ja Rembrandt taipas äkki: raha! Raha teeb kõik ühesugusteks: närune metall nakatab kõik silmakirjat-semisse, õpetab teesklema kaastundlikkust... Isegi sugulasi lahutab see müür, kõva kui teemant.
Kuid ta ei öelnud veel midagi. Van Ludig soris piinava aeglusega oma mantli taskuis. Selle ajaga jõudsid nad Breestraatile. Van Ludig otsis ikka veel midagi murelikul ilmel, tihti tasa ohates, nagu kaastunnet paludes. Rembrandti maja ukse ees leidis ta lõpuks selle, mis tal vaja oli. See oli pitseritega pärgament.
Rembrandt lõi koputiga kannatamatult paar korda uksele. Ulrich Mayr avas neile. Rembrandt peaaegu tõukas Lüdigi majja, ilma et oleks õpilasele sõnagi öelnud; too kehitas õlgu, kuid ei väljendanud imestust ja lukustas õpetaja ja tema külalise järel ukse.
Rembrandt sammus kiiresti van Lüdigi ees, suundudes tuppa, kus hoidis oma väärtesemeid. Võttis van

Lüdigi käest paberi ilma küsimata ära ja laotas selle kiiruga süüdatud küünalde valguses lauale. Ta heitis pilgu pärgamendile ja tundis selle ära. See oli viimane võlakohustus, mille ta oli andnud Sixile vähem kui pool aastat tagasi. Dokumenti käes hoides ja van Ludigile otsa vahtides laskus Rembrandt sügavasse tugitooli.
Kuna too ei olnud juba palju aastaid Rembrandti majas käinud, silmitses ta nüüd kõike terava uudishimuga. Ta nägi suurt hulka maale — kelle pintsli alt need on tulnud, seda ta ei teadnud; nägi hiina vaase ja tasse; kipspäid ja -käsi; ajast koltunud väikesi portse-lankujukesi; kiivreid ja raudseid hõbedaste rinnakilpi-dega sõjarüüsid; klaasanumais oli terve kogu imeasju: meritähti, merikarpe, meduuse, vähke, koralle. Külaline kummardus pisut ettepoole, nagu püüdes määrata nende asjade väärtust ja väljendada seda arvudes. Peale huvi võis tema näost lugeda veel imestust, umbusku ja kadedust.
Rembrandt, kes oli väsinud ja rusutud, pöördus tema poole:
«Noh, mis siis saab?»
Van Ludig vaatas oma sugulast, nagu ei teaks, mis ta peab tegema, ja lõi teeseldud nukrusega jälle käega:
«Näed ju ise . .. Sinu võlakiri on minu käes .. . Meil on tänavu raske aasta ...»
Rembrandt kibrutas pahameelest nägu, kuid van Ludig halises edasi:
«Ja siis veel need sõjad... Üldise olukorra halvenemine . . . Tulud aina vähenevad.»
Rembrandt tõusis tugitoolist. Kuid van Ludigit ei häirinud see põrmugi.
«Sul on suurepärane kodu... Kõikjal koevad kaminad . . . Toad on täis tuubitud haruldasi esemeid, näha, et väga hinnalisi.. . Millestki pole puudust... Sinu kunst toob sulle palju sisse... Ma ei mõista, Rembrandt, miks sa laenu teed?»
Veri valgus Rembrandtil näkku.
«Ei mõista? Aga kas sa ei taipa, et kui mul raha pole, siis ei saa ma maalida? Et mul on vaja rohkem kui üks kamalutäis kulda ja hõbedat, et kõike seda nagu kord

ja kohus korras hoida? Et ma ise ja minu kodused peavad kah elama?»
Van Ludig vangutas pead ja vaatas meistrile otsa.
«Kui kõik need kollektsioonid neelavad nii palju raha, miks sa ei võiks siis oma elu teisiti korraldada? Kui sa ei oska oma sissetulekute kohaselt elada, milleks sa siis ostad kõiki neid asju, milleks kulutada nende peale tohutuid summasid? ...»
Rembrandt puhkes mürgiselt naerma:
«Sa tahad öelda, et ainult rikastel on õigus muretseda väärtesemeid ja haruldasi asju, kas nii või? Tahad öelda, et niisugune inimene nagu mina, kelle käsi käib halvasti, kelle kuulsus on loojunud ...»
Van Ludig püüdis Rembrandti ruttu katkestada:
«Sa eksid. Kogu Amsterdamis ei tunne ma kedagi teist, kes oskaks välja otsida kõike kõige kaunimat ja kes oleks sinust rohkem väärt seda omama... Aga,» ta viivitas hetke, «kui inimene on puuduses ja mulle makstakse tema võlakirjadega, siis küsin ma oma lihtsameelsuses: kas tal on õigust aidata teisi inimesi rahaga, mis seaduse järgi kuulub mulle ...»
Rembrandt astus ligi ja peatus otse tema ees.
«Lõpuks ometi ütlesid sa välja. Mis siis ikka, kõik on selge! Sellepärast sa siis tulidki siia! Sellepärast sa män-gidki kerjust! Raha, raha!»
Vastuseks manas van Ludig oma näole haleda ilme, matkides nähtavasti mõnda juudist poodnikku.
«Ka mina pean ju elama, mu kallis Rembrandt... ka minul on omad kohustused ja ma kavatsen neid igal juhul täita...»
Viimased sõnad lausus ta peaaegu ülbelt.
Rembrandti silmal tõmbusid pilukile ja muutusid tigedaks:
«Kui palju on üldse?»
Ta kummardus pärgamendi kohale ning ta käed langesid jõuetult alla.
«Ei. Mul ei ole raha. Nii palju ei ole ...»
Ta vaatas jälle pärgamendile, vaatas summat, talle meenus päev ja tund, mil ta oli selle Sixilt laenanud ... Teda haaras hirm, nii suur oli võla summa. Viis tuhat kuldnat — see pole ju naljaasi. Viis tuhat! Seal ta on, see arv, suurelt välja kirjutatud, ja selle all veel kord, sõnades, halastamatult ja selgelt: viis tuhat kuldnat.
Van Ludig astus ettevaatlikult, kuid kindlalt laua juurde. Sirutas käe välja. Haaras pärgamendi äärest kinni. Tõmbas selle ootamatult Rembrandti näppude vahelt välja, murdis kolmeks kokku ja peitis tasku.
Sellisest manöövrist, niisugusest usaldamatusest, piiratusest ja rumalast kavalusest sattus Rembrandt raevu. Ta oleks van Ludigit peaaegu löönud, kuid taltsutas ennast. Ta astus vaid ukse juurde, tõmbas selle pärani, nii et tuppa paiskus külma õhku eesruumist, kus põrand oli kaetud väikeste kiviplaatidega, ja astus sõnatult kõrvale.
Aga kui van Ludig temast möödus, tundis ta end võidetuna. Van Lüdigi muiges oli jultumust, ähvardust ja kõrkust: see oli tulvil raevu, pürjeli halastamatut kadedust kunstniku vastu, tühise inimese kadedust, kes oli hetkeks geeniuse üle võimuse saanud. Veel kaua pärast seda, kui välisuks van Lüdigi järel paukudes kinni langes, ei suutnud Rembrandt unustada seda muiet, millest peegeldus kättemaksuiha. Ta sai aru, et van Ludigiga pole asi veel kaugeltki lõpetatud, vaid vastupidi: sõda alles algab. Kuid mis siis ometi põhjustas seda ängistavat hirmu, mis oli jäänud van Lüdigi külastusest?
Ja äkki näis talle, et ta on selle põhjuse leidnud.

Talle meenus, kui hindavalt ja uurivalt oli van Ludig silmitsenud tema aardeid, kuidas ta lõputult kordas Sixi nime. Nüüd teadis ta, taipas, milles asi seisis.

Six oli juba ammu hoidunud tema maja külastamisest; Six, tema vana sõber ja ammune soosija, kes ütles viivitamatult lahti sõprusest, kui seda dikteerisid rahalised huvid, oli nõnda talitanud ka seekord. Ka seekord! Ta ei tundnud häbi saata tema juurde oma nuhke! Van Ludig on nuhk! Salakaebaja, Sixi palgaline! Tema, Rembrandti vastu kasutati ära isegi sugulased ... Kõik teadsid tema usaldavust, teadsid, et ta ei mõtle kellestki halvasti... Ja nüüd oli tema sugulane tunginud tema majja, et Sixi käsul veenduda, kas võlgu antud raha pole kadunud, kas Rembrandti majas pole juba midagi ära müüdud, kas metseen ei saa ehk kahju tema poolt soositud maalikunstniku rahalisest krahhist.

135

Rembrandt vaatas ringi. Peeglist vaatas talle vastu kahvatu, moondunud nägu. Ta pöördus ära. Tal oli kange tahtmine viivitamatult midagi ette võtta. Ta astus mõne sammu. Pilk langes portselankujukestele. Ta võttis ühe neist kätte. Keskaegse kuju lapsenägu vaatas talle oma kivise mõttetu naeratusega otsa. Rembrandt keerutas kaua kuju käes. Talle meenus, kust ta oli selle ostnud ja kui uhke ta seda leides oli olnud. Ta surus maha pealekippuva nutu . .. Nüüd võetakse temalt kõik ära. Ta silmitses jälle kuju. Ning äkki tõstis ta selle kõrgele üles ja virutas kogu jõust vastu põrandat. Kuju lendas tuhandeks killuks.

XXVII

Ja juhtuski äkki see, mida ta oli kartnud, mis oli teda ängistavalt rõhunud piinava pinevuse, hirmu ja murega, mida ta oli oodanud, mille pärast ta oli pimedas vihas andnud väljakutse pürjelitele ja kunstnikele, väljakutse kõigile, mis sisendas talle rahutust, pidurdas tema tööd ja muutis selle mõttetuks. .. Puhkes torm, vältimatu, üha kiiremini lähenev purustav maruhoog, mis viis endaga kõik kaasa.

Ei möödunud nädalat, kus ei käinud võlausaldajaid. Neid tuli kõikjalt. Siin oli van Lüdigi saadikuid, kes pilkasid ja olid ülbed, ja kunsti suure soosija Beckeri jultunud teenreid. Majja tulid needki, keda Rembrandt oli hoopis unustanud. Näis, nagu oleks aset leidnud mingi vandenõu. Kõik nagu tundsid üksteist ja isegi veel õhutasid üksteist. Rembrandt veendus õudusega, et tal oli võlausaldajaid palju rohkem, kui ta seda endale oli kujutlenud. Tulid välja võlad, mis ta oli teinud kaks, kolm aastat tagasi. Ta oli laenanud Witsenilt ja Herst-beekilt ja paljudelt teistelt, kellega ta peaaegu ei pidanudki enam tutvust. Ja kuidas siis majaga jääb, tema majaga? See ei olnud ikka veel täiesti välja ostetud, kuid selle omandmiseks oli ta töötanud tervelt viisteist aastat... Ta oli unustanud kõik. Oli unustanud teistest muredest koormatuna, oma loomingust, unistustest ja plaanidest kaasakistuna. Keegi ei oleks teda uskunud,

136

kui ta oleks seda öelnud. Kõik oleksid vaid üksteisele otsa vaadanud ja muiet tagasi hoides pilkavalt ning arusaavalt üksteisele silma pilgutanud ... Iga kord kui Rembrandt pidi tüütavaid võlausaldajaid tühjalt ära saatma, kirus ta kõvasti kogu maailma või viskus rusu-tuna tugitooli.

Hendrickje, kellele ta oli sunnitud kõik ära jutustama, kõndis ringi nutust punaste silmadega. Ta ei osanud kujutledagi, et Rembrandt oli enda nõnda võlgadesse mässinud.

Ta oli peaaegu tervele maailmale võlgu. Ja kui Hendrickje sellest teada sai, ei jätkunud tal südi-dust puuduse paralüseerivale jõule vastu panna. Ta kaotas julguse ja vananes korraga otsekui mitme aasta võrra.

Möödus veel mõni kuu. Saabus kevad. Rembrandti majas elati nagu põrgus, oodates otsustavat lööki. Rembrandt aimas, et enam ei tule kaua oodata.

Ühel maikuu õhtupoolikul ilmus ateljee uksele mees, kes tervitas väärika kummardusega. Rembrandt noogutas sõnatult vastu: ta tundis ära Thomas Haringi, kohtu-täituri. Aeglaselt tõusis ta püsti, otsides, millele toetuda. Thomas Haring... Polnud veel aastatki möödas, kui ta o.li maalinud tema portree. Ent külaline ei andnud millegagi mõista, et nad on vanad tuttavad. Ta nägu oli ametlik ja pinevil, silmad vaatasid vähimagi kaastunde või kahetsuseta, peites end kunstniku puuriva, piinatud pilgu eest hallide rippuvate kulmude taha. Enne kui Thomas Haring rääkima hakkas, teadis Rembrandt juba: homme on tema pankrott kogu linnal teada.

Teine raamat

I

Titus poleks endale kunagi varem kujutleda osanud, kuivõrd ta oma isa armastas. Pruukis vaid meenutada oma varasemat lapsepõlve, kui ta nägi end Rembrandti seljas mööda tuba sõitmas nagu uhke rüütel kuulekal hobusel; Titus mäletas ka pikki pimedaid õhtuid, kui akna taga undas lumetuisk, majas aga oli vaikne ja valge; isa jutustas paljust, mida ta oli kuulnud võõrastelt, tundmatutelt külanaistelt, või luges talle ette valges nahkköites raamatust; selles oli hirmus palju mitmesuguseid muinasjutte ja legende, millele Rembrandt oli joonistanud juurde igasuguseid kole hirmsaid elukaid, kes tekitasid poisis õuduse ja vaimustuse värinaid. Sageli meenusid Titusele ka need nädalad, mis ta oli koos isaga Waterlandis veetnud, või vaikides sammuva isa kindla kaitse all piki linnavalle tehtud õhtused jalutuskäigud, mis olid täis salapärast võlu. Poisikest huvitas kõik, raske oli tema muljetejanu kustutada. Ta oli oma isast vaimustuses; mõnikord, tõsi küll, ta kartis teda, kuid salajas tundis siiski uhkust, et see on tema isa. Ja alles nüüd, oma viieteistkümnendal eluaastal, taipas ta esmakordselt, et armastab isa kogu hingest, austab teda ja on temasse niivõrd kiindunud, et on tema heaks kõigeks valmis.

Ja nüüd oli tema rikast heldet õilsat isa tabanud ränk saatus. Ta pidi taluma alandust. Titus nägi kibedusega, kuidas häbistatud ja tagakiusatud isa läks sõnatult ära,

141

kui majas kirjutati varandust üles ja kogu linn jälgis seda varjatud kahjurõõmu ja teeseldud kaastundega. Ta mäletas isa nägu põgenemise hetkel: tema silmis oli ilme, mida Titus polnud varem kunagi näinud — piinatud, surmahirmu tundva inimese ilme. Tituse südant täitis sel hetkel piiritu armastus isa vastu ja viha nende vastu, kes olid ta niisuguse olukorrani viinud.

Jah, viha! Titus mäletab nii selgesti, kuidas neid välja tõsteti, nagu oleks see eile toimunud. Neil kõigil keelati ära astuda majja, mis läks võlausaldajate omandiks. Pärast ilmusid kohtukirjutajad, panid pitserid mööblile ja numbrid maalidele, mida varem keegi ei tohtinud puudutada, nummerdasid ära kujud, relvad, antiikese-med, märkisid mingisuguste märkidega kõik mapid, trükipressid ja kangad ning joonistasid kõigele lisaks häbistava risti toredale voodile, milles tema ema — tõeline ema, Saskia van Uylenburgh, — oli ta ilmale toonud ja milles ta hiljem oli surnud. Titus mäletab kohtu-

täituri abiliste pilkavaid muigeid; ähkides ja labast nalja heites haarasid nad oma vääritute kätega kõige hoolimatumal viisil asju, mis olid südamele kõige kallimad, ja kandsid neid majast välja; ta nägi, kuidas kirjutajad määrasid kindlaks asjade väärtust. Aga kui kõrget hinda nad ka ei nimetanud, see ei ulatanud kaugeltki tema armsate kunstiteoste tõelise väärtuseni.

Titus meenutab kõike seda ja ajuti näib talle, et see juhtus alles eile, ajuti aga, et see oli väga ammu, aga võib-olla ka, et seda pole üldse kunagi olnudki, niivõrd raske oli see. Terava häbitundega meenutab ta Remb-randti pisaraid, kui seintelt võeti maha itaalia ja saksa maale, tassiti neid trepist alla ja saadeti mõnesse oksjo-nisaali müügile. Kindlasti kujutles isa, kuidas inimesed neid kunstiteoseid silmitsedes irvitama hakkavad, sest need olid kuulunud temale, Rembrandtile; nüüd aga ostab nad mõni teine, riputab oma kodus üles ja hakkab kiitlema.

Rembrandti kogutud maalid moodustasid ammu tema maja lahutamatu osa; kusagil võõraste inimeste juures, nende majakraami seas, näivad nad kindlasti ebakohastena ja liigsetena ega valmista kellelegi rõõmu.

142

Pankrotipäevil hulkus Titus kõikjal ringi, kuni ta saadeti ema poolt onu Gerardus van Loo juurde. Poisike kartis seda külma, laostatud maja Breestraatil, mille uksed lukustas ja pitseeris kohtutäitur. Hendrickje sõitis Corneliaga Waterlandi, Rembrandt aga asus elama Heerengrahti «Kuninga Krooni» võõrastemajja, et ära oodata Tituse hooldajate poolt kreeditoride vastu alustatud kohtuprotsessi tulemusi.

Endassetõmbunud Titus veedab pooled päevad väljaspool maja. Ta sööb ja magab onu Gerardus van Loo ja tädi Emma van Uylenburghi juures. Kuid ta vihkab tädi, kes alalõpmata korrutab, kuivõrd kahju on tal vaesest lapsest. Seejuures ei lakka ta kirumast Rembrandti. «Kergemeelsus», «pillamine» ja «saamatus» aina lendavad tema suust. Isa hukkamõistmine ja solvav kaastunne tema enda vastu kibestavad poisikest, ta ei või tädi ja onu silma otsaski kannatada; tõsi küll, nad aitavad teda, kuid isa hädast välja aidata pole neil pähegi tulnud.

Nüüdsest peale teab Titus, et armastab isa kogu südamest. Tema tunded on stiihilised, ohjeldamatud, ta ei oska väljendada nende tunnete kogu jõudu ja seda kasulikult rakendada. Keegi ei oleks tohtinud tema isale liiga teha, teda solvata, keegi poleks tohtinud teda laos-tada, ta on heasüdamlik, ta on alati kõiki aidanud ja kõiki usaldanud! .. . Titus tõotab isa eest kätte maksta! Ta teab, kus elab üks või teine, kes oli Rembrandti solvanud; ta varustab end relvadega — korjab kive, ja kord õnnestub tal tädi lausa särama klanitud köögist näpata isegi nuga. Tundide viisi luusib ta isa vihatud vaenlaste majade ümbruses, aga niipea kui keegi neist tänavale ilmub, taipab Titus kohe oma kavatsuste meeletust ja teostamatust, ning oma jõuetusest meeleheitel vantsib nuttes koju. Kuid tema viha lööb üha rohkem lõkkele, röövib une ja täidab ta pea rumalate unistustega, kuidas ta isa vaenlastega täielikult arved õiendab, mitte praegu, vaid palju, palju hiljem ...

Nüüd aga on neilt kõik ära võetud. Maja kasutavad võõrad inimesed. Isa elab «Kuninga Krooni» võõrastemaja väikeses pööningukambris ja Titus käib aeg-ajalt teda vaatamas. Valgustus seal on halb, kuid Rembrandt

143

on osanud muretseda kusagilt vana trükipressi ja too-restest, hööveldamata laudadest kokku lüüa näotu töölaua, mis on servapidi seina külge kinnitatud. Toas on paar kolm kulunud plüüžkattega tooli, väikesel seinariiulil piibel. Siin ei meenuta miski, üldse mitte

miski, endise ateljee toredust. Titusel on isegi häbi minna trepist üles ja näha, kuidas isa kõigest hoolimata jälle töötab. Ja veel nii masendavais tingimusis! Väike trükipress kõlksub tasase kriginaga, kuid tõmmised tulevad head ja selged. Seina najale on tõstetud mõned alustatud maalid. See on tõeline ime! Kõigest mõne nädala oli Rembrandt olnud mingis tülpimuses, kõige vastu ükskõikne. Nüüd aga on ta jälle isandaks oma unistuste üle, ehkki need on sünged ja pahaendelised, rahutu, erutatud kujutelu sünnitatud. Visanditel on karmid, teravad jooned; maalid on kõik traagilise sisuga: öö pilkasust läbistab lõõskava tule punane, kullakas kuma. Titus näeb ja teab, et isa on niisama masendatud kui tema, et ta meel on niisama kibe nagu tal endalgi, ning nende ühesuguseist kannatusist ammutab poisike mõningat rahuldust. Kuid teadmine, et isa alandati ja temas äratati viha, kalestab uuesti Titust ja suurendab tema armastust isa vastu ning sallimatust nende vastu, kes on isale ülekohut teinud.

Niisiis, nad on kerjused. Titus pole kunagi tundnud, mis on vaesus. Tõsi küll, ka praegu ei tunne ta seda veel kogu ulatuses, sest ta hooldajad püüavad päästa mõningaid varasid, mis on pärast Rembrandti laostumist järele jäänud. Ja siiski seisab tulevik ähvardavalt Tituse ees. Varem teda hellitati, ehkki ta ei pannud seda kunagi tähele, teda toideti ega oodatud selle eest tänu. Ent ka edaspidine elu on mõeldamatu ilma hellitava hoolitsuseta ja külluseta. Titus kuulis, kuidas ta sugulased rääkisid, et rasked aastad, mis teda ees ootavad, päästavad ta lodevusest ja karastavad mehiseks tema iseloomu. Ta teab, et see pole nii. Tal on liiga närviline ja vastuvõtlik loomus, et uskuda sellist rumalust. Elu vastuoksused rõhuvad teda, ta ei harju nendega kunagi. Mõnikord jalutab Titus vaeste linnaossa. Kuigi vaesus äratab temas vastikust ja tõmbab samal ajal ka ligi, tahab ta siiski teada, mispärast inimesed kannatavad.

144

Sel eesmärgil käis ta üksi ja põksuva südamega jalutamas süngetes, räpastes agulisoppides, mis asusid linna madalamais kohtades, metsistunud umbtänavate taga. Seal olid lubjaga valgendatud viletsad majahütid neljakandiliste kaevuraketega, mis olid roheliste, hoolikalt pöetud hekkide taha peidetud. Vaadates neid, väljastpoolt puhtaid tillukesi maju, kujutles Titus tahtmatult piibli «lubjatud haudu», mis on seestpoolt täis surnute luid ja igasugust mustust. Algul Titus kartis minna nendesse agulisoppidesse, kuid uudishimu võitis ja vastikusest hoolimata otsustas ta kõike seda oma silmaga näha.

Lapsed jooksid talle kisades järele. Teda haaras mingi segane häbitunne, sest oma pruunis sametülikonnas, mis oli jäänud möödunud toredusest, näis ta endiselt poisikesena aristokraatlikust perekonnast. Seepärast tõmbas ta ülikonna peale halli mantli ja käis vaeste linnaosas videvikus, et mitte enda vastu tähelepanu äratada.

Pärast seda, kui ta nägi, et inimesed, kes elutsesid siinseis madalais, umbseis ruumides, üle kümne inimese igaühes, ei erinenud oma põhiolemuselt millegagi temast, tema vanemaist ja rikastest sõpradest, otsustas ta teada saada, kuidas ja milleks nad elavad, miks surevad, ja kas neil on elus midagi väärtuslikku. Tema ees avanes kohutav tegelikkus, ja iga kord põrkas ta heitunult tagasi. Ta ei suutnud õudustundeta vaadata siin elavaid rasedaid naisi. Mõeldes, kuidas need inimesed paari astuvad, pigistas ta silmad kinni ja peletas vaevaga mõtteid, mis talle piinlikkust tekitasid. Naised, kes kandsid endas uue elu loodet, meenutasid talle üliküp-senud, mädanema löönud puuvilju, mille südamikus on juba lagunemise algeid. Tähendab ka niisuguseid naisi on maailmas ja nende kõrval on nende mehed, nende vanemad ja raukväetid vanakesed ... Ja siin tulevad ilmale lapsed — väikesed ja suured, tumeda- ja heleda-päised, armetud, räpased ja

kõhnad, julged ja arad, ning nende arv suureneb ... Ei, jumala pärast, seda pole tarvis suurendada. Juba sündimisest peale kannavad nad surmapitserit: näol, otsaesisel, mõnikord kätel, kuid selle pitseriga on nad kõik märgitud.

Veel lootusetum ja talumatum näis talle juudilinna-osa inimeste elu. See mõistetamatu, pagendatud rahvas,

145

kelle eraldatus väljendus kõiges, täitis kuulekalt Moosese käske ja pidas visalt kinni oma usust; isegi niisugune tark mees nagu Menasseh-Ben-Jisroel, ka tema ülistas seda Rembrandti ees sõnadega, mis olid täis vaimustust. See rahvas näis nüüd Titusele veel õnnetum ja tagakiusatum kui räpastes urgastes elavad vaesed. Vaadates, kuidas väärikad, pika habemega raugad istuvad majade ees pinkidel ja soojendavad end keskpäeva päikese kiiresti kaduvates kiirtes, meenutas Titus tahtmatult piibli esi-isasid ja talle said arusaadavaks isa maalid ja gravüürid. Ajuti ei näinud ta siin midagi muud peale mahajäetuse ja krimpsutas nina haisu ning leitse pärast, mis kandus majadest, kus elasid inimesed, elasid aastast aastasse ja paljunesid hulgaliselt nagu kõik vaesed, kes elavad tagahoovides. .. Tõsi küll, ka soodes kasvavad lilled; väikesed mürgised seemned idanevad ja puhkevad lopsakalt õitsema, mõtles Titus.

Aga kui ta koju jõudis, heitis ta endale ette, et nende vaesus ja eraldatus olid temas vastikust äratanud; ta püüdis end veenda, olla nende vaätu kaastundlik ja halastav, ning samal ajal mõistis, et tema kaastunne ei suuda nende elu ja viletsust kuidagi leevendada. Ta polnud kunagi nii rõhutud olnud nagu nüüd, kus oli õppinud tundma tõelist elu, mida ta varem oli täiskasvanute sõnade järgi kujutlenud toreda kangastusena. Kohtumised vaestega äratasid temas teadvuse oma jõuetusest ja pettumuse. Ta ju teadis, et ei suuda nende julma saatust millegagi kergendada. Linnaisad möödusid ükskõikselt nendest elavatest kalmistutest ja kehitasid vaid õlgu, kuna sellised inimesed nagu Six, Tulp või Valckenier ei tahtnud neist isegi teada. Ning Titus hakkas vihkama kõiki, nii vaeseid kui rikkaid. Aga kas maailmas on üldse olemas headust, õiglust ja ausust? — küsis ta eneselt.

Elu on mõistatus, see on mingi kuri, võimas jõud, millega on lootusetu jõudu katsuda. Mõtted, üks vasturääkivani kui teine, ei andnud Titusele rahu. Viimasel ajal mõtles ta üha sagedamini oma emale, Saskiale, friislannale; ta silmitses tema portreesid, mis Gerardus van Loo oli päästnud müügist ja riputanud üles oma majas. Esmakordselt tundis Titus end selle unistava pilguga

146

saleda naise pojana, selle naise, kes, suri, et talle elu anda. Esmakordselt ühendas ta oma pojalikus helluses isa ja ema, kelle armastus oli kord, ammu igavikku kadunud öös temale alguse pannud.

Koos selle õrnustundega vanemate vastu kasvas temas ka teadmine, et ta on isalt ja emalt liiga vasturääkivaid omadusi pärinud, et otsustada, kumb maailm on talle lähem, kas kunsti- või tähtsate pürjelite maailm, ja ta taipas ähmaselt, et just'see valik on inimese elus kõige tähtsam.

Talle ei tulnud hetkekski pähe lugeda end rahva hulka, kes elas linna tagahoovide «lubjatud haudades», ehkki ta oli ka ise vaene. Kuid ta teadis, et nõuniku perekond, kuhu oli kuulunud tema ema, ei tunnusta teda iialgi täiesti omasuguseks; kas ei meenutatud talle seda juba nüüdki alati, et tema soontes voolab isa, selle omakasupüüdliku tõusiku verd, kes olevat Saskia pärandi enda kätte haaranud ja ära pillanud? Aga rikastunud möldrid ja jumalakartlikud maaharijad, tema isa vennad ja vendade lapsed — kas

nemadki ei suhtu temasse, Titusesse, umbusuga? Nad peavad teda hellitatud aristokraadiks ja ei tunnista seepärast omasuguseks. Kõneldes tema päritolust ja ema suguvõsast, heitsid nad nalja, nagu seda ainult talupojad teha oskavad. Tõsi küll, Titust piinasid, kuigi mitte alati, vaid aeg-ajalt, kibedad kahtlused; ta sai selgesti aru, et ta on nagu mõlemate poolte vastuolude elav kehastus: niivõrd erinev teineteisest oli tema vanemate veri, mis voolab tema soontes.

II

Oli juba südaöö, kui Rembrandt tõstis lõpuks pilgu söövitusplaadilt. Lühtris kustus viimane küünlajupp. Silmad valutasid, kuid ta märkas seda nagu alles nüüd. Võib-olla peaks minema arst Tholincxi juurde ja küsima, kas tal ei tuleks endale prillid muretseda. «Imelik,» mõtleb Rembrandt, «see oli nagu alles eile, kui ma mängisin oma venna Adrianiga isamaja vastas asuval aasal. Ja nüüd kasutab Adrian lugemisel prille, ja küllap minagi pean õhtuti prillid ette panema ...»

147

Külm sügistuul möllas nähtamatute majade vahel. Vesi kanaleis laksus valjusti vastu kaldavalle. Puhus loodetuul. Rembrandt avas väikese pööninguakna. Soolased veetilgad pritsisid talle näkku, udu segunes vihmaga, öö oli pilkaselt pime. Tintmust taevas võlvus mustade, vihmast märgade katuste kohal.

Rembrandt ohkas, ta oli surmani väsinud. Kauasest seismisest värisesid tal jalad, ka kitsale puust aknalauale toetuv käsi valutas. Kuid ofordid Berchemi jaoks olid valmis.

Keskpäeval ilmus ta juurde kunstikaupmees ja vana sõber Clemens de Jonghe. Ta oli erakordselt armastusväärne, kuid selle armastusväärsuse taga oli kerge näha tema tõelisi kavatsusi. Ta tõi Rembrandtile raha, tõsi küll, palju väiksema summa kui see, mille suhtes nad möödunud nädalal kokku olid leppinud. Rembrandt saatis ta pikema jututa koos rahaga välja. Ta pani tähele, kuidas Clemens ukse vahel seistes vihaselt oma tumedast leideni kalevist mantlit puhastas, kuhu oli jäänud ämblikuvõrku, ja pärast trepist alla minnes kirus, et see on nii järsk.

Rembrandt muigas rahulikult ja kehitas õlgu. Ta ei saa enam oma külalistele sügavais tugitoolides istet pakkuda ja kostitada neid portugali või idamaa veinidega kõrgetest klaasidest. Erilise külalislahkusega polnud ta kunagi välja paistnud, kuid tänu Hendrickje hoolele, oli majas alati, mida pakkuda, ja igaüks võis leida endale midagi suupärast; aja jooksul õppis ta tundma oma sõprade maitset. Kuid kõik see oli kauges minevikus. Laenuandjad, Tituse hooldajad, vaestelaste-kohus, kes segas end tema asjadesse, kogu see kohtuprotsess ei jätnud kivi kivi peale tema endisest elust. Kohtuotsust ei olnud ikka veel, seepärast elas ta siin nagu pagendatu, oma «truudest» sõpradest unustatuna, — oh, Six! Six! Ta ei söandanud kedagi oma endistest sõpradest külastada, nende lauda istuda, nagu nemad olid kunagi tema lauas istunud ja lasknud toitudel hea maitsta.

See-eest oli ta väga rõõmus, kui tema juurde lihtsalt omal algatusel ilmus Berchem ja ostis temalt oforte — endise hinnaga, nagu poleks vahepeal midagi juhtunud.

148

Seepärast võiski ta täna Clemensile ära öelda. Ta ei mäletanud, et Claes Berchem oleks teda varem eriti huvitanud, Berchem oli alati olnud armastusväärne ja napisõnaline. Koos teistega viibis ta tihti Rembrandti majas, kuid ainult üks kord olid nad kaua ja vaimustatult vestelnud itaalia kunstist. Juba järgmisel päeval ostis Rembrandt Berchemilt mõned itaallaste teosed: Paima Vecchio maali ja mapi Leonardo da Vinci joonistusi. Õigus küll,

pärast oli see tutvus peaaegu täielikult katkenud. Ja nüüd tuli see rahulik, tõmmu, lõunamaalasega sarnanev mees jälle tema juurde «Kuninga Krooni» ja ostis ära tema teosed. Rembrandti kuulsuse aastail ei saanud ta seda teha, sest noil aegadel püüdsid reeturid nagu Cretzer ja Clemens saada kõik Rembrandti paremad tööd enda kätte. See oli imelik, väga imelik. Lihtsalt nagu saatuse pilge!

Sõna «reeturid» ei läinud tal peast. Kuid ta teadis juba, et tal ei ole enam jõudu kedagi vihata. Raev ja meeleheide, mis teda varem närisid, olid summutanud vihkamistunde. Näis, et ta peas polegi enam mõtteid. Mõnikord, tuletades meelde möödunud aastat, oli tal niisugune tunne, nagu oleks ta ainult võõra õnnetuse juures tunnistajaks olnud, nagu oleks silme ees viirastuvas orus pärast mäelihet jälle piiritu vaikus valitsenud. Vihatorm oli vaibunud ja mõtted oma mässulise jooksu lõpetanud. Ent niipea kui ta viieteistkümne-aastasele Titusele kauem silmi vaatas, mis ikka veel nagu temalt kõiki maailma hüvesid ootasid, ärkas tema hinges kohe raevutsev meeleheide, möödunud katastroofi järelkaja, ning ta kuulis jälle lihke mürinat. Ta elas, ilma et oleks erilist puudust tundnud; selle eest hoolitsesid tema võlausaldajad ja Adrian, vanem vend, kes aeg-ajalt sai lahkelt üle oma maamehelikust ihnsusest. Temal, Rembrandtil, on peavari, kus ta võib töötada. Mis tal siis õieti veel puudub?

Hendrickje! Cornelia!

Rembrandt tundis jälle, kui väga ta oli Hendrickjesse ja tema lapsesse kiindunud; nägi uuesti, kui kangelaslik oli olnud naise armastus kõik need aastad, mis ta oli temaga elanud. Ja alles nüüd käis ta peast läbi terav aimus: ta taipas, miks naine ei nõudnud temalt abiellu-

149

mist, vaid eelistas maailma silmis tema armukeseks jääda. Teda olid teotanud nii kirikunõukogu liikmed kui ka linnakodanikud, kuid naine oli kõike kannatlikult talunud. Nüüd mõistis ta, miks: Hendrickje ei tahtnud võtta temalt õigust kasutada Titusele jäetud pärandit; teistkordse abiellumise puhul oleks Rembrandt selle õiguse kaotanud, Saskia testamendis oli selline tingimus. Saskia tuletas ennast isegi hauas meelde. Kuid saatus oli andnud talle Hendrickje ja ta oli selle kingi midagi küsimata vastu võtnud. .. Praegu näeb ta selgesti: Hendrickje tahtis teda vabastada liigsetest muredest ja seepärast nõustuski, et tema tütar jääb vallaslapseks, kui ainult Rembrandt säilitaks õiguse kasutada Saskia poja varandust; Hendrickje ei teadnud, et tema, Rembrandt, oli enda ees alati näinud vaesuse ähvardavat tinajat kummitust, mis lõppude lõpuks oligi teda tabanud. Sellegipärast talus Hendrickje kannatlikult, kui kiriku esindajad sõimasid teda inetute sõnadega, mis on lihtrahva suus harilikud, kuid kiriku eestseisjatele sündsusetud.

Praegu aga elab Hendrickje koos lapsega ema juures Waterlandis, talus, kus ta oli veetnud kogu oma lapsepõlve. Rembrandtile meeldis too lihtne vanainimene, ta armastas nimetada teda emaks, seda enam, et too meenutas talle tema oma ema. Oh, kuidas ta igatses, kuidas ta igatses Hendrickjet, last, luhtade vaikust ja avarust, puhkust, ihaldas rahu . ..

Rembrandt seisis ikka veel akna ees. Ta ei märganud läbilõikavat öökülma ega hõbedast niiskusetolmu, mis sadestus tema töökitli jämedakoelisele lõuendile. Ja vaevalt et ta kuulis öötormi tõstetud lainete tumedat kohinat. Ta tõmbas käega üle juuste: kus on siis tema endine suure meistri aupaiste? Ta on kõigest-kõike kodanik van Rhijn, endine maalikunstnik, kes on sunnitud ajutiselt võõrastemajas elama ...

Ta puhkes kibedalt naerma . .. Kuid see kibedus ei kestnud kaua, see riivas tema hinge vaid pealiskaudselt, nagu hingeõhk puudutab peeglit.

Ta elu oli olnud alati väga tormine ja sisurikas. Püüdes noppida ilu vilja otse taevast, oli ta liiga kõrgele roninud. Ning kõrgusest alla sünge ja koleda maa peale

150

prantsatanud; tema kadestajad pühitsesid nüüd oma võitu. Ta oli saanud oma õppetunni. Tõusta võib elus ainult üks kord. Viiekümne-aastaselt ei arvestata muutliku saatuse soosingut. Ta on paljude näidete varal veendunud, et kes langeb, see ei tõuse enam. Ta teadis, et peab unustama oma. hiilgava mineviku, oma unistused õnnest. Ja siiski, miks ei jäta auahnus, tema nooruse kaaslane, teda nüüdki rahule? Auahnus, mis oli kord kihutanud teda, noort poissi, peaaegu poisikest, Leide-nist Amsterdami, mis oli ergutanud teda jultunud enesekindlusega taotlema aristokraadi, Oranje printsi nõuniku tütre kätt, auahnus, mis õhutas teda laialt elama ja sünnitas fantaasiat, mis oma jõult ületas tema andekuse...

Rembrandt tõstis pea. Surelikkude maailma ükski heli ei segunenud tuule ja vee sümfooniasse; nüüd, sel hilisel öötunnil taipas ta kõige selle teostamatust ja üli-inimlikkust, mida ta oli ihanud. Tema suurelisus oli kõikide pahede põhjuseks. Ta vaatas alla kõrgel asuvast väikesest aknast, mille ees ta seisis, ning talle näis äkki, nagu lamaks linn sügavas kuristikus, kus kõik on segamini: auahnus, toreduse tagaajamine, ränk töö, kadedus, vaen ja reetlikkus — kõik see, mille pärast pime inimsugu seal all end vaevas ja tappis... Ja siis tuli teine nägemus: inimesed pidutsevad ja peavad püha põhjatu kraatri veerel. Kuid kõik see on vaid maskeraad. Võimukandjad upuvad luksusse, saatuse pailapsed kroonivad end kuldpärgadega, lihtrahvas aga kannatab nuri-sematult rõhumist ja kiidab oma rõhujaid. Ning peale temasuguste irdunute, kes vaatlevad oma üksildase valveposti kõrgusest, ei näe keegi selle orgia kogu meeletust haigutava kuristiku veerel.

Rembrandt jäi kuulatama. Talle näis, nagu oleks alt tõesti summutatud karjeid kostnud. Ta nägi sügavuses kahvatuid, fosforestseeruvaid pahvakuid. Mustade tiibade võimsate löökidega lendab öö, mis on tulnud universumi piirituist avarusist, igavikust. Pisike maamuna kihutab heitunult läbi pilkasuse. Kuid kõrgustes säravad sinakad tähed, mänglevad virvendavad koidukiired; äkki ilmub pilvede ähmaste piirete vahelt nähtavale Rembrandtile ammusest tuntud nägu . . .

151

Rembrandt on tulvil ebamaist rõõmu. Ta ei julge enam taevasse vaadata, kuid ei suuda ka paigalt liikuda. Seal all kihutab kaduv elu meeletult edasi, temast mööda. Kuid millise sügavuse omandab see-eest taeva-maastik säravast oreoolist, mida ta nii tihti tema pea kohal oli kujutanud. Meister võpatas. Kõik asjad võtsid sel hetkel nagu teise ilme; ja kui ta lõpuks enese kokku võttis ning akna juurest eemale astus, teadis ta, et nüüdsest peale hakkab ta maailma vaatama hoopis teise pilguga.

III

Magdalena van Loo oli viieteistkümne aastane, kui tema vanemad Tituse ajutiselt oma majja võtsid.

Ta oli lapsepõlvest peale külm, edev tüdruk, kes armastas peenutsevat toredust ja oli võimuhimuline isegi sõbrataridega mängides. Koolis ta lipitses õpetaja ees, püüdes kindlustada endale tema eelistamist ja soosingut; lastega väljas mängides puhkes ta

kibedasti nutma, kui ei saanud oma tahtmist; ta trampis jalgadega, karjus ja sisistas, kuude viisi ei suutnud ta unustada solvamist, kuni oli solvajale salaja, külma lapseliku julmusega kätte maksnud. Sõbratarid ei armastanud Magdalenat, nad isegi kartsid teda. Magdalena vanemad kuulusid linna ülemkihti, neil olid aukohad kirikus ja nad elasid toredas majas. Tüdrukule anti taskuraha maiustuste ostmiseks; tal olid kõige ilusamad nukud, tema kleidid aga hoidusid raskeist kudruse ja hõbeda tikandeist kohevile.

Teenijatüdrukud kirusid teda. Juba päris väikese plikana kohtles ta neid mõnitavalt ja rääkis nendega sündinud käskija toonil; selline kohtlemine lapse poolt ärritas ja kibestas köögiorje. Mida vanemaks tüdruk sai ja mida rohkem ta nende viha märkas, seda kõrgimalt ta käitus, matkis sõnades ja liigutustes püüdlikult täiskasvanud daami ning karistas teenijaid julmalt ka kõige süütuma eksimuse eest.

Vanemaid kohtles ta nipsakalt ja jämedalt. Kui ta tahtis saada uut nukku või minna mööda kanalit linnast

välja lõbusõidule, mida ta oli kiitlemise hoos sõbrataridele lubanud, mõnda uut kleiti või kaelakeed, võttis ta appi pisarad ja isegi sõimu. Kartes, et nende ohjeldamatut ja isemeelset tütart võiksid tabada krambid, kui ta raevuhoos end põrandale viskas, andsid Gerardus van Loo ja tema naine talle kõiges järele. Magdalena ei tunnustanud kunagi ühegi teise tahet peale enda oma. See-eest aga kohtles ta võõraid armastusväärselt ja viisakalt, võlus neid kasvatatud tütarlapse peente liigutuste ja kommetega. Seetõttu pidasid teda need, kes teda ei tundnud, varaküpsenud, kuid väga armsaks ning hurmavaks lapseks.

Neljateistkümne aastaselt teadis Magdalena van Loo paremini kui ükski tähtis ja rikas daam, kuidas peab lokke kõrva taha keerama, mitmenda nööbini sobib kleidi korsaaži lahti jätta, kui laiad peavad olema käiste puhvid, missugused peavad olema pitsvolangid ja tikandid, mis peab leiduma daami käekotis. Ta armastas nõrku lõhnaõlisid — nende järgi võis seltskonnadaami igast teisest kohe eraldada. Magdalena teadis täpselt, millal peab kirikusse ilmuma ja missugusel jutluse või laulmise hetkel on viisakas tumedast sametist korsaaži vahelt välja tõmmata lumivalge batisträtikuke, et peaaegu käratult oma nina nuusata.

Veel palju muudki teadis ta. Alates kooliaastaist, sest ajast, kui ta hakkas taipama, mis vahe on poiste ja tüdrukute vahel, vaevas teda taltsutamatu ja haiglane uudishimu, kuigi ta väliselt näis tagasihoidlikuna ja külmana. Füüsiliselt varaküpsena otsis ta varjatud uudishimuga saladuse lahendust. Ta õppis juba varakult teesklema: silmad maas, väike suuke süütult kokku pigistatud, istus ta ja kuulatas vanemate neidude või täiskasvanud daamide vestlusi, kui need naerukihinal paljutähendavalt pilke vahetades üksteisele midagi jutustasid. Suuremad poisid kisendasid talle järele igasuguseid rõvedusi; ta püüdis ahnelt neid jälkusi, kuid teeskles, nagu poleks ta millestki aru saanud. Leidnud isa raamatukogus «Viiskümmend huvitavat lugu» ja «Noorte tütarde ajaveetmise», viis Magdalena raamatud pööningule ja luges neid seal palavikulise uudishimu ja segase naudinguga.

Ettekäändel, et ta on oma tellitud pitsid heegel-daja juurde unustanud, või mõnel teisel ettekäändel läks tüdruk õhtuti välja ainuüksi selleks, et kogeda magusat heitumust, kui mõni tundmatu mees teda kõnetab. Ta tundis end neil hetkeil Lucretiana või Beatrixina või Sophroniana, keda jultunud armunu kindla eesmärgiga jälitab; temas tärkas siis mingi

külm iharus, ootus, tundmatute naudingute aimus, kuigi ta oleks hirmust karjuma hakanud, kui mõni temaga juttu alustanud meestest oleks sõnadest kaugemale läinud.

Uudishimu ja tundmatu õndsuse eelnauding suurenesid veelgi, kui ta kord köögis tabas ühe teenijatüdruku võõra mehe süleluses. Ta nägi, kuidas mees pani oma kämbla noore tüdruku seljale, tüdruk aga, piinlikkuse puna näol, laskis alistunult sündida, et mehe teine käsi tema korsaaži lahti nööris . .. Hingamist tagasi hoides puuris Magdalena oma pilgu nendesse, kuid äkki meenus talle, et ta on perepreili, ja tormas raevu ning vihaga paarikese kallale.

Kui noormees teda nägi, pani ta silmapilk plehku, kuna tüdruk, häbist ja õudusest õhetav, kadus maja teise tiiba. Magdalena mängis halastamatut vooruslikku kombluisvalvurit. Kõik kombelõtvust piitsutavad sõnad, mis tema seisus oli välja õelnud, sadasid õnnetu tüdruku kaela; häbi ja teotusega aeti ta majast minema.

Kuid veel palju päevi pärast seda viirastusid Magda-lenale pooleldi lahtinööbitud pihik, mehe käe julged silitused ja tüdruku alistuv järeleandlikkus. Teda jälitasid ja erutasid mingi segane kadedustunne ja soov olla ise teenijatüdruku asemel. Ta aimas ähmaselt, et oli talitanud vaid pimedast kadedusest, kui kihutas tüdruku välja, sõimates teda liiderdajaks. Kuid ta ei tunnistanud seda isegi mitte endale ja käis, pea kõrgilt püsti — vooruslik Susanna ja muud ei midagi. Pettes arusaamatu põikpäisusega iseennast, püüdis ta endale valitud kõrge moraali positsioonile kindlaks jääda, aga lõppude lõpuks andis siiski järele segasele, kuid järeleandmatule kihule kuulda uuesti armastajate iharat sosinat tänaval. Seekord ta heitus veidi, kui veendus, et mehed ei mõtle piirduda ainult ilusate sõnadega, ja otsustas, et tema öised luusimised on küllaltki ohtlik

ettevõte. Naiselik enesesäilitamisinstinkt sundis teda loobuma sellest kiusatusest. See ei olnud kerge, kuid ta sai endast võitu.

Sellest ajast peale tundis ta juba neiukeha võimu ja püüdis seda äsjaavastatud jõudu igati ära kasutada ballidel ja perekondlikel õhtutel, kuhu teda sel talvel paluti. Näis, et ta oli sellest kaasakiskuvast mängust juba lapsepõlvest peale aru saanud. See väike puna-päine saatan, vaga, peaaegu ingli pilguga ja süütult pruntitõmmatud õrnade huultega, oskas häbelikult naeratada. Lehviku tagant heitis ta paljutähendavaid pilke, kord lubavaid, kord karme. Mõne kuuga oli ta neis asjus nii mõnestki abielunaisest palju kogenenum ja kavalam. Saavutades üha uusi ja uusi võite, tundis ta lõbu meeste abitusest, nende lipitsevast viisakusest, nende läbitungivaist kirglikest pilkudest. Austusaval-dusi võttis ta vastu külma naeratusega, kuna komplimente kuulates näppis kaelakeed või silmitses oma briljantsõrmuseid, mis särasid kristallkroonlühtrite tuledes.

Vaevalt, et Magdalena van Loo märkas Titust, niisama nagu Titus tedagi. Titusele oli ta nagu lihane õde. Magdalena ei äratanud temas mingit huvi. Nad mõlemad olid ühevanused, kuid Magdalena silmis oli Titus laps. Magdalena kõik mõtted keerlesid nende noormeeste ümber, kellega ta tantsis ja saanisõite käis tegemas, kes pakkusid talle oma tõldu ja kandsid ta kannul tema mantlit.

Magdalena edu äratas tulist kadedust paljudes daamides, kes olid teda varem heatahtlike naeratustega vastu võtnud: Amsterdamis polnud ühtki temaealist neidu, kellel oleks niisugune menu olnud.

Austamisse suhtus Magdalena, nagu oleks see iseendast mõistetav. Kuid imelik: kuigi ta sai peaaegu iga päev eriliselt pitseeritud kirju, kuigi salapärased teenrid talle juba saladuslikelt austajailt kingitusi kandsid, kuigi teda tantsu ajal juba anuti avaldada kas või

pisutki armastust, ta ainult naeris. Vastuseks kirjutas ta õrnu, mittemillekski kohustavaid kirjakesi, mida piser-das paari tilga lavendliveega. Hurmava naeratusega tänades võttis ta vastu kingitusi. Juletuid tantsupart-

155

nere lõi naljatades lehvikuga põsele. .. Näis, et tema uudishimu on täielikult rahuldatud, ja see oli kõik: ta ei armunud mitte kellessegi. Lubades oma kätt suudelda, manas ta ette kõrgi ja enesekindla ilme; meeste huulte puudutused jätsid ta ükskõikseks; ja kui mõni noormees mantli selgaaitamisel julges vahest riivata ta rinda, siis ta ei värahtanud ega punastanud. Tema iharus oli olnud vaid haiglane uudishimu; sel huvitaval, ajuti piinaval ja julmal mängul tunnetega, mida ta mõnikord alustas, polnud midagi ühist tema eakaaslaste lapselike pettumuste ja ohjeldamatu rõõmuga.

IV

Nautides kevadpäeva soojust sammus Titus aeglaselt Keskväljaku poeridade vahel.

Poodides olid üles riputatud rasked kalevikangad, nende kõrval rippusid pitsid ja atlassilaiud, mida kaunistasid käsimaalingud; ühes kohas kaubeldi elevandiluust ja haruldastest kividest toodetega, teises olid kübarad letile laiali laotud; nende suled ja paelad lehvisid tuules. Järgmise poe uksest hoovas lõhnaõlide aroome. Tuhmilt läikisid siid ja samet kangastes või pallides kullassepatoodete ja sepistatud kirstude vahel. Galeriis lonkisid ostjad, poodide ustel aga seisid kaupmehed ja raskele ajale vaatamata — käis jälle sõda — tervitasid lahkelt, lai muhelus näol.

Titus peatus väikese poe ees, kus kaubeldi prantsuse nipsasjakestega, kui kuulis äkki oma nime ja pöördus ringi.

Muusikariistade kaupluses seisis keegi mees ja naeratas. Titus ei tundnud teda kohe ära. Kuid äkki meenus talle, kes see on, ja ootamatusest punastades astus ta ligemale.

«Filips de Koninck!»

Naerdes haaras Filips tal käest ja silmitses teda pealaest jalatallani.

«Sa oled ju päris mees, Titus!»

Titus tundis, et ta punastab veel rohkem, kehitas õlgu ja hakkas naerma.

156

«Filips, kuidas sa Amsterdami sattusid?»

De Koninck pani lauto letile, tõmbas sõrmedega hajameelselt üle pingul keelte ja viis siis Tituse endaga kaasa. Nad trügisid aeglaselt üle Keskväljaku, läbi seal hommikuti tungleva rahvamurru ja suundusid «Prantsusmaa Vapi» võõrastemaja poole. Filips embas Titust õlgadest ja tegi vaba käega laia liigutuse.

«Ma ei saanud enam sinna jääda! Ma ei suuda ilma Amsterdamita elada, mu kallis poiss! Ja lõpuks kutsus mind vend Salomon siia.»

Titus lõi pilgu Filipsile. Kõik tema seljas oli uhiuus: kitsas valge krae pikal tumedal uhkel kuuel, elegantsed mansetid randmete ümber, helehall pehme kübar väikese sule ja briljantidest pandlaga. Ta oli päevitunud, vurrude otsad hoidusid uljalt ülespoole, näis, et ta on õnnelik. See muudatus oli vist seletatav tema tagasitulekuga Amsterdami.

«Millal sa siis meile tuled?» tahtis Titus juba küsida. Kuid küsimus suri ta huultel — talle meenus äkki, et Filips oli neilt ära läinud, kui majas oli valitsenud küllus. Tollest ajast peale aga olid juhtunud kõik need kurvad sündmused. Maja Breestraatil, kus Filips

nii kaua nende juures oli elanud, kuulus nüüd teistele omanikele ... Ja kas Filips teabki midagi Rembrandti saatusest? Arvatavasti teab. Kogu linn arutab seda veel seniajani.

Filipsi soojaks muutunud pilgust nägi Titus, et teine oli tema segadusest ja kohmetusest aru saanud; vanema venna liigutusega patsutas Filips talle õlale. Soe ja rahulik kindlusetunne haaras Titust; ta tundis Filipsiga kohtumisest niisugust rõõmu, nagu ta seda viimastel kuudel harva tunda oli saanud.

Nad läksid üle väljaku ja peatusid «Prantsusmaa Vapi» ees. See oli maalikunstnik Barent van Somereni kuulus restoran — suur tore maja, kuhu kogunesid jõukad amsterdamlased oma tuttavatega. Selle publiku hulgas oli Filipsil endiselt sõpru.

Nad tahtsid juba sisse astuda, kui Filipsi ette kerkis äkki pikk tume kogu. Tundmatu naeratas ja tema päevitunud, mingeid täppe täis nägu meeldis Titusele.

157

De Koninck ja võõras surusid teineteisel kätt. Siis vaatasid mõlemad Tituse otsa ja nooruk kohmetus.

«See on Rembrandti poeg,» ütles Filips.

Tundmatu naeratas ja seetõttu meeldis ta Titusele veelgi rohkem. Tal oli piklik nägu; mantel oli vabalt ja elegantselt õlgadele visatud — Titus oli alati imetlenud täiskasvanud meeste oskust mantlit nii õlgadele heita, et see langes ilusais voltides.

Ta ulatas Titusele käe:

«Joost van den Vondel. Vondel noorem.»

Van den Vondelil oli kähe hääl, ja äkki meenus Titusele ebameeldiv mälestus samasugusest häälest, mis oli rookinud mingit laulu; ta oli kuulnud seda häält kord ühest kõrtsist möödumisel. Ühtlasi meenus talle ka see, mis luuletaja pojast tavaliselt räägiti: joodik, pillaja ja liiderdaja. Tituse esimene hea mulje tuhmus. Ta kummardas tagasihoidlikult. See kummardus oli Von-delile nähtavasti meele järele, ta naeratas jälle, paljastades kaht rida valgeid hambaid, ja tema tõmmu nägu muutus äkki erakordselt mehiseks.

Filips avas juba restorani ukse, kuid Vondel noorem peatas ta.

«Oodake üks hetk,» sõnas ta nägu krimpsutades ja peaga ukse poole viidates. «Ma ei tohi sinna minna,» seletas ta nii Filipsi kui ka Tituse poole pöördudes. «Tahan teile uudist rääkida: enne ärasõitu Taanimaale otsustas mu isa tellida endast portree ...»

Filips imestas:

«Taanimaale?»

Joost Vondel noogutas kinnituseks ja silmitses tähelepanelikult oma teravaninalisi kingi.

«Peab taanlaste käest mu võlakohustused välja ostma ... Ebameeldiv lugu.»

Siis vaatas ta Titusele otsa ja kummardus usaldavalt ta kõrva juurde.

«Ma tean, mu noor van Rhijn, mis see tähendab, kui sind maksujõuetuks kuulutatakse,» lausus ta. «Ma tean, mis sinu isaga juhtus. Ma saan temast aru omaenda kibedate kogemuste põhjal. Mind ennast jälitavad vaenlased. Juba tervelt kolm aastat ei tohi ma oma nägu kuskil näidata: nuhid aina käivad mu kannul.»

158

Tema suunurkadesse ilmusid sügavad kurrud, need andsid Vondeli näole kurja, kättemaksuhimulise ilme. Titus punastas ega teadnud, mida vastata. Iga kord, kui jutt kaldus tema - isa tabanud õnnetusele, sattus ta segadusse ning tundis rahutust. Ja kui Vondel hakkas asja ees, teist taga endast jutustama, sattus Titus veelgi suuremasse

segadusse. Ta tundis end ebamugavalt. Tõsi küll, ta tundis end meelitatuna, et Joost van den Vondel, kes on tema isaga peaaegu ühevanune, räägib temaga, Titusega, nagu omasugusega. Ta vaatas Filipsi otsa — too muigas lõbusalt ja veidi pilkavalt. Titus ei teadnud, kuidas ta peab Vondelisse suhtuma, missugune ta on — hea või halb. Õnneks aitas Filips ta hädast välja.

«Noh, millal ma sind siis külastan?» pöördus ta Joosti poole.

«Võimalikult pea,» vastas luuletaja poeg. Ja lisas siis ootamatu pilkega, mis peletas Tituse temast kohe eemale:

«Vanamees kardab vist väga, et võib Taanis vedru välja visata. Ta juba tellis Flinckilt oma portree...»

Filips pöördus temast pahaselt kõrvale, noor Joost aga puhkes kahjurõõmsalt naerma. Seejärel võttis ta Filipsi mantli pandlast kinni ja jätkas hoopis teises toonis:

«Hea küll, ärgem rääkigem sellest. . . Oled sa Sobbet viimastel päevadel näinud?»

Filips vaatas talle imestusega otsa:

«Sobbet?»

Noor Joost tegi kannatamatu liigutuse.

«No-jah! Minu kreeditoride nuhki.»

«Ma ei tunne teda,» vastas Filips.

Vondel noorem astus sammu tagasi, kummardas liialdatud viisakusega, viipas Titusele käega, pöördus järsult ringi ja läks kiirel, pikal sammul üle väljaku, kadudes rahvasumma.

Filips saatis teda kaastundlikul pilgul, Titus aga vaatas küsivalt Filipsile.

«Ta ei ole halb inimene,» sõnas too lõpuks. «Kuid ta on lootusetult kergemeelne. Kahju ja kurb, et vana Vondel tema pankrotti liiga südamesse võtab . . . Noh, lähme. Mu sõbrad juba kutsuvad mind.»

159

Sel õhtul meenus Titusele enne uinumist: suur valge saal. Pika laua taga istuvad tõmmude ja heledate nägudega mehed, kõrged klaasid sädeleva veiniga sarnanevad punaste jääpurikatega. Filips käib naerdes ja lobisedes ümber laua ja joob sõpradega kokku. Tema, Titus, tunneb end siin esmakordselt mehena meeste seas; nad tunnustasid teda ja võtsid ta oma ringi kui Rembrandt van Rhijni poja. Ajuti näeb ta noore Vondeli suurt rahutut nägu. Vondel sosistab talle midagi kõrva sisse, siis ajab jälle valju juttu. Titus tunneb kange, vürtsika veini maitset keelel, siis näeb ta end koos Filipsiga koju tulemas. Nad sammuvad tummalt. Äkki peatub Filips ja ütleb:

«Sa pole mulle veel isast jutustanud.»

Titus oleks nii väga tahtnud Filipsile oma südant puistata. Isa ammuse õpilase ootamatult sõbralik osavõtt liigutas teda ja joodud vein häälestas avameelsusele. Kuid ta häbenes usaldada kellelegi oma mõtteid: äkki naerab Filips ta välja, patsutab talle lõbusa muretusega õlale; sellist vastust oma nukrale loole ei suudaks ta kuidagi taluda ning ta ütles ainult:

«Astu mõnikord meile sisse.»

Videvikule vaatamata märkas ta, et Filips punastas. Mõne aja käisid nad jälle vaikides; siis hakkas Filips rääkima, kuid juba hoopis teise häälega:

«Aga ... kas Dullaert on ikka veel teie juures?»

Titus vaatas talle imestunult otsa ja raputas pead:

«Ei, kõik on laiali läinud.»

Filips oli nähtavasti pisut pettunud, ent ka rahul. Ta võttis Tituse käest kinni, seisatas ja lausus:

«Noh, ma siis tulen õige pea teile. Tervita minu poolt isa.»

Titus mõtles kaua selle lühikese kõneluse ule. Talle näis, et ta on lõpuks aru saanud, mis oli Filipsit sundinud nii kiiresti ära sõitma; tema põgenemine oli Titusele kaua mõistatuseks. Teda haaras arusaamatu tunne: elu avas tema ees üha laiemalt oma saladusi ja üha erutavamaid, isegi hirmutavaid perspektiive. Kuid ta teadis, et Filips on tema sõber, ja oli rõõmus tema tagasituleku üle Amsterdami. Ning ükskõik, milline ta ka ei ole, Titus ei mõista teda hukka.

160

V

Mõni päev hiljem, tulles Claes Berchemi juurest, kellele ta oli viinud ühe osa tellitud ofortidest, sammus Titus üle linnavalli kodu poole. Äkki kõlas selja tagant kellegi tuttav kähisev hääl, mis hüüdis teda nimepidi. Ta vaatas tagasi ja nägi suurt kogu tuule käes lehvivas mantlis ning tundis ära noore Vondeli. Esimesel hetkel tundis Titus kohtumise üle rõõmu, kuid niipea kui Vondel lähemale tuli, lõi Titusele ninna vastik iiveldama panev viinalehk, ja kui nad hakkasid kõrvu edasi minema, veendus noor van Rhijn, et Vondel on täiesti purjus.

Joost van den Vondel kõneles seosetult, ilma et oleks kaaslase vastuseid ära oodanud.

«Tule minuga,» rääkis ta. «Kuidas sa elad, väikemees? Räägitakse, et sa tõlgendad ikka veel selle Gerardus van Loo juures? Ja ei mingit väljavaadet paremale tulevikule? Aga muide, aeg on praegu tõesti halb, aeg on raske! . . . Ikka need sõjad, pankrotid. .. Kuidas kellelgi, aga ausatel kaupmeestel ja ausatel kunstnikel on küll elu kibe.»

Vondeli hääl langes kähisevaks sosinaks.

«Kas ma ei räägi tõtt? Näe, kui mina või sinu isa oleksime kelmid, siis, poju, jah — siis vist võiksime lubada endale nii isikliku tõlla kui ka suvila Vegte kaldal.»

Kätega vehkides žestikuleeris Vondel niivõrd raevukalt ja ägedalt, nagu oleks tahtnud tühjusest esile manada ihaldatud kujusid, mis viirastusid talle unes ja ilmsi. Enne kui Titus suutis toibuda, haaras Vondel tal käe alt kinni ja vedas kaasa ühte põiktänavasse.

«Kuuled sa,» rääkis ta, «nii sinu kui ka minu isa on mõlemad narriks tehtud. Nad pole teineteisega isegi tuttavad, kuid meie, nende pojad, mõistame teineteist hästi. Minu isa on luuletaja, sinu isa kunstnik. Ja nad mõlemad, nagu räägitakse, on omal alal ainulaadsed. Ning mõlemad on puupaljad. Ka mina sattusin laostumise küüsi. Aga kas mina olen selles süüdi? Neetud taanlased! Minu vana istub ju Beltis. Jajah. Mis sa teed ära, ta peab ju mu vekslid välja ostma! Küllap sulle on

161

minu kohta jumal teab mis kokku valetatud. Oo, ma tean, minu üle ei lõpetata keelepeksu, nagu ei lõpetata vatramist üldse kõigist korralikest inimestest.»

Titus kuulas vastikusega, kuid teatava uudishimuga. «Ta on ju purjus,» mõtles ta jälle, ning teda haaras mingi seletamatu hirm noore Vondeli ees.

«Amsterdam on sõnniku ja kulla linn,» jätkas Vondel noorem valjusti ja raugemata, «sahkerdajate ja kintsu-kaapijate linn! See on mingi rahahaide ja reeturite jõuk! Räägitakse, nagu elaksin ma väga prassivat elu? Aga sa näita mulle neid, kes ei püüa oma südamevalu veinisse uputada, tantsuga summutada ja lauluga kergendada! Ma vihkan variserlikkust! Kuidas see mu isal on öeldud?

Miks kummardame kirikut ja vaga riitust,
ta taha peites, vägivalda, võltsi kiitust?

Kes siis peaks seda paremini tundma, noormees, kui mitte meie isad?»

Titus tõmbus jälestavalt eemale. Kuid Vondel noorem võttis tal uuesti käe alt kinni.

«Täna õhtul saab mürtsu, nii et maailm must!» hüüdis ta. «Kas sa tunned Krijn Hoofti?»

Titus vaatas imestusega Vondelile ja raputas eitavalt pead. Kuid enne veel kui Titus jõudis ta küsimusele vastata, jätkas Joost noorem:

«Minu võõraspoeg. Ema on tal Baerte. Küll on riiakas eit! Sa pead ometi Krijni tundma. On üks igavene tainapea! Vaatamata kõigile mu püüdlustele ei läinudki mul korda temast arukat kaupmeest teha. Homme saab ta täisealiseks ja nõuab oma osa eraldamist... Kellel ka Amsterdamis pole raha! Nad raiskavad seda asja ees, teist taga. Aga kust mina seda võtan? Ja siiski läheb täna maailm mustaks!»

Titus peatus.

«Härra Vondel, ma pean koju minema,» sõnas ta. «Isa ootab mind.»

Vondel noorem haaras Titusel käest kinni. Tema häälest kostis raevust meelepaha.

«Täna saab mürtsu, nii et maailm must!» korrutas ta kangekaelselt. «Tule kaasa. Näitame, mida me oskame.

162

Sa pole enam tita. Ainult ära karda. Ka naisi on. Ma tean, sa ei ole veel kunagi...» Joost puhkes lõbusalt naerma. «Kuid see on niisugune lihtne teadus. Lähme siis.»

Nad peatusid väikese pimendatud akendega maja ees. Seest kostis ebaselgeid laulu- ja muusikahelisid, tantsu-müdinat. Titus ei suutnud veel taibatagi, kui Vondel noorem lükkas ukse pärani ja tõukas ta sisse.

«Sa oled juba peaaegu täismees, mis sa siis sekeldad Filipsiga, selle litapojaga?» küsis Vondel. «Ta võib sind ainult kõlvatule teele viia. Meie koht sinuga on siin!»

Nad olid sattunud pikka madalasse ruumi. Vastu uhkas summutatud kära. Kõigepealt silmas Titus kolme paari, kes tantsisid kroonlühtri all: kolm meest ja kolm naist. Tantsu saatsid mingi ebatavalise muusikariista kriiskavad helid. Hämaras valguses nägi Titus veel piipude ja söepannidega lauda, mille taga istus mitu inimest.

Seinakapi najale toetudes seisis noor tüdruk. Kui ta Vondelit nägi, sööstis ta tema juurde. Titus märkas, et tüdruku kleit oli väga läbipaistev ja et tüdruk oli temaga nähtavasti ühevanune. Laua taga istuvad mehed tervitasid Vondelit. Naerdes lukustas Vondel noorem hoolikalt ukse, võttis tüdrukul käe alt kinni, raputas teda kergelt ja pani Tituse kõrvale istuma.

«Näed, ma tõin sulle sõbrakese.» ütles ta.

Titus lõi kartma ja tundis end väga õnnetuna. Tüdruku pead kaunistasid suured kunstlikud lokid. Tema seelik ulatus ainult pahkluudeni, korsaažil aga oli ülimalt häbematu, sügav väljalõige.

Ta silmitses Titust iroonilise, isemeelse pilguga, mis ajas nooruki lõpuks päris segadusse ja röövis temalt viimasegi enesekindluse raasukese. Siis tiris ta nooruki nurka, ja Titus ei julgenud vastu hakata.

«Tähendab see siis ongi see! Naised koos meestega riivatul joomingul!»

Oh, kui kole see on! Titus vaatas abitult ringi, otsides silmadega noort Joosti. Kuid sellel polnud enam Titu-sega asja: ta istus laua taga nagu oma kodus ning Titus nägi, et Joost on siin tõesti oma inimene. Titus ei jõudnud veel silmagi pilgutada, kui Joost pani juba piibu

163

põlema ja võttis kaardid kätte. Tants lõpetati. Saabunud vaikus tundus Titusele veel rängemana kui eelnenud kära. Anuval pilgul vaatas ta tüdruku poole. Too ainult muigas ja tegi näo, nagu tunneks ta noorukile kaasa ning oleks rõõmus, kui saaks ta peale halastada. Titusel tärkas isegi lootus, et tüdruk avab talle tõesti ukse. Kuid tüdruk otsustas teisiti: ta haaras Titusel käest kinni ja tõmbas ta kõrvale. Seal istus ta pingile ja asetas jalad nii, et Titusele torkasid jälle silma tema pahkluud — tugevad ja saledad — milliseid ta polnud veel ühelgi naisel näinud. Ta lõi üleni lõkendama ega teadnud, kuhu oma käsi panna või mis peale hakata. Madalale langetatud peaga nagu õnnetu patune seisis ta tüdruku ees, kes küsitles teda liikumatul näol otsekui karm kohtunik:

«Ütle siis lõpuks, memmepoeg, miks sa lolli mängid?» Titus pomises midagi. Äkki pahvatas tüdruk valjusti naerma.

«Ei, nii arga külalist pole mul veel kunagi olnud!»

Tituses tõusis äge viha tüdruku vastu. Ta sai liiga hästi aru, mida tüdruk tahab, ja tundis end niisama tühisena nagu tookordki, kui ta juba vanema poisina sattus piinlikku olukorda väikese õela tüdruku ees, kelle pilkav itsitamine oli ta tasakaalust täielikult välja viinud. Aga kui tal tookord õnnestus põgeneda, siis praegu ei saanud põgenemisest juttugi olla.

Äkki kargas tüdruk püsti ja astus Tituse ette. Noormees tõstis käe, nagu tahtes end tema eest kaitsta. Tüdruk hakkas jälle naerma, võttis tal revääridest kinni, raputas kergelt ja vaatas talle uudistavalt ning käskivalt otse silma.

«Ma loodan, et suudlusest sa ometi kõrvale ei põikle?»

Titusel jäi hing kinni. Ta nägi otse enda ees tüdruku nägu, mis punetas veinist ja tantsust. Tüdruku hingeõhk puudutas ta laupa. Äkki tundis ta, et kaks kätt haarasid tema pea ja painutasid tagasi ning järgmisel hetkel tundis ta oma huultel sooja, niisket puudutust. Heitunult põrkas ta tagasi, neiu aga lõi pea selga ja naeris heledasti.

Keegi mees, kelles Titus tundis hääle järgi võpatades ära Joosti, laulis valjusti ja venitades:

164

Nieuwendijki neiud ei kudruta pikalt,
ka sadamatüdrukuid laita ei saa.
Kalverstraati omad on pirtsakad plikad,
Varmoesstraatis usinad ketrajad nad.
Süda Burgwaldi tüdrukuid armastab ikka,
kui lähevad linna — on haldjate moodi,
kuid armsamad kõigist nad mulle on voodis...

Rõkkav vaimustuspuhang saatis laulu viimaseid sõnu. Üks naistest plaksutas käsi, haaras kitarri ja hüppas lauale. Seistes kroonlühtri hämarpunases kiirte-vihus, hakkas ta õrritavalt laulma pikantset laulukest. Keegi meestest toksis kandilise teeklaasiga vastu lauda takti ja see rütmiliselt korduv massiivse klaasi löögist vastu kõva puud tekkiv tagapiitsutav heli suurendas üldist lõbusust. Tüdruk hoidis Titust kõvasti õlgadest ja

tõukas ta äkki järsult endast eemale. Balletihüppel viskus ta mehe embusse, kes peibutas teda tukatiga; tantsides püüdis tüdruk igati kätte saada rahatükki, mida mees ülespole sirutatud käes hoidis. Nagu kass kargas ta tukatit püüdes. Iga kord, kui tüdruk oli hõberaha peaaegu juba kätte saamas, kostis laua tagant kõrvulukustav, huilgav heakskiidukisa.

Titus tõmbas sügavalt hinge. Ta seisis üksinda, teistest eemal, ja kellelgi polnud temaga asja. Tema pilk langes tahtmatult ikka ja jälle välisuksele, kuid tee sinna oli tõkestatud: tema ja ukse vahel keerlesid tantsivad paarid.

Titus sulges silmad. Mingi uim, mingid kurjad võlud tumestasid ta mõistust. Kas ta tegelikult tahabki siit ära? Aga võib-olla jääks ta pigemini siia, et näha ja kuulda seda, millest ta oli öises üksinduses unistanud, mis oli talle viirastunud, mis oli ta ees terendanud muinasjuttude, sõnade, viidete ja kõige varasema nooruse mälestuste hämarate varjudena? . .. Siis säärane see on, see mängupõrgu, see «lõbumaja», nagu seda Jeroeni sõbrad palju-palju aastaid tagasi omavahel olid nimetanud . . .

Ja tüdruk! Titus ei suutnud oma silmi temalt lahti kiskuda. Tüdruku pöörane hoogsus, tema kassihüpped pikajalgse kohmaka partneri kõrval varjasid endas mingit

patust võlu. Hetketi, kui tüdruku seelik kõrgele paiskus, nägi Titus ta saledaid luupekse ja ahvatlevalt ümarduvaid sääremarju. Pehme, puusadele liibuva riide all aimas ta jalgade piirjooni. Nad on vist väga ilusad nagu noored valged kased, niisama tugevad, pringid ja pikad! Ängistatud südamega nägi ta, kuidas sügava dekolteega korsaaži all võdisesid tantsu ajal tema väikesed rinnad. Ainult tüdruku nägu püüdis ta mitte vaadata, seda õhetavat, veinist ja kirest üleni laigulist nägu, tema raske iroonilise pilguga silmi ja lihavaid huuli... huuli, mis olid teda suudelnud. Suudlus! ... Ta tundis ikka veel tüdruku huulte põgusat, kuid kirglikku puudutust. Esimene naisesuudlus! Noor Eva oli oma noorele peiule paradiisipuude all suudluse kinkinud. Esmakordselt elus nägi Titus naises äravalitut, ihaldatavat sõbratari, kelle keha tõotab tuhandeid rõõme.

Kuid mis teeb see mees, kes tantsib temaga? Alateadliku, ent painava kiivusega jälgib Titus jultunud, häbematuid käsi, mille armatsevale mänglemisele tüdruk meeleldi vastab. Titus tunneb, kuidas tal veri pähe lööb. Keel on nagu raskeks muutunud, kurk on kuiv. Ta ei suuda oma tunnetest aru saada. Kuid talle on selge, et hirm patuse iha pärast on erakordselt magus ja et see madal neljakandiline hämar-punasesse valgusesse uppuv saal oma metsiku käraga peidab endas mõistatuslikku võlu. Ta ei julge endale tunnistada, ent see vallutab teda, kütkestab ja aheldab paigale. Oo, neiu, neiu! . ..

Äkki haarab teda õudus. Kellegi võimas kogu on kerkinud tema ette. See on Vondel. Titus kuuleb oma südame valju tuksumist, nagu aimates, et Joostil on midagi kavatsusel.

Vondel tirib ta valguse kätte.

«Noh, kuidas on, kas Annet õpetas sulle midagi?»

Annet, Annet. . . Tähendab tema nimi on Annet.

Titus ei saa silmi lahti tüdruku lehviva seeliku volangidelt ja korsaažilt. Vondel haarab Titusel õlast.

«Noh, kuidas on?»

Titus pöördub kõrvale nagu pahandust teinud laps, kui teda teolt tabatakse.

Vondel pomiseb midagi endamisi ja lööb laias kaares käega.

«Hei, kõik siia! Vaadake! Siin on neitsilik noormees, kel pole veel kunagi naisega tegemist olnud!»

Vastuseks pahvatanud naerulaginast kostis ähvardust. Kolm või neli meest sukeldusid punakast hämarusest esile. Titus jäigastus meeleheitest. Näis, nagu oleks timukas oma abilistele silma pilgutanud. Enne kui Titus suutis taibata, milles asi seisab, hüüdsid mehed midagi ühele naistest. Naerust lämbudes laskis see enese kinni haarata ja pimedasse nurka tirida, kus Joost Titust kõvasti kinni hoidis. Siis taipas Titus, mis nad kavatsevad. Ta pigistas silmad kõvasti kinni. Kõrvu kostsid külaliste rõvedad naljad, purjus Joosti räme hääl ja vastupanu teeskleva, tegelikult aga juba alistatud naise kudrutavat naeru. Kõik need hääled riivasid valusalt Tituse kõrvu. Joost tõukas teda tagant.

«Ei taha!» karjatas Titus.

Ning äkki tundis ta, et on vaba. Kostis kellegi kiireid samme. Noor van Rhijn prantsatas puupõrandale. Külma õhu iil käis tast üle. Tekkis surmavaikus.

Titus avas silmad. Poolalasti naine oli kadunud. Kuid laua juures seisis Vondel, tema vastas aga uus külaline, keda siin enne ei olnud. Nähtavasti oli ta just praegu tulnud.

Nooruk tundis surmaväsimust. Ta oli nagu läbi pekstud. Meelekohtades tuikas hirmsasti. Praegu oleks vist peaaegu võinud minema lipsata, kuid tundmatu, kelle kogu varjas ust, suunas silmad aeglaselt Titusele.

Titus lõi pilgu maha. Teravast häbitundest kattus ta nägu õhetusega. Langetatud ripsmete alt vaatas ta Joostile: viha ja kättemaksuhimu sügav kurd, mida Titus juba varem ta juures oli märganud, moonutas nüüd tema suud veelgi rohkem. Joost jälgis uustul-nukat, pööramata temalt oma põlevaid, poolsuletud silmi.

«See oled siis sina, Sobbe?» sõnas Joost.

Mees, kelle nimi oli lõpuks öeldud, astus mõne sammu edasi. Tee ukse juurde oli vaba. Kuid nüüd ei mõelnud Titus enam põgenemisele. Ta nägi, et nende kahe mehe vahel peab praegu midagi juhtuma. Ka teised olid oma

kohale tardunud. Kitarr oli ikka veel laual. Kael õieli, ootasid kõik sõnatult, mis nüüd tuleb.

«Jah, see olen mina, Sobbe!» sõnas uus külaline ja ajas enese sirgu. Ta oli veel pikem kui Joost. Võidutsevalt Vondelit silmitsedes lisas Sobbe mõjukalt:

«Seda sa van den Vondel nähtavasti kuidagi ei oodanud?»

Joost kehitas õlgu ega lasknud vaenlast hetkekski silmist.

Sobbe läks laua juurde ja valas endale kiirustamata, väljakutsuva aeglusega veini. Joost jälgis iga tema liigutust. Siis astus Sobbe talle sammu võrra lähemale. Tühjendanud klaasi ühe sõõmuga, kummardus ta Vondeli poole.

«Noh, Joost, aga nüüd on lõpp! Milline teotus, milline häbi! Sinu taat näeb Taanis end säästmata vaeva, sina aga viidad aega sellega, et vead poisikesi vägisi sellesse vastikusse urkasse!...»

Ta viipas peaga Tituse poole.

Pärani silmi vahtis Titus mõlemaid. Ta nägi, kuidas Vondel tegi parema käega vaevalt märgatava ettevaatliku liigutuse tahapoole ja järgmisel hetkel virutas juba käe järsult ette. Raevust otsekui meeletu, tormas noor Joost Sobbe kallale. Õhus sähvatas välk, lühike ja läikiv: nuga!

«Säh sulle, nuhk!»

Sobbe võimas kogu vajus hääletult keskelt kokku ja prantsatas raskelt lauale. Kostis naise läbilõikav kiljatus. Titus surus enese õudusest vastu kapi ust. Kruusid ja kannud kukkusid heleda klirinaga põrandale. Laua juurde tunginud inimeste surve all kukkus laud ümber. Titus nägi, kuidas Vondel kargas üle tooli ja hüppas toast välja. Üks meestest hüüdis talle veel mingi vandesõna järele. Sobbe keha libises põrandale. Toas liikusid varjud. Lõpuks lõi keegi meestest kustuvad küünlad lühtrist minema. Titus karjatas; tõugatuna pimedast enesealalhoiutundest meenus talle, kus on uks. Ta trügis läbi inimeste rüsina, avas kobamisi riivi, jõudis koridori ja sealt — pimedale tänavale . ..

Eemalt kuulis ta läheneva öise vahtkonna vilesid. Ta pani mööda põiktänavat jooksu. Hirmust aetuna tormas

168

ta mööda astangulist tänavat. Tema enda sammude kaja jälitas teda. Ta komistas, kukkus, tõusis veriseks krii-mustatud kätega püsti ja ruttas jälle edasi, aina edasi, läbi tänavate ja käikude rägastiku — ainult eemale, eemale, kaugemale igasugustest koledustest ja hädaohust.

VI

See sündmus jättis Tituse hinge mingi ebamäärase hirmutunde. Asi läks nii kaugele, et noorukil tulid hirmuvärinad peale, kui keegi talle tänaval lähenes või teda ootamatult kõnetas. Niisugune olukord äratas temas vajadust isaga sõpruda ja õpetas samal ajal talle enesevalitsemist ning kinnisust. Ta kartis üksi jääda, tihkamata ühtlasi ka oma elamustest tol kurikuulsal ööl kellelegi jutustada. Kõige rohkem piinas teda see, et ta ei teadnud, mis Sobbest oli saanud: oli ta surnud või ellu jäänud? Titus tundis end nagu kaassüüdlasena noore Vondeli kuriteos ega julgenud Sobbe kohta üheltki tuttavalt linnas teateid pärida.

Terved päevad veetis ta «Kuninga Kroonis» isa töötoas. Isa ja poeg ei kõnelnud peaaegu sõnagi. Pingsa tähelepanuga töötas Rembrandt suurte maastiku-improvisatsioonide kallal. Rutakalt tormasid pilved, õhus voogas äikesevihma tihe sein otsekui pärlmutrist linik... Titus maalis isa juhendamisel, kuid tema usinus polnud kuigi suur, rahuldus aga veelgi väiksem. Seepärast hävitas ta pahatihti oma maalid, enne kui oli jõudnud nad lõpetada. Palju parema meelega aitas Titus isa ofortide trükkimisel. Pesi õhinaga isa pintsleid, segas lakke ja luges vahepeal. Oma onu juures avastas ta väikese raamatukogu, kus oli ühte hunnikusse kuhjatud tolmukorraga kaetud mitmesuguses suuruses raamatuid, alates kogukaist foliantidest kuni päris pisikeste köideteni. Nurgas seisis suur gloobus, üleni ämblikuvõrke täis. Gloobuse kohal rippus vana Ptolemaiose geograafiline kaart. Keegi nagu polnudki huvitatud sellest raamatukogust. Titus ammutas sealt kõike, mis tema tähelepanu äratas. Õhtuti ta otse neelas raamatuid.

169

Ebaharilikud fantastilised unistused vallutasid tema kujutelu. Reaalsuse ees tundis ta hirmu. Oo, raamatud, raamatud! ... Ta sirvis neid köide köite järele. Uued ja ootamatud unistused, mis sündisid raamatute lehekülgede ja illustratsioonide võlujõul, — need olidki too vajalik, kuigi talle endalegi ebaselge lohutus, millesse süvenedes võis unustada kogu maailma. Luuletused, näidendid, reisikirjeldused, ajalugu, teoloogia — ta luges kõike. Ja kõike ühesuguse naudinguga. Nii kogus ta teadmisi, ilma et oleks sellest endale aru andnud, neid süstematiseerida või tegelikkuses rakendada osanud. Ärkamine unistustest, mis olid tegelikkusest nii erinevad, oli alati valuline ja kutsus esile pettumuse,

ning tal polnud kedagi, kes oleks tal käest kinni võtnud ja selles imepärases labürindis teed näidanud. Titus ise ei teadnud, mille poole ta püüdis, mida ta otsis. Ajuti näis talle kõik ühesuguselt mõttetuna, siis aga järgnesid päevad, tulvil sisimaid lootusi. Niisugustel puhkudel läks ta mingist segasest erutusest aetuna ühte maalilisemasse paika sadamas. Enda ees laiuvas avaruses nägi ta üht osa ääretust maailmast. Laevade taglase lõhnas tundus talle kaugete ookeanide ja mandrite aroome, kaldale veerevate lainete loksumises aga kuuldus kaugete randade kutset. Ent kus siis asub tema tõotatud maa ja missuguse võluvaibaga võiks sinna jõuda? Seal kaugel asub ta, mõtles Titus, saates silmadega loojuvat päikest. Ta kujutles maastikke meeldejäänud raamatuillustratsioonide ja keeruliste kontuur- ning kirevate geograafiliste kaartide järgi. Tema mõtted kandusid Uude Maailma, Tseilonile, Jäävale, Formoosale ja veel kaugemale, saartele, millel ei ole nime, mis asuvad koralliraimudel, kus on taevassinised lahed ja päikesekullased palmid ... Kuid kõige sagedamini varjutasid neid fantastilisi pilte kaks väsinud naisesilma; või kerkis Tituse ette alistuv naisekeha ja kellegi hääl sosistas kõrva seda, mis pani ta võpatama ja sundis tagasi vaatamata koju põgenema . .. Kuid mis oli saanud Sobbest? On ta tapetud või ainult haavatud? See küsimus rõhus Titust üha rängemini. Otse valulise selgusega kerkis mälestus tollest koletust õhtust. Noalöök ...

Kord kohtas Titus Filipsit. Suutmata kauem talitseda

170

oma põletavat, ärevat uudishimu, jutustas ta kõik sõbrale. Filips erutus ja vangutas rahutult pead.

«Sobbe pärast võid muretu olla. Ma nägin Joost nooremat, ta on vabaduses. Tähendab midagi erilist pole juhtunud. Muidu oleks tal kehvasti läinud.»

Elavalt vesteldes hulkusid nad kaua tänavail. Filips tundis tõsist muret Tituse pärast, kes sammus ta kõrval, tema kahvatuse pärast, mis oli tingitud murest ja hinge-ahistusest. Viimased nädalad olid Saskia poja täielikult välja kurnanud. Vaadates teda, meenus Rembrandti õpilasele tahtmatult teine niisama kahvatu nooruk, tema tunded selle nooruki vastu ja pealesunnitud lahkumine. Kuid kõik see oli minevik. Tituses nägi Filips vaid nooremat venda ja sügav sõbralik tunne ta vastu soojendas teda samavõrra kui möödunud kirg Dullaerti vastu. Võib-olla õnnestub tal sisendada Titusele seda, mida ta ei osanud sisendada Dullaertile: näidata nooremale vennale väljapääsu nooruse labürindist elu helgetele ja kainetele radadele? ...

VII

Kohtuprotsess lõppes. «Kuninga Kroonis» peetud oksjon aga ei andnud pooltki sellest, mida võis oodata eelneva hindamise järgi. Suur osa sellest vähesest summast langes Tituse hooldajatele; ülejäägi jagasid omavahel nurisedes kreeditorid.

Rembrandt sai jälle õiguse vabalt liikuda ja talitada oma tahtmise järele. «Milline vilets lohutus neile,» mõtles ta, «kellelt on ära võetud viimane kui kübe ja kellel ei ole isegi peavarju, et oma vabadust kasutada!»

Ta kolis oma venna juurde Leidenisse ja võttis äraootava seisukoha, reetmata midagi oma edaspidistest kavatsustest. Kõik said väga hästi aru, et see ärasõit on ainult ajutine, et Rembrandt ei suuda elada kusagil mujal kui Amsterdamis, ja nii või teisiti, aga ta tuleb sinna tagasi. Ning kõigist paremini teadis seda Rembrandt ise. Titus jäi Gerardus van Loo juurde.

Noored kunstnikud, kes käisid korrapäraselt koos restoranis «Prantsusmaa Vapp», kus Barent van Someren mängis külalislahke peremehe osa, otsustasid pärast
171

arvutuid ägedaid kõnelusi luua Rembrandtile võimalus töö jätkamiseks endistes tingimustes. Nad kogusid selleks vajaliku rahasumma.

Filips jä Salomon de Koninck, Willem Kalff, Adriaen van de Velde, Emanuel de Witte, Gabriel Metsu, Jean Baptiste Weenicx, Jan van de Capelle ja teised pidasid oma õpetajast nii suurt lugu, et nad lihtsalt ei saanud ükskõikselt vaadata, kuidas vihased vaenlased taotlesid tema alandamist.

Aert van der Neeri väikeses kõrtsis käisid koos vanema põlvkonna kunstnikud. Kasvanud palju karmimatel aegadel, mõistsid nad vihaselt hukka igasuguse liialduse ja toreduse argipäevases elus. Nemad seisidki Rembrandti tagakiusamise ja laimamise eesotsas. Breen-berch, van der Neer ja tema pojad, kes nagu papagoid kordasid kõike seda, mida rääkis vana van der Neer, Ruysdael, Pot, van der Helst, Jacob Meurs, de Keyser, Lingelbach, Codde ja nende sõbrad — Rembrandti eakaaslased —, kes ei leidnud põrmutallatud võistleja mõnitamiseks küllaldaselt sõnu, valasid oma viha nooremate kunstnike peale, kes olid Rembrandtile truuks jäänud ega tahtnud leppida tema kadumisega Amsterdamist. Vanemaid kunstnikke ei rahuldanud ainuüksi see, et suur meister oli kukutatud, nad tahtsid võtta temalt igaveseks võimaluse pead tõsta.

Algul tehti katset saata «Prantsusmaa Vappi» grupp mehi, kes oleksid mõjutanud noori ja sundinud neid oma vaateid muutma. Kuid saadikud olid niivõrd harjunud van der Neeri madala, suitsuga läbi immutatud kärarikka joomaasutuse poolhämarusega, et sattunud Somereni valgesse, kõrgesse, rikkalikult sisustatud võõ-rastemajja, kaotasid täielikult tasakaalu. Pealegi leidus noorte hulgas palju terava keelega pilajaid ja irvham-baid, nii et delegaadid tulid tagasi oma urkasse äärmises raevus ja tõotasid pidulikult tulevikus enam mitte kunagi tegemist teha Filips de Konincki ja tema jüngritega.

Vanema põlvkonna kunstnike kohtumistel noorematega ei piirdutud ainult provokatsiooniliste ja solvavate sõnavahetustega. Mõnikord mindi isegi käsitsi kokku. Mõne aja valitses õhtuti puiestikel niisugune ärevus, et
172
rahulikel linnakodanikel oli oma naiste ja lastega sinna ohtlik jalga tõsta. Kord siin, kord seal kogunesid vaenutsevate kunstnike jõugud; asunud vastamisi, peeti algul sõnasõda, sõimati üksteist ja ähvardati, siis aga tormati üksteisele kallale ja kakeldi täie ägedusega, kuni üks pooltest oli teisest jagu saanud. Aeg-ajalt ilmus van der Neeri kõrtsi ette trobikond sõjakaid noori mehi; vanemad mehed, veendunud oma rusikate jõus ja arvulises ülekaalus noorte ees, jooksid üle purukspekstud sööginõude ja ümbertõugatud laudade hüpates kiiresti tänavale ja tormasid vastastele kallale. Isegi teatris kukkusid kord kaks teineteisega karvupidi kokku läinud kunstnikku pealtvaatajate istepinkide vahele ja visati sealt välja parajaks ajaks kohale juhtunud öise vahtkonna käte vahele, kes jahutas kiiresti nende kahe meeletu inimese ägeduse, lukustades nad kogu ööks arestikambrisse.

Kunstnike gildi ähvardas lõhenemine. Kuid gildivane-mad ja kõigepealt Cretzer, kes mõistis, et kaardile on pandud tema sünnitise saatus, tegid kõik, et seda lõhenemist ära hoida. Kõrge rahatrahvi ähvardusel keelati gildi liikmetele kõnelda Rembrandtist ja alustada vaidlusi või kaklusi koosolekutesaalis. Nii jõuti selleni, et pidulikud banketid möödusid rahulikult, kuigi üksteisele suunatud põlevais silmis ja armidega kaetud

laupade taga hõõgus kättemaksuiha. Selle ajaga oli raha kokku kogutud. Kogumist juhatas Filips de Koninck. Tema oli selle ürituse algataja ja tema püüdis selle ka lõpule viia.

Ühel ilusal õhtul ilmus ta Tituse juurde ja esitas talle oma kava.

Rozengrachtis on tühi maja. See pole küll nii suur kui see, mis oli Rembrandtil Breestraatis. .. Kuid esimesel korrusel on kaupluseruum ning maja ei ole kuigi kallis: ajad on ju halvad ...

Filips jätkas rutates: niisiis selle maja kavatsevadki noored kunstnikud Rembrandtile osta. Kaupluseruumi võiks kasutada antikvariaadina, muidugi kui Titus ja Hendrickje panevad sellesse ka oma raha... Kõik kunstnikud, kellega Filips läbi käib, on valmis andma

173

oma töid Titusele müügiks ja aitama teda kõigi nende käsutuses olevate vahenditega.

Kaua arutasid nad kõiki võimalusi. Filips ei suutnud ära imestada, millise väärikuse ja asjalikkusega kaalus seitsmeteistkümne-aastane Titus iga pisiasja. Ja kui kõik kahtlused olid lõplikult lahendatud, hämmastas teda veel rohkem metsik rõõm, mida seesama arukas noormees äkki väljendas. Seitsmeteistkümne-aastane nooruk nägi järsku enda ees elu eesmärki. Senini oli ta elu talle kuidagi võõras olnud, võib-olla sellepärast, et ta otsis teda sealt, kust teda ei võinud leida, ja ootas sealt, kust see ei võinud iialgi tulla. Tähendab, temast ei saa kunstnikku! Ei saa ka kaupmeest! See-eest aga on ta samavõrra nii üks kui ka teine. Temast saab kunstnike sõber. Ta hakkab müüma nende teoseid ja annab sellega Rembrandtile võimaluse pöörduda tagasi oma töö juurde, kindlustab kogu perele — Rembrandtile, Hendrickjele ja Corneliale, kes nüüd muidugi Amsterdami tagasi tulevad, — elamisvõimalused.

Juba järgmisel päeval laenas Titus oma onult raha ja sõitis postitõllas Leideni, et teatada isale kõigist kavatsustest ja organiseerida tema tagasitulekut Amsterdami.

Näis, et van Rhijnide perekonna kohal oli taevas jälle selginenud ja särama löönud.

Rembrandt sõitis Waterlandi Hendrickje ja juba tütarlapseks sirgunud Cornelia järele. Astudes Rembrand-tiga käsikäes Rozengrachtis asuvasse värskelt sisustatud majja, mis neid ootas, naeratas Hendrickje rõõmsas imetluses, ning ta süda oli tulvil usku tulevikku.

Kui Titus neile kaupluse hämarusest vastu tuli, ei tundnud Hendrickje teda kohe ära. Nooruk oli päikesest pruun, pikaks sirgunud ja kõhnaks jäänud. Ülemisel huulel oli märgata tumedat vurruudet. Hääl oli jämedaks muutunud. Silmade sametises helgis peegeldus sügav, veendunud enesekindlus.

Hendrickjele oli selge, et tema ees seisab juba mees.

174

VIII

Hommikuti, kui Rembrandt astus oma uude ateljeesse ja hakkas korda seadma pintsleid või puhastama vasest graveerimisplaate, oli tal tihti niisugune tunne, nagu küsiks temalt keegi valjusti: kas inimea kestel võib elada rohkem kui üht elu?

Kõik kordub, mõtles ta niisugustel hetkedel, kuid kordub teisiti, uut moodi, muudetud kujul. Me elame ühe elu teise järel. Meie unelmaist tõuseb elu päevadesse, mis pole veel koitnud. See saavutab reaalsuse maalis, naise embustes, lapse silmades, kelle pilgus me ikka ja jälle tunnetame iseend . ..

Ning see kustub ühel äikeserikkal ööl. Me ei tea, mis meid ootab tulevikus. Algab pilkasus. Tormid möllavad, jäävad nõrgaks ja vaibuvad. Ja kui me vaevaga silmad avame, toob uue hommiku algus meile puhkust. Päikesekiired mänglevad meie näol. Me lebame hinge kinni pidades. Veri tuikab jälle mõõdetult, rütmiliselt meie soontes. Keegi astub sisse. Me tunneme teda, aga mis ajast ja kust? Kuid küsida pole mõtet, sest vastust ei tule niikuinii, ainult võlu hajub ...

Me elame palju kordi! Oo, noorusaeg, kuhu sa oled jäänud? Kas me tõesti tundsime teda, kas tõesti olime ka meie noored? Kas oleme ikka meie need, kes mängisid pärlmutterhallil kanalil, kes katsusid vees pihuga kinni püüda keskpäeva pilvi ja loojaku puna? Kas meie ehitasime meremudast ja rannakividest kuningalosse, õhtuti aga hullasime murul lepapuu all, mille ümber hõljus õietolm nagu kullakas vine?

Kas tõesti olime meie need, kes ronisid veski kõige kõrgemasse tippu, istusid katuseluugi juurde ja silmitsesid üle Leideni vallide lähedal asuvate külade kirikutorne ja nende taga sinetavat kaugust, kus madal, metsaga kaetud küngaste ahelik läks märkamatult üle luideteks, kus puude all mustendas alati salapärane pimedus, mis ei hajunud isegi neil tundidel, kui liiv ja mändide pronks j ad tüved olid üle kallatud päikesesärast.

Noorusiga ... Aeg täis loomingulist indu joonistada ja hiljem — maalida . . . Otsingud. Tahe omandada süžee

lahendamise oskust. Nurjumised. Ja jälle alusta kõike uuesti... Noorus! Loomingulises kujutelus, mis õpib samm-sammult tundma tegelikkust, muutub kõik üha tajutavamaks, reaalsemaks, selgemaks. Kõik esemed kaotavad aegamööda oma esialgse sära. Rembrandtile meenub, et kord oli ta sõitnud kuhugi posti vankris, oma unistuste muinasjututõllas. Vanker hüples kohmakalt külavaheteel ja ahtakesel pingil teiste reisijate vahel oli nii ebamugav ning kitsas istuda. Eemalt paistsid külad viletsatena ja väikestena, kuid ka lähedalt olid nad luitunud ja hallid. Ainult üksikute majade seinad olid valgendatud ja metsviinapuu tumerohelistesse väätidesse mähitud, nende kohal aga kerkisid kollased õlgkatused. Talundeid läbisid vee äravoolukraavide tinajad paelad, mis suubusid linna kanalitesse. Ka linnad näisid kohapeal väiksematena, kui nad olid unistuste kujutluses. Ja klassikaline kool, kus ta oli õppinud, lootes vabaneda vihatud talupojaelust, muutus talle vanglaks, ning grammatika — võrguks, mille abil õpetajad püüdsid vangistada tema vabadustarmastavat, rõõmsaloomulist hinge.

Hakata maalijaks? Kuid see kutsus teda ümbritsevates inimestes esile ainult pilkeid ja mõnitusi. Miks peaks tugev, terve mees kooserdama päevade viisi, pisikene album kaenla all, ja joonistama mitte kellelegi vajalikke puuhakatisi ja mingeid rumalaid talupoegi! Kas ei oleks siiski parem ajada adra ette rakendatud hobuseid? Ja miks ei võiks ta uurida talvekuudel kirikuisade vaimulikke töid, nagu õpetatud inimesele sobiv, selle asemel et kraapida midagi vaskplaatidele või määrida värve lõuendile?

Rembrandt naeris niisuguste juttude üle, kuid südamepõhjas vihkas inimesi, kes nõnda arutlesid. Inimesed on väiklased, harimatud, salakavalad, nad ei mõista üksteist. Elavad pettuses. Kulla pärast nad valetavad, laimavad, tapavad, reedavad, loobivad kaikaid koda-rate vahele. Talupoeg — see on olevus, kes armastab hästi süüa ja magada, kardab jumalat ja on rahaahne. Päike ja maa määratlevad tema elu; ta püüab neist kasu saada ja ta ei näe ega tahagi näha neisse kätketud imet.

Veski tipust alla vaadates nägi Rembrandt esimesena oma suguvõsast maad, päikest ja inimesi. Siit peab jalga laskma! ... Ta ei taha ega võigi vegeteerida inimolendite seas, kes elavad nagu pimedad, nagu loomad. Amsterdami!

... Mis on olnud ajavahemikus tema noorusest kuni tänase päevani? Rembrandt ei mäleta enam peaaegu mitte midagi. Ta ei taha enam mõelda. Ta suleb silmad, tunneb väsimust... senitundmatut valu .. . piinavat raskust ja sisemist uhkust. . . Tema vaimusilma ette kerkivad kaunid, meeletud ööd; naiste näod — heledapäine Saskia, tumedajuukseline Hendrickje; ja jälle — maalid, ofordid, õpilased; ta kuuleb sõprade hääli: seal naerab Seghers ja noogutab sõbralikult peaga. Järgneb rida tundmatuid naisi, kes meenutavad haisvaid kõrtse, küllastumuse ja meeleheite painavaid öid, aastaid, mis on tühjad vaimusähvatusist ja loomingulisist puhanguist... Siis aga ilmub ta ette noormees, kes nimetab teda «isaks», ja Rembrandt ei suuda uskuda, et see on Titus, seesama Titus, kellega ta alles mõned aastad tagasi mängis punasel vaibal... ja nüüd elab tema, Rembrandt, siin, Rozengrachtis, antikvariaadi peal, mis kuulub Titu-sele. Majas aga mängib juba teine laps... Nii on olnud ja nii jääb ka edaspidi.. .

Rembrandt ei päri enam midagi, ööd ja päevad järgnevad üksteisele. Elu loob end tuhandekordselt uuesti, kõik, eranditult kõik kordub. Ning Rembrandt teab, et isegi surm pole midagi muud kui mingisugune elu jätkumine, mateeria igavene muundumine, mingi uute, tundmatute unistuste põiming, kuid ilma ebameeldiva ärkamise tundeta, ilma südametunnistuse piinadeta, füüsiliste kannatusteta ja masendava nördimuseta, mis on jäänud temasse elu unenägudest.

IX

Lapsepõlves ei paistnud Titus silma erilise usklikkusega. Katekismus oli talle lihtsalt ajaviiteks, teadmiste lätteks, kõvasiks, millel ta teritas oma mälu. Piiblis nägi ta vaid iidset loomingut, mõistukujude ja mõistatuslike

177

sümbolite ammutamatut allikat. Isegi Kristus, keda Rembrandt oli korduvalt lõuendil ja vasel kujutanud, jäi talle müütiliseks kehastuseks, kelle imelised teod teda põrmugi ei liigutanud. Nagu paljud teisedki lapsepõlve ähmased sõnad oli ka jumala nimi temale juba ammu minetanud oma ähvardava ja hirmutava kõrval-kõla, ning teadvuses terendas vaid tuhmunud, mõtte kaotanud mõiste . ..

Ja siiski oli Titus usklik, ehkki ta oleks vaevalt suutnud öelda, kuidas ja kellesse ta uskus. Enda ümber kuulis ta palju kiidusõnu vagaduse ja selle avalduste kohta. Kuid sel ei olnud midagi ühist tundega, mis äratas temas hardust ja joovastust.

Viimasel ajal hakkas Rembrandti ateljees käima modellina keegi juudipoiss, õpilane rabide koolist, mida juhatas Ephraim Bonus. Titus vestles temaga pikalt ja laialt usust ja uskmatusest, taevast ja põrgust, puhastustulest, messiase tulekust, tuhandeaastasest rahuriigist. Talle näis, et noor juut kõneles vanast testamendist eba-jumalakummardaja väriseva hardusega. See nooruk ei võtnud jumala nime peaaegu kunagi muidu suhu, kui oli langetanud pea, nii et pikad juustekahlud langesid ta silmadele. Tema hääl alanes ikka ja jälle sosinaks; näis, nagu tunneks ta alaliselt enda ümber mingi salapärase vaimu olemasolu. Kõik see oli Titusele uudiseks. Vaidluste sisu oli talle tuttav: needsamad küsimused kerkisid alatihti esile ka reformitud koguduse ringkondades. Ent niipea kui Titus jäi üksi, hakkasid noore rabi sõnad teda visalt jälitama; ja kui ta meenutas, kuidas noor piiblitark jutustas pühast armulaualaekast või käsurullidest, pannes seejuures mütsi

aupaklikult pähe ja kummardudes sügavalt, näis talle, nagu haaraks teda pühaliku värina puhang.

Tituse uudishimu oli äratatud. Talle meenusid teoloogilised traktaadid, mis ta kunagi onu väikeses raamatukogus oli leidnud. Ta tõi need päevavalgele ja hakkas neid sirvima ja uuesti lugema. Lehekülgede krabina saatel vaatas Tituse otsa fanaatiline ja rumalaks tehtud maailm. Piiratud mõistus ja hirm kisendasid appi igast paljusõnalisest pealkirjast. Edasi aga tulid kiitlikud ja ülespuhutud peatükid, kirendades tsitaatidest ja mõistu-kõnedest,

178

mis otse haisesid upsakast eneseülistamisest ja kõigi teisitimõtlejate erandi tust mõnitamisest, niisugusest südametusest ja enesearmastusest, et Titus heitis need foliandid jälle kõrvale.

Jumal? . . . Kas see väike despoot, see sünnilt juut, kes nii kavalalt lõikab omakasupüüdlikku tulu oma hõimu igast õnnetusest ja nõuab lisaks veel maksu õpetuse eest; kes ei tee midagi muidu, kes nõuab ohvreid iga halastusteo eest, iga heateo eest; kes nagu kuningas Taavetid kuulutab tapjad ja liiderdajad «oma silmarõõmuks» ja õiendab türaniikult arveid oma kaitsetu ja uskliku rahvaga, saates ta peale nälga ja taude, andes ta vaenlase kätesse ja tõugates vangipõlve, — kas tema ongi see «Seitsme provintsi» või «Taassündinud Israeli» jumal, nagu seda iga aasta kuulutab sinod ja nagu seda kinnitavad vandega toredate kodumaa kirikute jutlustajad, tõstes taeva poole oma talaaride laiu varrukaid?

Titus tundis põlgust ja isegi vastikust sedalaadi jumaluse vastu. Ta oli veendunud, et jumal ei või olla säärane. Esimene, mis tal pähe lõi, kui ta oma jumalat endale kujutleda püüdis, oli peadpööritav kaugus tema enese ja Tundmatu vahel. Viha, armastus, kättemaksuiha ja kõik teised inimlikud kired hajusid suitsuna ainuüksi mõttest sellele kaugusele. Tema jumal on üle kogu maailmalaotuse, üle kõigi taevasfääride ja -ringide, üle maailmaruumis kihutavate planeetide. Aga võib-olla, et maailmal polegi piire ja tema avarustes jumalat otsida on asjatu? Võib-olla on ta kõikjal, kus on mateeria? — nagu Titus oli seda lugenud Giordano Bruno luulelisest ja julgest raamatust.

Jumal peab ju kuskil olema! Kui Titus hulkus õhtuti piki kanaleid ja silmitses ääretut taevalaotust, näis talle linn tibatillukese saarena piiritus vooluses, milles kõik nagu allapoole, helendava põhjatuse sügavusse kihutas. Neil puhkudel ei suudeta enam pidada oma mõtteid inimlike askelduste sfääris. Ja kui lähenes aeg magamaheitmiseks ning Titus kõndis kodu poole, tundus talle tänavaelu mõttetu mänglemisena, inimesed aga, kes oma elamute künnisel seistes lobisesid ja üksteist tervitasid, hääbuvate ja tühiste olendite soona; nende loodud kunst

179

aga, mõtles ta, on viljatu puhang, mille algmed takerduvad kõige hädisemal viisil kaduvasse maailma. Kuni vabanenud, maailmast lahti öelnud mõtted valguvad laiali omaenda piiritus kuningriigis, on maine kest vajunud sügavasse unne ja peab kahevõitlust materiaalselt madalate unenägudega? Milliste nähtamatute niitide otsas ripub siis elu? Missugust eesmärki taotleb kogu see askeldus ja kuhu kõik tõttab? Missuguseid sala-päraseid teid mööda kihutavad laialipaisatud mõtted, mis läbistavad teadvust nagu langevad meteoorid, ja kuidas need mõtted üksteist leiavad? Miks panevad tühjad jutud inimese värisema? Millest see tuleb, et inimesse suletud iha, mis elab päeval ja öösel,

sööstab ühel kaunil pidulikul õhtul äkki ainsa tiivalöögiga vabadusse ja pisaraist lämbudes leiab endale võidurikka väljapääsu?

Iharust ja hardust, mille olemasolu tundis noor rabi kui kerget puhangut, oli ka Titus juba tundma õppinud. Kuid ta ei oleks söandanud seletada, kuidas see oli juhtunud: oli teda puudutanud ingli tiib, nagu see olevat juhtunud palju sajandeid tagasi meie esiisa Aabramiga, kui ta valmistus ohverdama oma poega, või ehk oli peaingel Miikael möödalennul riivanud teda oma lehviva mantli hõlmaga? Võib-olla peab ta uskuma samuti ka saatana enda sosistamisi, sarvilisi ja sõralisi allmaailma vaime, kes tantsivad keeva väävli ja tõrva katelde ümber, saates kirikuvande alla pandud hingede hukkumist saatanliku naerulaginaga?

Titus mõistis, et asi ei seisa sugugi selles, kuidas kedagi nimetada, sest kõik, mida omistatakse inglitele või kuraditele, võtab samas jälle inimliku palge. Kui keegi juba on hakanud rääkima taevast, kasutagu siis ka tõesti taevalikku keelt. Vahest ehk ainult üksainus kord on ta kuulnud seda keelt, mõtles Titus, vanas raskesti mõistetavas teoses, mis kandis pealkirja «Vaimse abielu kaunidus». Ja pruukis vaid selle hääle mõistmiseks pisutki vaeva näha, kui selle tähendus otsekui lähenes rahuliku ja selge valguse paistes. Ent sõnad, millesse see sisu oli kätketud, kõlasid väsinult ja ebatavaliselt, tiinena kõigist ilmahädadest, nagu oleks autor käinud teises ilmas ja näinud seal midagi niisugust, mis

isegi surelikkude riiki tagasijõudmisel teda oma võimuses hoidis.

Aga milleks kõik need jutud taevaelanikest ja kuradist, miks omistatakse neile inimlikke tundeid ja inimese palet — meeldivat või eemaletõukavat? Miks kistakse teist maailma alla maa peale ja tegeldakse taeva-linna tänavate ja elamute kirjeldamisega, nagu oleks jutt maailma uue ime kujutamisest? Miks korraldatakse vaidlusi inglite omadustest ja nende soolisest kuuluvusest, miks arvutatakse, kui palju ingleid võib mahtuda nõela teravikule? Miks kirjeldatakse ingli tiibu liikuma panevat mehhanismi? Miks on usklike kogudustele laskuv valge tuvi püha vaimu kehastuseks?

Titus on tulvil sarkasmi. Lollpead, lollpead, lollpead! Igavese tule ja igavese needuse ähvardusel, hukkamõistu ja karistamisega nad ainult piitsutavad üles omaenda hirmutundeid. Kes on suuteline andma kõrgemale olemusele niivõrd maiseid vorme, see ilmutab samasugust lapsikut maailmavaadet nagu primitiivsed kreeklased ja roomlased, kes kujutlesid jumalaid sõjakate kangelastena ja piltilusate kaunitaridena. Peaaegu, et antiikmaailma inimeste kujutluses, kes oma taevalikke kaitsjaid kujutasid kogu nende jumalikus alastiolekus, võib leida rohkem puhast armastust elu vastu kui nende tänapäeva kristlaste hirmust ärapiinatud ja variserlikkusest pimestatud pilkudes, kes panevad üksteist vastastikku põlu ja kirikuvande alla tsitaatide põhjal ühest ja sellestsamast raamatust, mis on nende õpetuse allikaks usust, usaldusest ja ligimesearmastusest. Sellestsamast raamatust ammutavad nad innustust sõja ülistamiseks ja tema järgi tuubivad nad pähe ka rahupalveid; nad eitavad türannide ja võimukandjate õigust rõhumisele, kuid nõuavad sealsamas, et võimuomajaid peab kummardama. Ja seda tehakse nii, et kõigile on selge: jumalasõna on neile seadus, mille vastuolud näivad neile niivõrd pühadena, et inimmõistusel oma lihtsa loogikaga pole õigust sellele kallale kippuda.

X

Tituse antikvariaat, mille avamiseks hooldajad teatava kõhklusega oma nõusoleku andsid, lubades kasutada selleks temale kuuluvat raha, ja mille jaoks ka Hendrickje ohverdas oma kasinad säästud, hakkas juba algusest peale andma väikest, kuid üha kasvavat tulu. Noored kunstnikud, kes ei teadnud kuhu panna maale, mida neile kogunes ja mida nagu reegli järgi kusagil vastu ei võetud (vanema põlvkonna antikvaarid olid vajunud liiga sügavale eelarvamustesse, pealegi tundsid nad end küllaldaselt kindlustatuna, et jännata nende kunstnikega), leidsid Tituse kaupluses heasoovlikku, sõbralikku vastuvõttu. Rembrandt ei olnud sellest ettevõttest just eriti elavalt huvitatud ja aitas oma nõuannetega ainult neil juhtudel, kui juttu oli mõnest päris erakorralisest esemest; ent sellele vaatamata tundis ta inimesena, kes kogu oma loomingulise elu jooksul oli innuka usinusega otsinud ja kogunud haruldasi kunstiteoseid, salajast rõõmu võimalusest sorida selles kaunite kunstiesemete väikeses fondis, mille Titus juba noorus-päevist kogenud silmaga oli suutnud luua. Rozen-grachtis asuv antikvariaat muutus noortele kunstnikele peaaegu teiseks koduks. Kaupluse juurde kuuluv ruum, kus Titus töötas ja magas, oli hakatuses alati täis lõbusaid noori inimesi. Mõnikord ta isegi mõtles: isale näib vist, et nende maja on jälle õpilasi täis . . . Kuid aja jooksul, sel määral, kuidas uudsuse vaimustus kustus, nakkasid kunstnikud Titust harvemini külastama. Cle-mens, Becker, Cretzer ja teised kaupmehed ei jätnud intrigeerimist noore ettevõtte vastu, kus pandi müügiks välja nende poolt tagasi lükatud töid ja kus avastati uusi kunstnikke, kes olid nendel kahe silma vahele jäänud, sest nad polnud osanud nende võimeid õigesti hin-nata. Viimane asjaolu tekitas muidugi erilist pahameelt. Kunstikaupluste omanike hulgas oli Titusel ainult üks sõber: see oli Claes Berchem, kes algusest peale oli koos Titusega osa võtnud Rembrandti teoste müügist. Berchem aitas teda nii nõu kui jõuga: laenas talle raha, kui kogunes liiga palju väljamakse ja saatis aeg-ajalt tema juurde oma kliente; ja kui Titusel juhtus nappus olema

kaubast, mille järele oli nõudmine, siis aitas teda oma varudega hädast välja. Suure imestusega konstateerisid nad mõlemad, et paljud Rembrandti austajad olid talle nüüdki truuks jäänud ja ostsid Tituse juurest regulaarselt isa oforte. See tagas kunstnikule ja tema perekonnale elamisvõimaluse.

Titus kauples maalide ja relvadega, käsitsi maalitud siidiga, tsiseleeritud toodetega, pitsidega. Noored daamid, kes sõitsid linnas tõldades, komme, mis vastupidi endistele aegadele, mil elati jumalakartuses, võttis üha rohkem ja rohkem levineva iseloomu, peatusid tema kaupluse ees, astusid sisse, ostsid üht-teist ja lobisesid meeldiva, viisaka ja väga tõmmu noore mehega. Hiljem tulid nad mitmelgi korral tagasi, meelitatuna Remb-randti poja võluvast välimusest. Mõned neist julgesid küllaltki avameelselt naljatada, et Titus on võitnud daamide poolehoiu ja et tal on edu armastuses; teised kasutasid usinasti lehvikute tumma keelt ja pillasid maha taskurätte, aga kui Titus kummardus neid üles võtma, siis demonstreerisid oma jalapekse ja midagi isegi kõrgemalt. Oli ka niisuguseid, kes teesklesid, nagu oleksid nad rahakoti koju unustanud; see oli ettekäändeks, et saata poeselli seda ära tooma, ja jääda niikauaks antikvariaadi huvitava omanikuga kahekesi. Titus nägi väga hästi noorte daamide püüdu temaga flirtida, kuid niisama hästi mõistis ta, et see on neile vaid paljas ajaviide, et neil on lihtsalt igav ja nad ihaldavad seiklusi. Ning ta muutus üha viisakamaks ja sõnaahtramaks, kuni daamid lõppude lõpuks huuled prunti

ajasid ega sõitnudki enam tema poole. Titus märkas seda pitside, hõbe-tooside ja siidi läbimüügi tunduvast vähenemisest. Kuid ta kehitas vaid õlgu ...

Naised? . . . Viimasel ajal meenus talle üha sagedamini tüdruk kõrtsiurkast, meenus see, millise vaimustusega ta oli imetlenud tüdruku tantsu ja hetke, mil tüdruk liibus kogu kehaga tema vastu. On siis selles midagi ebaloomulikku, et ta ei suuda unustada seda tänavatüdrukut? Noorte seltskonnadaamide tunded on niisama kiiresti mööduvad nagu selle tüdruku armastuski. . . Ent need on valmis teda vähemalt teatud ajaks endale armu-keseks võtma... On naisi, kes on palju kenamad

temast... ta nimi on Annet, mõtles ta uuesti. .. Kuid ükski neist ei tähenda talle mitte midagi ega eruta teda põrmugi. Neid korra kohanud, ei suutnud ta hiljem enam meenutada ei nende nägu, ei häält ega kõnnakut. Võimalik, et toda üht ei unusta ta seepärast, et too oli hoidnud tema pead oma käte vahel ja suudelnud teda huultele. Ning jälle kandus ta vaimus tagasi tolle suudluse, esimese naisesuudluse juurde, kandus sügavale peidetud kirega, mida tema külma välimuse juures keegi poleks suutnud arvata. Ka temal olid oma ööd, mil kujutletavad naised ahvatlesid teda oma puusade ja rinna lopsakusega, ööd, mil ta vähkres ja oigas rahuldamata kires, mil ta oma unenägudes viskles ja surus end vastu temaga aset jagavate naiste ihu. Kuid hommikuks õnnestus tal neid öiseid lummutisi endalt maha raputada ja koondada oma mõtteid järjekordsetele ülesannetele .. . kui ainult teda jälle ei jälitanud mälestus tüdrukust kõrtsiurkas, sellest, kuidas too viskus noore Joosti embusse ja kui palju patust võlu oli tema tantsus. Kui valus, hirmus valus, et see tüdruk on sunnitud selliste meeste pärast nagu Joost kõlvatut elu elama, riietuma nagu avalik naine ja kuulama rõvedaid kõnelusi! ...

Kas Titus armastab teda? Miks ta ei lähe siis veel kord sellesse mülkasse, kas või selleks, et näha, kuidas tüdruku käsi käib, ja veenduda, kas ta mäletab veel teda? Ringilaskja! Kas ta võib mäletada sadu mehi, kes on tema kaisutusis olnud?

Titus muigas vaikse kibedusega enda üle. «Laps, küll olen ma siiski laps!» käis tal peast läbi. «Kuidas võib avalik naine kedagi armastada? Ja miks ma nagu armastusest närbuv poisiklutt unistan libust, kes on valmis rahuldama igaüht, kes viskab talle kamalutäie münte?»

XI

Vahel meenus Titusele ka noor Joost. Kui imelik, mõtles ta, et ta Joosti enam kuskil ei kohta ja et temast pole midagi kuulda! Titus päris Joosti üle järele Filip-silt. Rembrandti endise õpilase nägu tõmbus tõsiseks. Tema sõnade järgi oli Joostil kästud Indiasse kasida —

las katsub seal õnne. Tema edasine viibimine Amsterdamis oli võimatu.

Joost laskis endale augu pähe rääkida. Laev millele ta asus, väljus möödunud aasta detsembris. Kuid teel oli Vondel haigestunud ja hinge heitnud.

See teade erutas Titust väga. Ta oli nii palju igasuguseid reisikirjeldusi lugenud, et kujutles otse tegeliku täpsusega matusetseremooniat avamerel: leinalooriga kaetud kirst, karmi vaimuliku lühike palvus, juuresolijate paljastatud pead, jumalagajätu saluut hetkel, mil kirst libiseb üle reelingu ääre ja vajub merre ...

Titus ei suutnud kaua vabaneda neist mõtetest ja kujutluse loodud piltidest. Siis hõivasid ta tähelepanu järjekordsed toimetused ning ta unustas täiesti, et maailmas oli olnud keegi Vondel noorem ...

XII

Juba mõnda aega ostis Titus noorelt kullassepalt Gillis de Cempenaerilt, kes oli kolinud Rozengrachti teise otsa, regulaarselt tsiseleeritud kunstitooteid. Selle flaamlase ja Tituse vahel sigines niisugune sõnul väljendamatu sõprus, mis ei pane kummalegi poolele mingeid erilisi kohustusi ja kestab, kuni pole põhjusi vastastikusteks etteheideteks ja kuni sõbrad ei ole teineteisest tüdinud.

Mahedail vaikseil sügisõhtuil, mis lõid meeleolu südamlikuks summutatud häälel vestluseks, jalutasid Titus ja flaamlane tihti saartel, mis olid kanalite vahele laiali pillutud, ning jälgisid lõppeva päeva valguse mängu kõrgetel punakatel torni tippudel ja majade valkjatel müüridel. Neil mõlemal oli kunstnikusilma; kuid sel ajal, kui kullassepp nägi õhtupimeduses kummalisi kujusid ja bareljeefe, mis joonistusid tumedate fassaadide ja nende kohal vilkalt liikuvate pilvede taustale, oli Titus vaimustatud majade vahel tupruvate ja akende kumerjailt ruutudelt vastuhelkivate värvide lõputust mängust; kanalite veepeeglis mahendatuna ja tema virvendusest õrnalt häl-litatuna hajusid nad tinajashalli ööhämaruse voogudes.

Kuid neil päevil, mil tuulelipud krigisesid ja läände või loodesse pöördusid, vihane tuul aga vett vastuvoolu üles kihutas, jäid sõbrad koju, kas Gillise või Tituse

185

juurde tema väikesesse tuppa kaupluse taga. Istudes kahel pool kaminat, kuulatasid nad vestluses tekkinud vaheaegadel majade katustel möllavat raju. Taevas kihutasid mustad räbalaiks käristatud pilved, lämmatav suits vajus korstnast tagasi tuppa. Aeg-ajalt kostis aia-värava paukumist; katustelt kukkus kive, mis purunesid kilinal kildudeks; sarikad kägisesid ja oigasid. Mõnus oli istuda säärasel ajal küdeva kamina ees; tuba täitus kummaliste hõljuvate varjudega; hämaruses sädistas puuris nägematu lind. Kui aga noormehed olid Remb-randti juures, veetsid nad aega mängides elurõõmsa Cor-neliaga, kuni tüdrukuke läks magama, või hirmutades teda koledate muinasjuttudega, mida ta nii väga armastas kuulata. Rembrandt ja Hendrickje istusid koos teistega kamina ees. Kõneldi vähe. Kõigil oli siin soe ja rahulik, mugav ja hubane olemine. Joodi mitte väga kallist, kuid maitsvat veini. Gillise kui kirgliku suitsetaja ette pandi tael ja tulekivi või tõsteti hõõguvate sütega pann. Kamin tõmbas endasse tema tubaka haruldaselt meeldivat aroomi.

Jutt keerles meresõdade ja õnnetusjuhtumite ümber, kõneldi rahuvõimalustest, Oranje printsist, riigisekretäri omadustest, kes inimesi samavõrra ligi tõmbas kui ka eemale tõukas, linna võimude tublidusest ja puudustest. Hendrickje ohkas vahel salaja, et selles väikeses seltskonnas ei mänginud keegi ühtki pilli. Ta tuletas meelde aega, kui Filips mängis lautot, kuldseid päevi Breestraatil, mil kogu maja rõkkas laulust ja naerust ning kõik oli nii tore. . .

Kuid on siis praegune elu halb? Antikvariaat on õitsval järjel. Ja kas ei pea sellegi üle rõõmu tundma, et neil ei ole sõitmas kaubalaevu nagu paljudel kaupmeestel, kes on kandnud suuri kahjusid? Või et nad pole paigutanud kapitale säärastesse ettevõtetesse, mis on nüüd sunnitud oma filiaale likvideerima? Salamahti, et teised ei märkaks, heitis

Hendrickje aeg-ajalt Rembrandtile pilke, mis olid täis õrna hoolitsust. Rembrandt vananeb. Ta nägu on hakanud tursuma, juuksed hõrenenud ja halliks läinud. Käimisel on ta hakanud end kühmu hoidma. Ning ta on üldiselt kuidagi nagu tuhmunud teda tabanud löökidest, alalisest võitlusest ja eluraskustest; läbielatud

186

kirgedest, tööst ja murest süngeks muutunud. Oo, see pea, mida ta on nii suure õrnusega oma rinnale surunud! Oo, need käed, tugevad, lühikeste sõrmedega kunstnikukäed! Millise lõpmatu õrnuse ja kirega, millise vaimustusega olid need teda silitanud! Ohjeldamatu, vallutav armastus oli Rembrandtis pikkamööda kustunud. Nüüd tuli mees ainult harva veel tema juurde reipana ja pealetikkuvana, täis nõudlikku kirge. Kogu tema jõud, kõik ta kiindumused keskendusid nüüd ainult tema maalidele ja ofortidele. Hendrickje on suuremeelne. «Ma pole sind seepärast sugugi vähem armastama hakanud,» mõtleb ta. «Me olime õnnelikud, ja ma tean, et nii mõneski asjas olen ma sind aidanud, kinkides sulle iseenda, oma armastuse, oma suudlused, mis valasid su tühjaks jäänud südamesse uut jõudu. Ma olen veel praegugi õnnelik, kui võin sulle olla modelliks, kui su silmad otsekui puurivad mu keha, mida sa nii meeletult armastasid. Ma tean, et sa oled mulle tänulik ja valmis mind oma naiseks nimetama, kuigi sa ei räägi sellest, ja mõnikord võiks arvata, nagu oleksid sa unustanud meie ööd, mis olid täis õnnesära, ja elad kusagil kaugel minust, meie kodust ning kõigest, mis meid seob. Sa muutud vanemaks ja igatsed puhkust. Ma armastan sinu nägu, kuhu mured on jätnud sügavad jäljed. Ma armastan sinu keha, mis oma õitseeas kinkis mulle armastust, ainult mulle. Ma armastan su käsi, mis hellitasid mind, ja su juukseid, mis kõditasid mu paljastatud õlgu. Ning ma ei lakka sind kunagi armastamast, isegi siis mitte, kui sa loobuksid minust täielikult oma suurte teoste heaks, mis jäävad mulle igavesti arusaamatuks. Mul on sinult laps, laps sinu silmadega, laps, kelles on sinu tugev veri, ja see seob meid igavesti. Sina, minu Rembrandt, minu mees! . ..»

Oma tumedate silmade tühja pilguga vaatab Rembrandt ümberolijaid ja muheleb. Aeg-ajalt, kui Gillise jutustatud flaami muinasjutud äratavad ta mõtisklusest, hakkab ta ise jutustama kunstist ja oma noorusaja kuns-timeistritest, vaimustusest, mida ta tundis Lucas van Leydeni ja Goltziuse gravüüre vaadates, viljakaist õpin-guaastaist Pieter Lastmani juures — tal ei jäänud kunagi vaba aega, et reisida näiteks Itaaliasse, nagu tegid seda

187

teised, — küll väga kirevast, ent praegusest palju rahulikumast Amsterdamist, nagu ta mäletas teda oma noo-ruspäevilt. Aastast aastasse oli ta jälginud jõukuse kasvamist ja kommete üha suurenevat lõtvumist selles linnas: tookord aeti siin kokku määratuid varandusi. Linnakodanikud muutusid üha pillavamaks, majad üha toredamaks ja avaramaks, laevad üha suuremaks ja mahukamaks, nende omanikud aga üha ettevõtlikumaks. Ta jutustab väliskaubandusega seotud operatsioonidest ja teoloogilistest disputatsioonidest; dissidentidest ja pietis-tidest, kellega ta oli kohtunud ja kelle palvetundides ta oli käinud; kirikuvande alla pandud vaimulikest ja tölp-lastest ametnikest; sellest, kuidas ta sai tellimusi prints Frederik Hendrikilt; Tema Kõrguse varahoidjast Huyg-hensist, kellele ta ei suuda seniajani andestada honorari väljamaksmisega viivitamist.

Niisugustel päevadel rääkis Rembrandt peatamatult. Kõik kuulasid teda, tüdrukutirts aga vaatas, silmad pärani ja suu ammuli, kord ühe, kord teise otsa. Täiskasvanud, kellele see kõik oli juba tuttav suulistest pärimustest, kuulasid viisakusest meistri vastu, kuid

tundus siiski, et nad suhtusid irooniliselt ajajärku kolm-neli-kümmend aastat tagasi, mil tõld oli alles imeasjaks ja inimesed jooksid majadest välja, et seda silmitseda, kui teatrit kiusati taga ja see oli keelu all ning tantsu peeti saatana lummutuseks. Elus puudusid siis üldse nüüdisaja mugavused. Kõik olid provintsi vaimust niivõrd läbi imbunud, et kui tänavale ilmus välismaalasi, kellele nüüd enam keegi ei vaadanudki, tekitas see üldist imestust ja uudishimu. Isegi komöödiate kirjutaja Bredero tundis vajadust panna oma pahameel paberile, kui oli näinud, kuidas kord mõned keigarlikult üleslöödud bra-bantlased püüdsid Amsterdami elanikele puru silma ajada.

Iga päevaga puhuvad talvised tuuled üha vihasemalt. Nädalate kaupa ei kao tänavailt jalgade all krudisev lumi, kanalitel aga uisutavad inimesed kuni kõige kaugemate eeslinnadeni, kus laiuvad luhad. Laevad on kõvasti jäässe külmunud. Päevast päeva on taevas ühesuguselt hall ning ainult õhkutõusvad suitsukeerud elustavad surmliikumatut rahu. Päike ei paista veel ikka.

188

Põhja poolt lendab juba ammu kaagatavate hanede ridu; nende teravalt piiritletud rivistusi näeb üha sagedamini taeva taustal. Cornelia tuleb igal õhtul koju õhetavate põskedega; uisutamisest väsinud, jõuab ta vaevalt voodisse heita, kui juba magab raskelt ja sügavalt. Rembrandt jälgib uisutajaid läbi akna. Süvenenud mälestustesse, muheleb ta endamisi. Titus ja Gillis sõidavad uiskudel Amsterdami ümbruskonda, liuglevad vaiksetel järvedel, mille puhtale lumikattele pole veel astunud inimjalg, ronivad üle madalate tammide, mööduvad drenaažibasseinidest ja jäässe külmunud lotja-dest ning tulevad põhjatuulest tagant tõugatuna jälle tagasi rahvari kastele jääradadele linnas. Öine taeva-võlv on nagu kristallist. Ümmargused tähed siravad külmalt. Need on nagu jahedaist säravaist kividest kaelakeed. Valged katused sätendavad härmatises.

Ööseks paneb Cornelia välja oma saapa, mis on heinu ja rukkileiba täis topitud, ja jälgib siis seda äreval pilgul läbi pööninguakna. Jäigastunud tornide ja tardunud majade vahelt, üle väljade, mööda kokkuvajunud ning läbikülmanud lumega kaetud teid tuleb mõne päeva pärast Püha Klaus ja toob talle tingimata eredavärvilise palli ja peaasi, suure nuku. Angenietje oli hällist just välja kukkunud ja, oh häda, oma kaela murdnud. Aga kuidas saab väike tüdruk ilma nukuta elada?

XIII

Sirguvat Corneliat vaadates elab Titus uuesti läbi oma lapsepõlve.

Möödunud suvel võttis ta tüdrukukesel käest kinni ja viis ta tutvuma nende imedega, mis olid kunagi nii väga köitnud tema enda lapselikku kujutlust. Otse antikvariaadi vastas asus Labürintpark, üks paljudest, kuid muidugi kõige toredam maailmas. Titus ei saanud selles pargis veel praegugi ilma naeruta käia, Cornelia vaimustus aga oli hoopis kirjeldamatu! Titus käis temaga välissadamas, kus tungles alati kirevalt riietatud, lastele naljakana näivaid välismaalasi. Ta näitas talle Y jõge ja vastas kannatlikult muiates kõigile tema ootamatutele küsimustele. Lapsed jäävad alati lasteks. Ja

189

samuti nagu kunagi teda ennast, nii tõmbavad ka Corneliat enda poole tundmatud, salapärased umbtänavad ja majade tagahoovid, ning ta viis teda vastu rääkimata igale poole, kuhu tüdruk aga soovis. Kui ta väsima hakkas, märkas Titus seda kohe. Naer ja lobisemine jäid pikkamööda vähemaks; laps ei sibanud ega hüpelnud enam tema kõrval,

vaid jäi maha, rippudes raskelt venna käe otsas ja vedades vaevaga jalgu järele. Siis tõstis ta Cornelia endale õlgadele. Aegamööda kadus tüdruku väsimus, ja hea meeleolu ning sellega koos ka kärsitu, lobisev uudishimu võtsid jälle võimust. Väsimatult, tundide viisi võis Titus õega luusida, mängida temaga, kanda teda kätel. Tüdruk teadis seda ning isegi seitsme-kaheksa-aastasena teeskles ta ainult selleks ikka veel nõrka abitut olendit, kes vajab eestkostmist, et tunda end kogu aja ümbritsetuna Tituse vennalikust armastusest ja hoolitsusest.

Cornelia ei suutnud vaadata surnud loomi. Valjusti ja heitunult puhkes ta nutma, kui märkas kanalis mõnda pärivett ujuvat kassi või uputatud koera mustaks tõmbunud korjust. Kord tänavail jalutades jõudsid nad linnaossa, kus asusid lihapoed, ning nägid üht avatud kauplust. Selle sügavuses kõlkus hämaruses midagi arusaamatut ja jubedat: põikpuul rippus suure raskete abaluudega härja lahatud kere, mille liikumatud jalad olid väljapoole laiali sirutatud; kere sisemuses, verise pehme liha sees valendasid ribid ja teised luud. Vaevalt oli Cornelia härja keret silmanud, kui tema huuled tõmblema hakkasid ja ta end kõvasti vastu Titust surus. Ehkki ta oli juba suur tüdruk, võttis Titus ta siiski hoolitsevalt sülle ja hakkas naerma. See on siis julge Cornelia! Kakleb poistega, ronib puude otsa, mitte millegi ega kellegi ees ei tunne hirmu, ei karda isegi pimedas üksi magada, millega tema, Titus, oma lapsepõlves kiidelda ei saanud, aga heitus! ... Tütarlaps tundis end Tituse naerust puudutatuna. Ta pööras oma näo kõrvale ja lükkas Tituse eemale, kui see tahtis talle suud anda. Titus aina muigas. Peatanud puuviljamüüja, ostis ta kirsse ja pakkus Corneliale. Kõheldes võttis laps esimese marja, kuid juba hetk hiljem sõi ta neid, põsed pungis. Kive välja sülitades pigistas ta mõnuldes keelega

190

magusat marjaliha, ning peagi oli kogu ta nägu punase mahlaga määritud, kleidike aga oli täis punaseid triipe ja laike. Alles pärast seda muutus ta pahameel heaks.

Kui Titus tõi Cornelia esimest korda kooli, meenusid talle tahtmatult tema enda esimesed koolipäevad. Selgesti tuli meelde hirmutunne, millega ta astus vastu teadmatusele, hirm, mis haaras teda, kui ta kuulis poiste metsikut kära kooli juures asuval väljakul; talle meenusid hirmuvärinad paksu koolmeistri ees, kes nii põlastavalt oli silmitsenud Hendrickjet. Tema mälestustes elustusid alandused, mida ta pidi kannatama vanematelt koolipoistelt, vale, millega ta püüdis nende kiusamistest kõrvale hiilida, varastatud mündid ja joonistused, millega ta püüdis oma kaitsjate poolehoidu osta. Kui imelik, et ta nüüd naerab, aga kui palju pisaraid maksis talle siis see lapsepõlveaastate päevast päeva kordunud jubedus. Pisikeses Cornelias voolab teine veri, tema on teisest taignast. Julgelt ja kõhklemata sammus ta Tituse käest kinni hoides läbi müravate laste ridade ja vaatas sõbralikult ühele ja teisele poole, nagu oleks ta endale juba mänguseltsilisi otsinud. Ka koolmeister oli siin hoopis teistsugune kui Titusel: see oli sihvakas lahke näoga mees, kelle pilk äratas usaldust. Jutustades koolmeistrile isast, emast, kõigist oma nukkudest ja veel millestki, sattus Cornelia niivõrd hoogu, et ei märganudki, kui Titus koolmeistrile silma pilgutas ja tasakesi ära läks. Ja hiljemgi ei märganud ta vist midagi. Igal juhul ei lausunud ta sellest ühtki sõna oma vestluses Titusega. Koolis hakkas Cornelia juba esimestest päevadest alates käima üksinda, nagu poleks see teisiti võinudki olla.

Õhtuti muutus Titus tema õpetajaks ja kasvatajaks. Pead käele toetades ja põskede eredalt punetades luges tüdrukuke silphaaval aabitsat. Tähtede õppimine edenes tal väga visalt, tema tähelepanu kaldus iga hetk millelegi muule. Nagu omal ajal Titusele, nii

näisid ka temale kentsakatena niisugused tähed nagu Q ja X. Tal läksid segi S-i ja F-i pikad keeritsad; kui ta ühe selgeks sai, siis oli teine juba meelest läinud; arvutamine läks päris viletsasti, ja niipea kui ta sule pihku võttis, määris ta kindlasti kõik tindiga kokku. Katekismus ei jäänud tal üldse pähe. Kui Titus nädala lõpul tema teadmisi

191

kontrollis, ulus tüdruk iga kord pahameelest. Ta tahtis nii väga välja, kus Brechtje, Clarisje ja Emmetje juba ringi jooksid, üle nööri hüplesid, laule laulsid ja teda, Corneliat kutsusid. Ulgudes trummeldas ta oma väikeste rusikatega vastu aknaruute. Titus oli kord vihane, kord lagistas naerda. Mõnikord, kui õpitükid näisid Corneliale eriti rasketena, keeldus ta söömast. Ja siis ei suutnud teda keegi sööma meelitada. Kuid see-eest hiilis ta pärast lõunat, kui kedagi enam köögis ei olnud, salaja sinna ja sõi ära kõik, mida seinakapist leida võis: tormakas mängimine ja tants väljas tekitasid väga head isu.

Rembrandt ja Cornelia kohtusid teineteisega ainult söögilauas, enamasti õhtuti, ning siis joonistas ta tütrele kõike, mida see käskivalt ja valjusti nõudis.

Ta ronis isale sülle ja silmitses teda, hüppas siis maha, läks Hendrickje juurde ja nurus midagi magusat, jooksis tantsiskleval sammul Tituse manu, haarates teel nuku ja lohistades selle nurgas seisva hälli juurde, meenutas siis jälle joonistusi ning tormas tagasi isa juurde.

Elav ja hea tervisega, müras ta seni, kuni uinus siinsamas laua taga. Ta kasvas kiiresti, oli sihvakas kui noor kuusk, terve ja punapõskne, paksude heledate patsidega. Temas ilmnes juba nüüd väike perenaine; jälgides ema, õppis ta temalt ja aitas teda. Kool oli talle piinaks, ja aasta pärast võeti ta sealt ära. Nüüd oli ta kodus ja matkis kõiges oma ema — Hendrickjet.

Ainult tema häbelikud silmad olid niisama pruunid nagu Rembrandtil ja Titusel. Üldiselt aga oli ta ehtne maatüdruk, kes nagu eksikombel linna oli sattunud.

XIV

1660. aastal suri Govert Flinck, Rembrandti üks vanemaid õpilasi. Vähe aega enne seda olid Amsterdami linnaisad tellinud temalt suure maali, mis pidi kujutama Claudius Civilise vandenõu. Uut toredat raekoda taheti kaunistada kuulsate kunstnike teostega, mis pidid kajastama maa varasema ajaloo tähtsamaid sündmusi.

Govert Flinck võitles mehiselt, kuid lühikest aega oma tõvega. Haigevoodis rääkis ta vähe. Kuid enne surma

192

ütles ta siiski ühele oma sõbrale: «Ainuke, kes võib mulle antud tellimuse vääriliselt täita, on Rembrandt.»

See avaldus tekitas suurt imestust. Juba palju aastaid püüdis Govert Flinck vältida kohtumisi oma õpetajaga, ja Rembrandtki ei tundnud enam huvi oma endise õpilase vastu. Kurjad keeled rääkisid isegi, nagu oleks Govert Flinckki nendesse ringkondadesse kuulunud, keda van der Helst ja tema poolehoidjad Rembrandti vastu üles olid ässitanud ja kes aitasid kaasa suure kunstniku laostumisele.

Võimalik, räägiti nüüd, et oma lõppu aimates tundis Flinck südametunnistusepiinu oma vana õpetaja reetmise pärast, ning selles kahetsemise meeleolus tahtis aremtehtud ülekohut heaks teha. Aga kui kunstnik nnab oma surivoodil kõrge hinnangu oma ametivenna ohta, siis peab arvama, et ta on selles siiralt veendu-ud.

Niisugusel korral on raske uskuda, et asi jääks sala-usse, ning ühel või teisel teel jõudsid Flincki sõnad inna võimukandjate kõrvu. Keegi ei teadnud täpselt, uidas see kõik tegelikult juhtus, võib-olla oli selle põhjuseks lihtsalt raehärrade ebausk. Igal juhul, kui kunstnik suri ja tellitud töö lõpetamata jättis, tegi tunitsipaalnõukogu tõepoolest Rembrandtile ette-aneku maalida Keskväljakul asuvale uuele raekojale ilt, mis kujutaks Claudius Civilise vandenõu.

Mõtelda ainult: Rembrandtile! ...

Kadestajad lõid jälle kihevile. Munitsipaliteedinõu-ogu otsus kutsus seltskonna kõige laiemates ringkondades esile nõutuse. Ent kõige rohkem olid vist imesta-ud Rembrandt ise ja tema lähikondlased. Mis see siis n, tähendab siiski tuldi uuesti tema palvele?

Kaks kuud järjest töötas Rembrandt määratu suure -.aali kallal: kolm neljandikku lõuendist oli maalitud süngeis, salapäraseis punakais toonides, keskel aga heitsid tõrvikud fantastilist valgust Bataavia väejuhile vande andmise haaravale stseenile.

Maali laius oli viisteist ja kõrgus kolm meetrit. Rembrandt maalis seda osade' kaupa, fragmendi fragmendi järel, nii et iga lõpetatud tükk sobis hõlpsasti teistega.

193

Kaks kuud raugematut loomingulist palangut, loova töö rõõmu! Munitsipaliteedinõukogu saatis isegi suure avansi: on ju vaja lõuendit, raame, värve ja igasuguseid muid maalimisvahendeid .. . Rembrandt oli täis loomis-indu. Lõpuks ometi täitub tema ammune unistus: tema loodud maal paigutatakse linnavalitsuse paleesse! Tema nimi on siis jälle kõigil suus. Lõpuks ometi saavutavad kunstniku auahnus ja uhkus jälle teenitud rahulduse. Rembrandt töötas suurte pintslitega. Värvid süttisid ja kustusid kullakas hämaruses. Suurena ja laiaõlgsena tõuseb tõstetud peekrite ja helkivate relvade keskel esile istuv vandenõulane Claudius, hüüdnimega Civilis, kes nõuab, et talle truudust vannutaks. Rembrandt on oma maali erakordse suuruse ja värvide kirkuse üle uhke nagu poisike. Tema kodused näevad, kuidas valgus ja varjud hiigellõuendil päevast-päeva üha suuremat ja suuremat sügavust omandavad. Lähikondsed tunnevad uhkust suure kunstniku üle, temale antud tellimuse üle. Tulevik ahvatleb ja naeratab. Pime saatusejumalanna kallutab vaekaussi külluse ja heaolu poole.

Ühel kevadpäeval paigutati hiigelmaal uue raekoja suure saali otsmisele seinale.

Nõukogu liikmed tulid täies koosseisus kokku ja hakkasid Rembrandti loomingut silmitsema. Ükski neist ei saanud midagi aru. Nad vahtisid üksteisele otsa ja tõstsid siis silmad jälle hiigelmaalile. Mõned kehitasid nõutult ja pahaselt õlgu. Lõpuks julges keegi oma arvamust avaldada.

Esimesed kriitilised märkused ei jõudnud veel lõppeda, kui Rembrandti sünnitise saatus oli otsustatud: üksmeelselt tunnistati maal täiesti ebaõnnestunuks. See olevat mingi kuratlik soperdis, midagi ebaloomulikku, ajalugu moonutavat ja äärmiselt sünget. Selline maal ei tõsta raekoja toredust, vaid pigem vähendab valge suursuguse saali kaunidust ja rikub kõige lubamatumal viisil hoone arhitektuuri ja sisustuse vahelist harmoonilist kooskõla. Kolm päeva rippus maal seal ja iga nõu-koguliige pidas oma kohuseks väljendada avalikult oma eitavat hinnangut. Lõpuks käskisid linnaisad maali seinalt maha võtta. Keegi ei teadnud, mis selle tohutu lõuendiga peale hakata.

194

Pärast lühikest nõupidamist anti raekoja teenritele käsk lõigata maal tükkideks, milledest paljud sealsamas otsekohe kadusid.

Kui Rembrandt kuulis, et tema suurepärane teos ei leidnud linnaisandate silmis heakskiitmist, nõudis ta, et maal talle otsekohe tagasi saadetaks. Kuid sellest keelduti, sest see oli ju osaliselt juba tasutud. Häbist ja õnnetusest kaotas meister täiesti pea. Mis tähendasid talle munitsipaliteedilt saadud mõnisada kuldnat? Tema teos oli läbi kukkunud! See oli vastuvaidlematult tagasi lükatud! See tellimus, mille täitmisse ta oli pannud kogu oma hinge, millele ta oli andnud oma kunstilise meisterlikkuse kogu jõu, tõi tema hallile peale ainult häbi.

Ja siiski, siiski. . .

Kas ta võib uskuda oma geniaalsuse loojumisse? Kas ta võib end võidetuks tunnistada nüüd, mil kõik on temast ära pöördunud, mil ta viiekümne viie aasta vanuselt on jäänud ihuüksinda, sõpradeta, toetajateta, mil keegi pole teda mõistnud. Kas ta tõesti võib endas kahtlema hakata seepärast, et mõnitatakse mitte ainult tema eluviisi, vaid ka tema teoseid, tema rikast fantaasiat, millel pole midagi ühist teiste kunstnike madala-lennulise kujutlusega?

Ei, peab tõusma kõrgemale! Kasvama! Üha kõrgemale ja ainult kõrgemale!

Olgu parem üksindus, kuid selle valguse säras, mida ei ole antud näha ühelegi tema võistle j aist; olgu üksindus, kuid nende varjude riigis, mille nägemine juba teised hirmust ja meeleheitest värisema paneb.

Parem elada üksinduses, kuid sellises erakordses, kaunis ja fantastilises maailmas, kuhu ükski tema võistle-jaist teed ei leia. Ainult tema, võlur, tunneb selle maailma saladusi ja elab selles, ilma et imestaks või kardaks. Üksijäetuna, kannatades solvatud uhkusest, tuli embrandt tagasi oma ateljeesse, oma töö juurde.

XV

Sel ajal kuulis Magdalena van Loo mitmelt noorelt daamilt, keda peeti tema sõbratarideks, et tema tädipojal Titusel on väga palju austajaid.

Kõik need, kes käisid tema antikvariaadis, andsid Titusele nimeks «neitsilik noormees». Naised pakkusid talle palju kordi oma soosingut, kuid tema lükkas selle tagasi, ja seda ajal, mil teised mangusid põlvili kaunitaride poolehoidu või kulutasid kuid, et kallite kinkidega võita nende vastupanu.

«Aga öelge, miks tal niisugune edu on?» küsis Magdalena imestusega.

Vastuseks oli harilikult Tituse mehelike omaduste ülistamine. See äratas Magdalenas mingeid ebatavalisi tundeid. Kord mõtles ta: kas pole imelik, et ta pole õieti öelda kunagi Titusele tõsist tähelepanu pööranud? Isegi tema välimust ei suutnud ta päris selgesti meelde tuletada. Ainus selge mälestus oli tal jäänud veel lapsepõlvest. Kord oli Titus tulnud neile, hall sulega kübar peas, — see oli vist mingil pidulikul päeval, lastest oli kellelgi vist sünnipäev. Magdalena mäletab, et ta oli siis Tituse peale kangesti kade, sest ta oli riietatud nagu täiskasvanu, kõige suuremat kadedust aga tundis ta tema ilusa särbi ja uhkete saabaste pärast. Mõte, et ta ei tunne Titust üldse, sisaldas endas midagi erakordset, erutavat ja tegi Magdalena hajameelseks ning mõtlikuks.

Möödunud talve oli Magdalena veetnud lakkamatute pidude säras. Ballid ja saanisõidud, uisutamisvõistlused ja seltskondlikud vastuvõtud järgnesid üksteisele nagu toreduse, kergemeelsuse, uhkete tualettide, juveelide ja flirdi kirev bukett. Tema menu äratas teravat kiivust tema rivaalide südames. Ja kõige enam vihastas tema eakaaslasi muidugi see, et Magdalena ise oma vääramatu kõlblusega laimujuttudeks vähematki

põhjust ei andnud. Tema ise seevastu aga kuulis ja pidas meeles küllaltki palju igasuguseid üksikasju teistest ja oskas parajal juhul külma ning hävitava arvestusega kasutada oma informeeritust seltskondlikus vestluses.

Kõik, kes talle oma südant ja kätt pakkusid, lükkas ta üksteise järel tagasi. Gerardus van Loo ja tema kõrge

196

päritoluga abikaasa Emma van Uylenburgh arvasid, et nende seitsmeteistkümne-aastasel tütrel on paras aeg kihlumiseks, et kaheksateistkümne-aastaselt olla juba täieõiguslikuks perenaiseks oma isiklikus majas. Kuid Magdalena ainult muheles endamisi. Talle ei tulnud mõttessegi siduda end abieluköidikutega. Tal oli terav silm ja tundlik kõrv ning ta oleks võinud paljugi jutustada meestest, kes seltskonna arvates elasid õnnelikku perekonnaelu, tegelikult aga pidasid kuskil väikeses põiktänavas või mõnes oma linnalähedases üksikelamus ülal oma endisi armukesi. Või veelgi halvem: oli selli-seidki, kes ka pärast abiellumist ei jätnud avalike majade külastamist, astusid ühendusse oma sõprade abikaasadega või täiesti juhuslike naistega, elasid poissmehe elu, võtsid väljasõitudele rohelisse kaasa kõrtsi ettekandjaid, võrgutasid omaenda teenijaid ja tegid sellega nii endid kui ka oma abikaasasid kõikide naerualuseks. Teda ei ahvatlenud kõike seda ise üle elada. Ta nägi läbi neid noori mehi, kes tema kätt taotlesid, ja mõistis, et kooselu nendega ei tõota talle paremat osa, kui oli vanaemadel ja vanavanaemadel. Elu on palju sisukam ja vabam, kui võid ilmuda seltskondlikesse salongidesse ja särada seal salapärase ilu ja võlu pimestava tähena, koketeerida meestega, ajada neid kimbatusse, ja kui nad liiga jultunuks muutuvad, siis heita nalja nende hetkelise rõõmu ja pikkade kannatuste üle ning piiritult auahne teadvusega nautida õnne, et sina oled kõige võluvam, tujukam ja hurmavam naine kogu Amsterdamis. Elu on siis muidugi vabam, annab suure-mat rahuldust ega ole muredest nii koormatud, kui ei võeta endale mõttetut kohustust — olla truu, mida kumbki pool niikuinii ei kavatsegi täita. Ja pealeselle — ilu pole ju igavene! Praegu võib tema, Magdalena, olla veel seltskonna kuningannaks. Aga kui ta mehele läheb ja rasedus ning lapsed ta võlu röövivad, mis siis? Iga aastaga muutub üha raskemaks ja raskemaks oma auahnet valitsemishimu rahuldada. Magdalenale ei piisa enam sellest, et mehed püüavad tema poolehoidu võita ja peavad tema pärast isegi kahevõitlusi. Kõik nad on üksteisega sarnased, lipitsevad ühtemoodi ja avaldavad oma tundeid ühesuguselt. Kuid Magdalena van Loo unistab

197

tundmatutest, ebatavalistest elamustest. Kord oli ta lasknud end koju sõidutada ühel hästikasvatatud noormehel, kes saatis Prantsusmaa saadikut tema lühiaegsel visiidil Amsterdami. Oli midagi uut kuulata meelitusi keeles, mida sa ei tunne. Ja just sellepärast, et ta sai prantslase žestidest paremini aru kui tema sõnadest, ja sellepärast, et ta teadis — homme peab mees tingimata ära sõitma ning järelikult ei saa teda keegi kuidagi reeta, andiski ta sellele käharpäisele vaimustatud austajale tõllas olemise ajal sellise tegevusvabaduse, mida tema sõbratarid poleks iial lubanud ja milles teda keegi milgil juhul poleks julgenud kahtlustada.

Aeg-ajalt õnnestus tal laiale teele viia ja oma võludega ära võrgutada soliidseid, auväärseid mehi, kel oli kõrge positsioon, ja kõigutada nende perekonnaõnne aluseid. Ka selles oli midagi intrigeerivat ja erutavat, samasugust nagu öises tõllasõidus prantslasega. Kuid neil elatanud meestel puudus igasugune võlu ja neil ei olnud seda tormilist vallutustungi, mis oli noortel austajatel. Nende kirg ja armastus olid niivõrd

ebaloomulikud ja naljakad, et nad olid Magdalenale vastikud, ning ta pöördus jälle tagasi noorte juurde.

Siis sai ta kaheksateistkümne aastaseks. Enamik tema eakaaslastest olid juba kihlatud või mehele läinud. Noored neiud, kes nagu temagi mõni aasta tagasi esmakordselt seltskonda astusid, moodustasid nüüd talle ohutute võistlejate karja, nii et võistlus oli kaotanud oma teravuse võlu. Magdalena tüdis kõigest. Nüüd juhtus juba, et ta ei võtnud küllakutseid vastu. Gerardus van Loo ja kõrk patriitslanna, tema abikaasa, vahetasid teineteisega mõnegi mureliku pilgu: mida nende tütar siis õieti tahab, milleni ta siis oma ootamatute veidrustega jõuab? Miks ta ei lähe mehele nagu tema sõbratarid, tema, kellel on tarvis vaid paljudest pretendentidest keegi välja valida?

Endalegi mõistmata erutusega kuulas Magdalena, mida tema sõbratarid Titusest kõnelesid. Tema uudishimu, tema kiretu loomus otsekui tärkas uuesti nende kõneluste mõjul «neitsilikust noormehest». Titus ei hoolinud naiste valmisolekust kinkida talle oma poolehoidu! Magdalenani jõudsid kuuldused, et paljud kaunitarid,

kes Titust taga ajasid, on tema suhtumisest nendesse sügavalt solvunud. See valmistas talle nalja, kuid ühtlasi ka õrritas teda. Või siis niisugune on see Titus van Rhijn, tema tädipoeg! . . . Räägitakse, et tal olevat antikvariaat ning ta pidavat ülal oma isa ja tema mittesea-duslikku naist ning veel Rembrandti last selle naisega. Kui imelik, mõtles Magdalena, et tal seniajani oma tädipojast mingit ettekujutust polnud. Räägitakse, et ta olevat ilus sihvakas mees, kes ei sarnane kohalike meestega, vaid meenutab pigem noort, lõunast pärinevat patriitsi! Kui imelik see siiski on, et tema tädipoja, tema tädimehe, kunstnik Rembrandti ja kogu tema perekonna saatus temas senini mingit huvi pole äratanud; et ta pole veel kordagi näinud naist, kellega Rembrandt elab, et ta polnud Titust lihtsalt tähelegi pannud, kui see mõned aastad tagasi tema vanemate majja oli ilmunud.

Magdalena viivitas mõne päeva ja läks siis sõprade ja sõbrataridega lõbusõidule nagu möödunud aegadel. Kuid see ei lahutanud tema meelt. Amstel oli samasugune nagu alati ja lõbusõitki möödus nii nagu ikka. Tema aga tundis igavust ja oli rahutu. Jälle oli ta selle nii hästi tuntud rahutuse võimuses, et kusagil on midagi, mis sütitab tema uudishimu, tähendab, ta peab selle saavutama! Tõeline laps! .. .

Magdalena van Loo istus peegli ette, korraldas suure hoolega ise oma juuksed, kinnitas rinnale tumepunase sametise roosi, ja pritsinud oma kumerale, sügavalõike-lise pihikuga teravalt esile tõstetud rinnale mõne tilga lõhnaõli, käskis tõlla ette anda ja sõitis Rozengrachti.

XVI

Ühel oma õhtustest jalutuskäikudest äratas Titus van Rhijni ja Gillis de Cempenaeri tähelepanu kauge kõmin, mis kandus avarale kaldaäärsele tänavale kusagilt põik-tänavast. Nad vaatasid küsivalt teineteisele otsa ja ruttasid siis, ilma et oleksid kokku leppinud, sinnapoole, kust see imelik kära kostis.

Nagu selgus, tekitas seda kära väike jõuk inimesi, kes olid kogunenud mingi maja õuele. Keldri kohal, milles

asus väike kõrts, rippus joomapoe roostetanud silt. Sealsamas asus nähtavasti ka kingsepp, sest kitsa akna taga nägid sõbrad saapaliiste, valmis jalanõusid ja pundart

nähku. Ümberringi seisvad majad olid madalad, akendel olid rohekad ruudud, mis ei lasknud päevavalgust peaaegu üldse läbi. Kõigist ustest vahtisid välja uudishimulikud inimesed. Kellegi maja ees seisis lõkerdav, käratsev inimjõuk, kes pommitas kividega luugistatud aknaid ja suletud ust. Tänavapoisid istusid katustel. Vanemad poisijõnglased pugesid ettepoole, tõugates täisealisi kõrvale, kisasid midagi, sagisid ja aitasid täisealistel lukustatud maja pihta kive loopida. Tunglemises kiunusid koerad. Toetudes vastu telliskivimüüri, seisis pime kerjus ja küünitas harjunud liigutusel oma mütsi möödakäijate poole.

Titus ja Gillis trügisid läbi jõugu ja silmitsesid kaela õieli ajades, mis siin toimub. Segastest jutukatkenditest ei suutnud nad midagi aru saada. Nad kuulsid ainult kellegi, neist eespool seisva inimese toorest sõimu. Hetkekski peatumata rääkis too vihase irvitamisega:

«Sõbrad, müüge kõik, mis teil on! Homme saabub taevariik!»

«Täpselt samuti nagu pool aastat tagasi!» hüüdis keegi naine.

Ridadest käis läbi meeste rõkkav ning sapine ja naiste kile ning läbilõikav naerulagin. Kivid lõid kumedalt vastu puust ust, jättes sinna inetuid kriimustusi.

Umbtänavast tuli suur mehemürakas närustes riietes. Inimjõuk võttis kaltsaka valjude tervitushüüetega vastu. Mees vaatas kriimustatud ust, pühkis käeseljaga suu puhtaks ja jäi seisma, jalad laialt harkis.

«Mis on, nägi vist jälle ilmutust?» küsis ta.

«Jah, jah!» kostis mitmelt poolt korraga.   Kaltsakas pilgutas naistele kelmikalt silma:

«Mammid, värisege oma imikute pärast! Peitke rutem ära oma pojad ja tütred!»

Vastikult nägu moonutades matkis ta vana naise summutatud häält. Jõuk vastas tema veiderdustele lõbusa kisaga. Siis läks sissepiiratud maja uks äkki otsekui kauaoodatud vaatemängu alguse märgiks pärani lahti. Puruvana naine astus üle läve, peatus vihaselt

200

silmi välgutades ukseavas ja ajas enese kogu pikkuses sirgu.

Selle kuju ootamatust ilmumisest kohkunud Titus haaras kramplikult Gillise käest kinni. See aga jälgis kõike uudishimulikult, rahulikult ja ükskõikselt.

Vanaeit oli pikk ja kõhn nagu roigas. Hõredate juuste hallid salgud rippusid korratult musta kitsa tanu alt. Nägu oli kollane, tuulest kare, kondine ja kõhn, pika nina ja esilekerkivate samadega; käed olid pikad ja rippusid lõdvalt alla. Naine toetus vastu uksepiita.

Jõuk võttis naise vastu põrgulärmiga. Märatsedes ja ulgudes sööstsid inimesed ukse poole. Vanaeit piirati igast küljest sisse. Kaks noorukit, nähtavasti kohapealsed ninamehed, astusid otse tema ette.

Vanaeit tõstis üles oma kondised käed. Muutus vaiksemaks. Oli kuulda, kuidas üks naine naerma hakkas. Kaltsakas, kes oli trüginud otse ukse juurde, karjus:

«Noh, Aagje Jans, mis uudiseid sul's täna sealt ülevalt on?»

Inimjõuk vastas lühikese kahjurõõmsa naerupurs-kega.

Vanaeit mõõtis kaltsakat pealaest jalatallani. Põlgust, kohmetust ja vihkamist — kõike peegeldus tema silmist. Ta raputas ülestõstetud käsi.

«Ma pean kuulutama, mis mulle on ilmutatud! Ma pean teada andma, et maailma lõpp ja viimne kohtupäev on lähedal! Nüüd ei ole enam kaua oodata ...»

«Valetad nagu alati!» kostis meloodiline hääl.

Keegi naine hüppas kräbedalt ette.

«Juba seitse aastat ähvardad sa meid sigimatusega, vana nõid, kuid sinu ettekuulutused ei lähe kuidagi täide!» hüüdis ta kisades.

Jälle kõmises naer. Üks meestest haaras naisel käest kinni.

«Oleksid sa oma mehele truu olnud, küllap siis ennus-tuski täide oleks läinud! Neid saadab sulle jumal karistuseks pattude eest. Ja ega Aagje Jans räägi ju sugugi sellest, eks ole, Aagje?»

Oli näha, et vanaeit ei kuulnud. Ta huuled liikusid, käed värisesid.

201

«Tund on tulnud!» korrutas ta kangekaelselt. «Viimne tund on käes! Suur kohtupäev on tulemas! Lõpp on lähedal!»

Vanaeit tõmbas raskelt hinge ja jätkas ettekuulutamist:

«Nägin unes jälle ilmutust, ja seekord oli see veel koledam kui kunagi varem!»

«Missugune ta siis oli, Aagje Jans? Kas tal käed ja jalad ka olid? Ja kes ta oli: mees või naine?»

Küsimusi sadas igast küljest, kära paisus aina suuremaks. Kuid kõigest kostis üle vanaeide kile hääl, tema järeleandmatu, terav, ühetooniline kraaksumine.

«Sõjad ja sõjakära! Kuhu sa ka ei vaata, igal pool häda ja hukatus. Linnades ja külades valitseb viletsus! Taevad värisevad. Päike ja kuu kustuvad. Tähed kaotavad oma sära!»

Vanaeit tõmbas jälle sügavalt hinge.

«Kahetsege oma patte! Võtke kuulda pühakirja! Kartke jumalakohut, mis on tulemas! Peltsebuli lapsed külvavad meit ümber õnnetusi ja suurendavad pimedust. Seadused kaotavad oma jõu. Surnud otsivad abi mere sügavusist. Vürstid ja valitsejad oma paleedes värisevad hirmust.»

Suurekasvuline kaltsakas, kes oli vanaeite matkinud, sülitas hullumeelsele ettekuulutajale otse jalgade ette.

«Väga hea, las nad värisevad!» hüüdis ta kaht rida kollaseid hambaid paljastades. «Ainult seda ma olengi alati tahtnud. Aga kas me muutume sellest krossi võrragi rikkamaks? Isegi kui su ennustused täide läheksid, on need saksad ikkagi juba jõudnud head elu maitsta! Talvel soojendasid nad end kamina ees, suvel aga jahu-tasid end oma mõisates. Aga meie, meie? Ja meie lapsed, kes ei-pääse kunagi mustusest?»

Mõnitav naer vaikis. Kõikide pilgud suundusid kaltsakale. Raskelt hingeldades, surus ta käed rusikasse. Kuulajate näod muutusid süngeks. Kõikide pilgud pöördusid jälle pärani ukse poole, kus ikka veel seisis vanaeit. Imestusega vaatas ta oma rahutute niiskete silma-dega mõne aja kõnelejat. Lõpuks pahvatas:

«Häda neile, kes tunnevad ainult küllust ja päevast päeva orjavad vaid oma kõhtu ja mammonat. Pidage

202

meeles üht: hoidke oma hinge, sest see kuulub issandale!»

Ja veel valjemini hüüdis ta hoiatavalt: «Kahetsege pattu! Kahetsege oma patte!» Kaltsakas kehitas õlgu.

«Meid sa sellega ei lohuta!» sõnas ta ja viibutas õhus oma rusikas käsi. «Ma tahan süüa, tahan elada, elada! Kuid miskipärast pole näha, Aagje Jans, et sinu ennustused täituksid. Sa mine korra läbi Keizergrachti, möödu tema ilusatest paleedest. . . Nemad seal ujuvad ikka veel rikkuses ja toreduses . . . aga meie? ...»

Ümerringi jäi surmvaikseks. Raevust ja kaua tagasi hoitud vihkamisest tõmbusid nüüd näod süngeks. Kõik vahtisid ainiti vanaeidele, justkui oleks ta tõesti äkki selgeltnägijaks saanud.

Tema aga vangutas pead ja ütles kaltsaka poole pöördudes:

«Pühakiri ei valeta, Floris Geertsz! Kiri kuulutab häda rikastele ja suurtele, kes magavad elevandiluust voodites ja õgivad tallesid lambakarjast, kes tantsivad lauto saatel, joovad kalleid veine ja võiavad end valitud õlidega.»

Ta tõstis häält ja kuulutas pidulikult:

«Nad tulevad sinna kui vangid ja nende toredus muutub põrmuks ...»

Oli kuulda ainult paljude jalgade kraapsamist ja kähisevat, katkendlikku hingamist. Vanaeit lõi käed laiali ja kisendas jälle kiunuvalt, lõõtsutades:

«Ärge rippuge selle küljes, mis on maine ja kaduv! Mõtelge oma hinge päästmisele, valmistuge hirmsa lõpu vastu!»

Floris Geertsz haaras kinni tema põlle paeltest ja oleks vanaeide ukselävelt peaaegu maha tõmmanud.

«Aga mis meist saab? Meid ootab seal üleval jälle ainult häda ja viletsus?»

Ennustaja ei kuulanud teda enam. Tema kuivetanud käed tõusid taeva poole nagu kaks ähvardavat sümbolit. Ta suutis vaevalt kõnelda, erutus nööris tal kõri.

«Uskuge, uskuge! Päästke end! Maailma lõpp on tulemas! Hukkumise tund on lähedal! Issanda tee läheb läbi tuulte ja tormide, pilved aga on tolmuks tema jalge all;

203

mäed vappuvad ta ees ja künkad kaovad. Maa ja maailm ja kõik elav, mis seal on, tõusevad kaosena tema palge ees.»

Ennustaja seisis veel ühe hetke nii, tikksirgena ja ähvardav ilme näol. Siis astus ta äkki tagasi ja uks paugatas ta järel kinni.

Mõne aja valitses täielik vaikus. Siis algas uuesti toosama kõmisev kära, mida Titus ja Gillis kohe alguses olid kuulnud. Jälle lendasid kivid kõmisevate mürtsa-kutega vastu ust ja aknaluuke. Mehed ja naised tunglesid läbisegi, kuuldus üksikuid hüüdeid.

Titus tõmbas Gillist varrukast.

«Lähme!» ütles ta. «Mul on halb. Lähme siit ära.»

Nad tegid endale teed, ja siis olid nad jälle kaldaäär-sel tänaval. Kära nende taga jäi üha kaugemale.

Gillisele tegi Tituse erutus nalja.

«Miks see sind nõnda puudutab?»

Titus kehitas õlgu.

«Ma ei tea, miks need asjad mind nõnda erutavad. Ma ei usu seda. Ma ei usu kõige olemasoleva lõppu. Ma tean, et kõik, millest vanaeit lobises, on puha mõttetus. Lapselik sonimine. Ta on lugenud vaimulikke raamatuid ja pole neist midagi aru saanud. Ent siiski ängistab see mul hinge. Ma ei suuda neid kuulata.»

Mõne aja kõndisid nad vaikides. Siis hakkas Gillis aeglaselt kõnelema:

«Teie, protestandid, olete imelik rahvas. Te pole veel seniajani loonud ühtset kirikut. Üks usulahk mustab teil teist, kasutades selleks ühtesid ja neidsamu sõnu. Aga niipea kui te kuulete vanu juuda rahva ennustusi, värisete te niisuguses kabuhirmus, et olete valmis mõistust kaotama. Igaüks* teist loeb piiblit — seda kõigist kõige raskemat raamatut, mille mõistmiseks kulutavad meie teoloogid palju aastaid. Suur maailm jääb teie eest var-jatuks. Jumala arm ei avalda end. Usk ise muutub teile piinaks ja painajaks, mis jälitab

teid kogu elu jooksul patu ning surma hirmutavate kujutelmadega — isegi. .. isegi siis, kui te neid ei usu.»

Titus otsekui puuris oma põlevad silmad Gillisesse. Sõbra sõnadesse kätketud tõde solvas teda sügavalt. Ning samal ajal, kuulates Gillise arutlusi, tajus ta otsekui

204

mingit õnnistust, nagu oleks ta silme eest mingisugune kate langenud.

«Aga kas teil, katoliiklastel, on siis teisiti?» küsis Titus.

Gillis vastas aeglaselt, iga sõna rõhutades:

«Meie oleme ühe ema lapsed, meie emaks on ühtne, jagamatu, püha, ainuõige kirik, kes on õndsakssaamise astjast osasaajaks ära valitud, kes on Kristuse õpetuse pärija. Jumala tõotus meid enne viimset päeva mitte maha jätta on meile tõelisuseks muutunud. Meie kirikus teostub aine ümbermuutumine. Armulauda vastu võttes maitseme me issanda ihu.»

Mõne aja sammusid nad jälle vaikides. Tituse hinges käis ränk võitlus. Selles, mis Gillis oli öelnud, polnud temale midagi uut: ta oli seda juba varemgi kuulnud. Kuid nüüd kõlasid need sõnad kuidagi uut moodi, neis peitus lubadus igavesele elule, nad tõotasid hingerahu.

Titus tõstis pea ning tema nukrates silmades peegeldus otsustavus.

«Võta siis mind endaga kaasa!» ütles ta Gillisele.

XVII

Titus oli hämmastuses.

Tema täditütar Magdalena van Loo, see peenutsev neiu, kes, nagu talle alati oli tundunud, ei tahtnud Rembrandtist ega tema perekonnast midagi teada, otsis nad äkki üles ja muutus nende sagedaseks külaliseks.

Ta astus välja oma suurest tõllast, noogutas kutsarile pead, käskides oodata, ja sõrmustega kaunistatud peenikeste näppudega oma kähisevaid seelikuid hoides, astus ettevaatlikult mööda talvist, niisket tänavat kauplusse. Ta oli riietatud palju maitsekamalt ja jõukamalt kui enamik naistest, kes astusid üle Tituse antikvariaadi läve. Asjatundjana nautis Titus tõelist rõõmu neiu seljas olevast siidist ja sametist, imetles neiu rinda ehtivaid juveele ja kaelas ilutsevat pärlikeed, mis suurepäraselt sobis tema tumekullaste juustega. Ta erines paljuski teistest. Tituse ees oli ta rõhutatult tagasihoidlik. Ja see on ka arusaadav, mõtles Titus, ta on ju harjunud hoopis

205

teist laadi noormeestega! Ning Magdalena külmus pigem rõõmustas kui kurvastas teda. Titusest möödumisel tervitas neiu teda kerge põgusa naeratusega ja tõttas kaelustama Hendrickjet, kes tuli teda vastu võtma. Väikesele Corneliale tõi ta alati midagi kaasa. Rembrandtisse suhtus ta rõhutatud osavõtlikkusega, ning seegi tundus väga imelikuna, sest enne seda polnud ta kunagi isegi mõista andnud, et tunneb teda. Kõik see oli Titusele arusaamatu. Kui Magdalena külaskäigu lõppedes lahkus ja Titus teda tõllani saatis, toetus ta kergelt Tituse käele. Titus ei vaadanud kunagi neiu poole ja sellepärast ei märganud ka, kuidas neiu teda silmanurgast piidles, kuidas ta uuris tema nägu, juukseid, kõnnakut, häält, teda tervikuna, ja sealjuures nii läbitungivalt ja ahnelt, et kui ta oleks seda märganud, oleks ta väga imestanud.

Kuid Magdalenal oli ka imestamiseks põhjust.

Ta ei suutnud mõista Tituse ükskõiksust, tema kindlameelsust, millega ta juba aegsasti tõrjus tagasi igasuguse lähenemiskatse.

Ta murdis pead küsimuse üle, mis unistused ja millised kavatsused võiksid peituda selle kõrge tõmmu lauba taga? Kõik tema arvestused purunesid Tituse range, eneseteadliku, mehise tagasihoidlikkuse ees.

Kuid Magdalena ei kavatsenud alla anda.

Kihlatud pruutidelt võttis ta üle nende peigmehi, ahvatles truudusemurdmisele abielumehi; kaineid, tagasihoidlikke mehi muutis ta mängijaiks ja pillajaiks; kõrgesti lugupeetud riigimehi — meeletult armunud narrideks; ning kõikide tema austajate saatuseks oli raev ja meeleheide, häbi ja teotus.

Kas ta siis tõesti ei saa Titusest jagu? Kas ta tõesti ei suuda alistada tema silmade salapärast sära ja avalat, siirast pilku, saavutada sooja, paljutähendavat käepigistust, seda tumma kireväljendust?

Magdalena tuli üha sagedamini.

Ta mõistis väga hästi, et tal ei õnnestu kunagi Tituse tähelepanu, tema armastust ja kiindumust võita, kui ta käib sama teed ja tegutseb samade vahenditega, mida olid kasutanud tema eelkäijad. Ta tõi Corneliale kingitusi, ütles Hendrickjele meelitusi, kiitis tema kokakunsti

206

ja tema majapidamisoskust, lobises Rembrandtiga. Tema isal oli mõningaid Rembrandti töid, samuti oli ta paljude tuttavate juures linnas näinud tema üksikuid teoseid ja kuulnud hinnanguid nende üle.

Kõiki juhuslikult omandatud teadmiste katkeid kasutas ta oskuslikult oma vestlustes Rembrandtiga, väljendas igati oma tulist vaimustust tema vastu ja mõistis suurt meistrit iga kord uuesti võluda.

Magdalenat vihastas ainult see, et Hendrickje nagu ei usaldanud teda nii väga, kuna tilluke Cornelia lihtsalt kartis seda toredasti rõivastatud, kutsumata daami, kelle tulek tekitas Rozengrachti vaikses majas alati segadust.

Ja siiski saavutas Magdalena oma esimese võidu: Rembrandt väljendas soovi maalida tema portreed . . .

See oli uueks ettekäändeks paljudeks edasisteks külastusteks, mis, nagu ta lootis, aitavad tal, kui mitte Titusele läheneda, siis igal juhul teda lähemalt tundma õppida.

XVIII

Veebruar.

öist talveõhku läbistasid õrna kuuvalguse hõbedased vinad. Taevavõlv sillerdas sinakas valguses. Rändavaid ja vilkuvaid tähti säras lugematul hulgal.

Möödus kuu ja enamgi, kuid Gillis ei alustanud Titu-sega juttu katoliku jumalateenistusele minekust. Aeg oli rahutu; flaamlane otsustas enne kõnelda oma kaplaniga ja selgitada, kas on mõistlik lasta niisugust võõrausulist nagu Titus van Rhijn katoliku kirikusse liturgiale. Titus ei olnudki sellest nii väga puudutatud, et Gillis ei and-nud talle vastust. Südamepõhjas ta isegi rõõmustas selle üle, ta juba kahetseski peaaegu, et oli väljendanud soovi, mida Gillis oli niisuguse valmisolekuga lubanud täita.

Kaunid vaiksed ööd avaldasid Titusele sügavat mõju. Luusimised kuuvalgel mööda linna muutusid endasse-süvenemise pidustusteks. Neil nõiduslikel öil oli Tituse süda

rahulik ja kerge ning maised mõistatused ei piinanud teda. Niisugustel öödel püüdis ta Gillisest eemale
207
hoiduda. Üksi ja endassesüvenenud, tulvil mingit sügavat rahustavat tunnet, mida ta ei osanud ka ise lahti mõtestada, lonkis ta mööda tänavaid ja kaldapealseid. Talle näis, et ta on vaba, kuid samal ajal kuulub ka mingisse suurde õilsasse eluühistusse. Ta ei küsinud midagi ei endalt, ei oma raamatuilt ega inimestelt. Ja mõtisklustesse ta ei süvenenud. Võis elada, ilma et selleks jõudu kulutada. Kusagil kosmoses olelevad taevased vaimud, kes mõtlevad ja tegutsevad tema eest. Nemad kinkisid talle need selged ööd, et ta õpiks võitma eneses hirmu elu ees . . .

Nii ta luusis ja luusis aeglasel sammul ühe öö teise järele, süvenedes kõigesse, mida ta nägi. Näis nagu oleksid majad heledat päevavalgust joonud ja pärast janu-kustutamist end surnukahvatuna sirgu ajanud ning seisavad nüüd oma marmorlikus jäikuses teravalt piiritletud varjude vahele surutuna. Heledatele, piimjasvalge-tele tänavakividele joonistasid puude oksad salapäraseid kirjamärke otsekui runosid. Külm ja kahvatu kuuvalgus langes üksikute radadena veepinnale. Väike kivivärav vastu valget on pärani lahti. Kord siin, kord seal vilguvad tinaraames aknaruudud nagu kuupeeglid, mida ümbritseb tinajas sära. Eredalt valgustatud torne piiravad äärtest tumedad varjud. Väljakud kümblevad terashallis terenduses. Nende taga paistavad laiad tänavad; nad on nagu heledad valgusejõed, mis jooksevad läbi kogu linna otsekui kallihinnalised niidid; ning kusagil seal, valgete sildade all, jooksevad nad linnast uuesti välja; kahvatud ja tuhmunud, lähevad nad üha kitsamaks, muutudes pikkamisi vedela valguse paelteks ja kadudes kauguses hallide väljade vahele.

Valgus, sära ja rahu. .. Titus läks magama ilma ühegi rusuva mõtteta. Rahuliku kuuvalguse vihud täitsid tuba. Ta nägi enda kohal kullakaspruune neljatahu-lisi aampalke. Läbi aknaruudustiku langes valgus vahv-likujuliselt põrandale. Veekannu sinakas email läikis. Tituse und ei häirinud miski ja igal hommikul ärkas ta värskena ning puhanuna, tundmata hirmu algava päeva ees.
208

XIX

Ühel sellisel õhtul, kui Titus sulges oma kaupluse ust, et jalutama minna, astus tema juurde arglikult keegi noormees. Tal oli peas barett, nagu neid kandsid tol ajal paljud kunstnikud, ning ta näis Titusest noorem olevat. Bareti alt tungisid välja tumedad juuksed.

Ta teretas ja küsis aralt, hirmunult:

«On see Rozengracht? »

Titus noogutas huvitatult pead.

«Ehk te teate öelda, kus siin elab meister Rembrandt van Rhijn, maalikunstnik?» Titus noogutas uuesti.

Noormees ohkas kergendatult, pani oma reisipauna maha ja pühkis laubalt higi.

«Kogu päeva olen ma ringi jooksnud, otsides maja, kus elab meister. Mind juhatati aina ühest linnaäärest teise. Olen rõõmus, et ta lõpuks leidsin, sest ma olen juba vähemalt viiekümnes kohas olnud.»

«Aga milleks teile Rembrandti tarvis on?» küsis Titus.

Nooruki pruunid silmad lõid vaimustusest põlema:

«Ma tahan tema õpilaseks hakata!»

Ja justkui märgates, et ta on midagi tähtsat ütlemata jätnud, lisas ta kiirustades:

«Ma olen Dordrechtist. Mu nimi on Aert de Gelder.»

Titus avas ukse.

«Astuge sisse, de Gelder. Me seisame just Rembrandti maja ees ja mina olen tema poeg.»

Aert de Gelder oli seitsmeteistkümne aastane, kui ta Rembrandti õpilaseks hakkas. Tema joonistused, mida ta polnud unustanud kaasa tuua, võitsid juba esimesel pilgul Rembrandti heakskiidu. Ja juba ta elabki õpilasena pisikeses kambris õpetaja ateljee taga. Hommikul, lõuna ajal ja õhtul istub ta koos kogu perega lauas ja võiks arvata, et nii on see alati olnud. Hendrickje hoolitseb tema eost nagu lihane ema. Rembrandt äratab ta varahommikul. Koos teistega einetavad õpetaja ja õpilane köögis ning pärast alustavad üheaegselt tööd. Töö lõpetavad nad samuti ühel ja samal ajal. Rembrandt on de Gelderile nagu vanem sõber. Jäädes selle tähelepane-

209

liku noormehega — oma viimase õpilasega! — kahekesi, vestleb Rembrandt temaga pikalt, jutustab, kuivõrd okkaline on maalikunstniku elutee, kuigi teab, et õpilane kuulab teda kahtlusega südames. Ta avaldab talle maalikunsti saladusi, parandab tema töid; õpetaja jagab õpilasele ohtralt oma rikkalikke teadmisi ning paneb noore dordrehtlase ajuti hämmastama oma isikliku meisterlikkusega. Näib nagu oleks meister lõpuks leidnud selle, kellele ta võib jutustada oma armastatud kunstist, kes on võimeline seda armastust mõistma ja oskab hinnata iga tema sõna. Noor õpilane on nagu vahaplaat, millele meister kannab oma märke ja kriipse. Jumaldatud Rembrandti iga sõna tungib õpilasele otse südamesse. De Gelder võib eranditult kõike peast korrata, mis meister on rääkinud talle liikumise loomulikkusest või värvide segamisest või itaallastest. Mõttes võib ta korrata iga pintslitõmmet, mida ta on meistri juures töö ajal tähele pannud. Iga joone juures, mille ta ise kindlalt lõuendile või paberile tõmbab, mõtleb ta alati: aga kuidas oleks selle tõmmanud Rembrandt? Ning meenutab kõike, mida meister talle on õpetanud.

Ent niipea kui väikesesse ateljeesse tuleb keegi kõrvaline isik, jääb Rembrandt vait ja tõmbub endasse. Meistrit ja õpilast ühendav salapärane võlu otsekui kustuks. Ateljees võtab maad vaikus, ja olgugi et kumbki neist ei katkesta tööd, on rütm häiritud, endist palangut pole enam. Kõrges intellektuaalses harmoonias on ebakõlad. Võõrad mõtted, millel pole midagi ühist tööga, lauglevad õhus ringi ja rebestavad vaimse ühtsusega saavutatud sideme.

Rembrandt on noore de Gelderi edusammudest vaimustuses. Talle näib, et tal pole veel kunagi sellist õpilast olnud. Rõõmus rahuldustunne soojendab tema südant, mis on täis õnne. Õpilane! .. . Käsi, mis allub samadele seadustele, mis juhivad ka Rembrandti enda loomingut. Aju, mis mõtleb õpetaja sõnade üle. Inimene, kes oma teo ja mõttega teostab teataval määral unistust, mida tema, Rembrandt, ikka veel — isegi nüüd veel! — hellitab oma elus.

Flinck, Renesse, Fabritius, Maes, Dullaert... ja siis: Eeckhout, Mayr, Weyermann, Filips de Koninck . . .

210

kõik olid tema õpilased. Tema paremad õpilased. Kus nad on? On nad veel elus? On nad tema unustanud? Ei, pole tarvis sellele mõelda. Truudus, tänulikkus — need on ainult sõnad, sõnad! Talle aitab sellestki, et kusagil teistes linnades, millest temal pole aimugi,

ateljeedes, mida ta ei saa kunagi näha, on käed ja pead, mis loovad nii, nagu tema neile oli õpetanud ja nagu tema oli tahtnud, kes võlgnevad temale tänu kõigi oma loominguliste edusammude, kõigi oma teadmiste eest. Ja nüüd siis õpib tema juures viimane nende seast, päris nooruke tagasihoidlik andekas maalikunstnik, kes on kuulekas, nagu olid kuulekad olnud ka paljud teised, ja kes', tulvil harrast lugupidamist, on valmis nüüd, mil kõik teised on Rembrandti unustanud, võtma enda kätte tema tõrviku ja kandma seda edasi läbi kuldse öö . ..

Aert de Gelder jutustab Titusele:

«Ma olin alles päris pisike poiss, aastat seitse või kaheksa vana, kui isa tuli äriasjus Amsterdami ja võttis mu kaasa. Juba siis oli mu peamiseks ajaviiteks joonistamine. Meie eestoa ja koridoride seinad olin ma üleni täis joonistanud. Nad jäid valgeks ainult sealt, kuhu mu käsi ei ulatunud. Iga raamat, millel olid natukegi laiemad valged ääred, kandis minu joonistamisharjutuste jälgi. Isa teadis väga hästi, millega võis mulle kõige suuremat rõõmu valmistada. Ning meie Amsterdamis viibimise viimasel õhtul võttis ta mind kaasa vendade Danckertsite antikvariaati, mille eest olen talle surmatunnini tänulik...

Väljas sadas vihma. Me astusime suurde vestibüüli. See oli täis märgades mantlites inimesi. Seintel rippusid maalid ja gravüürid. Vaimustusest vaevu hingates hakkasin neid silmitsema. Tööde sisust ei taibanud ma muidugi midagi ja mõned neist lihtsalt ängistasid mind oma mõistatuslikkusega. Kuid ma olin tervenisti nende võimuses. Nande tööde väljendusvõime alistas mu esimesest pilgust oma võimsuse ja uudsusega, ma olin lihtsalt endast väljas. Nagu läbi udu kuulsin ma ümberringi tunglevate inimeste hääli. Ma unustasin isegi isa olemasolu. Ning äkki tundsin, et midagi on juhtunud! Kõik

211

jäi väga vaikseks. Ma tõstsin silmad. Jah, ilmselt oli juhtunud midagi väga koledat. Ma nägin, kuidas inimesed kellelegi teed andes kõrvale astusid. Ootamatult ilmunud tõmmu mees astus nagu kuningas inimeste vahelt läbi, ilma et oleks kedagi tervitanud. Tal oli pikk mantel seljas, kübar sügavalt silmadel. Mu süda hakkas kiiresti taguma. Haaranud isal käest, tirisin teda kaasa, trügisin ettepoole, esimesse ritta. Miks, ma ei tea. Nagu seintele riputatud maalides ja ofortides, nii ka selles mehes oli midagi tabamatut, mis mind tema poole tõmbas. Me kuulsime summutatud häälte kõminat. Siis muutus jälle kõik vaikseks — kuulen veel praegugi, kuidas mantlitelt vett põrandale tilkus. Äkki kummardus isa minu poole ja ütles sosinal kõrva sisse. «See on Rembrandt, maalikunstnik; need on tema tööd, mis siin seintel ripuvad ...»

Ma ei mäleta, mis edasi juhtus või kuidas me sealt välja saime. Järgnevail aastail meenutasin ma seda kui mingit palavikulist unenägu. Tean ainult, et sel hetkel olin ma leidnud endale õpetaja. Loomulik, et tol korral ei oleks ma seda osanud väljendada, kuid just seal lõi mu peast läbi nagu kuldne välgusähvatus. Tõelikult taipasin ma seda alles nüüd. Ja üheksa aastat hiljem ma tulingi siia, et töötada oma õpetaja ateljees, saada tema abiga kunstnikuks, niisuguseks, nagu ma unistasin juba tol ajal...»

XX

Taevas seisis Kalade tähtkuju märgi all ja pikad ööd mühisesid vihmast. Tituse südames valitses pimedus. Talvelõpu kuupaiste unelmad näisid kaugetena, nagu poleks neid kunagi olnud. Saabus vihmane kevad. Päikest polnud üldse näha, pilved rippusid linna kohal ja kastsid seda hallide sadudega.

«Tähendab see ongi elu, mis mulle on määratud?» küsis Titus endalt. Kas tõesti pole siis midagi muud oodata peale lühiajalise meelelahutuse, mida pakuvad valged ööd, nendele aga järgnevad jälle kuud täis painavat pimedust ja möllavaid torme. Mis mõtet on elul,

212

kui selles on ainult magamine ja ärkamine ning kõige lõpuks surm? . . .

On see siis elu — alaliselt maalide ja antikvaarsete harulduste keskel, mida ta ostab ja müüb; külg külje kõrval oma võõrasemaga, keda ta väga sügavalt austab, kuid kelle sõnaahtrus teda raskelt rõhub; isa kõrval, kellest ta väga lugu peab, kelle eest ta on valmis tulest ja veest läbi minema, kuid kes samuti jääb üha napisõnalisemaks. Nad armastavad teineteist, kuid nad ei räägi sellest kunagi, ja üldse pole neil kummalgi kalduvust liigsele avameelsusele. Salajas tundis Titus isegi kadedust noore de Gelderi vastu, kes oli võitnud suure meistri usalduse ja võis päevast päeva viibida kõige pühamas paigas, Rembrandti ateljees. Aert de Gelder . .. Temaga olles polnud Rembrandt nii endassetõmbunud, de Gelderiga olles süvenes ta meelsasti armastatud kunsti saladustesse.

Kuidagi oli juhtunud nii, et Titus oli kõigest eemale jäänud. Ta oli kunstiesemete kaupmees, ja see oli kõik; ning see oli juhtunud iseendast, ilma kellegi kurja kavatsuseta. Mis siis ikka, võib-olla pole ta kunagi kuulunudki Rembrandti maailma, kuigi oli aeg, mil talle näis, et ta on oma isa andekas õpilane ja võib temalt maalikunsti õppida. Hiljem eemaldus ta kunstist ja andus oma siseelu vaatlusele. Nüüd on muidugi hilja. Kuigi ta on armsate inimeste seas, on ta siiski täiesti üksi. Tema elu möödub maja alumisel korrusel, ümbritsetuna elututest aaretest, ta ei võta kuidagi osa loomingulisest elust, mida elatakse ülemisel korrusel, kaupluse peal. . . Tema asi on kaubelda . . .

Titus oli nukker ja rusutud. Istudes oma väikeses toas, raamat käes, laskis ta silmad paarkümmend korda üle ühe ja sama lehekülje joosta, märkamata, et ainuski sõna ei jõua ta teadvuseni. Ta igatses sõprade järele, kes oleksid mõistnud, kuivõrd üksik ta on, mõnikord aga tärkas temas otse põletav soov prassida ja purjutada, harimatute ning vallatute sõprade killas ohjeldamatult elada. Kuid ikka ja jälle kordas ta endale, et kõik see on vaid tühine puhang, et oma loomult kaldub ta rohkem endasse süvenema, rahulikult elama. Vahel harva külastasid teda Filips de Konirtck või Metsu või

213

mõni noortest kunstnikest, ning nende juuresolek elustas teda mõneks hetkeks. Aga kui nad liiga kauaks istuma jäid, tahtis ta juba, et nad kiiremini minema läheksid: nende lähedus ei toonud talle kergendust, mida ta oli lootnud. Teda rõhus mingi raskus, millest nad oma kergemeelse jutuga ei suutnud teda vabastada, ning ta eelistas oma nukrusega üksi jääda. Kuid samal ajal kartis ta üksindust — seda mürki, mis aeglaselt hävitab melanhoolikuid. Ta tundis end päris haigena, jõuetuna lahendama küsimusi, mis tema üle võimust võtsid.

Milleks ta elab? Miks peab just tema, Saskia lastest ainuke, kes elama jäi, kandma koormat, mille on pannud ta peale rahutu veri? ... Ta nägi selles jumala märki, et teised Saskia ja Rembrandti lapsed osutusid elujõue-tuks. Ta nägi selles saatuse poolt peale pandud kohustust ja nuttis. Ta põhjas kõigevägevamat selle eest, et too tekitab asjade loomulikus korras sellist segadust ja sünnitab häda ning viletsust. Juba maast-madalast jälitab teda hirm: hirm tugevama ees, koolmeistri ees, öö ees, täiskasvanute saladuste ees, ja nüüd veel hirm naise ees, surma ees, igaviku ees ...

Titus ei julgenud oma arutlustes sellest piirist üle astuda. Tema ees haigutas kuristik, hirmu ja kahtluste põhjatu, ähvardav sügavik. Kas maailmas on olemas keegi, kes on lahendanud elu ja surma saladuse? Kas võib leida õpetust, mis võiks selles valdkonnas midagi avastada? Võib-olla on piibli sümboolseisse kujudesse ja legendidesse kätkitud midagi rohkemat, kui tema mõistus tajuda suudab? Kus on vastus?

Sel ajal ilmusid Gillis.

Tema kaplan oli andnud nõusoleku Tituse osavõtuks jumalateenistustest.

Tituse pimeduses ekslev hing sai endale nagu õhu-augu. Mine tea, äkki siiski! . . . Gillis on endas nii kindel ja optimistlik. Tema usus on kõik vääramatu, täis isiklikku väärikust. Võib olla, et katoliku kirik tunneb tõesti päästvat sõna? Seda võlusõna, mis võib sünge kosmose muuta rahuriigiks, kus Titust enam miski ei ähvarda.

214

Tibutas peenikest vihma. Gillis ja Titus, mantlid tihedasti ümber tõmmatud, sammusid hommikul mööda niiskusest läikivaid tänavaid. Mõlemad vaikisid. Gillise silmis säras harras võidurõõm. Tituse süda, täis ootusi, kloppis kõvasti.

Nad liikusid mööda kaldaäärseid tänavaid, piki kanaleid, mille kohale vajus peaaegu käega katsutav udu, ronisid läbi tagahoovide ja jooksid ettevaatlikult sillutamata põiktänavaid kaudu, hüpates kivilt kivile, mis siledatena ja läikivatena porist välja ulatusid nagu väikesed saared. Põik- ja urnbtänavaist vajusid välja hallid kogud nagu vihma sünnitatud viirastused. Gillis tundis nad ära ja teretas neid. Kõik nad ruttasid ühes ja samas sihis-: mööda kallakat tänavat, avatud väravast läbi, üksikute trepiastmetega madala sissekäigu poole. Ja siis olidki Titus ja Gillis kirikus, mis oli meelega peidetud kõrvalisse kohta. See vaikne jumalakoda, mis seisis tagasihoidlikult ja tähelepanu äratamata kõrvalises umbtänavas, ei saanud kellegi tundeid riivata.

Titus tundis, et rasked hõbedased küünlajalad ja kroonlühtrid, purpurpunastes, kuld- ja koobalttoonides seinamaalingud ja madalatele siledatele alustele paigutatud pühakute kujud liigutavad ta südant ja avaldavad kosutavat mõju. Iga uus tulija piserdas end pühitsetud veega, põlvitas altari ees ja lõi risti ette. Kirik täitus aegamisi inimestega. Miski ei meenutanud protestantliku kiriku ranget rituaali. Siin ei mõelnud keegi enam vihmasajule väljas ega rusuvale halvale ilmale. Madala võlvi all põlesid tuhmilt küünlad. Kuni koguduse liikmed Tituse ümber pinkidel istet võtsid, kadus järk-jär-gult ka pinge, mis oli teda aheldanud. Ta nägi, kuidas kirikuteener sisse tuli ja altari küünlad süütas. Vitraa-žides helkisid pühakute ja inglite näod, erepunastes mantlites ja valgetes stoolades kirikuvürstide kujud, mitra peas. Kas see maailm annab talle vastuse?

Tulid sisse nunnad ja võtsid istet ühel külgmistest pinkidest. Käärkambrist tuli preester, tema ees käis diakon, järel ministrandid. Viirukisuitsu valge pilv ümbritses Titust magusa hõnguga. Ta sulges üürikeseks silmad. Ja kui ta need uuesti avas, seisis preester

215

altaritrepil, käes suur tore rist, mida ta palvetajate poole kallutas.

«ln nomine Patris, Filii et Sancti Spiritus» — isa, poja ja püha vaimu nimel. . .

Kogu kevade jooksul käis Titus koos Gillisega missadel, ja kui flaamlane ei saanud mõnikord tulla, käis Titus isegi ilma temata kirikus.

Ta käis ka teisi jumalateenistusi kuulamas. Kõige rohkem meeldis talle õhtune jumalateenistus. Kuid see ei avaldanud ta peale siiski nii sügavat muljet kui liturgia oma

taevaliku maagiaga, millest ta ei olnud ikka veel täiesti aru saanud, kuigi ta oli püüdnud seda kogu jõust, kogu oma olemusega.

Iga kord jälgis ta tähelepanelikult sõnu, mis olid tal juba peaaegu pähe jäänud. Ta sai aru nende tähendusest, ning talle oli selge nende talituste mõte, mida vaimulik altari ees sooritas. Kogu ihust ja hingest ihkas ta hajuda kirikliku talituse ülevas ja jumalikus sakramendis. Tema sisemine pinge läks jumalateenistuse iga uue osa puhul järjest suuremaks: confiteori — mina tunnistan — palvelt alguspalvele introitusele, offertoo-riumilt kolmekordsele sanctusele, andide consacratsioo-nilt transsubstantsioonile . . .

Id enim est corpus meum — sest see on minu ihu.

Ja kui preester Mariuse tasa lauldud sõnad hõljusid lainetena tema kohal ning tema kõrvu kostis ministrandi hõbedase kellukese helin, kui taevalik ime laskus maa peale, peitis ta oma pea käte vahele ja laskus põlvili hardamalt kui ükski teine palvetajaist. Ta ootas paradiisi õnne vapustavat hetke. Pisarad valgusid tal silma, külmavärinad jooksid üle selja. Ta ei söandanud pead tõsta, ta uskus, et taevane valgus lööb ta pimedaks.

Üksvahe näis Titusele, et võlusõna ongi käes, aga et tema hing pole nii väga ihaldatud maailma ikka veel leidnud, see on juba tema enda süü läbi. Ta sisendas endale, nagu muutuksid tema päevad valgemaks ja öised hirmud kaovad hoopis. Ta oleks tahtnud õppida nägema elus igaviku valgust, mida preestri sõnad tõotasid ja mis oli peaaegu tajutav. Ja siiski tundis ta, et ta

pole oma hirmust vabanenud, et see on võtnud vaid uue kuju. Titus palvetas härdalt, peaaegu mõistust kaotades, et talle oleks antud oma eesmärki saavutada. Tema unistuseks oli sulada millessegi suurde ja tugevasse, mis oleks ta vastu võtnud ja endasse kätkenud. Nüüd, kus ta oli tundma õppinud selle kiriku võlusid, näis talle igasugune meenutus möödunud elust pühaduse teotusena. Ta silmitses Gillist, kes oli nii kindel ja rahulik. Ta tahtis uskuda, et Gillist ei piina kahtlused ja et ta võtab elult vaid seda, mida see pakkuda võib. Kuid tema, Titus, peab end pingutama, et kahtluste ja hirmu häältest üle karjuda. Niipea kui erutavad mõtted jälle tagasi tulid, lõi ta risti ette, ja kui see ei aidanud, hakkas endale kibedaid etteheiteid tegema. Ta vihkas oma usunõtrust, mis end ikka ja jälle tunda andis. Titus kõneles oma kahtlustest Gillisele, paastus ja vajus tihti sügavaisse mõtisklustesse. Püüdes neid hajutada, neist üle saada, kurnas ta end igal viisil. Kas saadud vastus ei olnud küllaldane? Ta otsis seda vastust palavikulise, meeltriisuva tahtega end ohverdada. Kõik pidi uueks saama nagu tulest puhastatuks.

Kuid miks teeb ka see kirik oma laste elu nii raskeks? Tema ususümbol kujutab endast suurt erakordsete imede kuhjumist, need imed aga on ilmses vastuolus kõigi inimeste ja jumala seadustega. Kas püha jumalaema Maria sai käima peale tõesti puhtana? ... Neitsi Maria! Miks kehastus jumal inimeses, miks sai isa pojaks, miks ilmutas jumal end maise naise kuju läbi? Miks ei kaotanud siis seesama jumalik jõud pattu ja surma? Ning miks ja kuidas on issanda ihu leivas, ja mitte ainult selles, mida Kristus kord pühal õhtusöömaajal Jeruusalemmas oli murdnud, vaid ön ka selles, mida küpsetab kirikuleivaks ükskõik milline pagar ja õnnistab mõni vaimulik? .. .

«Sest see on minu ihu ...»

Suurim ime äratas Tituses veel suuremat hirmu kui kõik muu, mida ta varem oli kartnud. Küsimuste arv ei vähenenud, mõtted rõhusid teda endiselt. Lootused hingerahu leidmiseks ei täitunud.

Kevad tungis läbi jahedate ööde hoogsasti peale.

217

Juba puhus sooje tuuleiile, raskelt pladises viljastavat hoovihma. Pärlendavaist vihmapiiskadest ülepuistatud ja udulinikusse mähitud linnapargid ning pärnade alleed ohkasid. Taevavõlv oli nagu sädelev niiske kristall.

Äkki taipas Titus, et ta ei suuda enam käia katoliku jumalateenistustel. Talle sai järsku selgeks, et imed, mida see kirik kuulutas, on tegelikult võimatud, et nad pole põrmugi paremad antiikmaailma legendidest. Katoliku kirik lubas rohkem kui ükski teine, kuid ta nõudis inimeselt ka tõrkumatut kuulekust, Ainult see, kes ei arutle, vaid kõnnib nurisemata mööda saatusest määratud teed, võib tunda end tema kaitse all täiesti õnnelikuna ja muretuna. See usk on nendele, kes pole harjunud mõtlema, või usufanaatikutele, kes on valmis uskuma ka siis, kui see on vastuolus kaine mõistusega. Usklikud ühinevad kogudustesse ja neile näib, et ühte liidetuna muutuvad nad tugevamaks. Iga üksik ammutab julgust teiste usust. Kiriku tekkimiseni kaitsesid usklikke jumalad; nüüd aga olid ilmunud pühakud, ja usklikud, kui nad valmistuvad pika reisi vastu, alustavad mingit kaubatehingut või paluvad tervekssaamist, pöörduvad nende poole. Surnutele ohvri toomise asemele tulid leinajumalateenistused. Vaimulikud ei jää alla auguuridest, kes rääkisid üksteisega salapäraste märkide abil, kõrged prelaadid aga istuvad Roomas ja jagavad endi vahel kiriku rikkalikke tulusid. Esimesi kristlasi iseloomustas äärmine vaesus ning nad ei tundnud omandit. Kirik aga püstitab seal, kus tema tegevus on piiramatu, toredaid jumalakodasid, tema vürstid elavad ilmalikkudes paleedes ja riietuvad kuninglikku purpurisse ... Ja seda kõike selleks, et varjata sakramentide saladust, mis ei olegi enam saladus, tühisust ja põhjendamatust. Oma alastioleku varjamiseks ümbritses kirik enese müstilise kindlusemüüriga, mis on ehitatud kullast, purpurist ja kummardamisest, muusika ja küünlad aga on veel üks lisavahendeid kaine mõistuse uimastamiseks. Sajandite jooksul on pidulikud kiriku-riitused, mis näisid algul toimuvat iseendast, võtnud pikkamööda kohustusliku iseloomu. Ent niipea kui jätame kõrvale selle, mida kirik püüab nii visalt esiplaanile tõsta, ja püüame pimestamata mõistusega

218

tungida tõe juurteni, saab selgeks, et saladus jääbki lahendamata, kiriku vastus aga kõlab despootlikult, lapsikult.

Titust hämmeldas kaval süsteem, mis muutis vale tõeks ja tegi imest tõelisuse nurgakivi. Tõendite ahel on suletud, kuid midagi on selles puudu! Püramiid on ehitatud nõrgale alusele. See peab ilmtingimata kokku varisema. Kirikul on palju vaenlasi. Tarvitseb vaid mõnel neist märgata, kus on nõrk koht, kuhu võib kangi alla torgata, ja kogu ehitus varisebki kokku. Titus ei käinud enam kirikus. Gillis raevutses, nõudis seletust. Kuid Titus kehitas ainult õlgu. Tal polnud isu vaielda, ta vihkas üldse igasuguseid teoloogilisi targutusi. Tõde, see maailma valgusläte, seisab kõigist kirikuist kõrgemal, ja iga kirik püüab tabada ainult üht tema kiirtest. Vihane Gillis sisistas läbi hammaste midagi, mis kõlas nagu «taganeja».

Titus ei kahelnud, et tema sõprusele flaamlasega tuleb lõpp. Titusest ei saanud katoliiklast, nagu Gillis seda oli lootnud: Titus ei julgenudki preestri juurde minna, et temaga kõnelda. Ta teadis, et vaimulik hakkab tema küsimustele vastamise asemel pikalt polemiseerima, külvab ta üle rohkearvuliste argumentidega ja jääb arvamisele, et õigus on tema pool. Kuid Titust ei rahuldaks põrmugi küsimuse selline lahendus, sest see ei - leiaks tema südames mingit vastukaja.

Kohates tänaval inimesi, keda ta oli katoliku kirikus näinud — paljusid neist ei oleks ta kunagi oodanud seal kohata —, luges ta nende kahtlustavaist või vaenulikest pilkudest, et nad teda neavad. Kuid see ei puudutanud teda. Ta tundis end sellest ahvatlevast kiusatusest juba vabana.

Kevad jätkas oma võidukäiku. Päike tungis läbi katkenud pilveräbalate ja äratas ellu lopsakat värvikust.' Õhtune videvik säras kullas. Õhk lõhnas soola järele. Titus oli tulvil ootusi. Tühjus, mida ta nüüd oma hinges tundis, ei tekitanud talle enam valu ega piina, ta suhtus sellesse pigem nagu mingi uue sündmuse ettekuulutajasse.

Kas see, et päike on tõesti päike ja pilved on pilved, pole iseendast juba küllaldane ime? Kosmos, see ongi ainus suur ime. Kõigel on oma koht. Lill jääb lilleks.

ning ainuüksi selles on juba oma ilu, mis jätab kaugele varju küünalde ja kirikliku ladina keele toreduse. Viin jääb viinaks ja leib leivaks. Kõik asjad, nagu nad on, on suursugused, ja igaüks neist on oma kohal. Nende vastastikune side on võimas ja ülev. Kuid surelikud püüavad alati nende lülisust rikkuda: nad ainult rebivad katki ühendavaid sidemeid ja loobivad lülisid ühte hunnikusse. Oma abitute loomiskatsetega püüavad nad loojaga võisteldes loodut täiustada. Kuid vaatamata kõigele jääb kõik muutumatult oma esialgsesse ühtsusse ja sel-gusse.

Titusel oli häbi, et ta oli paljastanud Gillise ees oma nõrkust ja käinud temaga pühakojas. Nüüd näis talle see nõrkus lihtsalt eksitusena. Ta nägi Rembrandti ja Hendrickje kartust, et ta läheb üle katoliku usku. Nad poleks kunagi teda selles takistanud, ta teadis seda, kuid see oleks neid väga kurvastanud ja neile meelehärmi valmistanud, kui ta oleks läinud teist teed, kui nemad...

Nüüd istus ta jälle enamalt jaolt kodus, tegeldes oma asjadega. Rembrandt ja Hendrickje ei teinud ka varem kunagi juttu Tituse käitumisest, nii vaikisid nad nüüdki. Ja siiski hingasid nad kergemalt, pärast seda kui Gillis lõpetas oma külaskäigud nende juurde ja Titus nagu ei käinud enam väikeses, üksildasse paika peidetud katoliku kirikus.

Aprilli lõpul kolis flaamlasest hõbeasjade meister Rozengrachtist kuhugi mujale. Ühtlasi teatas Gillis oma endisele sõbrale, et edaspidi hakkab ta oma tooteid teisele kunstikaupmehele müügile andma.

XXI

Magdalena van Loo saavutas teise võidu.

Kuidas Titus ka ei püüdnud varjata, märkas neiu siiski, et tema igakordne ilmumine Rozengrachti Titust erutas. Talle omase tähelepanelikkusega tegi ta kindlaks, et kuigi Titus ei taipa tema külastuste eesmärki, on ta siiski pisut segadusse viidud. Samuti tundis ta Tituse käe värisemist, kui see teda tõlla juurde saatis

või hüvasti jättis — neil juhtudel, kui ta oli tulnud jala ja Titus teda ta maja ukseni saatis. Vahel juhtus sedagi,

t nende vestluse ükskõiksesse tooni sugenes äkki mingi tokerdumine, mis ei jäänud tema naiselikult terava vaistu eest peitu. Neil juhtudel ootas ta küsimust. Ent siis algas ikka ja jälle uuesti viisakas vestlus, nagu poleks midagi juhtunud, Titus aga ei reetnud oma sala-

ust.
Ja siiski märkas Magdaleena kord-korralt üha suu-ema rahuldusega mingi murrangu tunnuseid. Esialgu i rääkinud ta oma sõbrataridele midagi. Isegi tema ülaskäikudest Tituse kauplusse ei teadnud ükski hing. Magdalena tuli ja läks märkamatult, mõnikord õhtuti, õnikord päeva ajal, kui tänavail oli vähe inimesi ealegi ei elanud tema sõpradest keegi Rozengrachtis. eegi ei tohtinud teada, et ta tunneb Tituse järele suurt gatsust. See oli nagu salajane kahevõitlus. Kuid Mag-alenal oli püsivust. Iga kord, kui ta koju tuli ja Tituse augenevaid samme kuulatas, surus ta oma küünekesed ehmeisse peopesadesse, litsus huuled kõvasti kokku ja 'lmitses karmide, hallide silmadega ennast peeglist.
Tahtmatult harjus Titus Magdalenaga ikka rohkem ja ohkem.
Neiu ei naeratanud Titusele peaaegu mitte kunagi, ei naljatanud, ei mänginud kinnaste ega lehvikuga; teda ümbritses neitsilikkuse karge hõng. Algul meeldis see kõik Titusele — see ei sarnanenud põrmugi teiste noorte daamide väljakutsuva või meelitava flirtimisega. Ent selle suurelise mängu alaline kordumine ärritas teda üha rohkem ja rohkem ning röövis talt rahu. Magdalena oli ju tema täditütar? Ei, tema jaoks on ta kõigepealt naine, talle tundmatu, palju mõistatuslikum kui teised naised... Ja teda peabki ta kõige rohkem vältima ja kartma. Ta ei suutnud millegipärast nende sugulusside-messe tõsiselt uskuda; talle näis, et Saskia surmaga oli see katkenud, nagu katkeb igasugune side. Gerardus van Loo perekonnaga ei olnud tal kunagi midagi ühist, eriti aga selle peenutseva ja külma neiuga, kes varem polnud teda kunagi tähelegi pannud.
Aga nüüd? Võib-olla tuli ta ka praegu Rozengrachti ei millegi muu pärast kui naiselikust uudishimust; tungist
221
tutvuda Rembrandti ja tema omastega. Kuid nüüd ta juba teab, kuidas nad siin elavad. Miks ta siis jätkab oma külaskäike ettekäändel, nagu kavatseks Rembrandt tema portreed maalida? Titus otsustas temaga kõnelda. Teda piinas see, et keegi naine oma mõistatusliku käitumisega on ta tasakaalust välja viinud. Ta hakkas otsima juhust, et temaga veel kord kõnelda, kuid niipea kui selline juhus avanes, taganes ta millegipärast, nagu mingist arusaamatust põhjusest heitudes. Ja nii nad põiklesid teineteise eest: Titus oma kõhkleva ja ebamäärase arguse pärast, Magdalena aga salaja võidutsedes, olles kindel, et varem või hiljem, aga ta saavutab oma eesmärgi, kui ta ise ei hakka sündmustest ette ruttama.
Titus tabas end ikka ja jälle sellelt, et ta töö juures mõtles Magdalenale, ja need mõtted erutasid teda. Ta tegi isegi midagi sellist, mille pärast ta hiljem häbi tundis, kuid millest ta siiski loobuda ei saanud: ta hakkas Magdalena van Loo kohta teateid koguma. Magdalena elas hoopis teises keskkonnas, teises maailmas, mille lävest Titus kunagi üle polnud astunud ja mis selle järgi otsustades, mida ta sellest maailmast teadis, isegi ei meelitanud teda. Ta oleks tahtnud teada saada, kuidas Magdalena oma päevi veedab. Suure imestusega sai ta teada, et viimastel kuudel oli neiu märgatavalt üksindusse tõmbunud, lükkas juba aegsasti tagasi igasugused kosimiskatsed ja loobus kõigist küllakutsetest. Võis arvata, et jõudeelu, seltskonnas sädelemine ja kära on ta ära väsitanud. Oli see nii? Titus kartis, et see oli jälle ainult järjekordne tuju, ja huvi vaeste sugulaste elu vastu vaid üks tema üürikesi veidrusi. Aga võib-olla kiitis ta Hendrickjet päris siiralt, hellitas maimukest Cor-neliat kogu hingest ja oli tema isa geniaalsusest tõesti vaimustatud, nagu ta seda väsimatult kinnitas?

Titus seisis akna ees ja vaatas üles maitaeva poole. Sel päeval vaheldusid päike ja vihm teineteisega. Pilved kihutasid mööda taevast ja üle majade katuste lendasid suured varjud nagu mustad linnud. Valgus ja pimedus täitsid tuba oma mänguga.

Pead vangutades sisenes Titus kauplusse. Korraldas oma majapidamist. Kuid rahutus ei vaibunud. Ta lõi kinni oma äriraamatud ja viskas sule kõrvale. Teda

222

jälitasid täditütre punased, kõvasti kokkusurutud huuled, tema ranged heledad silmad, nende läbitungiv, peaaegu julm pilk, mille petlikku karmust ta ei suutnud mõista. Titus läks välja ja hulkus kaua linnas ringi. Kirev tänavarüsin väsitas teda. Ta astus «Prantsusmaa Vappi». Noorte kunstnike hulgas leidis ta pisut meelelahutust nad laulsid, üks nendest jutustas oma reisist mööda Itaaliat. Kõlisesid kannud ja veiniklaasid, õhtu-söögiks oli ta jälle kodus. Istudes koos teistega lauas, sõi Titus vaikselt ja kiirustamata. Pärast läks ta oma tuppa, võttis kätte mingi reisikirjelduste köite ja püüdis lugeda. Kuid lugemisest ei tulnud midagi välja. Siis läks ta üles ateljeesse. Isa oli juba pikali heitnud. Aert de Gelder oli süvenenud anatoomiliste jooniste kausta uurimisse. Titus püüdis temaga juttu teha, kuid jutt ei võtnud kuidagi vedu. Ta soovis õpilasele head ööd ja läks magama.

Voodis vähkres ta rahutult. Soojad, rasked tekid ängistasid teda. Ta avas akna ja vaatas välja. Rentslist kostis vee heledat sulinat. Valge öö oli niiske ja soe. Puhus läänetuul. See tõi endaga kaasa varajase kevade rammestavaid lõhnu ja niisama rammestavaid lubadusi.

Titus ei mõelnud enam Magdalenale. Ta oli väsinud, kuigi ei pannud seda tähele. Millest laulis elu? Muredest, piinadest, rahust, vihmast, hurmavatest kosutavatest kevadöödest... Ta heitis uuesti voodisse, jäi lõpuks magama ja magas ua, nägemata midagi unes.

Kolmas raamat

I

Rikkalikult hoovas linna kevadist hõngu. Särav ja otsekui vahulelöödud taevas kummus oma loojakueelses rohekas ja sinakas tореduses nagu mererand, täis merikarpe ja smaragdrohelisi vetikaid. Kiiresti lahutavad, loojuva päikese kiirtest kullatud pilved hajusid läbipaistvas õhus. Titus hingas vabana ja õnnelikuna. Tundes, nagu oleks elu temas uuesti ärganud, otsustas ta sõita Waterlandi vanaema juurde, kes elas ikka veel sellessamas talus, kus ta oli lapsena koos Rembrandtiga külas olnud ja nii kauni suve mööda saatnud. Vanaema oli vist juba päris tudike, kuid.püüdis ikka veel kõbus olla. Titus teadis seda Hendrickje juttudest.

Laeval oli vähe reisijaid. Titus võttis istet laevaninas ruhvi lael. Linnas polnud tuult märgatagi. Siin aga oli see jahe nagu merebriis. Kuid seljaga vastu päikest istudes oli soe ja mugav olla. Teki puitosad olid jõudnud juba soojeneda.

Põllud, millest laev mööda sõitis, olid veel paljad. Tumeda vaibana laius maa, mida olid niisutanud Hollandi viljastavad sademed, õmrohelised niidud ulatusid kuni silmapiirini. Piki kaldaid kahises sõbralikult leppade, pajude ja paplite noor lehestik. Kauguses hõl-jusid rünkpilvSkesed; kahvatus terenduses lendlesid linnud — varesed ja kiivitajad. Haigrud lauglesid tihedalt täiskasvanud soo kohal; aeg-ajalt pani mõni neist oma valged tiivad kokku, kukkus kivina alla ja tõusis

siis uuesti lendu, rabelev, päikeses sädelev saak noka vahel.

Luhtadel luusisid inimesed, pikad ridvad käes, otsides linnumune. Nende kogud, mis vahemaa tõttu väikestena paistsid, kummardusid käbedalt roheliste abajate kohale. Siin oli ka lapsi. Heledaid lastehääli oli kuulda tekilegi.

Äkki tundis Titus, kes oli süvenenud tema ees avaneva maastiku vaatlusse, nagu seisaks keegi tema selja taga. Ta vaatas vargsi tagasi. Jah, ta ei eksinud. Pikk, kuivetu kogu, käsi varjuks silme ees, vahtis nagu Tituski kaugusse. Sel mehel olid seljas lihtsad tumedad jämevillased riided, nagu oleks tal ees pikk teekond ning mõni peenem riie ja pitsid oleksid sel puhul sobimatud. Silmade varjuks tõstetud käsi takistas Titusel tema nägu näha. Sellegipärast teadis ta peaaegu päris kindlasti, et oli seda kõhetut noort meest kusagil kohanud, ehkki ei suutnud kuidagi meelde tuletada, kus nad võisid varem kokku puutunud olla.

Titus, kellele ei meeldinud, et keegi tema taga seisab, tõusis püsti. Tundmatu vaatas tema poole.

«Vaata aga vaata! See on ju vist Titus, Rembrandt van Rhijni poeg? Kuidas elad?»

Titus nägi pikka, kitsast, rahutute sädelevate silmadega nägu. Väike arm jooksis põiki üle kitsa kulmu. Pruuni kübara alt välja tunginud juuksed olid korralikult lühikeseks lõigatud. Kõik tema näojooned kõnelesid teravast ja juurdlevast mõistusest. Ning äkki meenus Titusele, kes see noormees on. Tema silme ette kerkis järsku kool, kuhu ta astus pärast seda, kui Ephraim Bonus oli Rembrandtile ära seletanud Tituse paksu, vihatud koolmeistri pedagoogilise süsteemi pahed; selle kooli noorte, nii aadlike poegade kui ka kodanliku päritoluga poiste seas, kes laenasid üksteiselt sulgi ja raamatuid ning üksmeelselt kirjutasid üksteiselt ülesandeid maha, oli üks poiss, kes ei tundnud kunagi vajadust etteütlemise järele ja oli koolivendade vastu ükskõikne, kuid kelle abi kasutasid, alaliselt kõik klassivennad, kui neile mõni raskem matemaatika ülesanne sattus: selle lahendas ta alati nagu mängides. Jah, see on tema, apteekri poeg!

228

Titus surus talle ulatatud kätt.

«Jan Swammerdam!» hüüdis ta. «Kuidas sina siis sel-ele künale sattusid?»

Mõlemad vaatasid tahtmatult tagasi, vaatasid paremale ja vasakule: seal oli maainimesi, kes vahtisid nürilt kaugusse ja poetasid aeg-ajalt pobisedes mõne märkuse põldude seisukorra kohta; kalanaisi, kes ei katkestanud hetkekski oma vatramist; veidi kaugemal kohmitses kaupmees igaval näol oma äripabereis ja haigutas, vist pahameelest, et ärilised toimetused sundisid teda lahkuma linnast, kuigi ainult üheks päevaks; lõpuks veel kapten ja tema abi.

Jan Swammerdam puhkes naerma.

«Kas sa tahad öelda, et see ei ole linlasele kõige sobivam seltskond? Kuid sel juhul võin mina omakorda küsida, kuidas siis sina siia sattusid?»

Nüüd hakkas Titus laginal naerma:

«Mind meelitas kevad. Äkki tuli tahtmine looduse rüppe sõita.» Apteekripoeg noogutas:

«Just, just, sama lugu on ka minuga. Kas tohib sinu orvale istuda?»

Titus nihutas end pisut kõrvale, tehes päikesest soo-enenud ruhvi lael ruumi.

Kui Swammerdam ja Titus väsisid rääkimisest, jutus-des teineteisele oma elust, seisis päike juba kesktae-as. Tuli välja, et Swammerdam oli Tulpi ja Blasiuse juures anatoomiat

õppinud. Osa aega kulutas ta igasuguste insektide — ämblikute, kärbeste, põrnikate, täide, sajajalgsete, molluskide ja veeputukate kogumiseks. Ta uuris neid ja kirjutas nendest. Kuna ta sai aru, et tema huviala võib teistele naljakana näida, siis jutustas ta kerge irooniaga endast, oma kirest tuhnida prahi-hunnikutes, prügikastides, kraavides ja isegi taluinimeste käimlates, mis olid kõige rikkalikumad mikroobide pesapaigad. Titus kuulas suure tähelepanuga. Ta tutvus esmakordselt putukate maailmaga. Tuleb välja, et sealgi toirrfftvad imed. Ka seal on pulmad ja matused, ka seal on tung ülevõimu saavutamiseks, ka seal käib võitlus elu ja surma peale. Kui putukad, keda tema, Titus, lihtsalt hävitaks, satuvad kusagil Swammerdami

229

kätte, asetab ta need suure hoole ja uudishimuga mikroskoobi alla ja lahutab nad osadeks. Kuni apteekripoeg jutustas, silmitses Titus teda. Noor Swammerdam kõneles pooleldi naljatades, pooleldi vaimustatult, ta isegi ei vaadanud Titusele; tema käsi joonistas õhus putukaid, nagu ta neid mikroskoobi all nägi. Tema silmad kord süttisid, kord tumenesid, siis lõid uuesti palavikuliselt põlema. Temas oli midagi rahutut, erutavat, millest ta ise ka irooniliste žestide abil tahtis nagu lahti saada. Ta hakkas Titusele väga meeldima.

Swammerdami sõnade järgi teda otse kiskus nüüd maale, sest praegu muutuvad nukud soodes ja luhtadel liblikateks ja põrnikateks, ärkavad ellu mürgised kärbsed, kuna igasugused veemardikad hakkavad omandama värvi ja sära. Ta näitas peaga oma reisipaunale ja ütles, et selles on tal kõik, mis läheb vaja uurimistööks: tugevad luubid, pintsetid, putukavõrgud, nõelad ja katseklaasid; kõike seda demonstreeris ta Titusele.

Niipea kui suvi lõpeb, sõidab ta Leideni. Seal on ta kantud arstiteaduskonna nimekirja. Ta on juba kahekümne nelja aastane, nüüd on aeg valida endale elukutse, mis kujuneks talle ülalpidamise allikaks ning samal ajal looks võimalused töö jätkamiseks putukate uurimisel.. .

Swammerdam ja Titus kinnitasid kodust kaasa võetud leivakotist keha ja tuletasid meelde kooliaastaid. Swammerdam näitas oma armi.

«Kas sa mäletad veel, kui ma ükskord Baruch d'Espinozaga kaklema läksin. Ta ütles kuidagi, et kristlased on eksituses, et kogu nende religioosne õpetus on lihtsalt arust lagedaks jäänud kirikuisade fanaatiline sonimine, paavstid ja papid aga pidavat selle jama kinnitamisele ainult kaasa aitama. Noh, tookord andsin ma talle hea keretäie! Tema aga virutas mulle terava kiviga vastu laupa.»

«Jah, ta oli kõrk poiss, see juut, mis seal rääkidagi',» kostis Titus, kes mäletas veel seda kokkupõrget. «Kuid ta on ju aadlik, seda ei tohi unustada. Portugalis kuulus nende suguvõsa kõrgemasse aadelkonda.»

Swammerdam tõmbas näo põlastavalt krimpsu.

230

«Aadlik lööb rusikaga, aga mitte kiviga,» sõnas ta. «Näed sa, selle märgiga olen ma eluks ajaks ehitud.»

«Tähendab sellega löödi sind rüütliks!» ütles Titus ja mõlemad hakkasid naerma.

«Mis sellest väikesest kõrgist juudist siis sai?» küsis Titus.

Swammerdam kehitas ükskõikselt õlgu.

«Ta vist õppis de Morteira või Pardo juures teoloogiat. Neil on ju musttuhat neid õpetatud rabisid. Viimati kohtasin ma Spinozat van Baerle'i juures, siis käis mu isa mulle veel peale, et ma teoloogiat õpiksin. Kas d'Espinoza mind tõesti ei tundnud või ei tahtnud

tunda, kuid ta käitus veel kõrgimalt kui tavaliselt. Seekord lõi ta sarved kokku Simon Episcopiusega talmudi küsimuses. Küll on vassija! Aga mis seal arutadagi, ta on kadunud hing...»

Kõnelus katkes. Titus tuletas meelde Baruchit, tol ajal viieteistkümne-aastast kinnise iseloomuga poisikest; niipea kui kooliõpetajaist keegi juhtus kiitma kristliku kiriku õnnistusi, süttis tema silmis fanaatiline tuli. Imelik. Kõik Tituse eakaaslased olid juba elukeerisesse astunud. Igaüks läks oma teed, otsides oma eesmärki. Tema ise ostis kunstiteoseid ja käis läbi kunstnikega; Swammerdam tundis rõõmu tõukude ja põrnikate prepareerimisest; d'Espinozast oli saanud teoloog, rabi, talmudi tõlgendaja. Teised olid hakanud kaupmeesteks, vaimulikkudeks; mõned valmistusid oma tähtsate isade ja sugulaste toetusel riigitegelasteks ... Ja kümne-kahe-kümne aasta pärast? Needsamad poisid, kes on koos koolipingis istunud, on öelnud üksteisele ette ja aidanud hädas, hakkavad üksteisega vaenutsema; täis viha ja kadedust hakkavad nad vanu sõpru laimama, ekspluateerima või neist lihtsalt kõrgilt mööda minema. Aga viiekümne või kuuekümne aasta pärast on nad kõik surnud ning ükski elav hing ei tuleta neid enam meelde, ja ükski ei tea enam midagi ei temast ega tema eakaaslastest, ei Swammerdamist ega Baruch d'Espinozast. ..

Sõbrad istusid vaikides tekil. Laevanina ees vahule löör vesi eemaldus hõbedaste lainetena kalda-äärseisse kõrkjaisse. Tuul hakkas kõvenema. Kaugusest ujusid

esile talud ja külad, liikusid aeglaselt üha lähemale ja kaugenesid siis jälle. Laev möödus pilliroogu ja kõrkjaid täis kasvanud jõekäärudest, kuhu olid võrgud heidetud. Tornikell lõi kõmisevalt ja lühidalt kellaaega. Sinises taevas säras keskpäevane päike. Titusel tuli äkki mõte:

«Ma sõidan Waterlandi, vanaema juurde,» ütles ta. «Tule ka sinna. Seal on ainult põllud, aasad ja vesi, ning kõik nood paigad otse kubisevad putukaist. Me võime seal elada nii kaua kui tahame, sellepärast ole mureta. Kahekesi on meil ju lõbusam.»

Swammerdam kohmetus ja vaatas Titusele imestunult otsa.

«Ma oleksin seda suurema heameelega nõus, et ööbin harilikult seal, kus öö mind tabab — kas mõnes lakas või küünis,» vastas Swammerdam ja viipas peaga paksu hobuseteki poole, mis täitis tal vaiba aset. «Siinseid paiku aga tunnen ma väga hästi...»

«Siis on ju tore, tähendab sõidame koos,» käis Titus peale.

Naerdes lõid nad selle peale käed. Neile näis, nagu oleksid nad uuesti tuttavaks saanud.

Õhtul maabusid nad Waterlandis. Titusel oli tee hästi meeles. Ta imestas, et kõik näis kuidagi täiesti teisiti. Kaksteist või isegi rohkem aastat oli möödunud sellest ajast, kui ta oli siin viimati olnud. Tee, mis oli kunagi tundunud lõpmatult pikana, oli nüüd muutunud lühikeseks pajupuiestikuks. Talumajad olid viletsamad ja madalamad, kui ta neid mälestuste järgi kujutles. Ka vanaema õues oli kõik vananenud. Vanaema ise oli küüru vajunud ja kõva kuulmisega, ometi oli ta Tituse tuleku üle väga rõõmus. Tema põsed, mis olid kunagi pehmed ja punased nagu õunad, olid sisse langenud, kondised käed aga podagrast konksu kiskunud. Vanaema endine teenija, keda Titus tundis oma eelmisest külaskäigust, oli kaua amelnud noore sulasega. Tüdruku vanemad, veendunud protestandid, olid tema abielu vastu, sest Petrus oli katoliiklane. Häbistatud tüdruk kolis Amsterdami, kus ta läks vist mööda tuntud rada. Vanaema jutustas seda karmil, rangel häälel, käsi piiblil.

Krijn oli kaotanud oma viimase hamba ja oli poolpime. Jacob oli surnud liigjoomisse... Üldiselt aga oli kõik vana moodi. Heinad lõhnasid nagu tolgi korral, lehmadelt levis tuttavaid lõhnu, õuest aga kostis noidsamu öiseid hääli.

II

Waterlandi kohal tõusis suurekettaline, kuid mitte kõrvetav suvine päike; öösiti tukkus kuu kiudpiiveist asemel. Mõnikord läks taevas süngeks ja sinna kogunesid tohutud kõuepilved. Heleroheline maastik muutus siis ebaloomulikult sinakaks, lehmad surusid end hirmunult üksteise vastu ja meri kohises, ennustades äikest. Tore ja rahulik oli elu selle taeva all tema raugematute tuultega. Titus saatis alati Swammerdami tema imelikel matkadel. Neil päevil, mil noor teadlane süvenes tõsiselt mõnesse uurimistöösse, oli ta kergesti ärrituv ja ebasõbralik. Talle nähtavasti pakkus lõbu kujutada endast professorit, kuid Titus suhtus sellesse heatahtlikult ning ainult muigas endamisi. Niisugustel puhkudel muutus Swammerdami hääl kähisevaks, tema käsud kõlasid järsult ja napisõnaliselt, ta ütles Titusele teravusi, kui too abimehena oma kohustusi küllalt osavalt ei täitnud. Mõnikord tuli neil põlvini vees sumada; pärast seda pikutasid nad päikesepaistel, kinnitasid keha ja kuivatasid oma riideid. Titus veendus rõõmu ja vaimustusega oma õpetlasest sõbra teravas uurijapilgus. Juba eemalt märkas Swammerdam palja silmaga seda, mida Titus suutis näha ainult luubi abil. Seal, kus paistis mingi vaevalt märgatav täpike, mida Titus oli valmis pidama siniseks õienupuks, sirutas Swammerdam ettevaatlikult võrgu välja ja püüdis kinni põrnika. Roostikust kostev sumin, mida Titus pidas tuule sahinaks, juhtis Swammerdami kõige imelikumate kiilide ja vesitäide jälile. Vanaema pooleldi pehkinud ja kokkuvarisenud vanas väikeses küünis avastas ta uue liigi puiduusse ja musti põrnikaid, kelle prepareerimiseks tuli kulutada tervelt kaks päeva. Titus aitas teda hea meelega. Ta mõistis, et tema rahutu sõbra toorevõitu käitumine on puht väline. Ent niipea kui nad koju jõudsid

233

(Titusel tuli kaua keelitada, et veenda oma sõpra katkestama otsinguid; too tikkus ikka aina kaugemale ja kaugemale), alustasid nad elavat, rahulikku vestlust, mis keerles peamiselt uute leidude ümber. Ning siis oli. Titusele selge, et tema sõber isegi ei kujutlenud endale, kuivõrd terav ja toores on ta töö juures.

Jan Swammerdam oli tõeline protestant. Ta tsiteeris Bezat ja Calvinit ning puistas Tituse iga vastuväite puhul üle terve valingu skolastiliste jaburdustega. Oma õnnetute ohvrite, pisikeste laibakeste uurimisel ja prepareerimisel väljendus tema vaimustus jumala kõikvõimsuse üle iga kord tõelises kiiduhümnis loojale. Titusele valmistas lõbu teda nokkida.

«Kui sind kuulata, siis võib arvata, et sa näed isegi täi struktuuris jumala sõrme!» ütles Titus naerdes.

Jan Swammerdam tõmbas näo tõsiseks ja kortsutas laupa.

«Täi struktuuris jumala sõrme?» kordas ta nagu endamisi. «Jah, ma näen seda. Hüva, ma pean su sõnad meeles.»

Titus pahvatas veel valjemini naerma. Ta ei võinud uneski näha, et Jan Swammerdam peab oma sõna ja kasutab palju aastaid hiljem tema mõtet ühe oma poleemilise kirjutise pealkirjaks.

Vanaemale olid täiesti mõistmatud nii see pikk kõhn looduseuurija ise kui ka tema vaated. Ta teadis juba igivanast ajast, et kärbsed, põrnikad ja ämblikud on kuradist ning kuuluvad hävitamisele. Ja äkki mingi kõhetu veidrik tuhnib siin igasuguses roojas, jändab tundide viisi oma luupidega temalt okupeeritud laual ja koguni kiidab issandat nende jõledate elukate eest! Algul ta isegi kartis, kas mees ei tegele mitte mustkunstiga. Kuid Titus naeris ta välja ning vanake rahunes ja veendus lõpuks, et Tituse sõber on tõeline ja korralik kristlane; tuleb välja, et tema isa on koguni kiriku vöörmünder! Ent lõplikult võitis Swammerdam tema poolehoiu sellega, et luges laua taga harilikult mõne peatüki pühakirja, ja luges hästi, pidulikult, peatustega, täpselt nagu kirikuõpetajad, keda vanaemal oli korda läinud vahel kuulda, kuni podagra ei olnud teda veel kodu külge aheldanud. Kui tulid ette salmid, mida ta peast

tundis, noogutas ta peaga takti ja jäi mõnikord märkamatult magama. Aga kui Swammerdam luges palveid, siis kordas ta hardalt tema järel palvesõnu. Tema arvates tundis Swammerdam väga ilusaid palveid, kuid neil oli ainult üks viga, nagu talle näis, — nad olid liiga lühikesed, ehkki Tituse arvates olid nad poole pikemad, kui nad oleksid pidanud olema.

Kui Titus ja Swammerdam suvel linna tagasi jõudsid, olid nad peaaegu mustaks päevitunud ja hästi kosunud. Looduseuurija tõi kaasa rikkaliku kogu putukate kõige haruldasemaid eksemplare, mis tal oli õnnestunud leida. Mõne kuu pärast kavatses ta sõita Leideni õppima Horne'i, Diemerbroeki ja Sylviuse juures. Sellest eelolevast sõidust rääkisid nad harva. Mõlemaid rõhus teadmine, et nad ei jõudnudki veel teineteisega uuesti sõbraks saada, kui peavad juba jälle lahku minema. Kord, kui Titus sellel teemal juttu alustas, rahustas teda Swammerdam:

«Ega ma kauaks jää. Ma tulen varsti Amsterdami tagasi.»

Titus noogutas vaikides pead, kuid teda hirmutas eelolev talvine üksindus.

Ta tõi Swammerdami Rozengrachti. Rembrandtile ja Hendrickjele meeldis tema sõber väga. Suur kunstnik võis temaga tundide viisi kõnelda tema teaduslikust tööst. Rembrandt tundis suurt huvi mikroskoobi läbi avaneva imedemaailma vastu. Nad vahetasid mõtteid ka Düreri maali «Aasal» üle, millest Swammerdam oli vaimustuses, kuigi seal polnud mitte midagi muud peale rohelise muru.

Rembrandt maalis Swammerdami portree. Cornelia, üheteistkümne-aastane elurõõmus tütarlaps kaotas esmakordselt elus oma südame. Kõik narrisid teda Jan Swammerdami pärast. Kuid Swammerdam suhtus tema jumaldamisse rüütellikult ning mängis kõige tõsisemal viisil austaja osa. Kogu suvi naerdi selle üle ja heideti nalja.

III

Septembris sõitis Jan Swammerdam Leideni. Elu läks jälle vanasse rööpasse, nagu poleks vahepeal midagi . juhtunud. Rembrandt ja Aert de Gelder maalisid; Titus, kes oli oma äri lasknud suve jooksul laokile minna, jooksis maalide ja klientide jahil ringi. Hendrickje valitses täieõigusliku perenaisena oma köögis, kus teda aitas helepäine tütreke. Cornelia, kes Swammerdami lahkumisel isegi pisaraid oli valanud, unustas peagi tema olemasolu.

Titusele näis, et noored kunstnikud, kes olid nii suure vaimustusega nõuks võtnud Rembrandti aidata, ja oma hoolitsusega päästsid ta hukkumisest, olid oma innustuses

jahedamaks jäänud. Mõnikord ei näidanud nad end nädalate kaupa, ning ainult siis, kui nad kusagil juhuslikult Titusega kohtusid, pakkusid nad talle müügiks mõne gravüüri või maali. Mõne aja pärast oli noorele van Rhijnile selge, et vanade antikvaaridega võistlemine käib talle üle jõu. Rikastel kunstikaupmeestel oli võimalusi pakkuda kunstnikele palju kõrgemat hinda, kui tema pakkus, ja seepärast läksidki Weenicxi või Capelle'i parimad tööd nende kätte, kuigi mõlemad võlgnesid haljale oksale jõudmise eest tänu ainuüksi Titusele. Kuid see ei vihastanud teda... Ta sai aru, et kunstnikul on õigus oma teoseid müüa, kellele ta tahab. Ja siiski tundis ta mõnikord kibedust, et noored kõigile tõotustele vaatamata Rembrandti ja tema omaksed nii kergesti unustasid. Tähendab see oli vaid hetkeline õietuli, mõtles Titus, korraks kõrgele paiskunud ja kohe kustunud rakett... Isegi Filips, ka tema hakkas end harvemini näitama. Pärast elevust, mis oli kaasnenud antikvariaadi avamisega, oli saabunud vaikus.

Titust ei hirmutanud rahalised raskused. Kuigi ta ei olnud endale veel mingit vara kogunud, polnud tal siiski uut pankrotti mingil juhul karta. Rahaasjade korraldamise jättis Rembrandt täies ulatuses Tituse ja Hendrickje hoolde ning see tagas kindlaksmääratud korra. Tähelepanu vääris see, et pärast pankrotti loobus Rembrandt nähtavasti lõplikult oma meeletust kollektsionäärikirest,

mis kord juba oli ta kerjuseks teinud. Kas ta kartis nüüd, et talt võidakse jälle ära võtta asjad, mis olid talle kallid? Või oli ta ehk aru saanud niisuguste ostude tarbetusest ja tühisusest? Asjatult püüdis Titus neile küsimustele vastust leida: isa ei avanud kunagi ega kellelegi oma südant.

Titus valis endale teadlikult kitsa ringi kliente, kes olid ilusate asjade kirglikud kogujad, ning vara-arenenud instinktiga õppis ta rahuldama nende peene maitse nõudeid. Tema kauplust külastasid üha uued ja uued noored daamid. Tema juurde tulid ka noored peigmehed otsima kingitusi oma pruutidele, ning tema aitas neid välja idamaiste nipsasjadega, kangastega, lõhnaõlipudelikeste ja kameedega, millega teda varustas üks hommikumaa kaupmees, keda Titus väga usaldas.

Juba ongi sügis täies hoos. Valgendatud seinal ripub liikumatult viinapuuväädi vari. Tumedaks muutunud kanalid läigivad päev läbi punakaskollases valguses. Puude lehed on kuivanud, kuid pole veel maha langenud. Kui puhub läänetuul, kattuvad tänavad ühe hetkega punakate ja pronksivärvi lehtede tiheda kähiseva korraga.

Rembrandt sai tellimuse, esimese suurema tellimuse pärast tagasilükatud Claudius Civilist. Gildipidustuste puhul otsustasid kuus kalevikaupmeeste tsunfti oldermanni, kuus rikast, endaväärikusest tulvil pürjelit näha oma kujusid lõuendil. Sõjahädad ei riivanud nii rängalt nende kukruid, et neil poleks leidunud mõningaid säästusid, et maksta kallihinnalise maali eest, mis pidi jäädvustama neid kui oma seisuse korralikke ja ustavaid teenreid.

Rembrandt pidas seda suureks õnneks, et tema kaaskodanikud pöördusid uuesti tema poole sooviga lasta maalida oma grupiportreed. Talle oli selge, et nende tellijate lootusi ei tohi petta. Sellesse portreesse ei tohi sugeneda midagi tema fantaasia ohjeldamatust mängust, selles ei ole rtlumi ei maagiliste varjude pimedusel ega temale kuuleka valguse sädelusel. Kujud peavad vaataja ette astuma puhtalt ja selgelt maalituna, ükskõik kui suurt loomingulise jõu vägistamist see temalt ka ei

nõuaks. Kalevikaupmehed peavad end kohe ja kergelt ära tundma ning sarnasusest vaimustusse sattuma. Tema ülesandeks on neile seda kergemaks teha.

Rembrandtil polnud kerge sellist otsust vastu võtta, kuid ta arvas, et on kohustatud tegema seda Tituse, Hendrickje ja Cornelia pärast. See maal ei ole loodud tema sisemise kire rahuldamiseks, värvidega nõidumiseks! See on raha puhtas kullas ja ilma igasuguse viivituseta! ...

Ja suur kunstnik ongi juba tööhoos. Ainult ühe korra poseerisid ta ees kuus kalevikaupmeeste tsunfti oldermanni. Rembrandti kogenud mälu ütleb ise ette, millist habemetutti on tarvis, et ühele kujudest anda hingestatud, väärikas ilme, kuidas teise paksule punnis põskedega näole anda kerge naeratuse abil ootamatult tahtejõuline ilme. .. Modellide iseloomud on edasi antud kogu nende iseteadvuses, kogu enesearmastuses ja nende nägude tavalisuses. Rembrandti mälu petab teda harva.

Siis jõudiski kätte üks neist pärastlõunatundidest, mil päike nii imeliselt paistab ja soojendab, ning kõikjal, kus ta puutub kokku asjadega, süttivad kullaka ja purpurpunase leegi värelevad kolded. Rembrandt käib erutatult mööda ateljeed ning Aert de Gelder jälgib teda imestunud pilgul. Suur kunstnik võtaks nii hea meelega oma käte vahele kõik, mis on päikesekiirtest üle kallatud, otsekui võlutud! . . . Ning äkki käib ta peast läbi mõte, võib olla, et täis jultumust ja meeletust, eriti kui vaadata seda tema esialgsest, äriliste meeleolude seisukohalt. Tulvil sisemist juubeldust, hakkab ta teostama ohtlikku mõtet.

Laudlina!

Kuus kalevikaupmeest vaatavad maalil asjalikult ja tõsiselt. Nende riided ja kõrged kübarad eralduvad mustade laikudena kollasel taustal. Kuid käte ja kehaga toetuvad nad lauale, laual aga on laudlina, esialgu veel tühi, pintslit ootav koht. ..

Ja kui de Gelder või Titus juurde astuvad, et näha, kuidas töö edeneb, siis näevad nad Rembrandti lausa raevuka fanatismiga maalimas suurt erepunast samet-lina: ta on nagu vangistanud sügispäikese ja röövinud

238

temalt hõõguva tule ja lõõma, et immutada oma maali | lõuendiniite marulise põlemise lõkendusega.

Siis tulid kalevikaupmehed ja hakkasid maali üle aru pidama. Nad olid täiesti rahuldatud ja kiitsid kunstnikku. Tõsi küll, üks neist heitis kahtlustava pilgu suurele laudlinale, kuid see jättis nii uhke ja erakordse mulje, et ta nägi selles vaid toredust, mis aitas kaasa tema enda isiku ülistamisele. Seepärast jäi temagi vait ja .. . ladus raha lauale.

IV

Nii ei näinudki Magdalena van Loo kogu suve jooksul oma tädipoega. Iga kord, kui ta tuli Rozengrachti, öeldi talle, et Titus pole ikka veel Waterlandist tagasi ja on teadmata, millal ta jälle Amsterdami jõuab. Püüdes Rembrandti ja Hendrickje ees oma pettumust varjata, laskis ta langeda mõne pilkava märkuse Tituse kiindumuse kohta maaellu. Aga kuni ta tõld küljelt küljele kõikudes aeglaselt mööda munakivisillutist veeres, näris ta vihaselt oma taskurätti. Tituse ärasõidusse suhtus ta kui oma isiku solvamisse. Harva, võib-olla mitte kunagi, oli ta nõnda kannatanud, nagu ta kannatas sellest võitmatust kirest, mis kurnas tema jõudu ja nõrgendas tahet. Ta valas kibedaid pisaraid, oma elu esimesi pisaraid mehe pärast. Kodus, kui ta tualetti tehes peegli ees istus, mis külmalt tema nägu kajastas, näis talle, et midagi pole enam oodata. Iga uus teade, et Titus pole

ikka veel tagasi, ainult haavas teda üha enam. Ta ei mõelnud enam tunnetele, mida oli osanud Tituses äratada, ega uhkeldanud oma võiduga. Teadmine, et ta erutab Titust, ei valmistanud talle enam võidurõõmu. Titus sõitis ära. Nädal möödub nädala järel, aga teda pole ikka veel. Kui Titus oleks pisutki talle mõelnud, kui ta oleks olnud pisutki temasse kiindunud, siis ta ei oleks muidugi kuskile sõitnud. Ühe hetke ta kõhkles veel: aga võib-olla põgenes Titus tema eest? ... Kuid ei. Siis oleks ta ju kohe algusest peale teisiti käitunud. Ta sõitis maale lihtsalt seepärast, et on kangekaelne ja enesekindel, ning tema, Magdalena, on talle paljas õhk. .. Magdalena lõi jalaga vastu maad

239

ning tema nägu väljendas sügavat põlgust. Tituse enesevalitsus on ainult raudrüü, mille taha ta peidab oma jõuetust; ta lihtsalt kardab naisi. Kuidas siis muidu! Puges nagu mutt oma urgu. Kuid tema ju näeb Titust . läbi. Titusel puudub usk endasse. Aga võib-olla ta polegi mees?

Magdalena puhkes läbi kibedate pisarate vihaselt naerma. Kes ta siis lõpuks on, see Titus van Rhijn? Väike kunstikaupmees, küll mitte kerjus, aga ka mitte rikas, ning temast on ta oma seltskondlikult positsioonilt kui ka varanduselt palju madalamal! Ta isa on tavaline maalikunstnik, pealegi veel pankrotti jäänud, kuigi ta oli kunagi abielus Saskia van Uylenburghiga. Titus peaks end tema tähelepanust meelitatuna tundma ja ta vastu teenistusvalmis olema. Selle asemel aga sõidab ta linnast ära ja veel just sel ajal, kui tema oleks tahtnud osta uut tubakatoosi ja tükki käsitsi maalitud siidi... Ta ei oska sugugi viisakas olla. Samasugune mats nagu isagi, öösiti näris Magdalena oma pitsilisi padjapüüre ja surus pea patjadesse. Titus! Titus! Titus! Ta ei taha enam Titusest midagi teada ...

Tahab ta unustada! Ta pole isegi seda väärt, et temale mõelda. Ja tema, lollike, püüdis veel Tituse poolehoidu võita! Titus ei vääri teda. Ütleme, et ta olekski ehk Tituse ära võlunud ja näinud teda oma jalge ees, noh, aga mis edasi? Eesmärk oleks saavutatud, kuid elu oleks jäänud endiselt tühjaks. Kõik see on asjatu, kõik need kired, askeldused, koketeerimised, teesklus ja silmakir j alikkus.

Nii pidas Magdalena van Loo endaga lõputuid kõnelusi iga kord, kui ta pärast asjatut külaskäiku Rozen-grachti solvunult ja üksi koju tuli. Ta oli juba valmis Titust unustama, temast lahti ütlema. Sõbrataride silmis oleks see muidugi olnud võrdne lüüasaamisega, kuid õnneks ei tule neist ühelegi pähe, kuivõrd asjatult ta kogu talve ja kevade jooksul Titust oli püüdnud'^ Tagasi vana eluviisi juurde, nagu polekski midagi juhtunud! . .. Juba esimese kutse, mille ta pidude hooaja algul sai, võttis ta rõõmuga vastu. Tal oli kuidagi äkki jälle suur igatsus — nii püüdis ta seda endale sisendada — elegantsete ballide, kaunilt serveeritud

240

pidulaudade, kroonlühtrite sära, muusika ja toredate tualettide järele.

Magdalena vanemad hingasid kergendatult: nende tütre tõld peatus jälle pidulikult valgustatud majade ees ja Magdalena tuli koju, saadetuna jälle noortest meestest nagu varemgi.

Hädaoht näis olevat möödunud, minevik tundus halva unenäona. Nüüd pole ehk kihlusedki mägede taga.

Ja Magdalena ise sundis end ka nõnda mõtlema. Nüüd pole ehk kihlusedki mägede taga, kordas ta vanemate järel. Ta suhtus armuliku naeratusega austusavaldustesse, millega teda ümbritseti nagu alati. Tema endine kõrkus oli kadunud. Kõik märkasid

imestusega, et ta oli leebemaks ja armsamaks muutunud. Austajad keerlesid tema ümber. Nende hulgas oli ka keegi mustajuukseline laiaõlgne noormees Valckenieride perekonnast, kes veetis talve Amsterdamis. See sündinud don-žuaan ei jätnud ühtki naist rahule. Ent niipea kui ta tutvus Magdalenaga, jättis ta kõik oma armuseiklused sinnapaika ja hakkas talle omase temperamendiga Magdalena austajaks, hellitades kõige ausamaid kavatsusi. Magdalena ise ergutas teda, eelistades teda avalikult teistele. Ta oli rikas, esindusliku välimusega, heast perekonnast. Nende nimesid kõrvutati, kõik nägid nendes tulevast abielupaari. Valckenier hakkas juba upsakaks muutuma ja Magdalena poolehoiuga kiitlema. Neid kutsuti kõikjale koos. Ühed kadestasid neid ja olid vihased, teised rõõmustasid, et vabanevad kahest kõige ohtlikumast ja samal ajal ka ilmselt teineteisele määratud võistlejast. . . Magdalena vanemate rõõm oli piiritu...

Detsembrituul laulis puude raagus okstes oma leina-viit ja säravad külmad tähed vilkusid tumedal taevavõlvil nagu hangunud smaragdid, kui Valckenier tegi tõllas Magdalenale abieluettepaneku. Magdalena oli seda päevast päeva oodanud. See oli talle ainus sobiv väljapääs. Ta oli juba kahekümne ühe aastane — mida siis veel oodat*? Sest nüüd ei olnud ju enam midagi, mis oleks teda seganud . . .

Ja siiski, kui ta andis oma nõusoleku ning õnnest pea kaotanud austaja haaras ta oma käte vahele, olles veen-

241

dunud, et see aare ei libise enam tema käest, hakkas-Magdalena üleni värisema. Ta sulges silmad. Ta tundis näol oma kaaslase hingeõhku, talle lõi ninna veini, lõhnaõli ja pumati aroome, mingeid võõraid lõhnu. Siis. tundis ta, kuidas mehe käed surusid teda peremeheliku nõudlikkusega enda vastu, ning ta pidi peaaegu lämbuma. Ent korraga kaotas ta nagu teadvuse. Talle näis, et tema kohale kummardus peente joontega tõmmu nägu, et suured silmad, mis muutusid äkki nii mahedaks, vaatasid talle õrnalt otsa ja kellegi huuled puudutasid tema laupa; sale rüütellik kogu pruunis sametülikonnas haaras ta kätele ja surus oma rinna vastu. Magdalena vabises üleni, ta ripsmed värisesid.. . Titus van Rhijn!

Vaid üheks ainsaks hetkeks andus ta kogu oma olemusega sellele joobnustavale nägemusele. See on tema! Magdalena lõi käed mehe kaela ümber ja surus pea vastu ta tugevat õlga. .. «Titus, ma ju armastan sind nii ammu,» sõnas ta endamisi. «Nii ammu otsin ma sind. sina aga ainult vaikid, kallim. Kuid nüüd kuulume me teineteisele. Siin on mu suu, mu kael, mu rind, olen tervenisti siin. Titus, mu armas, oh, sinu käed!...»

Kaaslase suudlused langesid nagu rahesadu ta peale. Magdalena ei tõrkunud. Raskelt hingates lebas ta ram-mestunult nõudlike käte vahel, andes end täielikult kallima meelevalda ... Ning äkki ajas ta silmad pärani. Talveöö külm valgusesära langes keevalise peigmehe näole. Jahmunult tõmbus Magdalena tagasi, tõukas eemale mehe käed. Võõras, tundmatu, häbitu mees kallistab teda... ja tema lubab seda, selle asemel et anda talle vastu kõrvu! ...

Valckenier jäi talle hämmastunult otsa vahtima. Just äsja oli ju naine andnud end täielikult tema võimusesse. Mees ei taibanud, kust tuli see pahameel, see ootamatu tõrkumine. Ta pomises kohmetult mingeid ebavajalikke, arusaamatuid sõnu.

Magdalena pöördus kõrvale ega vastanud. Nukralt jsf uniselt veeres tõld. Veel kaks, kolm pikka tänavat, ja Magdalena jõuab lõpuks koju. Koju, kus ta on üksi, vaba häbitust armastusest, millega tema austaja solvab ja teotab teda . . . Saaks aga rutem üksi jääda, vabaneda

242
mässavaist mõtteist! Ta vaatas tõlla aknast välja ja nägi külmalt säravaid tähekogusid, mis laiusid ta pea kohal. Ainult Orion vilkus selgelt ja sõbralikult. Magdalena silmist veeresid pisarad. Värisedes hirmunult teda haaranud tundest, tunnistas ta endale seda, mida oli senini hoidnud oma südames kui kõige kallimat saladust: esmakordselt oma egoistlikus, seiklushimulises elus armastas ta tõsiselt. Ta armastab! Nende sõnade muusika läbistas kogu ta olemuse, helises võimsalt, kõikehaaravalt, täis ängistavat piina, sest ta kõrval oli võõras, vastik mees, aga mitte tema, keda ta ihaldas, kes oleks teda õrnalt ja palavalt kaisutanud, külvanud üle suudlustega, mis oleksid teda põletanud nagu tuli... Temale oleks ta lubanud kõik .. . Titus! Titus! Titus!

Kui ta viimaks jahedate linade vahele heitis ja tema mõtted veidi rahunesid, puhkes ta nutma, tasa ja nurisemata. Oma upsakuses ja kõrkuses oli ta tahtnud Titust võita, kuna teadis, et ühelgi teisel naisel polnud see õnnestunud. Kuid võitjaks jäi Titus. Ja nüüd, kus ta oli taltsutatud ja võidetud, tundis ta õndsat väsimust. Titus oli murdnud tema kõrkuse. Ta oli tahtnud ise Titust taltsutada, kuid tegelikult taltsutas Titus tema. Ja siiski naeratas ta armastavalt ning õrnalt, nagu oleks Tituse pea olnud ta rinnal, ta tunnistas endale, et nii see peabki olema: ta on siiski õnnelik, õnnelik esmakordselt elus.

V

Elu veereb hiljukesi ja märkamatult edasi. Kord puhkeb ta õitsele, kord närbub. Päevad järgnevad päevadele, kuud ja aastad vahelduvad. Peale pimedaid öid tõuseb taevasse õhuke kuusirp, säravad tähtede tarjad. Ja juba ujubki taevavõlvil täiskuu ketas. Kevadele järgneb suvi, sügisele talv. Tormavad tuuled ja aastaajad, lendavad mööda lindude parved.

Amsterdami sadam kubiseb laevadest. Börsil valitseb tunglemine, ettevõtlikud ärimehed on vallutanud juba poole maailma mered. Y jõe suudmes lehvivad kõikide rahvuste lipud. Ent sõjajuttude ja riikide telgitaguste

243

intriigide tõttu valitseb kaubanduses ärev õhkkond. Kuuldused mingisugustest merelahingutest ja Euroopa õukondade salasepitsustest jõuavad Amsterdami. Selle tulemusena haarab kriis kaubandust ja meretransporti. Areenile ilmuvad juhusteotsijad ja saagiahnitsejad, tekkinud olukorda kasutavad spekulandid. Börsihindade alalise kõikumisega kaasnevad seltskonna mitmesugustes kihtides meeleolude tõus ja langus. Regendid võitlevad omavahel võimu pärast. Oranžistid ja vabariiklased mürgitavad üksteise elu.

Riigisekretär, talle omane külm tardunud naeratus näol, seisab ärielu eesotsas ja juhib Hollandi poliitikat. Ta kehastab patriitslikke traditsioone kogu nende vää-ramatuses, kõigis nende mehisuse ideaalides ja vaadetes. Üle maa ilmub suurel hulgal paljastavaid pamflette ja satiirilisi värsse. Ladestuvad viha ja raev ning valmistavad ette hirmuäratavat plahvatust.. .

Samal ajal mängitakse teatrites tragöödiaid ja komöödiaid, prantsuse ja itaalia näidendeid, milles sangarlus, eneseohverdamine, armastus, tujukused ja naljad kutsuvad vaatajais esile naeru ja nuttu. Pettunud otsivad lohutust hasartmängudes. Noored flirdivad ja lõbutsevad nagu nende isad ja vanaisad möödunud aegadel; nad korraldavad kanaleil karnevale ja lõbusõite linnast välja. Vechte ääres elatakse muretult ja idülliliselt. Vaatamata rasketele aegadele, lasevad ärimehed oma jõukusel hiilata. Nende esivanemate kiidetud kokkuhoidlikkusest pole jäänud jälgegi: nad elavad toredates üksikelamutes,

kannavad moodsaid ja kalleid riideid ning püüavad oma varandust üldse igati ära raisata. Roosad ja valged tupplehed peegelduvad laias rahulikus veepeeglis. Paviljonidest ja lehtlatest kostab naeru ja lautohelisid. Õhtuti jalutavad sosistavad paarid piki kõrgete ilupõõsaste hekke. Marmorsaalides ei lõpe ballid. Amsterdamist ja Utrechtist tuuakse siia pillimehi. Siin loevad kirjanikud ja luuletajad ette oma teoseid, kasutades nende mõisnike külalislahkust, kes püüavad metseene mängida. Raha voolab laia jõena. Siin valitseb kergemeelsuse ja hasardi vaim.

244

VI

Magdalena van Loo loobus teistkordselt ja seekord juba lõplikult endisest elulaadist.

Kogu suve ja talve ei näidanud ta end seltskonnas. Teda hakati juba unustama, kuigi seltskondlikel vastuvõttudel ja ballidel tunti vahel puudust tema naerust, kõrkusest ja valitsemishimust. Ainult vahete-vahel jutustas mõni tema endistest sõbrataridest noortele preilidele hilinenud kadedusega Magdalena möödunud võitudest ja nende äkilisest lõpust. Üks osa meestest ohkas kahetsedes, teised kehitasid ükskõikselt õlgu. Muidugi, rääkisid nad, Magdalena on ilus, hurmav naine, kuid kõik teavad, kuivõrd külm ja arvestav ta on. Tema käitumine oli viimasel ajal läbinisti silmakirjalik mäng, mis oli määratud uute ohvrite püüdmiseks. Mis sest siis nii on, kui pole teda, tulevad teised!

Valckenierid olid jahmunud. Vastuseks nende poja ettepanekule palus Magdalena mõtlemisaega. See oli täiesti loomulik. Kuid lõppude lõpuks ei tea ju mida mõeldagi, kui tulevane pruut lükkab lõpliku vastuse andmise päevast päeva edasi, otsides selleks üha uusi ettekäändeid. Võib-olla on tal kahju loobuda oma vabadusest ja ta tahab veel viimastel päevadel läbi elada võimalikult rohkem pööraseid seiklusi? Aga võib-olla mõnitab ta nende auväärset ja soliidset suguvõsa? Valckenierid kiirustasid otsusega. Juba algas keelepeks ja sosistamine. Endast lugupidav perekond ei või seda sallida, öelgu Magdalena oma viimane sõna. Kuid Magdalena kõhkles, nuttis, tõrkus, muutus kinniseks ja veetis terveid päevi üksinduses. Tema kosilane tuli neile sageli külla, kuid lahkus sealt iga kord pettunult. Kas võis siis pärast seda keegi teda veel süüdistada, kui sai teatavaks, et ta oli hakanud sekeldama mingi kergemeelse naisega? Muidugi mitte keegi... peale Magdalena. Kui ta sellest intriigist kuulis, hakkas ta märatsema otsekui fuuria. Vanemad vaatasid teda õudusega, neile tulid meelde vihased raevuhood, mis vallutasid nende tütart lapseeas, kui miski oli takistanud tema kapriiside täitumist. Seejärel teatas Magdalena seda,

345

mis oli õigupoolest juba niigi kõigile selge: ta ei taha niivõrd truudusetu peigmehega abielluda!

Valckenierid lõpetasid muidugi suure raevuga igasuguse läbikäimise van Loode perekonnaga, kes peale kõige muu olid ka madalama päritoluga. Magdalena vanemad olid sügavasti vapustatud ja solvunud. Silmakirjaks nad muidugi kaitsesid end, kuid said ka ise aru peigmehe sugulaste põhjendatud pahameelest. Oma etteheidetega võtsid nad Magdalenalt eluisu. Laua taga ei olnud vanemad kitsid jagama teravaid, solvavaid sõnu. Ka Magdalena ei jäänud võlgu. Vanemate kodu muutus talle vastumeelseks. Ta läks elama oma tädi Titia, Frans Coopali naise juurde. Titia van Uylenburgh oli rahulik tundeline naine. Ta püüdis ettevaatlikult välja uurida saladust, mis oli Magdalenat nii kohutavalt muutnud ja ta temale määratud teelt kõrvale tõuganud. Möödus kuid, aga

Magdalena ei pöördunud koju tagasi. Ja kui ta siis uuesti vanemate juurde tuli, oli torm juba vaibunud. Mõlemad pooled olid nüüd palju leplikumalt häälestatud, enamalt jaolt vaikiti, ei tehtud üksteisele milleski etteheiteid ja püüti mälestusi mitte ellu äratada. Kuid võõrdumus kestis edasi. Magdalenal oli jultumust hakata vastu vanemate majas valitsevale tavalisele korrale ja pöörduda ära teelt, mis oli talle määratud, ta oli risti vastu Gerardus van Loo ja tema suursuguse abikaasa kõigile plaanidele, lootustele ja auahnetele kavatsustele. Oma vanematele oli ta juba kadunud. Seda mõistsid nii vanemad kui ka Magdalena ise. Peites oma viha kõige kaugemasse südamesoppi. leppisid nad olukorraga.

Esialgu levitasid Magdalenast koletislikke kuuldusi isegi need inimesed, kes olid tema head tuttavad ja kes olid tema võitude tunnistajaks olnud. Tõendati näiteks, et ta oli end sidunud mingite tundmatute juhusteotsi-jate, avantüristide ja hasartmängijatega; ta kartvat inimeste silma alla tulla, sest olevat nakatatud mingisse haigusse, mis röövib ilu. Teised jutustasid, nagu oleks tema oma isa teener ta ära võrgutanud ja ta olevat sunnitud oma häbi varjama. Naised tuletasid meelde tema külma vooruslikkust, tema võimet teada teistest alati selliseid asju, milles talle endale ei saanud kuidagi

246

mingeid etteheiteid teha. Ning kaua tagasi hoitud kadedus vallandus nüüd kahjurõõmsa kättemaksuga kõige absurdsemate väljamõeldiste valangus. Valckenierid, kes teadsid kõigi nende juttude allikat, vaikisid ja oma vaikimisega aina lisasid õli tulle. Kuid peagi tuli ka ümberlükkavaid teateid. Neid kuuldi erapooletuilt inimestelt. Kuidas nii, rääkisid need, Magdalenat oli ju jalutuskäigul nähtud ja ta oli niisama kaunis ning armas nagu alati. Leidus ka neid, kes olid teda näinud Haar-lemmi metsas tõllaga sõitmas. Kolmandad, kes olid kohanud Magdalenat Titia Coopali juures, jutustasid tema tagasihoidlikkusest ja lahkusest ega kujutlenudki, kui suurt viha tekitasid kõrgemas seltskonnas sellised teated. Ent jutud Magdalena ümber ei kestnud kuigi kaua, ehkki nad kandsid kuni lõpuni kuritahtlikku iseloomu. Pea lõppesidki kõik arutlused. Magdalena kadus oma endiste sõprade silmapiirilt, ilma et keegi oleks eriti kahetsenud. Elu ei peatunud hetkekski, kui Magdalena katkestas kõik sidemed kõrgema seltskonnaga. Ballisaalides ja seltskondlikel vastuvõttudel kihas ja sädeles elu endiselt; naised ja mehed kohtusid, leidsid ja kaotasid teineteist nagu alati. Poisid ja tüdrukud kasvasid ja põimusid elu silmipimestavasse ringmängu: peeti pulmi. Keegi ei tundnud kahju Magdalena van Loo puudumisest. Kedagi ei huvitanud tema isepärane saatus.

Ta ise mõtles vahel, et tema elu oli õieti alanud sel ööl, mil võõra mehe suudlused olid äratanud temas kirgliku igatsuse Tituse järele. Magdalena ei nimetanud tema nime enam kunagi, isegi mitte oma sügavaimas hingesopis. Tema mälestustele oli vajunud raske kuldne loor. Valu ja igatsus piinasid teda. Vähesed inimesed, kellega ta veel läbi käis, märkisid imestusega, et ta oli tundmatuseni muutunud. See oli ennekuulmatu, uskumatu! Tema silmad särasid mahedamalt, hääl oli kaotanud endise teravuse ja käskiva tooni. Kõik, mis oli varem sundinud kartma ja vihkama teda, oli kustunud. See uus meeleolu andis end tunda ka tema suhtumises kõigesse, mis teda ümbritses. Kodus ringi käies puudutas Magdalena õrnalt esemeid, mis teda varem elutuna ja tummana olid ümbritsenud nagu vältimatu päraldis

247

sellest toredusest, mis taotleb peenutsemist. Ta andestas teenijaile nende eksimusi. Ta silitas koera, kui see talle saba Uputades vastu jooksis; varem poleks ta teda ^ endale

ligigi lasknud. Hella emaliku pilguga embas ta tänaval mängivaid lapsi. Ta tundis võitmatut vajadust kõiki neid heleda- ja tumedapäiseid olevusi oma rinnale suruda, öösiti lamas ta unetult ja unistas, kui tore oleks hoida kätel pisikest alasti maimukest. Mõnikord kuulsid vanemad, kuidas ta nuttis. Kuid päeval tõmbas ta näole rahulikkuse maski, pidas end kõigiga võrdseks ja aitas ema, kes oli sõnatus hämmelduses.

Rozengrachti ta enam ei läinud. Lõpetamata ja unustatuna ootasid teda seal eskiisid, mis Rembrandt temast oli teinud.

VII

Titus oli eriti rõõmus, kui Jan Swammerdam varakevadel, pärast ärevat ja rõhuvat talve, ootamatult Amsterdami tagasi tuli. Mulje oli niisugune, nagu oleks bioloogil oma õpinguist kõrini. Ülikoolielust Leidenis jutustas ta kõrgi armulikkusega, nagu rõhutades oma üleolekut ülikoolikolleegidest. Kuid oma intiimsetest elamustest Jan Swammerdam ei rääkinud, ja Titus ei pärinudki temalt midagi.

Varsti pärast Swammerdami tagasitulekut sõitsid mõlemad sõbrad ilma pikemalt kaalutlemata postilae-vaga jälle Waterlandi. Noor loodusteadlane ainult sellest unistaski, kuidas saaks kiiremini looduse rüppe, et alustada jälle oma uurimusi.

Vanaema, kes oli juba päris lapseks muutunud, ei tundnud noormehi ära. Tema eest hoolitses üks kauge sugulane. Piiblit ei pannud vanainimene käest nagu ennegi, kuigi ta ei suutnud seda enam lugeda, samuti ka mõista, kui teised seda ette lugesid.

Titus nägi, et vanaema majapidamine on väga laokile, jäänud ja kevadisteks töödeks pole midagi ette valmistatud. Kibedusega mõistis ta oma abitust talupidamises ja taipas, et ta ei tule toime sulastega, kes olid täiesti käest ära, logelesid töötult õues ringi ja varastasid kõike, mis oli silmist lastud. Mulluse elu päikeserikast

248

ja helget tunnet, mis veel nii elavalt meeles püsis, ei suutnud ta siin tänavu leida. Swammerdam oli muutunud veel kinnisemaks kui kunagi varem. Ta kõneles vähe, ja kui sattus mõne huvitava putuka jälile, siis oli päris vait, isegi ei kärkinud ülemuslikult Tituse peale nagu varem.

Titus ei lahkunud tihti päevade viisi talust. Ta heitis murule nagu palju aastaid tagasi ja kuulatas sahinaid, krabinaid, siristusi. Vesi vulises, pilliroo sulgjad ladvad kõikusid edasi-tagasi. Pea kohal kädistasid erutatult kevadlinnud. Mõnikord tuli õue vanaema, kes sarnanes nõiamooriga nendest muinasjuttudest, mida ta oli kunagi jutustanud. Titus püüdis tema ilmetute, tuhmide silmade alla mitte sattuda, vaid jooksis lihtsalt ära, kui vanainimene endamisi pomisedes ja igasuguses risus tuhnides õues ringi käis.

Ei möödunud veel kahte nädalatki nende tulekust, kui Titus ühel õhtul majaesisel pingil istudes äkki märkas, et keegi tuli läbi niitude ja keeras teele, mis tõi nende tallu. Noormees tundis ta ära. . . Aert de Gelder! ...

Õhtu oli purpurpunane, õhk täis uimastavaid aroome ja niiskeid auranguid. Silmapiiril uduvines seisis suuri pilverünki, mille taga leegitses ehakuld. Maja ümbruses tõusid kõrged kohevad värskelt niidetud heina kuhjad. Küüni katusel plagistas nokka toonekurg.

Titus jäi hetkeks liikumatult istuma. Sealt tuli Aert de Gelder. Titus uskus vaevalt oma silmi. Mis ta siit otsib? Tuli ta joonistama? Kas tõesti oli Rembrandt mõne südamliku vestluse ajal rääkinud Aertile nendest suvekuudest, mis ta oli koos Titusega Waterlandis veetnud? Kas ta tõesti saatis oma õpilase siia maastikke joonistama? Kuid ei. De Gelder

on ilma etüüdidevihi-kuta, ja isegi ilma reisipaunata. Väga imelik! Halba aimates tõmbus Tituse süda valusalt kokku. Ega see ometi ole õnnetusekuulutaja? Midagi on juhtunud .. . keegi on haigejss jäänud . . . või on isegi midagi veel halvemat ... Ega ometi isa? ... Titus hüppas püsti ja jooksis de Gelderile mööda teed vastu. Too tundis ta juba eemalt ära ja noogutas tervituseks. Titusel jäi hing kinni, kui ta isa õpilase juurde jõudis.

De Gelder peatus^ Teretas veel kord. Ta oli kuidagi pinevil.

Titus ei küsinud. Ta oli juba kindel, et midagi tõsist on juhtunud. Ja siiski ei julgenud ta esimesena juttu alustada. De Gelder oli tulnud õnnetusekuulutajana! Õpilase silmis oli haletsust, kaastunnet ja ebakindlust. Ta ei suutnud end kuidagi kokku võtta. Nii seisid nad mõne hetke vaikides ja silmitsesid teineteist.

«Kas isaga on midagi juhtunud?» küsis Titus lõpuks kõlatult, pingutades kogu jõudu näilise rahu säilitamiseks.

Aert de Gelder raputas eitavalt pead. «Hendrickje Stoffels,» kostis ta. «Ta . .. jäi raskelt haigeks. Meister tahab, et sa tuleksid koju ...»

Jan Swammerdam jäi maale, kuna de Gelder ja Titus sõitsid järgmisel hommikul juba esimese laevaga linna tagasi. Titus ei suutnud millelegi mõelda: kogu aja seisis tema silme ees Hendrickje lahke rahulik nägu; Rembrandti õpilase sõnade järgi oli ta nägu viimastel päevadel sisse langenud ja veelgi kahvatumaks muutunud kui varem. Hendrickjet ei saavat vaadata ilma haletsuseta. Selgus, et varsti pärast Tituse ärasõitu oli Hendrickje kõrge palavikuga voodisse heitnud. Titust näris mõte, et Rozengrachti kolimisest peale, see on kaks viimast aastat, oli Hendrickje liikunud majas kahvatuna ja vist juba haigena, tema aga ei olnud kordagi vaevaks võtnud tema seisukorra üle järele mõelda. Alles nüüd tundis ta täie selgusega, et kahevõitluses iseendaga ei olnud ta lihtsalt mitte kedagi ega midagi märganud: ei Hendrickjet ega teisi koduseid. Nüüd ei kahelnud ta, et Hendrickje oli kõik need aastad mingi salajase haiguse võimuses olnud. Ta tuletas meelde igasuguseid tühiseid juhtumeid, millele ta varem polnud mingit tähtsust omistanud. Nüüd aga mõistis ta, et kõik need olid selle haiguse tunnused, mis juba siis vist kurnas tema jõudu.

Tapva üksinduse tunne haaras Titust, mure ja kahtlused piinasid teda. Hendrickje Stoffels ... Ta oli asendanud talle lihast ema, kellest ta juba varases lapsepõlves ilma oli jäänud. Hiljem oli ta temale ustavaks sõbraks olnud. See hoolikas, temast palju vanem naine

jagas temaga äripidamise raskusi tema antikvariaadis, ja oleks ta kunagi kas või ühe sõnagi öelnud ...

Titus ei julgenud seda mõtet lõpuni mõelda. Laev liikus tasa edasi. Piinava aeglusega lähenesid ja kaugenesid jälle ääretud smaragdses vines põllud. Vaevalt märgatavalt liikus päike laeva kohal hõõgvalgel taevavõlvil. Vett pumpavate tuuleveskite tiivad laperdasid tuules. Maastik oli peaaegu muutumatu. Kaua aega näis, et silmapiirile kerkinud Amsterdam jääbki ainult teienduseks.

Titus ja Aert de Gelder vaikisid. Sõnatult istusid nad teineteise vastas ja ootasid, millal laev lõpuks sadamasse jõuab.

Kui nad Rozengrachti saabusid, jäid nad tahtmatult seisma. Nende pilgud peatusid majal. Titus pigistas kramplikult de Gelderi kätt. Maja akendele olid katted ette

tõmmatud. Antikvariaadi vitriinide ja uste ette olid lastud puust varbkardinad. Naabermajades valitses surmavaikus. Kanalite peegelsiledust ei häirinud vähimgi virve ja tänaval polnud üldse näha mängivaid lapsi. Titus, kelle silmist vaatasid vastu tardunud hirm ja meeleheide, taipas, et oli juhtunud kõige halvem.. .

VIII

Soojade leitsakute pilved hõljusid Waterlandi salude kohal. Aeglaselt lonkis neid salusid mööda Jan Swammerdam. Tuul kandis lõunast kuuma õhu iile. Villaste riiete all, mida Jan kui tõeline hollandlane alati kandis, kattus ta pikk kõhn keha higiga.

Jan Swammerdam ei suutnud kuidagi koondada oma mõtteid anatoomilistele uurimistele. Mingi ääretu vaikus, mingi rusuv sõnatus rõhus teda, summutades kõik tavalised mõtted. Talumatult palavad suigutavad suvepäevad ja -ööd maal, kus on kuulda vaid kilke katuse all ja liikumatult lamava pulli kinnitusketi kõlinat laudas, ainult süvendasid tema melanhoolset meeleolu, öösiti kargas ta istukile rahutuist unenägudest. Pärast seda lebas ta painavas unetuses; ta ei suutnud kuidagi jälle uinuda ja vahtis kuivanud huultega lamades sihi-

251

tult poolhämarusse. Ta sõi vähe ja unustas tihti lõunatamise. Talle oli selge, et ta on haige, kuid ei osanud end terveks ravida. Ainult üks naine oleks võinud teda aidata, kuid see lahkus Leidenist ja koguni Hollandist.

Möödunud talvel tutvus Jan Swammerdam Margareet Ulenbeckiga, oma ülikoolikaaslase õega, heledapäise sihvaka kaunitariga, kes oli peaaegu niisama suurt kasvu nagu Swammerdam ise. Pärast seda kohtumist neiuga tundis Swammerdam, kelle juures varem polnud kunagi märgata vähimaidki armumise tunnuseid, et selle sihvaka lõbusa neiu omamine on tema edasiseks eluks ilmtingimata vajalik.

Kuid selle avastuse mattis Swammerdam oma hinge kaugeimasse soppi. Tema, kes võis inimestele, kui neil ainult selle vastu huvi oli, tundide kaupa jutustada oma tibatillukestest putukatest, tema, kes oskas soravalt vastata ladina keele seminare, muutus äkki sõnaahtraks, niipea kui juhtus jääma kahekesi heledapäise puna-põskse Margareediga. Noor elurõõmus tüdruk, kes ei taibanud kõige vähematki rõngussidest, kes ei tundnud ladina keelest ühtki häälikut, pani mehe nii kohmetama. et see kaotas täielikult oma kõnevõime. Huuled, mis ei olnud elus veel kunagi ühtki teaduslikku lauset väljendanud, äratasid mehes sügavat ihaldust; tumma vaimustusega imetles ta neiu käsi, mis ei olnud kunagi puudutanud pintsette ja optilisi riistu.

Jan Swammerdam oli liiga palju aega kulutanud anatoomiale, liiga kaua uurinud ainult putukaid, et tunda inimesi. Lüngad ümbritseva maailma ja esijoones naiste psühholoogia tundmises valmistasid talle meelehärmi ja võtsid talt julguse. Ta murdis lõpmatult pead küsimuse üle, kuidas võita selle olevuse poolehoidu, kelles ta oli esmakordselt elus ära tundnud naise? Mõnikord õhtupoolikuti võttis ta südame rindu ja hiilis salaja tema maja eest mööda; talle viirastus, et näeb valgustatud akende taga neiu kogu, ning tundis end õnnelikuna. Niisama õnnelik oli ta ka siis, kui neiu vend, tulevane kirurg, tõi ta enda poole koju ning Janil avanes võimalus näha neiut lähedalt ja vahetada temaga isegi mõned sõnad. Ent Margareet oli liiga suur tuulepea, et järele mõelda, mida tähendab selle kõhna tõmmu tudengi kohmetu tagasihoidlikkus? Jan Swammerdamil aga ei piisanud julgust oma tunnete väljendamiseks. Ida-India Kompanii noor ohvitser lõi temalt neiu üle

just sel ajal, kui Jan Swammerdam hakkas vereringvoolu traktaatide lugemise asemel esimest korda kirjutama värsse:

Pilk õnnetu mul ilmaaegu aimab
kaastunnet teie selgeist silmadest. . .

Kui laev, mis viis ära Margareedi, väljus Rotterdamist, oli Jan Swammerdam kaldal saatjate hulgas. Ta vaatas üle reelingu, sinna, kus seisis oma täies pikkuses Margareet Ulenbeck — sihvakas, heledapäine ja majesteetlik nagu merede valitsejanna. Neiu naeratas tema kõrval seisvale võitjale — portupeega sõjaväelasele, kes õnnest särades talle samuti naeratusega vastas.. . Samal õhtul Leidenis rebis Swammerdam oma värsid puruks ning võttis õhates jälle käsile loengute konspektid. Veel kaks nädalat käis ta Horne'i ja Diemerbroeki avalikel loenguil. Kuid tema teadvuseni ei pääsenud ainuski sõna, mis kateedris räägiti. See-eest aga ilutses tema vihikute igal leheküljel ainult üks suurte keerit-satega täht «M», mis oli joonistatud naeratava neiunäo alla. «Nagu poisike,» mõtles Jan Swammerdam enda kohta, «aga ma olen ometi juba kahekümne kuue i aastane.»

Swammerdam lonkis piki kraavikaldaid, aeg-ajalt ta kummardus, tõmbas maast pika kõrre, näris seda ja sülitas suust rohelist mahla. Võbisedes rippusid kiilid eredas valguses. Ta, astus liivamügarale — see oli herilasepesa; jalgade all sagisid käbedasti mustad sipelgad. Ta ei märganud midagi. Pärast pikka painavat vaikust tärkas temas äkki korratute, tundmatute mõtete terve maailm, mis oli täis piina ja meeleheidet. Naine, kes temalt üle löödi, oli ta ellu äratanud. Ta ei saa kunagi teada, mida apieekripoeg oli pidanud tema pärast kannatama! Ta on juba Ida-Indias, see sõduri naine, ja muidugi valitseb seal kõigi teda ümbritsevate meeste üle! . . . Siin aga, Põhja-Hollandi väikeses külas pajude

253

ja kõrkjate keskel, piinleb endiselt raskes heitluses oma: armastusega kõigile tundmatu tudeng Swammerdam.

Swammerdam teadis, et tema mõtted ei ole kõlbelised, et need on paganlikud, patused. Sõna «patt» erutas teda, ei andnud rahu. Loodus, mida ta oli ülistanud putukate kehaehituses ja mida ta kummardas kui kõigevägevama käte loomingut, tundus talle äkki talumatuna ja näis koguni kuratliku viirastusena. Enda ohjgldamiseks hakkas ta kahekordse innuga vivisektsioone tegema. Mõne päeva aitaski see. Kuid mälestuste valing võttis temalt uuesti tahtejõu.

Oo, Margareet! Kuldjuukseline sädelev naine!

öösiti vähkres Jan Swammerdam tundide kaupa oma asemel. Sõjamees oli Margareedi üle võtnud. Kas siis tema, Swammerdam, on halvem, kuigi ta ei kanna por-tupeed ega mõõka? Tema isa on apteeker, jõukas ja lugupeetud mees. Ja tema ise on üliõpilane, kes on omandanud oma teadmised mängeldes. Professorid olid sageli ta peale vihased vaidluste pärast, mida ta alustas ja milles ta üsna tihti võitjaks tuli. Horne, tema armsam õpetaja Horne, oli temast vaimustuses ja nimetas teda koguni ühes oma Londoni Õpetlaste Ühingule saadetud kirjas. Swammerdami nimi omandas juba teatava kuulsuse. Enne teda ei osanud keegi lahata niisuguseid mikroskoopilisi putukaid. Ta on tõeline teadlane. Kas siis teadlast ei või armastada, kas tema ei või olla abikaasaks? Jan Swammerdam lõi põlema. Küllap ta oleks Margareedile näidanud, kui see oleks vaid

võimalust andnud, kui ta oleks saanud teda vaid hetkeks oma embusse haarata, kui ta oleks ... Aga tuli teine ... Palgasõdur. Inimene, kellel pole aega ja kes seepärast trügib otse ülesseatud eesmärgile. Üks nendest, kes on harjunud hädaohule silma vaatama, kellel pole esimene kord daamide ümber lipitseda. Jan Swammerdam surub sõrmed meelekohtadele. Ta rinnus otsekui vasardab. Ta on tema kaotanud, kaotanud! Kuid see ei ole taltsutanud tema tormitsevat kirge, mis põletab teda läbinisti, ajab meeled segi. Tema ei julgenud otsustavat sammu teha, teine aga julges. Margareet Ulenbeck abiellus sellega, kes osutus julgemaks. Swammerdam tundis end alandatuna ja häbistatuna. Ta vihkas end julguse puudumise

254

pärast, sellepärast, et ei suuda endas võita mingit rumalat viha ja isikliku alaväärsuse tunnet.

Oli päevi, mil teda haaras rõhuv, lootusetu, arusaamatu hirm. Näis, nagu oleksid kõik tema vastu üles tõusnud. Ta jooksis ringi tasasel tühjal lagendikul, mille kohal kihutasid rutates pilved ja ulgus tuul. Mis lõputu roheline põrgu see ometi on, millest pole väljapääsu? Swammerdamil polnud enam jõudu arutlemiseks. Iga üksik mõte kajas ta ajus nagu vasaralöök.

Kuid siis ilmus kord suvepäeva pimestavas säras ta silme ette torn, Läänetorn. Ta langes kummuli maa peale ja puhkes kibedasti nutma. Amsterdam! ... Seal on tema isa, ema, sõbrad! ... Ta tõusis püsti. . . Nüüd teadis ta, mis ta peab tegema ...

Swammerdam läks tagasi tallu ja haaras aega viitmata oma reisipauna. Lapsearuga vanainimene pomises mingeid seoseta küsimusi. Swammerdam ei pööranud temale mingit tähelepanu, vaid pakkis kiiresti oma asju kokku. Astus sisse hämmastunud sulane. Jan Swammerdam ei lausunud sõnagi. Amsterdam! Ta oli selle hoopis unustanud! Teda oli haaranud uus kihk. Ta tahab terveks saada, töötada, õppida! Patu leek oli temas kaua leegitsenud, mürgitades tema hinge. See kuratlik kiusatus tuleb juurtega välja kiskuda. Huuli kõvasti kokku pigistades tõstis ta pika kõhna käega oma reisipauna üles. Laskus tamminõlvakult alla sadamasse. Seal, kauguses asus Amsterdam ja tema Läänetorn seisis võidukalt püsti rohelisel silmapiiril.

IX

Aeglaselt venisid päevad, üksteise järele möödusid kuud. Noorkuu sirp kasvas suureks kettaks ja vähenes jälle, iidsed tähed süttisid eredalt ja kustusid. Elu teostas oma ringkäiku.

Hendrickje surm tõi Rembrandti majja imeliku segaduse. Äri hakkas allamäge minema. Titus ei saanud kaupluses üksi hakkama. Talle oli alati tundunud, et Hendrickje abi tema äriasjus on äärmiselt piiratud. Nüüd aga selgus, et vaikne Hendrickje oli mänginud

255

kaupluses suurt osa. Titusele tuli meelde aeg, kus ta oli sisse võetud katoliku usust, kus ta oli andunud mõtisklustele ja viitnud aega kirikuisade ja nende apologeetide kirjutuste lugemisega. Tol rahutul ajal oli ta oma kaupluse peaaegu täiesti unustanud. Sellegipärast läks kõik oma rada ja väike mehhanism töötas häiretult. Võõrasema surmaga oli selles mehhanismis nagu mingi vedru katkenud. Titus ei suutnud saada selget^aijutlust kassa seisu kohta. Ta lehitses viimaste kuude arveraamatuid ja veendus imestusega, et nendest on raske aru saada. Hendrickje elu ajal ei olnud seda kunagi juhtunud. Kohe algusest

peale hakkas Hendrickje raha kohta arvestust pidama, eraldades rangelt majapidamiskulusid äri väljaminekutest. Nüüd oli see kõik ühte patta aetud. Ja mida suutis ära teha väike Cornelia? Majja tuli võtta teenija. Kuid teenijat tuleb silmas pidada. Niipea kui ta järelevalveta jätta, hakkab ta oma pererahva tagant nii aega kui ka raha varastama. Titus aga ei astunud enam üle köögiläve. Rembrandt oma õpilasega elasid endiselt üleval, ateljees. Cornelial aga puudusid veel Hendrickje kogemused majapidamises, kuigi ta oli lootustandev perenaine.

Sajad väsitavad pisitööd langesid Tituse õlgadele. Sasides sõrmedega oma juukseid, murdis ta pead väljapääsu leidmiseks.

Raha aina sulas ja sulas. Ta andis teenijale nii palju, kui see nõudis ega suutnud kindlaks teha, kas seda mõnikord liiga palju ei olnud. Äri läks ilmselt tagurpidi. Raske oli mõista, kas see tuli sellest, et ta ei osanud tulu õigesti uutesse kaupadesse mahutada, või oli see tingitud ostjate arvu vähenemisest. Isegi sellest summast, mille Hendrickje nii liigutava hoolitsusega temale oli pärandanud, nagu oleks ta omaenda lapse saatuse unustanud, ei jätkunud kuigi kauaks.

Võrdlemisi hästi möödus veel üks aasta. Siis aga hakkasid ilmnema esimesed rahutust tekitavad tunnused. Titus ei suutnud enam nii palju sisse osta kui varem ja järelikult ei suutnud ta ka rahuldada oma ostjate nõudmisi. Õhtuti istus ta kõikesalliva kassaraamatu taga, arvutas ja võttis kokku süngeid arvude tulpi, otsides asjatult väikestki tulu. Rahalised kohustused aina

256

kasvasid. Notari juurest olid viimased summad välja võetud. Väljapääsu otsides pöördus ta abisaamiseks Nicolaes Berchemi poole, kes algul aitaski teda hädast välja, heatahtlik naeratus huulil. Kuid see naeratus muutus iga korraga etteheitvamaks ja tagasihoidlikumaks, kuni Titus lõpuks ei julgenud enam ka tema poole pöörduda.

Tema viimaseks pelgupaigaks jäi tädi Titia van Uylen-burgh, kes oli abielus Frans Coopaliga.

Coopalid olid rikkad, kuid ka kõik õed Uylenburghid olid saanud suure kaasavara. Titia oleks muidugi võinud taile raha laenata. Kui saaks ainult raha, mõtles Titus, küllap ta siis hakkaks energiliselt äri ajama. Tulevikus hakkab ta koduseid väljaminekuid kõige rangemalt piirama ja võlgu karmilt sisse nõudma. Talle oleks kasulik aastaks või paariks kõigest muust loobuda, et oma kõikumalöönud' äri jälle jalule seada. Ühtlasi vabastaks see teda südametunnistuse piinadest, millesse teda tõukavad üksindusest ja liiga rohkest jõudeajast tekkivad tühised mõtted.

Ja siiski lükkas ta oma külaskäiku Titia Coopali juurde päevast päeva edasi. Ta ei teadnud, kuidas tädi tema palvesse suhtub. Ent tema plaanid aina suurenesid. Ta kujutles juba õitsval järjel kauplust, eeskujulikku majapidamist, soliidset kaasavara, mida ta tahtis kindlustada oma poolõele. Oma isa vabastab ta kõigist muredest, nii et suur kunstnik võiks tervenisti pühenduda oma geniaalsele loomingule. Praegu aga on Titusel ainult võlad ja sekeldused. Mis teha siis, kui tädi ta palvet ei rahulda? Ta külastas ju teda niisama harva nagu van Loo perekondagi. Nad näisid talle liiga praktilistena, ükskõiksete ja kõrkide inimestena. Ning tema isast rääkisid nad alati kui kergemeelsest tõusikust, kes olevat ainult Uylenburghide vara taga ajanud.

Kuid teisest küljest — ta ristiti ju tädi järgi Tituseks. Uylenburghid peaksid uhked olema, et nende põline kuulus eesnimi elab edasi ja et seda kannab tema, Titus, kellel on tõelise aristokraadi välimus. Muul ajal oleks ta selle üle lihtsalt naernud, kuid praegu tuli

talle kõrkide suurnikkude põlglik suhtumine Rembrandti sugulaste talupoeglikesse eesnimedesse ainult kasuks. Titus teadis, et Uylenburghide suguvõsa auahnus ületas isegi
257
nende kire varandust kokku ahnitseda. Küllap ta ikka võtab enese kord koiku ja käib tädi juures ära. Kuigi tädi on talle võõras, on tal temaga siiski üks ja sama nimi.. .

X

Rembrandt tuli majast ja läks majaseinte lähedale hoidudes, aeglasel, kuid nõtkel sammul linnast välja. Esimesel hetkel lõi ere suvepäike ta silmad pimedaks. Ta polnud juba palju kuid pikemaid jalutuskäike ette võtnud ja linnast välja ei olnud ta juba mitmel aastal saanud. Kuid viimasel ajal tundis ta üha sagedamini'suurt igatsust avarate väljade, pilvede ja vee järele. Aert de Gelder hakkas temas tähele panema üha kasvavat rahutust. Õpetaja töötas sagedaste vaheaegadega, käis edasi-tagasi, seisatas akna ees ja midagi endamisi pomisedes silmitses kaugust. Nüüd aga läks ta sel varasel pärast-lõunatunnil ootamatult välja.

Ärevusega jälgis noor õpilane Rembrandti nii Hend-rickje haiguse ajal kui ka pärast tema surma. Algul näis talle, et õpetajas pole midagi muutunud. Tugeva kehaga, tõmmunäoline, lühikeseks pöetud hallide vurrudega ja hõredate sassis juuksekahludega Rembrandt istus maali-puki ees ja töötas innuga. Noil nädalail rikkus ta oma harilikku päevakava ainult kolmel korral: sel päeval, kui. arst ütles, et Hendrickje päästmiseks pole enam mingit lootust, siis päeval, mil Hendrickje suri, ja päeval, mil ta maeti.

Lühikest kasvu ja turske, üksik ja sünge, istus ta lõuendi ees ja maalis nagu pöörane. Aert de Gelder imestas Rembrandti selle näilise ükskõiksuse üle. Alles hiljem veendus ta, kui sügavalt oli Hendrickje surm õpetajat vapustanud. Rembrandt oli nagu tummaks jäänud. Ta ei pöördunud kellegi poole mitte ainsagi sõnaga, isegi de Gelderiga rääkis ta ainult nagu erandit tehes. Ta silmad muutusid tuhmiks ja olid sügavale auku vajunud. Käsi liikus raskemalt, ent kuidagi palavikulisemalt. Side välismaailmaga oli katkenud. De Gelder töötas temaga ühes ruumis, kuid see ei häirinud Rembrandti täielikku üksindust. Isegi lauas istus ta nagu ihuüksinda, võtmata
258
osa üldisest keskustelust. Kui keegi juhtus naerma pah-vatama, võpatas ta, nagu oleks teda äratatud tema mõtetest, mis olid ümberolijaile tabamatud. Ta läks magama enne teisi ja kõneles unes nagu laps. Hommikuti tõusis ta ägisedes üles ja asus vaevaga tööle.

Majast väljudes liikus Rembrandt suvepäikese valgusemeres peaaegu kobamisi. Ta oli hinge põhjani vapustatud. Maailm, nagu näha, oli endiselt noor! Aiad õitsesid; puud kummardusid tihedate varjudena ta pea kohal. Vesi sillerdas ja säras, säras tuhandete tantsisk-levate kullakate virvetena. Rembrandt tõmbas käega üle silmade ... Millal see oli? Kui vana ta siis oli? ... Kui hirmus palju oli nende aastate jooksul muutunud ... Ta pea töötas aeglaselt ning kuklas tundis ta mingit tuima raskust, kui sundis end mõtlema. Ta liikus edasi aeglasel, kuid nõtkel sammul. Mõnus tunne haaras teda kogu keha läbivast soojusest. Möödaminejad peatusid, teretasid teda. Ta kõrvu kostsid katked nende kõnelustest: «Ja mina mõtlesin, et ta on surnud.» «Või kuhugi ära sõitnud.»

«Millegipärast pole temast üldse enam midagi kuulda.»

Rembrandt muheleb. Talle näib, et nad ei kõnele temast, vaid kellestki kõrvalisest isikust. Tähelepanelikult silmitseb ta tänavaid, kus ta pole enam ammu-ammu käinud:

siin on mingid hooned, galeriid on maha lõhutud, seal on uued majad kerkinud, tänavad on sillutatud. Ta vangutab pead: ka tuttavaist pole kedagi järele jäänud. Möödujatest mõni üksik tervitab teda muiates, võib-olla on selle põhjuseks tema imelik välimus. Ta naeratab vastu, naeratab õrnalt, sõnatu lahkusega.

«Kui vana ta on?»

Temas ärkab lapselik, seletamatu rõõm; temast kiirgab vaikset sisemist soojust. Elu on õieehtes! . . . Kas tõesti kanti kunagi tema majast välja surnuid? ... Ta peaaegu ei usu seda. Seda kõike on ta vist unes näinud. Painavad lummused, nägemused surnud naistest ja lastest .. . Õpilased, sõbrad ... kuulsus, võlad, tagakiusamised, pankrott. Kõik puha unenäod, unenäod, unenäod ... Ja nende keskel on ainult üks asi tõeline: tema looming! Ka praegu, täna on ta jälle ilusa unenäo või-

259

muses; ta näeb und jalutuskäigust, näeb, kuidas ta lapsena jalutas teises maAilmas, teises tegelikkuses, mis on tema mälestuses juba ammu kustunud ... Ja näib, nagu poleks midagi muutunud! Hõõguvvalgena särab päike, sinakalt helgib päev... Linn on juba kaugele selja taha jäänud. Kõrged hõbejashallid paplid tervitavad Remb-randti valju kohina ja tuhmi sädelusega, nagu tuhanded maa alt tõusvad fontäänid.

Rembrandt aina sammub ja sammub, kuni langeb veerjal kaldanõlval surmväsinult rohusse. Kaua silmitseb ta virvendavat veepinda. Mõtted uitavad kusagil teadmatuses, silme ette kerkivad rahutud nägemused tundmatuist paikadest. Ta tunneb lauge raskeks muutuvat. Päikesest rammestatuna ja väsinuna jääb ta magama.

Kui ta ärkab, on päike juba madalal. Vesi sädeleb punase kullana. Kauguses kõrguvad uhkelt Amsterdami katused ja kuplid. Rembrandt vaatab nõutult ringi. Siis taipab, naerab korra valjusti ja katkendlikult, tõuseb püsti ja hakkab mööda kitsast rada tagasi linna vantsima.

Vasakul, luhal, on alles päris hiljuti ädalat niidetud. Värskest heinast levib lämmatavat, pisut kirbet piparmündi või aniisi lõhna. Ning jälle tärkavad mälestused kaugest, päikesepaistelisest ja muretust lapsepõlvest.

Rembrandt möödub kahest hilinenud niitjast. Nad tervitavad teda vikatite välkumisega. Kui ta on neist möödunud, kuuleb ta enda taga nende naeru. See ei puuduta teda. Ta liigub ilma pingutuseta. Luhad ja põllud jäävad aegamööda selja taha. Juba ujuvad mööda esimeste linnaäärsete majade grupid. Üha selgemini kerkivad ees linna tornid.

Tee muutub laiemaks. Leedripuupõõsad ripuvad madalate abajate kohal, kus seisavad ankrus pargased köögiviljaga.

Väikesel aasal kuivab taluinimeste kirju pesu. Remb-randtist sõidab kiiresti mööda keegi vanamees pisikesel kaarikul, mille ette on rakendatud koer. Õuedes mängivad lapsed, püherdades soojas kohevas liivas, kuna nende lopsakarinnalised emad kohutajad aknalaudadel

260

ja vahivad tänavale. Rembrandti silmad peatuvad rõõmuga naiste ümmarail vormidel.

Allee lõpus seisab hallist ja valgest kivist ehitatud häärber, mida kroonib tore kuppel. Peenarde ja heki tumeda roheluse keskel näeb Rembrandt päikesekella säravat kullatist.

Videvik vajub juba majade kohale. Kaldu langevad varjud on pikaks veninud. Aedades sirendavad kulla-kaspunased viljad. Rembrandt hingab sisse värsket vürtsikat suvelõhna. «Elu on ilus!» mõtleb ta. «Loodus ei valmista kunagi pettumusi. Ainult inimesed on petlikud. Jumal ja loodus ei valeta. Selles seisabki õnn! ...»

Õnn, õnn... Ta muigab ja tunneb oma muige kogu kibedust. Ta on juba kuuekümne lähedal. Kui ta oli kolmekümnene, siis näis talle, et Saskia andis talle õnne. Neljakümne ja viiekümne vahel leidis ta Hendrickje. Ka lapsed on tal. Rembrandt vangutab pead. Midagi nagu nutab ta südames, kuid ilma halinata, ilma erutuseta. Õnn...

Äkki märkab ta, et seisab paigal. Ta ees on tooreist tahumata lattidest tõstesild. Kolm-neli last silmitsevad imestusega võõrast meest, ja kui see naeratab ning tahab neile mõned mündid visata, jooksevad nad aralt minema. Läheneb öö. Tihenenud videvikus hakkab Rembrandt kiiremini sammuma ja jõuab peagi linna esimeste vilkuvate õlilaternateni.

Kanalite kohal valitseb pimedus. Piki tühje tänavaid kohisevad puud oma tiheda lehestikuga . .. Läänes, silmapiiri kohal seisab ikka veel lai heleroheline vööt. Kui tornikell lööb kümme, jõuab Rembrandt juba Rozen-grachti. Ta patsutab Titust õlale, kui see talle erutatult vastu tuleb; vaatab siis nõutult Corneliale, kes viskub nuttes ta rinnale; ta silitab õrnalt tütre juukseid, mis on valminud nisu värvi, ja tunneb imestusega kaela ümber hoidvate neiukäte jõudu.

«Mul on kõht tühi!» sõnab ta rõõmsalt.

Cornelia tormab kööki. De Gelder tuleb alla. Ta näeb, kuidas Titus ja Rembrandt astuvad käsikäes majja, ning järgneb neile naerulsui. Peagi tärisevad kannud ja klaasid.

XI

Sügisel tegi Titus avastuse, mis ta päris ära kohutas. Kapi salalaekast leidis ta ärakirjad võlakirjadest, mida kohtutäituri kirjutaja ei olnud Rembrandti maksujõuetuse väljakuulutamisel nähtavasti tähele pannud. Kõik need olid ilma erandita kirjutatud Harmen Beckeri nimele ja võla summa ajas Titusele hirmu peale...

Ta mõtles mitu päeva, mis teha. Lõpuks otsustas ta paberitega kohtutäituri kantseleisse minna, et seal ametnikega nõu pidada, kuidas talitada.

Pikk ja kõhetu, kahvatu näoga ja otsekui lakutud juustega kontoriametnik kuulas Titust, püüdes maha suruda mingit võõrast, osalt iroonilist, osalt kaastundlikku muiet. Parema meelega oleks Titus nõu pidanud mõne teisega. See mees kõrge kirjutuspuldi taga oli talle ebasümpaatne. Ta sai siiski oma vastikustundest jagu. Kohtutäituri kantselei on ometi ametlik asutus, mis on kohustatud aitama igaüht, kes vajab nõuannet, sõltumata sellest, kes ta on. Kas see lõppude lõpuks pole ükskõik, kellelt ta vajaliku teate saab, kas ebameeldivalt või meeldivalt ametnikult? Ning Titus jutustas oma loo.

Ametnik kehitas õlgu ja vaatas paberid läbi, toetas siis käed lauale ja pani sõrmeotsad hoolikalt vastamisi.

«Võlakirjad pole oma jõudu kaotanud; kui mina oleksin teie asemel, härra van Rhijn, oleksin ma sellest parem vaikinud,» ütles ta, pöördus siis järsult kõrvale, võttis sule ja jätkas kirjutamist, nagu poleks külastajat üldse olemas.

Titus jättis tagasihoidlikult hüvasti ja lahkus, ilma et oleks mingit otsust teinud. Kirjutaja nõuanne näis talle kahtlasena ja ohtlikuna. Kuid alguses katsub Titus ehk tõesti tema sõnade järgi teha. Lõpuks võib ta ju igal juhul öelda, et talitas tema nõuande järgi.

Paar nädalat hiljem tuli antikvariaati keegi mees. Titus ruttas oletatavale kliendile teenistusvalmilt vastu. Ning ehmus. Ta nägi enda ees van Ludigit, nurgaadvo-kaati. Titus märkas tema silmade külma pilku ning mõistis, et ta on teadlik võlakirjade olemasolust. Oli selge,

et ta tuli Beckeri huvide kaitsjana. Titusel tõmbus isegi suu kuivaks. Rembrandti kõiki kreeditore ja tagakiusa-jaid vihkas ta pimesi, kogu hingest. Ta mõistis, et see viha ei olegi võib-olla õigustatud ja ära teenitud, et kreeditoridel on omast kohast vahest õiguski, ent ta vihkas neid siiski. Ta ei suutnud kunagi vabaneda mõttest, et isa süvenev vaikimine ja kinnisus, mis viis ta peaaegu täieliku võõrdumiseni perekonnast, on just selle ebainimliku julmuse tulemuseks, millega needsamad kreeditorid maksujõuetuks kuulutatud Rembrandti taga kiusasid ja piinasid.

Advokaat vaatas Titusele puurivalt otsa. Titus tundis endal torkivate külmade silmade uurivat pilku. Nähtavasti ei oodanud van Ludig nii rahulikku — kuigi ainult väliselt — ja kõrki vastuvõttu. Ta jäi mõttesse, tema enesekindlus lõi nagu kõikuma selle pruunis ülikonnas noore mehe nägemisel, kes oli oma suured läbitungivad silmad temale suunanud. Van Ludig lõi pilgu Tituse kätele. Ühel tema peentest sõrmedest nägi ta suure rubiiniga sõrmust Saskia pärandist. «Sellised ehteasjad sobivad ainult tõelistele aristokraatidele.» mõtles van Ludig vihaga. «Mida see poisinolk endast õige arvab?» Ja siiski kõhkles ta. Rembrandti poja käitumises oli midagi niisugust, mis sundis seda paragrahvi väänajat hoiduma talle omasest toorest hoolimatusest. Ta köhatas, otsides vajalikke sõnu. Kuid siis võttis ta enese kokku. Kas siis van Ludig jääb tõesti alla oma naise nõo, kõrgi tõusiku poja ees? See piimahabe pole millegi poolest parem temast, van Ludigist, kuigi oma välimuselt näib hispaania suurnikuna! Van Ludig köhatas kurgu puhtaks ja pani käe lauale.

«Ma tulin Harmen Beckeri ülesandel,» sõnas ta.

Titus noogutas. Tähendab, ta polnud eksinud. Kohtutäituri kirjutaja oli ta reetnud, lootis muidugi advokaadilt mõne tukati teenida.

«Nii ma arvasingi, van Ludig,» vastas Titus rahulikult.

Seejärel astus ta kapi juurde, võttis sealt võlakirjad ja laotas need van Lüdigi ette.

«Ma leidsin need alles hiljuti,» seletas ta.

Advokaadi näole ilmunud umbusklik muie ajas ta marru. Ta oli valmis sellele mehele rusikatega kallale

263

tungima. Teadmata, mida ette võtta, tahtis ta juba panna käe dokumentidele, aga samal hetkel tõrjus keegi ta õrnalt, kuid jõuliselt kõrvale ja astus ise tema asemele.

Titus tõmbas sügavalt hinge.

Suur kunstnik tõrjus oma poja kõrvale ja pöördus van Lüdigi poole. Ta oli nähtavasti väga tasa sisse tulnud, sest van Ludig ega Titus polnud tema samme kuulnud. Ettepoole kühmus, liikus ta ähvardavalt advokaadi poole.

Van Ludig nagu ehmus, kuid võttis enese kähku kokku: tema nõudmised on ju täiesti seadusepärased ja temal on õigus. End sirgu ajades muigas ta mürgiselt ja tõmbas silmad pilukile.

Rembrandt astus rind rinna vastu ta juurde. Ta nägu moondus vihast ja erutusest, kulmud ja vurrud tõmblesid. Ta kõnetas teda sellise põlgusega, et van Ludig heitunult taganes . .. Kunstnik rääkis katkeliselt, ta hääl oli kähisev ja sünge:

«Ma tundsin su kohe ära, van Ludig ... Sa tungid jälle mu majja. Mind ei huvita, miks sa tulid... Mulle on ükskõik, kas sa tulid heade või halbade teadetega, ma ei imestaks isegi siis, kui selguks, et sind saatsid need isandad raekojast. . . Kuid nii või teisiti, aga oma majas ma sind enam näha ei taha. Sa võib-olla arvad, et olen vanaks jäänud ega

suuda enam inimest õhku tõsta nagu vanasti? . .. Eksid. Sind jõuan ma veel küll oma majast välja visata ja teen seda silmapilk, kui sa ei.. .»

Rembrandt ajas ähvardavalt rinna ette. Titus haaras isal käest kinni, kuid meister lükkas ta kõrvale. Ta kääris oma töökitli laiad varrukad üles. Ta käed olid sooni-lised, tõmmud, hõredate karvadega kaetud. Titus vaatas teraselt neid käsi, ta nägi neid nii harva. Aga need olid ju samad käed, mis kunagi, kui ta veel väike oli, teda olid kandnud. Need käed tõstsid lõuendiga kaetud raame maalipukile ja võtsid neid sealt maha, et riputada seinale teiste, varem lõpetatud teoste kõrvale. Nüüd aga olid need käed valmis kakluseks, oma viimase varanatukese kaitsmiseks... Liigutatud Titusel käis peast läbi: isal on õigus, ta võitleb selle vähese eest, mis talle kuulub... Ennatlikult astus Titus isa juurde, õlg õla

kõrvale, ja täis keeva viha, ajas enese kogu pikkuses sirgu.

Van Ludig silmitses neid kahte. Vana hallipäine laia-õlaline mees, veidi vimmas, kuid siiski veel küllalt lihaseline, ja habras nooruk vihaleaetud rüütli ilmega. Neli rusikat. Kaks paari silmi, mis näitasid uksele .. .

Ta kehitas õlgu — mis teha, force majeure — ja taganes. Mõlemad van Rhijnid järgnesid talle samm-sam-mult. Rembrandt puhkes põlglikult naerma ja kiristas hambaid.

«Ütle oma klientidele, ma ei tea, kes nad on, et ma ei taha sinuga mingit tegemist teha,» käratas ta ja Titus hämmastus majesteetlikust, hävitavast põlgusest, mis kostis isa kõrgist naerust.

«Kui nad tahavad minuga rääkida, las tulevad ise siia!» hüüdis Rembrandt van Ludigile järele ja lõi ukse kinni.

Rembrandt ja Titus vaatasid teineteisele otsa. Titusele kippus naer peale, kuid ta surus selle tagasi. Äkki muutus Rembrandt kahvatuks ja hakkas värisema. Kogu raskusega vajus ta poja najale. Too lõi käed ehmunult isa raske keha ümber. Rembrandt pööritas silmi.

«Vett!» kisendas Titus.

Cornelia tuli joostes. Koos talutasid nad isa madala pingi juurde ja panid istuma. Rembrandt jõi aeglaselt. Naeratas. Titus ja Cornelia nägid, kuidas veri jälle ta näkku tagasi valgus. Siis tõusis ta püsti. Titus tahtis teda juba vägisi istuma panna, kuid isa eemaldas ta käe. Ta vaatas Titusele silma ja sõnas:

«Teisi... ma põlgasin alati.. . mõnikord kartsingi. Kuid seda. .. hakkasin ma vihkama esimesest pilgust, esimesest kohtumisest. Ning ta teab seda. Sina, Titus, maksa talle minu eest kätte ...»

Rembrandt ajas enese sirgu ja suundus ateljeesse viiva trepi poole. Titus järgnes talle murelikult.

«Hoia ennast,» palus ta isa.

Naeratades pöördus Rembrandt poja poole.

«Ära muretse, ma olen veel küllalt tugev,» sõnas ta aeglaselt. «Oled sa kunagi kujutlenud, et vihkamine võiks viia mõistuse kaotuseni?»

Titus vaatas isale ja noogutas järsult pead. «Jah,» ütles ta kinAlalt, «see oleks võinud ka minuga juhtuda.»

Titus tundis end kaua süüdlasena. Hoolitsevast suhtumisest isasse ei jutustanud ta temale omal ajal nendest neetud võlakirjadest. Noorele van Rhijnile oli selge, et Becker ei lepi sellega, mis oli juhtunujl Kuid temal, Titusel, pole ikka veel raha! Nad on

õnnelikud, kui saavad ots-otsaga kokku. Becker aga hakkab muidugi oma nõudma, ja tema poolel on ju õigus ja jõud. Titus tundis, et kaotab julguse. Jälle hiilis talle ligi tuttav nüri jõuetus, ängistav tunne, et kõik need mured käivad tal üle jõu. Mure ei karasta inimest, ei tõsta tema otsustavust, vaid vastupidi, ta nõrgestab sisemist vastupanu jõudu. Mis juhtuks siis, kui see võtab talt elutahte, nagu ta isalt on juba võtnud? Värinad jooksid Titusel üle ihu, kui ta mõtles tulevikule. Vaevalt, et ta suudab hädale ja viletsusele väärikalt vastu panna. Tähendab Remb-randti ähvardab vaesus — juba nüüdki ei osta enam keegi tema maale ja gravüüre ...

Titus võttis veel kord kogu oma jõu kokku. Nii ei või see edasi kesta. Ta peab otsustavalt talitama.

Titia Coopal vaatab pooleldi suletud laugude alt oma õepoega, kes istub tema ees tugitoolis. Ta tunneb, kuidas teda haarab rahuldus- ja kahjutunne, uudishimu ja uhkus. Saskial on tore poeg! Sest ajast, kui ta teda viimati kuueteistkümne-aastase aadlinoorukina van Loo majas nägi, on temast sirgunud tõmmu, rüütli välimusega mees. Midagi liikus tema südames, mingi õrn emalik armastus oma kadunud õe poja vastu. Ta ei julgenud silitada Tituse juukseid, puudutada tema rahulikult lebavat kätt, kuid see teda äkki vallutanud soov seda teha oli väga suur.

Titia van Uylenburgh oli kõigist õdedest kõige elavam: tundeküllane ja kergesti süttiv friislanna oli armastuse kehastuseks. Tal puudusid Saskia tagasihoidlikkus ja rahu, Emma kinnisus ja kõrkus. Ta tundis ennast, teadis, mis teda ootas, kui ta abiellus Frahs Coopaliga. Abielu ohjeldas tema vaba ja tormaka elu. Titia oli seda ise

soovinud; ta andis mehele truudusetõotuse ja täitis oma tõotust ausalt. Ning seda mitte hirmust või moraalsetest eelarvamustest. Loomuse hääl temas oli liiga tugev. Neiuna ei saanud ta oma austajaile milleski keelduda, aga kui ta mehele läks, hakkas ta hoopis teisiti käituma. See elurõõmus, läbinisti naiselik olend unistas lastest, elu õitest. Ta abiellus, kuid lapsi ei saanud. Oma tõsise-loomulise mehe kõrval, kes armastas teda kogu südamest, austas teda ja oli kõigutamatult truu, muutus ka Titia Coopal ise rahulikumaks.

Ja nüüd istub ta oma hilises küpses ilus noore mehe vastas, kes kõlbab talle pojaks. Titia oli ta vastu võtnud kaastundlikult ja kõrgilt, uudishimu ja rõõmuga. Ta silmitseb teda ja imetleb. Tituse hääl on tasane, aeglane ja väga tagasihoidlik, silmade sügavusse aga on peitunud sünged mõtted. Titia Coopal näeb, et Titus on kinnise iseloomuga, et tal on raske elada. Ta on kõik taibanud. Tal pole tarvis isegi kuulata, mida Titus räägib. Noore mehe tumedad silmad ja kübara äärt kohmetult näpitsevad sõrmed räägivad selget keelt. Rembrandti maja on tabanud mure. Titiale on selge, et selle mure võitmine käib Titusel üle jõu: kogu ta olemus paljastab julguse puudust. Tema sõnadest saab Titia aru, et Titus jumaldab oma isa. Ja äkki kerkib Rembrandt ka tema ette uues valguses. See noor mees, kes kogu oma olemuse ja iseloomuga meenutab nii väga Uylenburghe, jumaldab oma talupojast isa. Kogu oma inimestetundmise, kogu oma naiseliku vaistu juures ei olnud Titia Coopal varem kunagi nii selgelt kujutlenud Rembrandti kui kunstniku tähtsust. See on ju maalikunstnik, suur meister. Geniaalsus oli ta tõstnud tema talupoeglikust päritolust kõrgemale. Nüüd mõistis ta seda. Leideni maapoiss, kes oli julgenud Saskiaga abielluda, hoolimata viimase perekonna vastuseisust, ei olnud sugugi tõusik. Titia õde oli teda armastanud. Samuti armastab teda Titus. . . Titia unistus pojast,

keda ta oli nii väga ihaldanud, tärkas Tituse ilmumisega uuesti. Ta tundis, kuidas tummad pisarad kõrvetasid teda, ja kuivatas neid salaja. Miks ei olnud temal poega?

Kui Titus, täis lootust ja hirmu, üles vaatas, nägi ta õrna, säravat naeratust.

267

«Ma aitan sind,» ütles Titia. «Kui palju sul tarvis on?

Oo, millist rõõmu^pakkusid talle Tituse äkki särama löönud silmad! Titia käsi tegi tahtmatu liigutuse ... Kuid Titus haaras ta käe ja kummardus selle kohale. Armsam ja poeg ... Tituse käesuudlüse hetkel julges Titia sukelduda üürikeseks unistustesse . ..

XII

Aert de Gelder elas Rembrandti majas peaaegu üksiklase elu. Teisiti see ei saanudki olla. Noored kunstnikud, kes mäletasid veel Rembrandti nime, mõnitasid suure kunstniku teoseid, kui need üldse nende silma alla sattusid, ja nimetasid teda ennast üksnes «vanaks nõiaks». Need aga, kellele tema nimi oli täiesti võõras, irvitasid selle hüüdnime üle koos teistega või kehitasid lihtsalt õlgu. Isegi need kunstnikud, kes mõni aasta tagasi olid teda aidanud, ei varjanud nüüd enam oma antipaatiat tema vastu. Nad ei mõistnud Rembrandti loomingu progresseeruvat süngust: tema töödes muutusid varjud üha sügavamaks, värvid tumedamaks ja udusemaks. Kõikjal kulla ja purpuri tuhmunud sära, ning värvid tema maalidel on antud paksude kihtidena. Suur kunstnik ja tema saatus ei huvitanud enam kedagi. Ja nooredki ei käinud enam Tituse juures. Pealegi olid mõned neist juba kuulsaks saanud ja arvestasid rikaste kaupmeeste juures kõrgemaid honorare. Filips de Koninck oli väga muutunud. Pealagi oli tal paljaks läinud, kõht ette kasvanud. Vaatamata sellele, et tema noorusajast, mil ta oli Rembrandti majas elanud, käisid igasugused imelikud kuuldused, oli ta abielus. Oma endisele õpetajale ei mõelnud ta nähtavasti üldse enam.

Kunstnikkude elu Amsterdamis veeres uut moodi. Vanema põlve inimesed olid surnud või unustatud. Tähelepanu keskpunktis oli noorte koolkond, kes laimasid igati oma eelkäijaid ja kujutlesid, et nad avastavad uusi teid. Rembrandti loomingu siiras imetleja de Gelder oli nende vihaseks vastaseks. Temas oli midagi erilist, midagi ühist oma sisemaailma süvenenud alkeemiku-misantroobiga, kes töötab oma maa-aluses keldris kulla otsimisel, temas oli mingi fanaatiline tung kõige

268

tundmatu, looritatu poole. Ta vihkas oma eakaaslaste poolt rakendatavat külma ja labast, kuid samal ajal tunduvalt kriiskavamat maalimisviisi. Tema arvates vaatlesid need isandad loodust ükskõiksete silmadega, mis ei näinud selle varjatud saladusi. Tema aga armastas kõige rohkem ööd selle müstikaga ja oma õpetaja öömaale, mida ümbritses öö salapärasus. Ka tema enda teostes näis olevat neidsamu sugemeid kullakast virvendusest, mille kallal nõidus tema suur õpetaja ja mille pärast noored andsidki talle iroonilise hüüdnime. De Gelderile näis, et ta on Rembrandti kõrval nagu relvakandja vana kuninga juures või viimane valvur püha kindluse müüridel. Ta ei kahetsenud kunagi juba nooruses tehtud otsust. Tema kuulus nende hulka, kes ei rända elus ringi, vaid süvenevad sellesse. Esialgu, kui ta veel harva «Prantsusmaa Vapis» käis ja oma tagasihoidlikkust unustades Rembrandti tuliselt, kõigest hingest kaitses, naerdi tema üle, hiljem aga ei kuulatud teda üldse. De Gelder kahtlustas isegi, et selles ringkonnas peeti teda veidrikuks. Solvununa, kuid oma õigsuses veendunud, täiesti teadlik oma kiindumusest Rembrandti, jäi de

Gelder Rozengrachti ateljeesse. Ta kaitses Rembrandti temast sammugi taganemata. Igal pool oli ta Rembrandti kannul, et õpetajaga mõnda õnnetust ei juhtuks ...

Kuid Amsterdamis on veel teinegi kunstnik, kellega de Gelder on tuttav ja kes on Rembrandtist samuti vaimustatud. Cornelis Suythoff, de Gelderist aasta võrra noorem. See pikakoivaline elurõõmus meremaalija hulgub rohkem mere ääres või tuiab kaugsõidukaptenitega kõrtsides ringi kui töötab. Tema ateljee asub kõrtsi peal. Tavaliselt ööbib ta oma valges nelinurkses ateljees, kui pole toppama jäänud mõne järeleandliku mamsli juurde või kogu ööks seltsiliseks mõne sõidus viibiva meremehe naisele. Tema ateljee on tulvil Ida-Indiast toodud mälestusesemeid. Tema palvel toovad tuttavad kaptenid talle igasuguseid haruldasi asjakesi: paganate ebajumalaid, kuivatatud kalu, linnutopiseid, luu- ja puu-nikerdusi, koralle, värvitud keraamikat — kõik need on mahutatud seintele maalide vahele. Tema voodi kohal on terve kogu relvi, sest Suythoff vehkleb ja oskab lasta nagu sündinud sõdur ning on ühes laskurite gildis lipu

269

kandjaks. Seepärast viidabki ta rohkem aega lasketiirul kui töötoas maalipuki ees, ehkki just kunstniku pintsel toidabki teda.

Suythoff lõkerdab sageli ja valjusti naerda, ta otse pulbitseb lõbususest, lauludest ja teravmeelsusest, otse vastupidi kinnise ja unistava loomuga de Gelderile. Nad tutvusid teineteisega «Prantsusmaa Vapis». Juba esimesest hetkest köitis Suythoff de Gelderi tähelepanu oma elava jutuga, sujuvate ja väljendusrikaste liigutustega, julge väljaastumise ja elurõõmuga. Ning Aert de Gelderi hinges tärkas salajane tagasihoidlik soov, mis — ta teadis seda päris kindlasti — iialgi ei täitu, soov, mis oli vastuolus tema iseloomuga: olla niisama muretu ja kindlameelne nagu Cornelis Suythoff. Kord võttis de Gelder südame rindu ja tegi Suythoffile ettepaneku klaasid kokku lüüa. Too tundis temas ära Rembrandti tõmmu napisõnalise õpilase. Ta istus de Gelderi kõrvale ning nad alustasid vestlust õpetajast. Pärast viis ta de Gelderi enda poole ateljeesse ning näitas talle oma nipsasju ja relvi. Nipsasjade üle de Gelder naeris, relvade üle aga tundis kadedust.

Nii algas nende sõprus. De Gelder külastas oma sõpra iga kord, kui teda keset vaikseid unistusi haaras äkki soov kuulda lõbusat lobisemist, näha naeratavat nägu, õllevahtu, mida ta sõber käeseljaga huultelt pühib, säravaid silmi ja nende kohal tantsisklevaid jonnakaid juuksekiharaid. Ka Suythoff omakorda suhtus de Gelde-risse hästi, kuigi ta oleks vaevalt osanud seletada, mis on selle põhjuseks. Võib-olla see seletamatu vaikus, mida de Gelder endaga Rembrandti majast kaasa toob? Aga võib-olla ka see teise maailma hõng, mille ees Suythoff otse jäigastub lapselikus vaimustuses nagu India imede ja aarete ees, mis kehastavad temale kaugeid ahvatlevaid saladusi.

Möödus palju aega, enne kui Cornelis Suythoff otsustas astuda üle Rembrandti maja läve. Talle oli hirmsasti vastumeelt kõik, mis nõudis hingelist pinget ja mis võis kõige paremas vempude tegemise tujus sundida äkki mõttesse jääma. Ta teadis, et on asju, mida tema ei suuda iialgi taibata ja mis just sellepärast tõmbavadki teda ligi nagu magnet. Kuid de Gelder käis peale ja Suythoff

270

andis sõbra soovile ja kusagile südame sügavasse soppi peidetud uudishimule järele.

Kord veetsid nad pärastlõunatunde Rembrandti ateljees. Piinlikkusest punetav de Gelder jälgis, kuivõrd saamatult ja kohmakalt käitus õpetaja võõra juuresolekul. Möödunud aegadel võttis ta ükskõik keda oma töötoas vastu. Nüüd on ta juba vana, et sõlmida uut tutvust uute inimestega. Sellest on möödunud palju aega, mil tema austajad

tunglesid tema ateljees. Ta räägib vähe ja peaaegu ilma ühegi seoseta, lükkab maale valguse käest varju ja lehitseb ofortidealbumeid niivõrd kiiresti ja vastu tahtmist, et külaline saab vaevalt neist mingi ülevaate. Kuid Suythoff käitub suure meistri ateljees erakordse kannatlikkusega. Ta silmitseb Rembrandti, kes midagi endamisi pomisedes töötoas ringi jookseb nagu oma pesas ära heidutatud vana turris sulgedega lind, ja jälle tunneb ta hardumust kättesaamatu maailma ees, kaastunnet selle üksiku vanamehe vastu ja sisemist värinat, et kas tedagi ei oota tulevikus samasugune saatus?

Sõnatult ja mõttesse vajunult läheb Suythoff trepist alla. Aert de Gelder ootab ärevuse ja uudishimuga, mis ta ütleb. Vaatamata sellele, et trepp on väga kitsas, püüab ta käia külalise kõrval. Ent ta peab siiski teed andma, sest keegi tuleb trepist üles.

Cornelia! .. .

Sõbrad peatuvad ja suruvad end vastu seina, et neidu mööda lasta. Suythoff tõstab silmad ja vaatab talle otsa.

Cornelia on väga suureks kasvanud. Ta on klaari jumega ja punapõskne. Heledad patsid langevad raskelt seljale. Väike rind hakkab juba kuju võtma. Halli värvi, veel mitte põrandani ulatuva kleidi all võib aimata ilusat neiukeha. Tugevate punaste käte vahel hoiab Cornelia tirinat. Võõra juuresolekust kohmetuna teretab ta vaikselt ja läheb kiiresti üles Rembrandti juurde.

Suythoff otse tardub kohale. Rõõmus, meelas naeratus tema huulil sädeleb imestusest. De Gelder ei taha peatuda ja tõmbab teda edasi, kuid Suythoff ei liigu paigast.

«Tore tots on see teie teenija!»

271

Aert de Gelder ajab pea kuklasse ja vaatab üles, sinna, kuhu kadus CorneliafcTeda vihastab sõbra kergemeelsus: veel pole nad suure kunstniku ateljeest välja jõudnud, kui tema on juba jälle seelikute jahil.

«See pole teenija, vaid Rembrandti tütar,» ütleb ta> rangelt ja lisab kaitsvalt: «Päris laps alles. Ta on kõigest neljateistkümne aastane.»

Nad väljuvad läbi kaupluse suvepäikest tulvil tänavale. Aert de Gelder jutustab oma õpetaja maalidest. Suythoff aga naeratab eredas päikesevalguses ja mõtleb kohtumisele trepil.

Neljateistkümne aastane? Laps? Suythoff näeb nagu uuesti oma silme ees suurekasvulist blondiini, tema patse ja noort rinda, mida kitsas pihik nii ahvatlevalt esile tõstab . . . Tema, see Rembrandti tütar, on ju päris täisealine neiu. Kuidas saab Rembrandtil olla tütar? Ah jah, arusaadav, see laps on ju Hendrickje Stoffelsilt.. .

Suythoff heidab salaja pilgu de Gelderile. Ehee, näib, et see paipoisu ei oska aimatagi, missugune kaunitar temaga ühe katuse all elab! Kuid pea, tähelepanu! Millest siis de Gelder kõneleb, vististi Rembrandti oforti-dest? Noh, aitab tüdrukule mõtlemisest... Aga mis ta nimi siis võiks olla? Peab hiljem küsima, praegu pole sobiv... Ja milleks seda vajagi? Mõtelda, on Amsterdamis naisi vähe või! Pealegi on Florinde praegu armu-kadedani, kui ta varem kunagi on olnud, ta. ei suuda kuidagi andestada, et tema, Cornelis, on mitmel korral tema juuresolekul teistele silmi teinud. Tähendab tuleb ettevaatlikumalt käituda.

XIII

1667. aasta ...

Möödus kaks aastat, millega Titus oli enam kui rahul. Kaks aastat õitsengut, edu ja kasvavat kuulsust. Ilmusid hõbe ja kuld, aga nendega koos ka krediit. Rembrandt oli õnnelik, ta ostis lõuendit, suure hulga lõuendit, värve ja õli, nagu kavatseks ta lõpmatuseni maalida. Vana kolisev lõhenenud vändaga trükipress visati välja kui kõlbmatu; tema asemele toodi uus, palju suurem, raskem, kõvast paindumatust puust trükipress, mis andis laitmatuid
272

tõmmiseid; Rembrandt silitas seda armastusega ja tänulikult.

Mured olid kui tuulest viidud. Becker sai kõik kätte, mis talle võlgneti. Antikvaar ei uskunud oma silmi, kui Titus talle raha lauale ladus, ja Titus märkas muidugi tema imestust. Seesmiselt juubeldades, väliselt ranget asjalikkust säilitades nõudis ta välja tema antud võlakohustused ja tõmbas need kreeditori silma all puruks. Samasugune sisemine hõiskamine valgustas oma säraga ka kõiki järgnevaid päevi. Van Ludig oli löödud, häbistatud. Titus oli harva tundnud niisugust võidurõõmu, nagu ta tundis hetkel, mil kohtus van Ludigiga tänaval. Mõlemad tegid näo, nagu ei tunnekski nad teineteist, kuid Titust tabas otsekui jäine tuuleiil, — sellist vihkamist õhkus van Ludigist. Van Ludig aga märkis endamisi võidutsevat põlgust Rembrandti poja näos, kes temast kõrgilt möödus.

Õiendanud kõik võlad, avas Titus uuesti oma kunsti-antikvariaadi. Nüüd ei seganud teda enam miski. Raha olemasolu tegi ta erakordselt sihikindlaks ja kaalutlevaks. Kui ta seadis endale mingi eesmärgi, siis pingutas ta kogu jõudu ja saavutaski edu, mida temalt keegi poleks oodanud. Ta pani amsterdamlasi imestama. Kahekordse ettevaatlikkusega ostis ta sisse kaupu, käitudes alati ehtsa ärimehena. Sel teel võitis ta peagi jälle usalduse. Kunstnike kõrtsidesse ilmus ta peenelt riietatult; ta teadis, et kunstnike silmis on välimusel väga suur tähtsus. Niipea kui nad said raha, hakkasid nad kohe riietega alpima. Noore seltskonnainimesena hindas Titus head lauda ja veini. Mõnikord imestas ta ka ise, millise kergusega ta seda osa mängis. Ning ikka ja jälle mõtles ta, et Uylenburghide päi and oli talle kasuks tulnud . . .

Kunstnikud tõstsid tema tervituseks klaase, tema vastas nende tähelepanuavaldustele ja tegi neile kõigile heldelt välja. Varsti pöördusidki kunstnikud, kes talle vajalikud olid, jälle tema juurde tagasi. Kauplus täitus headest töödest; ta maksis kunstnikele raha viivitamatult ning need kiitsid Titus van Rhijni oma ametivendade ringis taevani. Ettevaatlikult ja kaalukalt püüdis ta nende vaimustust ära kasutada, otsustades seekord kindlalt võitjaks tulla.
273

Ei möödunud kahte aastatki, kui ta tasus oma võla Titia Coopalile. Koaus, Rozengrachtis, seadis ta sisse distsipliini ja korra. Majapidamise andis ta Cornelia kätesse. Igal õhtul esitas neiu talle aruande ning ta kontrollis üksikasjaliselt, kas Cornelia pole lubatud summat üle kulutanud, mille juures ta oli nii range, et imestas selle üle ise rohkem kui keegi teine. Köögitüdruk kartis teda niivõrd, et ei julgenud varastad». Äriraamatuid ja kirjavahetust pidas ta ise, ilma et oleks endale kirjutajat võtnud nagu teised. Tema käekiri oli nüüd palju kindlam, kui see oli vanades raamatutes. Ta hoidis majapidamise ohje oma kätes, ja selles seisiski tema praeguse heaolu saladus.

Sagedased sõidud Haagi, Dordti, Utrechti nõudsid temalt palju aega ja jõudu. Vaba aega mõtisklusteks ja lugemiseks, mis nõudsid mõningat vaimset pingutust, ei jäänud tal

üldse. Ka naise jaoks mitte. .. kui see oleks tal olnud. Titus võlgnes kõige eest tänu ainult endale ja oma energiale. Isegi neid väheseid tunde, mis ta puhkuseks võttis, kasutas ta äri huvides: liikudes kunstnikkude ringkondades, nende kõrtsides, sobitas ta tutvusi uute kuulsustega, mis omakorda tähendas klientuuri suurendamist.

Kaks palavikulist ja samal ajal ka sisukat aastat. Titus püüdis kõike ette näha. Cornelia sai seitsmeteistkümne aastaseks. Titus hakkas tema jaoks kaasavara koguma. Ise ta naisevõtmisele veel ei mõelnud, kuid neiu peab mehele minema, nii on see juba kombeks, ning tema hoolitseb selle eest, et leida Corneliale väärikas peigmees.

Ja hakkaski elu, mis alles hiljuti oli väga raske, uut rada veerema; ta muutus askeldavamaks, jätmata aega unistusteks ja mõtete mõlgutamiseks, kuid ta oli täis sära ja peitis endas ootamatuid, avaraid võimalusi. Tege-vusiha ja teadmine, et tal on äriringkonnas kaalu ja mõju, aitasid Titusel vabaneda endisest passiivsusest. Nüüd oli kõik teisiti. Kui näiteks mõni tema kolleegidest Goudast tundis huvi ühe või teise kunstniku vastu, siis teadis Titus, kust teda leida, ning oli temaga ka kokkusaamimise juba määranud. Aga kui Amsterdamis otsis asjatult mõnda haruldast maali, muretses Titus

selle Leidenist või Delftist. Ta rääkis tihti, et postitõllas või postilaeval sõlmib ta rohkem tehinguid kui oma kaupluses. Tema meeldiv välimus mängis seejuures üpris suurt osa. Oma reisidel leidis ta võõraste inimeste seas kasulikke kliente, kes hiljem otsisid ise võimalusi temaga kokku saada; paljud neist ootasid kaua, kuni avanes juhus temaga kohtumiseks. Kõik see nõudis jõupingutusi, visadust, terast silma ja teravat kõrva. Kõhklust ei tohtinud avaldada isegi neil juhtudel, kui ostuks pakutav ese tekitas kahtlusi. Ohin, millega Titus oma asju ajas, vajutas oma pitseri ka tema näole. Sidudes endale peegli ees kraed kaela või silmitsedes end juuksuri juures poleeritud liualt, imestas ta ka ise temaga toimunud muudatuse üle. Unistavus, nooruslikkus tema näos oli andnud maad karmidele joontele; lapselik naeratus oli kadunud, huuled olid alalisest ärimehe naeratusest, mis oli talle omaseks saanud, kitsamaks muutunud; sarnad tungisid teravamalt esile; kui ta hambad kokku pigistas, muutus lõuajoon tugevamaks, andes näole kindla, käskiva ilme.

öösiti postitõllas või laeval omaette jäädes, kulutas. Titus tunnikese ka enda üle järelemõtlemiseks. Sellest läks ta meel mõnikord kibedaks, eriti kui talle meenus, et ainult mõni aasta tagasi oli ta olnud meeleheites visklevaks õpilaseks suures ja halastamatus elukoolis, oli raamatutest ja kirikust otsinud pääsu hirmust elu ees, mille üle ta tahtis peremeheks saada. Nüüd aga mõtles ta, et piisab mõningast endaohjeldamisest, mõningast oskusest end valitseda ja saatuse jumalanna heatahtlikust naeratusest, et unustada nooruse piinad. Minevik hajub jäljetult nagu pilveke, jättes endast vaid kerge nukruse pärlenclava vina. Siis aga on kõik rünnakud tagasi löödud ja äkki tunned, et oled juba vana. Mitte kehalt, vaid vaimult. Samal ajal kui tugevnevad lihased, hajub ülevate mõtete esimeste pursete võlu, nende asemele astub kindlalt kõik maine: mured majandusliku heaolu ja maise vara pärast, elu askeldused. Mõne aja jälgib inimene kõike seda imestusega ega usu veel toimunud muudatust. Ent see osutub juba sündinud faktiks. Muutud oma võimete peremeheks, õpid end tundma ja hakkad end valitsema nagu mingit tööriista. See, mis

oli kunagi kannatusse lätteks, mille leidmiseks otsisid läbi taeva ja maa, on juba seljataga; kõik, mida sa kummardasid ja mida sajatasid, on oma aja ära elanud. Võibolla, et nii peabki olema . . .

Titus on rahul. Ent mingi tundmatu erutus närib teda. Ta on loobunud teadmatuse tundmaõppimisest, otsingutest, sondeerimistest, ja pöördunud kahekordistunud innuga juba tuttava ja läbikatsutu poole. Ta hakkas armastama toredust, kulutas palju raha riietusele, vedas koju suurel hulgal mööblit ja iluasju, ta muretses mõõgale kullaga tikitud brokaadist portupee, mille eest maksis nii palju, et varem oleks selle raha eest terve pere pool aastat elada võinud. Ta kinkis Cor-neliale kalliskive ja kuldketi, mida too ei söandanud kanda, vaid lukustas kappi. Nende asemel kandis ta Hendrickje korallkeed. Kuid see kõik ei olnud ainult Tituse toredusearmastusest tingitud; selles oli ka kindel arvestus. Tema lai joon avaldas amsterdamlastele mõju ning tema kuulsus kasvas.

Kui mõnel oksjonil ilmus nähtavale tema tõmmu nägu, jäid väikesed kunstikaupmehed kohe vait; suurtega aga astus Titus ägedasse võitlusse, et kätte saada mõnd kunstiteost, millest ta oli huvitatud. Ta tundis kättemaksunaudingut kui meenutas, kuidas kõik need rasvunud, täitmatud kiskjad olid piinanud ja jalge alla tallanud tema isa. Sest mida ta ka ei teinud, missugused muudatused ta elus ka ei toimunud ja kuidas need ka ei hävitanud kõike paremat, mis temas oli, tema armastus isa vastu ei vähenenud kunagi. See väljendus isa andekuse imetlemises ja tema haletsemises kõigi läbielatud kannatuste pärast, mida suurendas veel hilinenud kaastunne enda vastu; ajuti väljendus ta armastus isa vastu soovis isa piinajatele kätte maksta. Titus ei unustanud kunagi, et kaupluse peal olevas ateljees istub hallipäine isa, kes on oma elujõu juba ära kulutanud ega ole enam võimeline maitsma rahulduse magusat mett. Iga suurema arvu, iga suurema summa puhul, mille Titus oksjonil nimetas, tundis ta kummalist erutust. See mäng oli üks tema väheseid kirgi; mõnikord oli ta valmis vihast ja uhkusest lihtsalt möirgama. Kuid ta valitses end meisterlikult. Ta tundis, et võib täielikult valitseda

nii ennast kui ka oma keha, seda madalate instinktide ja ohjeldamatute harjumuste lätet, ning see sisendas talle niisugust üleolekutunnet, mis jättis kõik tema nukra nooruse auahned unistused kaugele seljataha.

... Unistused ja nende täitumine. See ei äratanud Tituses tänutunnet. Kellele ja mis eest peaks ta tänulik olema? Ta tunneb vaid rahuldust saavutatu üle. Tõrges saatus on temale kõiges alistunud. Hirmu ta nüüd enam ei tunne; miski ei ravi nii nagu visa töö. Talle valmistab nalja kunagine hirm jumala ja elu ees. Aga hirm naise ees ei valmista talle enam naljagi. Kui ainult meenutada Annetti, tüdrukut linnaäärsest mülkast, kes oli tantsinud tema ees . . . Kuidas see tüdruk oli naernud tema kõhkluse, tema häbelikkuse üle! See oli nii ammu! Kõigis linnades, kus Titus käib, leiab ta naisi, kes end pakuvad. Nende juurde minnakse terve seltskonnaga nagu kõrtsi. Sellised naised on lihtsalt nagu tarbeesemed. Inimese füüsiline loomus nõuab oma osa ja seda rahuldatakse. Ta nõuab kõige mitmekesisemaid asju — taskurätti, kui on nohu, klaasi sooja veini või kanget lõhna-soola, kui tunned end halvasti; kallihinnalist pannalt, mille kinnitad riietele või kübarale, kui sul on tuju uhkeldada, ilma et selleks erilist vajadust oleks.

Titus van Rhijn ei ole parem teistest, kes nõnda talitavad, ning annab sellest endale niisama vähe aru nagu nemadki. Kunagi näis talle, et naist ümbritseb läbitungimatu saladus, mis nagu tõke suleb kindlalt tee elu avarustesse, aga kui kontrollid seda, siis kehitad vaid õlgu, et kas see ongi kõik . . .

Titus tuli väsinuna koju kärarikkalt õhtult, mille ta oli veetnud «Prantsusmaa Vapis». Ta mõtles noorele Johannes de Baenile ja tema gravüüridele, mis olid Tituse arvates võib-olla palju paremadki kui Ludolf Bakhuyzeni teosed, mida tõi turule väsimatu Clemens. Kunagi ei tea, kas maksab riskida. Mood on tujukas, ja Titus võttis seda arvesse.

Aga miks mitte õnne katsuda? Raha teeb imet, ja raha on ääretult palju. Holland on rikas maa. Sise- ja välisturu vapustused pole veel põrmugi kahandanud tema raharessursse. Tõeline ärimees ei lase oma osa käest.

277

Titus süvenes arvestustesse. Titia Coopali raha oli toonud talle õnne. Näidet tädi emaliku missiooni oli võtnud nüüd enda peale kaunis jumalanna Fortuna, kes hõljub maakera kohal. Sellisena nägi teda Titus oma kujutluses, sellisena oli teda kujutanud Dürer oma gravüüris. Titus riputas selle gravüüri kui sümboli oma kirjutuslaua kohale. Saatuse pailaps . . . Tahtmatult tõstis ta käe valge sule juurde, mis lehvis tema kübaral; vaatas hõbepandlaid oma kingadel, mille läige ei tuhmunud isegi ööpimeduses; tema mantel langes õlgadelt ilusais voltides, tihedast kalevist ülikond oli nagu selga valatud. Titus sarnanes sõjajumala lemmikuga, maailma vallutajaga.

Titus naeratas pimeduses endamisi. Oh seda head tädi-kest! Titia Coopal ei suutnud tema rüütelliku välimuse ees ükskõikseks jääda. Tema heatahtlikkus oli niivõrd suur, et ta oli peaaegu solvunud, kui kuulis Tituse edusammudest ja sellest, et ta ei vaja nüüd enam tema rahalist abi. Ta oli nii hea meelega aidanud. . . Igal juhul teda — Titust. Ta sai aru, et tädi sugulaslikus õrnuses ei puudunud ka meeluse värvingut. Varem oli Titia Coopal kindlasti olnud ilus naine, ilusam kui tema ema. Mõeldes Saskiale, jõudis ta oma kaupluse ukseni. Otsides võtit, sepa tehtud usaldusväärset võtit, mis tõkestas juurdepääsu tema uute varade juurde, millest ta kauplus oli tulvil, nägi ta juuliöö pimeduses võõrast kogu, mis äkki tema ette kerkis. Tituse peast käis läbi mõte röövlitest, ta võpatas heitunult ja surus võtme, oma ainsa sõjariista pihku. Kuid kogu hakkas naerma.

«Ära karda, Titus van Rhijn, see olen mina, Jan Swammerd am.»

Hääl oli kähisev, ebameeldiv. Titus tundis selle hääle, oma vana sõbra hääle, kohe ära. Aga kui nad tuppa astusid ja Titus küünla põlema pani, suutis ta vaevalt uskuda, et tema ees on Swammerdam. Mehe nägu näis piinatuna, ta oli väga kõhnaks jäänud, põskedel punetasid palavikulised laigud, aukuvajunud silmad helkisid rahutult, kunagi ilusad, hoolikalt kammitud juuksed aga tolknesid korratute salkudena igassse külge. Pikk must kuub tema seljas oli nagu kott. Swammerdam meenutas üheaegselt nii õpetlast, vaimulikku, arsti kui ka apteekrit.

278

Kitsas krae oli määrdunud; rahutud käed kiskusid närviliselt žabood.

Nad vaatasid teineteist imestanult, mõlemad ühesuguselt hämmastunud nendega toimunud muudatuse üle. Titus kohmetus nende ekslevate silmade torkivast haiglasest pilgust. Ta heitis mantli õlgadelt ja seisis keset tuba oma lühikeses, keha järgi õmmeldud riietuses, nagu oma väärtuses teadlik tähtis isand, kellena Swammerdam teda varem ei tundnud. Lai krae oli kõige peenema mustriga parimaist flaami pitsidest. Väljendada seda sõnades, mida ta tundis, poleks Swammerdam suutnud. Nad mõlemad, nii Titus kui ka tema, ei olnud enam need. kes nad kunagi olid olnud. Ta nägi seda juba esimesest pilgust.

Ka Tituse ees seisev varakult vananenud, väsinud näoga mees pole kaugeltki see, kes oli kunagi temaga koos laeval sõitnud, kes oli vanaema laua taga pidulikult valjusti piiblit ette lugenud . . .

Titus heitis veel kord põgusa pilgu külalisele; ainus, mis selles mehes meenutas endist noorukit, oli tema terav pilkav hääl ja kärsitud liigutused, mida Swammerdam püüdis kogu aja ohjeldada.

Nad seisatasid keset tuba, vaadates kumbki ise külge. Tekkinud piinlikust olukorrast ülesaamiseks astus Titus seinakapi juurde, võttis sealt veinikannu ja pani lauale. Swammerdam istus toolile ja jälgis vaikides peremehe liigutusi. Kõrged klaasid täitusid aeglaselt sädeleva veiniga. Et mitte teineteisele vaadata, silmitsesid mõlemad oma klaasi ja jõid aeglaselt kullakat märjukest. Titus kuulis külalise hingamist ja tema sõrmede närvilist trummeldamist laual. Ta oli väsinud ning see ärritas teda. Ta ei teadnud, millest juttu alustada. Kui ta pea poleks nii raske olnud, küllap ta oleks vist leidnud tõsiseid, väärikaid sõnu ja alustanud juttu, et varjata kohmetust.

Siis aga vajus Jan Swammerdam kogu kehaga ettepoole ja tema vari kattis veiniklaasi.

«Nagu näed, olen ma tagasi. Mul on võõrastest maadest isu täis. Tahan saada doktorikraadi. Palju aega on sest ajast mööda läinud, kui ma Leidenis õppisin.»

Ta lõi pea selga, pöördus kõrvale ja hakkas laginal naerma. Titus vaatas pahaselt tema teravat profiili. See mees mõjus temasse rusuvalt. Ta oli väsinud ning tahtis magada. Tema antikvariaat nõudis temalt kogu jõudu, ja viimastel aastatel polnud Swammerdam talle kordagi meelde tulnud. Milleks ta tuli? Titust ei huvita põrmugi, et tema endine sõber on Amsterdami tagasi tulnud, nagu seegi, milleks ta on tulnud.

«Kuidas välismaal elu läks?» küsis ta loiult.

Swammerdam võpatas ja pöördus järsult Tituse poole, silmad pärani. Titusel hakkas kõhe. Kuid Jan Swammerdam oli endast juba jagu saanud, lõi halvustavalt käega ja venitas aeglaselt:

«Hollandis on parem. Rahulikum ...»

Titus nägi, et ta oleks tahtnud veel paljugi juurde lisada. Tema huuled liikusid helitult, laual trummeldavad sõrmed reetsid sisemist erutust. Tituse tähelepanelikkus kasvas. Swammerdami elus oli nähtavasti midagi juhtunud.

Tükk aega valitses vaikus. Mõlemad võpatasid, kui kuulsid oma pea kohal seinakella lööke. Swammerdam tõmbus endasse.

Kuid äkki laskus ta uuesti kummargile laua kohale. Tema terav vari hakkas seinal tantsima, käed liikusid nagu tol korral postilaeval, kui ta joonistas õhus teo ehitust.

Ta hakkas rääkima. Kiirelt nagu palavikus meenutas ta läbielatut. Tema, kes oli kõigest meditsiiniliste teaduste kandidaat, jõudis 1665. aastal Pariisi juba täiesti kogenud teadlasena-anatoomina. Temale omase ja Titusele ammu tuntud eneseirooniaga jutustas ta, millist muljet avaldas tema prepareerimiskunst prantsuse professoritele. Pariisi iseloomustamiseks ei leidnud ta teisi sõnu, kui kõige hävitavamaid — patustamine ja kergemeelsus. Pariisi teadlaste maailm on lobisejate ja petiste jõuk. Vaimustatud oli ta ainult Issyst, teadlase Thevenot' mõisast, kus tema, Steno ja teised anatoomid kaks aastat olid elanud. Tema oli nende seas kõige noorem ja kõige andekam. Issys veedetud kaks aastat tõid talle kuulsuse, aukraadi, raha ja kiusatused. Sellest jutustades kehitas Swammerdam põlglikult õlgu. «Kas

ta tõesti kõike seda karvavõrdki ei hinda?» mõtles Titus teda silmitsedes.
Titus kuulas, nagu oleks ta anatoomi ägedast kõnelusest hüpnotiseeritud; aeg-ajalt talitses Swammerdam oma kiiret sõnadevoolu, püüdes kõigest väest kinni pidada sündmuste kronoloogilisest järjestusest. Kuid sealsamas hakkas ta jälle mingis kaootilises keerises puistama nimesid ja sündmusi, nagu oleks tahtnud kõik oma mälestused ühte lausesse suruda.
Äkki jäi toas vaikseks. Titus vaatas imestunult külalisele. Swammerdam oli pea kätele toetanud ega liigutanud end. Ta kollakas nägu muutus surnukahvatuks. Titus hüppas püsti. Kuid Swammerdam naeratas nõrgalt ja lõi rahustavalt käega.
«See on halltõvehoog. Ma ei tohi erutuda. Tühja kah, temperatuurihüpetega olen ma harjunud.»
Titus haaras savikannu.
«Joo veel külma veini,» ütles ta hoolitsevalt ja valas klaasi täis.
Swammerdam jõi veini aeglaselt, lonkshaaval. Ta ohkas ja lükkas loiu liigutusega juuksed laubalt.
Äkki ajas ta enese püsti. Sõnatult tõusis oma kohalt ka Titus. Swammerdam pigistas käigu peal tema kätt, haaras mantli ja kübara ning sööstis ukse poole.
«Ma lähen. Nägemiseni.»

XIV

See pikk kõhn mees, viirastusliku kondise näoga ja sassis juuksekahludega, tuli peaaegu iga õhtu Rozen-grachti. Titus hakkas temaga jälle harjuma. Ta jutustas Swammerdami] e lühidalt oma edusammudest viimaseil aastail; anatoom kuulas hajameelselt. Titus ei takistanud tal kogu majas ringi käia, lobiseda Rembrandtiga, kes hakkas teda lõpuks tunnustama, vältida kokkupuutumisi Corneliaga: nähtavasti meenutas see õitsev kuld juukseline neiu talle kedagi; lehitseda raamatuid, mis teda ei huvitanud, sorida kaupluses, võtta kätte kõike, mis silma puutus, ja pärast põgusat silmitsemist kohe jälle tagasi panna. Küll on veidrik, küll on kum-

281

maline mees! Mõnikord Titus isegi kartis teda ja vahel ei suutnud maha surufia soovi temast kiiremini vabaneda, Ent niipea kui jutt kaldus anatoomiale, muutus Swam-merdam otsekui teiseks. Doktori väitekirja kaitsmine ei nõudvat temalt erilisi pingutusi. Väitekirja teemaks valinud ta «Hingamisorganid». Aeg-ajalt jutustas ta lühidalt ja irooniliselt sellest tööst. Titus taipas, et Swam-merdam esitas selles seisukohti, mis olid teravas vastuolus mõnede professorite vaadetega; see asjaolu valmistas Swammerdamile nähtavasti erilist heameelt. Tema vihased märkused, mida saatis otse ussilik sisin, käisid ilmselt tema endiste õpetajate kohta. «Võimalik,» mõtles Titus, «et Swammerdam väljendab ka oma töödes samasugust vihkamist: vaat mis tähendab, kui noort teadlast hakatakse juba tema esimestest sammudest peale kiitma, vaat mis varajane kuulsus on teinud selle mehega, kes on kaotanud enesekontrolli, on täis eelarvamusi ja absurdseid ideid, mis närivad ja hävitavad tema närvisüsteemi.»
Titusel polnud enam Swammerdami vastu sõprustun-deid, kuid selle kõhna loodusteadlase erakordne ind ergutas tema uudishimu, milles oli ka kerget hirmutunnet. Ta oli veebruaris viibinud Swammerdami väitekirja kaitsmisel doktori aukraadi saamiseks, mida Swammerdam vanem oli nii visalt nõudnud, ja Titusele näis, et ta oli

sattunud võõrasse maailma. Teadlaste pikad mantlid, valged kraed, pidulikud näod ja parukad ei olnud tema meele järele, kuna hoone koridorides liikuvate akadeemikute summutatud, otsekui vilttaldadel astutud sammud näisid tema meelest sobimatuna tõelisele mehele. Moodsalt riietatud Titust saadeti halvustaval pilgul, kuna Jan Swammerdam ainult muigas, nagu oleks Tituse ülikond, mida teadlased hukka mõistsid, olnud külalise eriliseks teeneks. Ta vihkas oma õpetatud kolleege.

Ägedas toonis, silmad põlemas, kaitses Swammerdam oma seisukohti. Titus tundis ladina keelest ainult üksikuid sõnu: auditooriumis, mis koosnes ehtsast rooma rahust läbiimbunud teadlastest, purskas aeg-ajalt esile kaua varjatud vihapuhanguid; seejuures moonutas apteekripoja nägu niivõrd mürgise, hävitava põlguse

282

grimass, et Titusel oli hirm mitte niivõrd nende pärast, kellele see põlgus oli suunatud, kui Swammerdami enda pärast, kes kehastas otsekui hävitusdeemonit.

Asjatult püüdis Titus lahendada küsimust, miks oli Swammerdam nii täis kurjust: anatoom vaikis visalt. . . Mida muud jäigi tal teha? Kas ta võis kellelegi jutustada oma lüüasaamisest, mehest, kes oli röövinud temalt Margareet Ulenbecki? Ja veel vähem oleks ta võinud kõnelda Caspar Bartholijnist.

Kui palju Swammerdam ka ei rääkinud, palavikuliselt ja irooniliselt, ajuti otsekui meeletu, kõigest korraga, kuid kahest kõige kibedamast solvangust oma elus vaikis ta nagu haud. Oma hinge kõigist nurkadest ja sügavamaist soppidest otsis ta mälestusi ja mõtteid, et uimastada end. . . Ent kaks piinavat mälestust pidi ta endas siiski tahtejõu tohutu pingutusega maha suruma; ta tahtis neist nagu üle karjuda.

Ta ei oleks kunagi söandanud Titusele jutustada, et tema põgenemise põhjuseks Prantsusmaale oli kohtumine Margareet Ulenbeckiga Leidenis. Naine oli temast möödunud naeratavana ja pimestavana nagu alati, kaks väikest poega käekõrval, ning Swammerdam oli siis põgenenud selle särava kuldjuukselise õnne . .. võõra õnne! kehastuse eest. Kõik need aastad pärast Marga-reedi ärasõitu ei katkestanud ta võitlust inimeste eest varjatud armastusega ja püüdis seda taltsutada. Kuid aitas pisemastki vapustusest ja nii hoolikalt ravitud haav avanes uuesti, veritses ning valmistas väljakannatamatuid piinu. Ja nagu Swammerdam varjas, et Margareedi tagasitulek Hollandisse sundis teda põgenema välismaale, nii ei rääkinud ta kellelegi ka seda, et Caspar Bartholijni surm Issys kihutas ta Pariisist tagasi Hollandisse.

Viimased aastad olid Caspar ja tema õppinud Leidenis. Nad elasid ja töötasid koos ning hindasid teineteist väga kõrgelt. Swammerdam pidas Casparit ületamatuks arstiks, ja vastupidi — Bartholijni arvates ei suutnud keegi kaasaegsetest võistelda tema sõbraga uute meetodite otsingutes ja tema uurimuste ranges teaduslikkuses. Noormehed magasid ühes voodis, sõid ja töötasid ühe

293

laua taga. Kui Swammerdam äkki teatas, et ta sõidab Prantsusmaale, et Thwenot on teda juba ammu kutsunud, ei tahtnud Bartholijn oma sõpra üksi lasta, ta jättis oma õpingud sinnapaika ja lahkus temaga koos Leide-nist

Kuid Caspar ei teadnud, mis tõukas Swammerdami välismaale sõitma. Swammerdam ei jutustanud kunagi oma minevikust, millele ta oli tõmmanud, risti. Sellegipärast kõrvetas Bartholijni muretus tulise rauana tema südamehaava. Varsti pärast Issysse jõudmist hakkasid sõbrad teineteisest võõrduma.

Alati mõttes ja hajameelne Swammerdam ärritus ja lõi põlema tühisemastki pisiasjast, Caspar ei saanud aru sõbraga toimunud muudatusest ja pilkas tema äkilisust. Kui Bartholijn oma sõpra tema vaikimise pärast söögilauas heatahtlikult nöökas, vastas Swammerdam talle mürgise irooniaga; midagi muud ei kuulnudki temalt ei Caspar ega ka teised ligikondlased. Caspar nägi, et nende sõprust ähvardab oht, ega teadnud, mida sellest arvata. Talle näis mõttetuna see pöörasus, millega Swammerdam tegi oma katseid, prepareeris molluske, kirjeldas ja süstematiseeris oma tähelepanekuid. Caspar ise veetis aega Issy miljöös, mis meelitas elama rahus ja laisklemises, mitte-midagi-tegemises ja mõnususte tagaajamises. Ikka ja jälle nokkis ta Swammerdami; mõnikord astus ta loodusteadlase tuppa, lükkas naerdes ühte hunnikusse kõik laual olevad paberid, preparaadid ja luubid ning tiris sõbra endaga kaasa metsa, väljadele. Swammerdam järgnes talle süngelt ja kuulekalt. Ta ei rääkinud sõnagi. Ta mõtles kuld juukselisest naisest, ja patune maailm, mis pani ta värisema juba ainuüksi sellele mõeldes, kerkis ahvatlevalt ta silme ette. Ta vihkas Caspari muretut naeru. Noormees ei taibanud, et Swammerdam ei töötanud niivõrd pingeliselt mitte auahnusest, mis teda üha rohkem ja rohkem näris, vaid et töö oli talle parimaks arstimiks painavate mõtete vastu. Bartholijn naeris, ja heitis oma halvas prantsuse keeles köögis nalja teenijate ja nõudepesijatega. Ta ei pärinud Swammerdamilt, miks selle käed värisevad, miks ta otsib üksindust ja miks ta töötab nagu pöörane. Caspar tuli oma ärritava lõbusa naeratusega ta juurde,

loopis laiali raamatud ja joonised ning sundis sõpra pärast terve päeva lebama temaga koos oja ääres kõrgete paplite varjus ja kuulama oma erutatud lobisemist, oma poeetilisi jaburdusi. Neil juhtudel ei suutnud Swammerdam talitseda oma mõtteid ja mälestusi, need vallutasid ta ja tõukasid kibedatele arutlustele oma hilja ärganud noorusest.

Kord keeldus ta Bartholijniga kaasa minemast. Naerdes nagu alati, tõreles too temaga sõbralikult, kuid lõppude lõpuks vihastas ja käratas, et Swammerdam on muutunud oma töö orjaks, et ta solvab maja peremeest, kes osutas talle külalislahkust, ja unustab sõbrad; et ta on kurt kõigi ja kõige vastu, välja arvatud oma auahnuse reetlik hääl. Sellest päevast peale hakkas Jan Swammerdam vältima kokkupuutumisi Bartholijniga. Ta hakkas oma sõpra vihkama: vihkama seepärast, et too oli vaba, et too võis lõbusalt vilistades kõikjal ringi liikuda, et tagasipöördumatu minevik ei jälginud teda; vihkama seepärast, et too oli võtnud endale nagu mingi kasvataja osa; vihkama tema muretuse pärast, seepärast, et Bartholijn, suhtudes ise teaduslikku töösse hoolimatult, süüdistas teda, Swammerdami, liigses teadusalases innustuses...

Mitmel päeval ei ilmunud Jan Swammerdam ühisesse lauda, vaid sõi oma toas. Kui ta endast jagu sai ja esmakordselt jälle üle roosat värvi söögitoa läve astus, kus terve armee parasiite ja kahtlasi teadlasi Thevenot' arvel sõid, tõstis Caspar lõbusa käratsemisega veiniklaasi sõbra terviseks. Jan Swammerdam nägi, et Bartholijni särav naeratus oli ehtne, et ta oli siiralt rõõmus ja tõlgitses tema tulekut kui leppimise märki. Vastu-rääkivuse vaim lõi Swammerdamis mässama. Ta sattus raevu ja nähvas Bartholijnile mõned teravad ja toored sõnad. Julma kahjurõõmuga märkas ta pettumust, mis kajastus noore mehe näol. Kui too katsus nalja abil oma tervitust siiski päästa, muigas Swammerdam põlglikult. Lõbus vestlus laua taga vakatas. Bartholijn istus nagu puuga pähe löödud. Kõik olid vait. Jan Swammerdam tõusis püsti ja pöördus Thevenot' poole. Tema moondunud nägu oli eemaletõukav, hääl kõlas kalgilt ja vaenulikult:

«Mulle näib, et teie lossis on ulualust leidnud inimesed, kes ebaviisakalt segavad end võõrastesse asjadesse. Oleks hea, kui need pealetükkivad subjektid jätaksid rahule nendega ühe katuse all elavad inimesed ega unustaks oma isiklikke kohustusi.»

Kuulnud neid vihaseid sõnu, hüppas Bartholijn püsti. Swammerdam vaatas teda hambaid kiristades. Arm kulmude vahel tõmbus tumepunaseks, soortftd laubal tur-susid. Caspar näis olevat täielikult hävitatud; tema hõredate punakate vurrudega poisilik nägu muutus nii kaameks, et isegi Swammerdam ehmus. Bartholijn tahtis midagi öelda, kuid ta suust tuli vaid segaseid, arusaamatuid hääli. Ta läks punaseks, siis kahvatas ja hakkas hingeldama. Silmad pöörlesid. Ta hakkas tuikuma ja lõi käe südamele.

Ta talutati kõrge, pärani avatud akna juurde. Kõik astusid ehmunult sosistades ta ümber. Jan Swammerdam aga põgenes parki. Erutus ja kahetsus karistasid ta südant. Ta jooksis nagu fuuriaist tagaaetu. Tema ees vilkusid/tiigid, purskkaevud, jugapuudest hekid, kivist faunid, lehtlad, rosaarium, üksik majake. Ta eksis ära ja tiirles nagu pime ühel kohal. Äkki taipas ta, mis ta oli teinud. Samuti taipas ta, et tegelikult pole tal Caspari vastu kunagi vähimatki viha olnud, et ta oli armastanud teda, armastanud selle pimeda armastusega, mis õhutas jagama temaga ühte tuba, lauda ja voodit. Ta viskus rohule ja puhkes vapustatult nutma. Kõik see oli kadedus, ainuüksi kadedus. Ta oli kade Caspari rõõmsa muretuse üle, tema pilvitu elu üle, ja sellest pimeda kadeduse tundest närituna oli ta Caspari endast ära tõuganud, piinanud teda, ja nüüd siis . ..

Raskelt astudes tuli ta õhtul Issysse tagasi. Ümberringi valitses surmavaikus. See vaikus haaras ta tuhande mure ja hirmuga. Polnud kuulda oboehelisid, mida mängisid Dulcis ja Lautremont, polnud kuulda kõnelust ega naeru, mis tavaliselt kostsid raamatukogust.

Jan Swammerdam ei julgenud trepist üles minna,, mis viis majja. End varju hoides peatus ta akende all. Valgetele kiviplaatidele langes nõrka küünlavalgust. Halba aimates vaatas ta sisse aknast, kust valgus paistis.

286

Ta nägi voodit ja sellel Bartholijni laipa; peatsis seisid kaks teenrit.

Sellele sündmusele järgnenud päevadel ei teinud talle keegi ühtki etteheidet. Pidulikus leinavaikuses maeti hollandi arst prantsuse parki. Mõni päev hiljem külastas Thevenot Jan Swammerdami tema toas ja oli niivõrd õilsameelne, et ütles talle mõne sõna lohutuseks ja õigustuseks.

«Ärge süüdistage end liigselt. Teie sõbral oli haige süda, ja see tühine vahejuhtum avaldas ta peale liiga tugevat mõju.»

Ei, Titus ei võinud aimatagi, milles seisis selle alalise rahutuse ja palavikuhoogude põhjus, mis Jan Swammerdami murtud keha ja hinge piinasid; kust võiski ta teada, miks see loodusteadlane lahkus Issyst ja tuli tagasi Amsterdami. Väitekirja kaitsmine doktori aukraadi saamiseks oli küllaltki tõepäraseks seletuseks ega äratanud kelleski mingit kahtlust. Kuid Jan Swammerdam ise viskles öösiti patjadel ega saanud sõba silmale, ja kui uinuski, siis hüppas kohe üles, ära-tatuna unenägudest, milles nägi sagedamini elurõõmsat naervat mehenägu, mis moondus äkki õudusest ja mille pöörlevais silmis oli etteheide, kui nägemust kuldjuuk-selisest õitsvast naisest.

XV

Kord kesksuvel astus Jan Swammerdam ühel õhtul Tituse juurde sisse ja tegi ettepaneku koos sõita Utrechti, kuhu ta kavatses minna mõningate asjaõien-duste pärast.

Titus ei tahtnud mingist sõidust kuuldagi, kuid sõbra rahutus pilgus peegeldus nii suur palve, et ta lõppude lõpuks järele andis. Ta kartis pisut Swammerdami, kartis rahuldamata jätta palvet, millega teine nii väga peale käis. Kuigi Swammerdam ei lubanud endale kunagi mingeid teravusi, kartis Titus, kes mäletas oma sõbra metsikut esinemist väitekirja kaitsmisel, neid siiski alati. Ta tõrjus endast kõik, mis oleks võinud tema hingelist tasakaalu ja rahu rikkuda. Tahtejõu ja tööga suutis ta oma nooruse rahutud pursked korrastatud elu

287

raamidesse suruda ning püüdis nüüd hoolsalt vältida igasugust tormi, mis oleks võinud seda tasakaalu häirida.

Aga miks siis mitte sõita? Kõik lubavad endale mõne päeva hingetõmbamiseks. Tema aga pole igapäevasest väsitavast ärilisest rabelemisest juba üle kahe aasta puhanud. Talle oleks kasulik teha väike reis; mis aga puutub Swammerdami, siis püüab ta tema veidrusi mitte tähele panna, otsustas Titus ohates*

Mõnikord hämmastas teda anatoomi põlglik suhtumine rahasse ja oma tervisesse, mida ta nii mõtlematult kulutas oma armsa teaduse peale, kuigi isa oli oma õpetuste ja halinaga ta kõrvad kurdiks kõnelnud. Talle ei tulnud hetkekski pähe alustada haigete poetamist ja muuta oma doktoridiplom sissetulekuallikaks. Algul olid tal isaga lühikesed, kuid ägedad sõnavahetused. Murelikul näol soovitas vanamees pojale vahetada lõpuks ometi anatoomi ebakindel tegevus, mis juba niigi oli nõudnud suure hulga tukateid, auväärse arstikutse vastu. Jan Swammerdam heitis vihase pilgu isale, väärikale apteekrile, ja karjus ärritatult:

«Te tahate, et ma kogu elu ainult uriini uuriksin, kaane paneksin ja nagu ämmamoor sünnitajailt lapsi vastu võtaksin?»

«Sul jääb oma harrastuste jaoks veel küllalt aega,» vastas Swammerdam vanem. «Kõigepealt tuleb endale leivatükk kindlustada.»

Kuid Swammerdam noorem oli kurt isa manitsustele. Nagu pöörane jooksis ta kõrges kahhelkividega kaetud seintega apteegis ringi, pildus letilt retorte ja pillidega täidetud karbikesi vihaselt põrandale ning karjus, et isa on väiklane, lühinägelik ja piiratud mõistusega inimene. Lõppude lõpuks andis vanamees järele ja ladus raha lauale, ainult et poeg rahuneks. Las ta prepareerib siis oma limulisi, kui vaid kodune rahu poleks häiritud! Tõsi küll, Swammerdam vanemale näis molluskite prepareerimine palju ebameeldivama tegevusena kui inimeste haiguste ravimine.

Nii õnnestus Swammerdamil arstipraktikaga alguse tegemist kuust kuusse edasi lükata. Tal oli teine eesmärk: ta tahtis isa auahnust hellitada hoopis teisel kujul, kui vanamees seda oleks tahtnud. Jan Swammerdam

288

tahtis kirjutada zooloogia-alase teose ja hakkas ohjeldamatu innuga oma kavatsust teostama. Esimesed leheküljed olid juba valmis kirjutatud. Suurte tähtedega, täis vigurlikke keeritsaid, mis oleksid väärinud kalligraaf Coppenoli, kirjutas Swammerdam tiitellehele: «Üldisi arutlusi vereta putukatest ja molluskitest. »

Tal oli kavas laiaulatuslik traktaat ja ta teadis juba ette, et ükskõikseks ei jää selle teose vastu mitte keegi: sõpradele teadusemaailmas valmistab see rõõmu, vaenlasi aga sunnib igaveseks vaikima. Kuid, ja see on kõige tähtsam, isa saab lõpuks aru tema «harrastusest», millest ta alati nii põlglikult kõneleb.

Jan Swammerdam istus Titusega postitõllas ja muheles endamisi, mõeldes oma tulevasele raamatule. Titus vaatas talle imestunult otsa ja küsis, millest on tingitud tema

nii hea tuju. Swammerdam viivitas pisut vastusega. Kuid miks siis sõbrale mitte öelda ... Ja salapäraselt häält tasandades, sest väärikus ei lubanud tal kõrvaliste isikute ees väljendada oma ohjeldamatut auahnust, jutustas ta Titusele oma teaduslikest plaanidest.

Järgnevail päevil ei olnud Swammerdam kaugeltki nii rõhutud meeleolus ega kaugeltki nii vaikne, nagu Titus oli arvanud ja kartnud. Õhtuti, kui nad istusid klaasi veini taga suitsust läbiimbunud, tumedaks tõmbunud palkseintega võõrastemajas, kus nad öömajale olid jäänud, sest Titus keeldus kategooriliselt magamisest heinaküünides või lagedal väljal heinasaadudes, vestlesid sõbrad kerges naljatoonis ja meenutasid päikeseküllaseid mälestusi. Titus oli rahul. Elu oli tore. Tal polnud enam midagi soovida. Pärast nii paljusid süngeid aastaid oli õnne kuldlind teinud endale pesa tema rinnas. Isegi Swammerdam näis rahulikum, palavikuline läige ta silmis oli kadunud, sõrmed aga olid lõpetanud oma igavese näpitsemise. Tema hääl oli muutunud mahedamaks, ning kui ta midagi jutustas, ei jooksnud tema sõnad enam meeletus tagakihutamises üksteise kannul.

Viimasel päeval, mille nad veetsid külas Vechte ääres, tõusis pärast lõunat vali tuul ja hakkas vihma valama.

289

Nad olid jätnud oma mantlid võõrastemajja jõe kaldal ja otsustasid seepärast oodata saju ülejäämist suure tamme all. Valing aga oli niivõrd tugev, et tungis isegi läbi tiheda lehestiku. Poole tunniga olid nad läbimär-jad.

Swammerdam, kes oli nii mõnigi kord selliseid vintsutusi läbi elanud, pääses õnnelikult. Titusel aga algasid õhtul, kui nad leegitseva kolde ees istusM ja riideid kui-vatasid, külmavärinad.

öösel tõusis tal palavik. Swammerdam ei heitnud voodisse ja vahetas tal kogu öö külmi kompresse. Hommikuks oli palavik langenud, kuid ta oli apaatne ja nõrk. Söögiisu ei olnud.

Swammerdam soovitas Titusele Utrechti jääda ja elada seal kuni ta kosub. Kuid Titusele meenus, et ta peab Goudas ühe ärimehega kokku saama, ning kuidas Swammerdam ka ei manitsenud, Titus kehitas vaid pahaselt õlgu. Ta lubas Swammerdamile järele tulla, niipea kui on oma asjad Goudas lõpetanud.

Kaks päeva hiljem oli Titus tagasi. Kui Swammerdam nägi tema aukuvajunud ja palavikuliselt helkivaid silmi, ehmus ta päris tõsiselt. Titusel oli hääl ära ja köha piinas teda hirmsasti. Valust oiates tunnistas ta, et Swammerdamil oli õigus: haigus nähtavasti ei möödunud jälgi jätmata. Nüüd võttis Swammerdam ravimise juba oma hoolde. Ta andis Titusele kanget aniisiteed, mähkis ta mantlitesse ja viis postilaevale, mis parajasti võõrastemaja lähedal randumissillas seisis. Hammaste lõgisedes lamas Titus umbses kajutis. Tema käed olid külmad, nägu õhetas. Iga ta köhahoog tungis Swammerdamile valusalt südamesse. Sõit Amsterdami kestis kaks tundi. Lõpuks jõudsid nad kohale. Titus oli väsinud, ta pea käis ringi, ta ei suutnud käia. Swammerdam mõtles küsimuse kiiresti läbi ja leidis olukorrast väljapääsu: Frans Coopal elas ju sadama lähedal.

Poole tunni pärast lamas Titus oma tädi Titia Coopali võõrastetoas kõrges neljakandilises voodis. Palavik oli jälle tõusnud. Nagu läbi udu nägi Titus vibalikku Jan Swammerdami rohtu segamas ümmarguse laua juures, millel polnud selle hetkeni kunagi midagi muud seisnud peale veneetsia kristalli. Läbi kaduva teadvusevine nägi

290

ta veel, kuidas Titia van Uylenburgh saatis lühikest kasvu tõsise Frans Coopali õrnalt, kuid kindlalt toast välja.

XVI

Hilja õhtul koputas pooleldi valgustatud aknale tasa tume naisekogu raskes, silmile tõmmatud peakattes. Titia Uylenburgh avas ettevaatlikult paraadukse, püüdes vältida kriuksumist. Üleni sissemähitud kogu libises temast mööda ja heitis mantli õlgadelt.

Titia Coopal nägi enda ees Magdalena van Loo ära-nutetud nägu.

Esimesel hetkel oli Titia väga imestunud, aga kui ta märkas neiu tahtmatut heitunud liigutust valgustatud võõrastetoa poole, kus Jan Swammerdam millegagi askeldas, sai ta kohe kõigest aru . . .

Tuulekeerisena läbis ta pead terve rida mõtteid, mis liitusid üheks katkematuks ahelaks. Kolm aastat tagasi oli Magdalena kord täpselt samuti tema juurde tulnud, ka õhtul, niisama erutatuna nagu praegugi. Siis oli ta vanemate majast ära tulnud ega läinud tagasi enne, kui üle kahe kuu oli möödas. Kogu selle aja oli ta elanud siin vaiksena ja kahvatuna, rõhutuna mingist saladusest, mida ta siiski kellelegi ei avaldanud. Ka hiljem, kui ta tädil külas oli käinud, ei tõstnud ta oma saladuselt linikut. Isegi vähem tundelistele ja taibukamatele loomustele kui Titia Coopal poleks jäänud tähele panemata, et Magdalena oli palju malbem, oli üldse hoopis teiseks muutunud. Tema kõrkus oli murtud, ja kui ta vanemate majja tagasi läks, olid ta silme all mustad rõngad ning kogu tema ahvatlev ilu oli kuidagi tuhmunud ... Hiljem jõudsid Titia Coopali kõrvu igasugused kuuldused, niivõrd koledad, et neid oli raske uskuda. Kahekümne viie aastane Magdalena, kes juba tütarlapsena, punapäise printsessina, oli olnud kõikide ballide ainuvalitsejaks, oli äkki inimpelglikuks, endassetõmbunud naiseks muutunud. Nüüd aga oli ta üheainsa liigutusega oma saladuse reetnud.

291

Seal, eesriiete taga lebas Saskia poeg, ta oli haige, sonis kõrges palavike. Ja just tema, Magdalena van Loo, tuli teda esimesena vaatama, isegi enne, kui keegi Rozengrachtist oleks jõudnud tulla!

Mis oli siis Magdalenat sedavõrd muutnud? Mis sundis teda ka vanemate majas nunnana elama? ... Titus van Rhijn — see oli mõistatuse lahendus. Titus oli ta ära võlunud! Ta armastab Titust! Aga mi£ siis selle poisiga on? Kas ta hülgas Magdalena, põlgas ta ära? Või on siia segatud mõni teine naine? Titia Coopal oli veendunud, et sest ajast peale, mil tema oma õepoega tundma õppis, pole tal naistega mingeid sidemeid olnud. Heakene küll, aga enne seda?

Magdalena seisis tema ees, käed rinnale surutud. Tema hirmunud silmist luges Titia Coopal tumma küsimust. Magdalena polnud veel sõnagi lausunud, kuid tema tädile oli selletagi kõik selge.

«Tal on kõrge palavik,» sõnas Titia tasa.

Magdalena värises. Titia embas neidu osavõtlikult ja hakkas silitama tema juukseid, mis olid lahti läinud ja õlgadele langenud. Titiat haaras senitajumatu uhkuseja armastusetunne. Kriitilistel hetkedel oli just tema, naine, kes ei tundnud emarõõmu, oma õdede lastele varjupaigaks ja lohutuse lätteks!

Kui enam keegi ei saanud aidata, siis tulid nad tema juurde ja palusid neid toetada.. . Titia Coopalil polnud peaaegu kunagi võimalust oma kasutamata armastuse ja emaliku õrnuse heldeks jagamiseks, või kui oligi, siis ainult väga harvadel juhtudel. Niipea kui ta nägi Magdalena silmi kuumade pisaratega täituvat, hakkas ta otsekui sädelema temas

peituvast soojusest. Kogu oma südamega võtab ta osa mõlema lapse saatusest: nii Saskia poja saatusest, kes oli täna haigena tema majja toodud, kui ka Emma tütre saatusest, kes oli täna tema juurde rutanud, lootes vaigistada oma rõhuvat muret...

Ta pani käe ümber Magdalena õlgade ja talutas ta kõrvaltuppa. Kumbki naine ei lausunud Titusest ühtki sõna, kuid nad mõlemad said teineteisest väga hästi aru: ühe pisarad ja värisevad huuled rääkisid niisama selget keelt kui teise õrn hoolitsus.

292

Magdalena jäi kogu õhtuks Tituse voodi juurde ja aitas Jan Swammerdamil kompresse vahetada. Talle tundus imelikuna, et kõigile näis täiesti loomulikuna nii tema siinviibimine kui ka tema soe suhtumine haigesse. Isegi pikakasvuline rahutu bioloog, kes oli esimesel hetkel ta oma eksleva pilguga ära heidutanud, vaatas nüüd sõnatult naeratades, kuidas ta Tituse kohale kummardus.

Ta kummardus Tituse kohale .. . Viimase kolme aasta salajane unelm, mis näis teostamatuna, oli äkki täitunud! Niipea kui Magdalena jäi kas või hetkekski üksi Titusega, kes ikka veel kedagi ära ei tundnud, silitas ta väriseva käega tema meelekohti, — siin ta nüüd on, tema võitmatu ihalduse nukker täitumine. Elu oli uuesti algamas nagu tol ööl, kui ta sai esmakordselt teadlikuks oma armastusest. Ta oli õnnelik, kui nägi, et tema käte jahedus toob mehe palavikus hõõguvale peale kas või hetkekski kergendust. Ta silitas tema laupa ja vahetas kompresse nii hellade puudutustega, milleks ta varem üldse võimeline polnud.

Terve nädala viskles Titus kurnavas palavikus ja sonis. Iga päev tulid Cornelia või de Gelder ja pärisid aralt ning murelikult, kuidas ta end tunneb. Rembrandt tuli ainult ühe korra. Ta talutati voodi juurde. Pead vangutades jälgis ta, kuidas Jan Swammerdam andis Titusele mingit rohtu. Osavõtmatul pilgul ja vähimagi mureta küsis ta:

«Kes siin siis haige on?»

«Titus!» vastati talle.

Ikka veel pead vangutades hakkas Rembrandt tasa naerma. Siis ähvardas kedagi kelmikalt näpuga. Ümberolijate ehmatuseks sõnas ta lapseliku veendumusega:

«Titus on ju ära sõitnud ...»

Ta pöördus ära ega heitnud enam ühtki pilku haige poole, võttis Frans Coopali käe alt kinni ja läks temaga ukse poole. Kuid ka seal ei lasknud ta Coopalit lahti, vaid hakkas jutustama mingit segast lugu suurtest äritehingutest, mis Titusel käsil olevat, ja muinasjutulisest rikkusest, mis nende majja koguneb. Frans Coopal kut-

293

sus lõpuks appi Aert de Gelderi, kes viis vanadusest juba lapseks muutunud õpetaja tagasi Rozengrachti.

Kui Titus jälle mõistuse juurde tuli, oma ümbrust ära hakkas tundma ja tema silmad uurivalt ja imestunult võõrastetoa seinu silmitsesid, lahkus Magdalena van Loo tasa toast. Ta süda peksis piinavais kahtlusis. Sel hommikul istus Swammerdam kaua voodi ees ja ütles lõpuks veendunult:

«Nüüd hakkab ta paranema.»

Need sõnad kõlasid Magdalenale taevaliku muusikana, aga kohe selle järele hakkas tal hirm.

Mida ta teab Titusest? Millele ta võib loota?

Et haiget mitte häirida tulid kõik ettevaatlikult võõrastetuppa teda vaatama, kus ta lõbusalt ja abitult naeratades voodis lebas. Titia Coopal märkas äkki, et ta ei näe oma õetütart. Naiseliku vaistuga taipas ta tema puudumise põhjust. Ta leidis Magdalena pesukambrist. Taskurätti näkkides vaatas neiu läbi akna vanale kanalile, millele langes keereldes sügisesi lehti. ..

Kui Magdalena oma tädi märkas, puhkes ta kibedasti nutma. Titia Coopali põsed hakkasid aeglaselt õhetama. Tema, kes oli vanem, ei erinenud millegagi oma nooremast sõbratarist: ka tema oli unistanud sellest, mida ta ei tunnistanud endale isegi oma hinge kõige peidetumas sopis. . . Naise igavene unelm elas temas kogu oma puutumatuses, osutudes tugevamaks kõigist paljude armuseikluste üürikestest rõõmudest ja pikaaegse abielu rahulikust abikaasalikust kiindumusest. Magdalena ei tõrkunud, kui Titia võttis ta emalikult käte vahele ja surus enda vastu. Ta värises üleni ega julgenud silmi tõsta. Titia Coopal aga trööstis teda sosinal:

«Ära karda, Magdalena! Rahune! Las ta saab vaid terveks ...»

Nad mõlemad teadsid, millest on juttu. Kumbki ei lausunud sõnagi lootusest, mida nad mõlemad hellitasid, kirglikust soovist, mida nad mõlemad südames kandsid — üks emaliku ennastohverdavusega, teine armastaja igatsuse ja hirmuga sellest hetkest peale, mil ta oli Tituses esmakordselt meest näinud . . .

294

XVII

Ja siis hakkas kõik tiirlema kiiresti nagu unenäos, mil aastad muutuvad minutiteks, ja sündmused, tõrjudes üksteist, vahelduvad kaleidoskoopilise kiirusega . . .

Magdalena ei lahkunud haige voodi juurest ja Titus otse ujus õnnes. Inimesed, kes olid temast tunduvalt vähem peenetundelised, ka nemad oleksid aru saanud, mida see tähendab, kui naine heidab äkki kõrvale kõik seltskondlikud eelarvamused, mis ta teel ees seisavad, ja näitab üles sellist endaohverdust, mis väärib imetlust. Palju päevi järjest nautis Titus õrna hoolitsuse soojust, millega Magdalena teda ümbritses. See oli nii ootamatu. .. eriti, kui meenutada tema käitumist noil päevil, mil ta kõrgina ja külmana käis Tituse kaupluses, unistas kergest võidust ja püüdis Rembrandti ja Hend-rickje poolehoidu võita . . .

Pikkadel pärastlõunatundidel, kui kogu maja säras septembripäikese heledas kullas ja Titusel jõud aegamööda jälle tagasi tuli, mõtles ta tihti minevikule ja sellele, milline koht oli Magdalenal tema elus. Ta mäletas, et neiu oli meeldinud talle ja röövinud tema rahu, ning mõtles selle äkki toimunud muudatuse üle ja neiu kohta levinud ebatõepärasele keelepeksule.

Nüüd lõpuks selgus kõik. Neiu oli siin, oma tädi majas — kummaline, talle ei ole kunagi mõttesse tulnud, et Titia on ka Magdalena tädi! — ning hoolitseb tema, Tituse eest. Ta tõrjub Jan Swammerdami kõrvale, kui jõuab kätte rohu andmise aeg; ulatab ise klaasi, kui Titus juua palub; ja kord, kui ta tegi, nagu magaks, tundis ta oma laubal neiu hingust.

Titus ei olnud kunagi abiellumisele mõelnud; ja keda ta olekski naiseks võtnud? Kuid ta tundis end meelitatuna, et on selline naine, kes armastab teda, kes loobus tema pärast suurilma säravast elust ja jättis linna kõigi kohvitantade kiuste maha oma vanematemaja ning põetab teda, Titust. Kui teda päeval üksinda jäeti, lebas ta, selle asemel, et magada, nagu see oli ette nähtud, neil vaikseil pärastlõunatundidel avali silmi, tundes,

kuidas ta jõud tugevneb ja südant täidavad rammestus ning rõõm.
Ta hakkas Magdalenaga vallatlema; võttis tal käest või kleidist kinni ega lasknud lahti, kuni neiu oli teda põsele või laubale suudelnud. Ja iga kord nägi ta, kuidas Magdalena nägu lõi rõõmust õhetama, kuidas tema silmad särasid kullaselt nagu tähed.
Kui tal lubati teha lühikesi jalutuskäijte, oli Magdalena tema alatiseks saatjaks. Jättes neid kahekesi, andis Titia Coopal teenijale märku, et see lahkuks, ja peavii-pega saatis välja ka Jan Swammerdami, ning kuigi ta andis endale täielikult aru oma sammude riskantsusest, peatas ta siiski karmil pilgul isegi Frans Coopali, kui see armastajate saatuse pärast muret tundes olukorda selgitada püüdis.
Sügisel tulid Titus ja Magdalena kahekesi Rembrandti ateljeesse. Suur kunstnik istus akna all ja puhkas. Kui nad sisse astusid, pöördus ta nende poole. Esimesel hetkel näis, et ta ei tundnud neid ära. Kuid järgmisel momendil tõusis ta püsti ja naeratas lapselikult.
Titus pani käe Magdalena piha ümber ja astus temaga isa ette.
«Isa, maali meist portree,» ütles ta. «Me oleme kihlatud. »
Rembrandt naeratas jälle. Kolinal lükkas ta tooli eemale ja astus Tituse juurde. Alles pärast seda vaatas ta Magdalenale. Tema silmi ilmus mingi otsiv ilme, ta laup tõmbus kipra. Ta püüdis nähtavasti midagi meelde tuletada. Magdalena ulatas talle oma kõhnaks jäänud käe.
«See olen mina, onu Rembrandt, Magdalena...»
Kunstnikule nagu meenus äkki midagi. Rahuldatult, kuigi arusaamatult, pomises ta midagi endamisi. Siis vaatas uuesti Titusele ja tema silmad lõid särama, nagu oleks tal pojaga mingi ühine rõõmus saladus olnud.
«Maali meid, isa!» kordas Titus.
Ta viis Rembrandti maalipuki ette ja abistas teda.
Nad tõmbasid lõuendi raamile. Rembrandt hakkas värve segama ning Magdalena kuulis, kuidas onu midagi läbi hammaste vilistas. Vana kunstnik oli heas meeleolus. Lühikeste sammudega tatsas ta ateljees ringi. Tema

kittel lohises mööda põrandat. Aeg-ajalt heitis ta pilgu Magdalenale ja ümises midagi. Neiule kuuldus nagu «Tituse pruut» ja näis, et need sõnad omandasid sellest, kuidas Rembrandt neid ümises, peaaegu piduliku, ebatavalise kõla.
Titus ja Magdalena asusid oma kohale. Rembrandt ei vaadanud neid. Aina ümisedes istus ta maalipuki ees ning tema pilk libises ainult lõuendi ja paleti vahet, millel helkisid pronks ja karmiin.
Titus pani neid värvitoone imeks. Magdalenal oli seljas tumesinine kleit, mis näis peaaegu mustana; tema enda ülikond oli pruunist prantsuse kalevist, Amsterdami moemeeste viimane uudis. Sosinal juhtis ta Magdalena tähelepanu värvide imelikule valikule paletil.
Nad poseerisid juba kolm tundi ning olid liikumatust istumisest väga väsinud. Äkki tõusis Rembrandt püsti ja viskas pintsli käest. Haaranud kihlatutel käest kinni, tõmbas ta nad maalipuki ette. Imestusega vaatasid nad algul niiskele lõuendile ja seejärel teineteisele otsa.
Tituse näojoontega suur sihvakas mees, idamaiselt toredas kuldbrokaadist riietuses, hoidis õrnalt ja kaitsvalt oma paremat kätt tema kõrval seisva noore naise südamel. Naine

oli Magdalena nägu. Tema punasel paraadkleidil sädelesid kalliskivid, käed olid hurmavas harduses kõhule kokku pandud.

See polnud sugugi see, mida nemad olid oodanud. Nad olid poseerinud istudes, pildil aga seisid armastajad kogu pikkuses püsti; nad olid vaadanud teineteisele silma, pildil aga vaatas pruut nagu senimaitsmata õnne eelaimuses enda ette, mehe pilk aga puhkas usalduse ja meheliku õrnusega naisel.

Sügavalt liigutatud Titus vaatas isale, kes kühmu vajunult, kerge muie huulil, jälgis nende vaimustust. Uuesti lapseks muutunud raugastunud Rembrandt, kes suutis vaevalt taibata, mis tema ümber toimub, oli loonud pruudi ja peigmehe igavesed kujud, nagu nad elavad tuhandete meeste ja naiste unistusis.

Titus ja Magdalena võtsid teineteisel käest kinni. Titus sai aru, et Magdalena oli pildi sügavast tõepärasusest vapustatud; ta nägi peaaegu heitumusega, et

297

Rembrandt oli jäädvustanud kõik kõige intiimsema, mis leegitses temas armastusest sünnitatuna.

Kuid ootamatult lükkas kunstnik pruutpaari kõrvale, nagu oleksid nad oma sõnatu silmitsemisega võinud tema loomingult midagi ära võtta. Tõstis alles niiske pildi maalipukilt ja viis selle ettevaatlikult ja pidulikult akna juurde valguse kätte; siis haaras ta kihlatuil Icäest kinni, viis nad ukse juurde ja avas,, selle. Ta tahtis jääda üksi oma maaliga, oma vastsündinuga, millest ta peab niikuinii varsti lahkuma.

Nii oli see kordunud juba üle neljakümne aasta. Ja Titus, kes teadis seda, ning Magdalena, kes ainult aimas, lasksid end ateljeest tõrkumata välja saata, et jätta Rembrandt üksi.

Ühel talvelõpu hommikul tõi Titus oma mõrsja tema vanemate majast ära ja sõitis temaga raekotta.

Kaks nädalat enne seda teatasid Aert de Gelder ja Lucas de Baen peigmehe ja pruudi kõigile tuttavaile eelolevast laulatusest. Lastele jagasid nad kirjusid pul-makompvekke, täiskasvanuile aga pakkusid kirikuveini. Algul tegi Titus Jan Swammerdamile ettepaneku mõrsja peiupoisiks olla, kuid too hakkas süngelt naerma.

«Et mina oma lõustaga loobiksin lastele paberisse keeratud kompvekke ja joodaksin tüdrukutele veini? Võib-olla kästakse mul isegi abieluvoodit kaunistada? Mind ikka?»

Titus otse kohkus Swammerdami toorest ja teravast toonist, kuid südamepõhjas oli ta rõõmus, et apteekri-poeg ära ütles ning ta selle au oma kahele teisele sõbrale võis pakkuda. De Gelder ja Lucas de Baen sobisid rohkem peiupoiste ossa. Eriti hästi sai Titus sellest aru pulmaeelseil päevil, mil peiupoisid ja pruutneitsid hakkasid äsja sisustatud korterit Rozengrachtis igihaljaga kaunistama. Siin läks lahti niisugune kärarikas hulla-mine, niisugune lõkerdamine, et Titus tahtmatult mõtles: mis see alati tagasihoidlik de Gelder siis veel küll pulmas teeb?

Ja kui Titus ja Magdalena lõpuks pulmabaldahhiini all istusid ning algas pidulik sööming, siis alles läksid

298

noored kunstnikud ja mõlemad neiud, nende abilised, päris hoogu. Keegi polnud veel iialgi näinud Aert de Gelderit nii ohjeldamatult lõbusana. Hüpeldes toolil laulis ta pulmalaule, mis sundisid daame tegema nii, nagu oleksid nad hirmsasti šokeeritud, kuigi tegelikult, peites end oma lehvikute ja veiniklaaside taha, naersid nad veel kõvemini kui mehed. See-eest aga mängisid pillimehed kogu aja kõige süütumaid meloodiaid. Inimeste

hääli summutades vingusid viiulid, kõmisesid bassid ja undasid valjusti kriiskavad flöödid, mängides «Rootsi kuningat», «Elas kord väikene poisu», «Orus seisab niinepuu» ja paljusid teisi samasuguseid laulukesi.

Cornelia istus eredalt punetavate põskedega oma sõbrataride keskel, kes igati püüdsid teda naerma ajada. Ta ei olnud veel kunagi elus sellistest pidustustest osa võtnud. Kergemeelne lobisemine, laulud ja vein olid ta segadusse viinud. Ja kuidas võivad kõik need preilid ja prouad itsitada ja naerda, kuulates de Gelderi kahemõttelisi laulukesi, kui tema poeks häbist kas või maa alla? Teda hämmastas ka see, et Titus, tema hästikasvatatud ja peenutsev vend Titus, vastas naeruga sündsusetutele naljadele, mida mehed laua taga rääkisid. Cornelia vaatas enda ümber; igal pool aina punased, lõkerdavad näod. Aeg-ajalt heitis ta pilgu laua teise otsa. Seal istus kaugete sugulaste ja teise järgu külaliste seas Rembrandt, — ta oli endasse tõmbunud, näol mõistatuslik naeratus, millest ta hambutu suu oli poolavali. Ta ei tahtnud istuda pruudi vanemate vastas, kus seisis tema jaoks pärjaga kaunistatud kõrge tugitool. Teda paluti ja sunniti, kuid kõik see oli asjatu. Keeldumise põhjust seletamata jäi ta kindlalt oma otsuse juurde: ta istub seal, kus talle meeldib. Teda paluti ikka jälle ja jälle, kuni ta hakkas kogeldes pahandama. Titus ohkas ja jättis Rembrandti rahule. Ning nüüd ta istuski tähtsalt ja rahuldatult, suur veiniklaas käes, istus talle võõraste inimeste seas nagu härraste teener või pruudi või peigmehe kauge sugulane ega vastanud ühelegi küsimusele, mis talle esitati. Ta ise võib-olla ei taibanudki oma olukorda. Vahel harva heitis ta pilgu aukohtadele laua taga, kus pulmabaldahhiini all istusid Titus ja Magda-

lena; tema silmad libisesid mööda seinu, mida kaunistasid roheline igihaljas^ja hõbedane lehestik. Siis istus tükk aega liikumatult, otsekui midagi aeglaselt ja pai-najalikult meelde tuletades, kuni talle jälle pakuti mõnda rooga, mida ta endale ahnelt ette tõstis, ja veini, mida ta jõi klaaside kaupa.

Mõni tund pärast pidustuse algust oli saalis juba niivõrd palav ja lämmatav, £t Titus kummardus Magda-lena poole ja küsis, kas ei tuleks akent avada. Veeb-ruariöö külma õhku uhkas hõõguvatele nägudele; hingamine muutus kergemaks; kära ja vaimustus näis olevat jõudnud oma haripunkti.

Äkki hüppasid peiupoisid toolidele püsti, plaksutasid käsi ja palusid vaikust. Kuid pidutuju ei saanud ohjeldada, sest juba oli antud märku viia pruut voodisse!

Uksed lükati pärani ja magamistuba täitus külalistest. Pillimehed asusid laia voodi kõrvale ning saagisid ja puhusid. Kära oli lihtsalt õudne. Naer ei lakanud hetkekski. Igaüks tahtis ettepoole trügida, et näha, kuidas Titus oma mõrsja peiupoiste käest välja ostab ja abieluvoodisse viib ning seal teda nende eest kaitsma hakkab . .. Alles pärast seda, kui Titus oma krae ära võttis ja kombe kohaselt kuube lahti hakkas nööpima, läksid külalised laiali — kärarikaste heasoovihüüetega ja kelmikate vihjetega. Ent kulus tükk aega, kuni viimane külaline majast lahkus.

Möödusid ka pulmajärgsed pidustused ning algas jälle argipäev. Titust vaevas köha. Peale Magdalena ei pööranud sellele keegi tähelepanu. Temale aga meenus, kuidas pulmapeo haripunktil oli aken avatud ja külm veebruarituul tuppa tungis. Titus, kes oli just enne pulmi haigevoodist tõusnud, oli higine olnud. Magdale-nat valdas ärevus. Kuid Titus ainult naeris ta üle ja lõi käega kõikidele tema hirmudele, aniisi- ja kummelileo-tistele, soojadele kompressidele.

Nende noor õnn oli alles pilvitu. Õhtuti istusid nad kõrvuti ja jutustasid teineteisele oma lapsepõlvest ja noorusajast. Minevik näis ebatõenäolisena. Alles nüüd, mõtlesid nad, on alanud viimaks tõeline elu.

Kord õhtul, kui Titus oli köhahoost täiesti jõuetu, tõusis Magdalena rangelt püsti.

300

«Nüüd on juba terve kuu, kus sa köhid ega taha kedagi kuulata. Veel täna kutsun ma Swammerdami siia.»

Titus hakkas loiult vastu vaidlema, kuid Magdalena lükkas ta vägisi toolile istuma, kutsus ateljeest Aert de Gelderi ja palus teda Swammerdamile järele minna.

Sel õhtul kohtus Titus Swammerdamiga pärast pulmi esmakordselt. Noore õpetlase silmis märkas ta pilkavat sädelust. Näis, et Swammerdam tahab noorpaari üle nalja heita ja lasta lendu ühe oma labastest poissmehe-naljadest. Titus pilgutas talle silma ja püüdis teda sellest tagasi hoida. Kuid irooniline ilme Swammerdami näol ei leevendunud siiski. Titus märkas, et Magdalena punastas pahameelest: ta ei olnud veel õppinud selle veidravõitu loodusteadlase tegusid õigesti hindama.

Jan Swammerdam istus kamina lähedale, soojendas hõõguvate süte kohal käsi ja hakkas siis Titust läbi vaatama. Noor abielumees hingas rahulikult, tema välimus ei lasknud üldse mingeid erutavaid kahtlusi kerkida. Ta jättis mulje tugevast, õnnelikust inimesest. Swammerdam ei jäänud kauaks. Ta patsutas Titusele õlale, kummardus tseremoniaalselt Magdalena ees ja lahkus. Järgmisel päeval saatis ta mingit köhasiirupit, mille Titus põlastavalt välja viskas.

Iga kord, kui Magdalena palus teda ennast hoida, kehitas ta muretult õlgu. Kui nad kahekesi jalutamas käisid, hingas Titus jääkülma õhku sügavalt sisse. Mõnikord tundis ta tõesti mingit hetkelist pistet rinnus, kuid see ei häirinud teda. Ent niipea kui ta koju jõudis ja sooja suitseva kamina ees istet võttis, algasid jälle pikad kurnavad köhahood, mis Magdalenat väga erutasid. Kord võttis ta mõlema käega mehe õlgadest kinni, surus enese ta vastu ja sõnas:

«Sa pead tingimata arsti juurde minema! Ma ei taha enam seda köha kuulata, ei või seda kuulda... meie lapse pärast.»

Titus vastas talle pika suudlusega.

«Aga Jan Swammerdam ütles ju, et midagi ohtlikku ei ole.»

Magdalena lõi põlema.

«Jan Swammerdam! Ma vihkan sinu Jan Swammerdami!

301

Ta isegi ei kuulanud sind korralikult läbi, istus vaid kamina ees, jõi meie veini ja kadus. Ka tema saadetud rohtudest polnud mingit kasu!»

Kas sai siis Titus tema pisaratele vastu panna, eriti tema praeguses olukorras? ... Ta läks arsti juurde ja laskis enese läbi vaadata.

Kui ta tagasi tuli, sai Magdalena tema näost aru, et ta tõi halbu teateid. Titus suudles sõnatult naist ja pani ta oma põlvedele istuma.

«Arst ütles, et viga on nähtavasti paremas kopsupooles, ei lubanud esialgu välja minna.»

Nüüd käis arst iga päev ja kuulas Titust. Köha aga muutus järjest tugevamaks. Mõnikord jättis see ta küll rahule, kuid vähimalgi põhjusel algas uue jõuga ja tegi oma hävitustööd.

Kord kohtus Swammerdam arstiga, kui too parajasti Tituse kauplusest väljus. Swammerdam haaras tal käest kinni ja naeris õõnsalt:

«Noh, lugupeetud kupulaskja, kuidas on? Kas varsti saame troonipärija?»

Arst heitis talle vihase pilgu.

«Mitte ainult troonipärija, vaid ka surija, kui mul ei õnnestu haiget päästa!» ühmas ta.

Vaatas siis põlastavalt Swammerdami pikka mantlit ja lisas:

«Ja see tohter kujutleb, et inimeste ravimiseks aitab sellest, kui on taskus doktoridiplom! Oh sind, raamatukoid! Isegi võhik oleks taibanud, et Titus van Rhijni haigus on raske ja ohtlik.»

Jan Swammerdam vaikis ja astus kauplusse. Talle meenus Tituse haiglane olek enne abiellumist. Temast oli rumal nii lühinägelikult ja kergemeelselt uskuda, et haigus on jäljetult möödas.

Titus lamas voodis. Ta viipas Swammerdamile kahvatu käega. Magdalena võttis anatoomi vihase pilguga vastu.

Jan Swammerdam tundis, et Magdalena ei usalda teda ja arvab, et ta Tituse haigusest midagi ei taipa. Ta läks naisest mööda, tõmbas teki haige pealt järsu liigutusega ära ja kuulas ta põhjalikult läbi.

302

«Parem kopsupool!» sõnas ta järsult. Titus noogutas ja pööras pea ära. Magdalena silmad põlesid vihas.

«Korrata arsti sõnu nagu papagoi, see pole kuigi keeruline,» ütles ta jäiselt, «aga aidata! ...»

Jan Swammerdam tormas isa apteeki, Magdalena aga kummardus Tituse kohale.

«Armsam, ära lase teda enam sisse! Ma vihkan teda. Ta südametunnistus ei ole puhas. Ma tunnen seda. Tal on kuri silm.»

Titus naeris tahtmatult ja lõi käega.

«Ta on ju lihtsalt veidrik,» ütles Titus aeglaselt ja väsinult, «kuid ta soovib meile head. Ära otsusta tema üle välise mulje järgi! ...»

Magdalena puhkes kibedasti nutma.

«Ma vihkan teda! Vihkan tema salkus juukseid, tema labaseid kombeid! Ma ei taha teda enam näha! Ütle talle, et ta ei tohi enam tulla! Palun sind, ütle talle seda! ...»

Titus püüdis teda rahustada.

«Sa oled endale midagi pähe võtnud! ...» tahtis ta alustada.

Kuid Magdalena kargas püsti nagu nõelatud.

«Tähendab sa oled temaga ühel nõul? Olete minu vastu? Tähendab sa ei armasta mind! Sa armastad teda rohkem kui mind?! ...»

Pisarad otse purskasid tema silmist. Titus kohmetus, tahtis võtta ta käe, kuid Magdalena tõukas ta ära.

«Miks sa siis abiellusid minuga? Tahtsid mu raha saada?»

Titus tõusis istuli. Ta nägu tumenes ja tõmbus kalgiks.

«Magdalena!»

Naine tõstis järsult pea, kuid laskis selle kohe jälle kätele. Pisarad jooksid läbi sõrmede.

Titus langes patjadele ja tõmbas raskelt hinge.

«Pole tarvis, Magdalena, pole tarvis ...»

Ta hakkas köhima. Magdalena jäi kohe vait. Ta tõusis püsti ning ulatas talle ehmatusest ja kahetsusest jäigastunud pilgul rohtu, mis arst oli toonud. Kuni Titus jõi, toetas ta tema pead.

303

«Oh, Titus, armas, andesta, anna mulle andeks .. . Ma olen halb naine. Ma^iinan ja ärritan sind, sina aga .. . andesta, palun! ...» Nad suudlesid teineteist. Titus kuivatas hellalt naise pisarad ja vaatas talle silma. Magda-lena lõi silmad maha. Titus tõmbas ta enda juurde padjale ning Magdalena surus oma põse südamliku õrnusega vastu tema põske.

Kui Swammerdam tagasi jõudis, oli Titus üksi. Loodusteadlane tahtis kaasatoodud ravimid välja laduda, kuid Titus kutsus ta tasa enda juurde.

Swammerdam astus voodi juurde. Kui Titus nägi tema heasüdamlikku, küsivat pilku, hakkas ta juba peaaegu kahetsema Magdalenale antud lubadust. Ja siiski võttis ta end kokku.

«Ma olen sulle väga tänulik su abivalmiduse eest mind aidata, Swammerdam.. . kuid ... parem on, kui sa ära lähed... ja lähemal ajal siia ei tule. Meie Mag-dalenaga .. . minu abikaasaga ...»

Otsides sõnu, vaikis ta hetke. Kuid oli juba hilja. Swammerdam kahvatas. Tema silmad välgatasid süngelt ja metsikult, hingamine muutus raskeks, kiireks.

«Sinu naine? Sinu naine ei taha mind enam siin näha? Ütle, kui see nii on, lao kõik välja. Ta ei salli mind ja mõtleb, et ma teen ainult halvemaks? ...»

Titus lõi käega, väsinult ja piinatult. Kuid Jan Swammerdamile oli juba ükskõik. Teda oli solvatud!... Ta haaras oma ravimite tasku.

«Kuri silm, eks?» hüüdis ta äkki kibeduse ja vihaga.

Titus jahmatas: need olid just samad sõnad, mis olid ka Magdalena huultelt libisenud. Ta oli Swammerdami läbinägelikkusest vapustatud. Poollamades, toetudes küünarnukile, raputas Titus pead. Küll oleks ta tahtnud oma sõbrale kõike selgitada! Kuid ootamatu sol-vang oli Jan Swammerdami enesearmastust liiga rängalt tabanud. Hinge põhjani pahandatuna seisis ta pikana ja kõhnana, silmad põlemas, solvatud uhkuse kehastus, ning tema piitsutavad sõnad kajasid kõmisevalt toas.

Titus tahtis vastata, peatada Swammerdami. Ta vehkis käega, kutsus sõpra nimepidi. Kuid miski ei aidanud.

304

Kõige tulemuseks haaras teda metsik, pikk köhahoog. Jan Swammerdam ehmus ja jäi vait. Titus köhis küljeli lamades, üleni higisena, ja vabises külmavärinais. Swammerdam vaatas ringi. Ta kahmas laualt klaasi. Kuid enne kui ta jõudis selle Titusele ulatada, tormas tuppa Magdalena.

Ta haaras Swammerdami käest klaasi. Vesi loksus põrandale. Swammerdam astus tagasi ja jäi üksisilmi liikumatult vahtima oma sõbra naist. Magdalena võttis Tituse tugevasti käte vahele ja hoidis teda nii, kuni köhahoog lõppes. Siis pani ta klaasi lauale ja mõõtis Swammerdami sõnatult, pika pilguga, täis äärmist vihkamist. Seejärel suunas ta pilgu rohutaskule ja Swammerdam võttis selle automaatselt kätte. Vihaselt osutas naine silmadega uksele.

«Minge ära, Swammerdam,» ütles ta selgelt, väriseval häälel, «te olete oma sõprade paha vaim.»

Pikka, kõhetut loodusteadlast oleks nagu välk tabanud.

«Oma sõprade paha vaim?»
Need sõnad äratasid silmapilkselt painava jubeda mälestuse: inimene ahmib kramplikult õhku ... silmad pöörlevad ... ta surub käe südamele ... «Oma sõprade paha vaim...» Swammerdam tõukas ukse lahti. Ta ei lausunud enam ühtki sõna ega märganud ka Tituse nõrka viibet hüvastijätuks. Ta väljus toast. Cornelia, kes seisis kaupluse leti taga, saatis teda nõutu pilguga. Väljas hakkas juba hämarduma, liueldes langesid lumehelbed. Swammerdam läks, ühes käes kübar, teises tasku. «Oma sõprade paha vaim. ..» Nii ütles see naine. Kuid ta ei või ju Bartholijnist midagi teada. Ja samal ajal näis, nagu oleksid kõik teda tundnud — nii katused, majad kui ka lumega kaetud liikumatud vanad puud, mille oksad otsekui joonistasid taevataustale: «Oma sõprade paha vaim!»
Jan Swammerdam sammus aeglaselt läbi apteegi nagu uimane. Kübar ja tasku kukkusid tal iseendast käest. Tõusnud trepist üles, läbis ta kabineti, mis oli täis lindude topiseid ja nõelte otsa torgatud liblikaid ja põrnikaid, ning laskus raskelt kirjutuslaua ette toolile. Langetanud pea oma tulevase raamatu lehekülgedele, nuttis ta kaua ja kibedalt oma nurjunud elu üle.
305

XVIII

Pikale veninud talve lõpp tõi selgeid, päikeseküllaseid päevi. Lühikeseks ajaks näis Tituse köha nõrgenevat ning ta magas öösiti rahulikult. Ta tõusis voodist, kirjutas kirju, võttis vastu kunstnikke ja sukeldus jälle oma äriellu. Mantel tihedasti ümber tõmmatud, käis ta isegi mitmel korral Magdalenaga jalutamas. Ilmad olid vaiksed, õhk läbipaistev nagu klaas. Tänavad olid inimesi täis. Kõik tahtsid hingata värsket hõbejat õhku. Uhke oma juba täiesti märgatava raseduse üle, sammus Magdalena Titusega käsikäes. Nad tervitasid tuttavaid ja sõpru. Naer ja saanikellukesed helisesid õhus kui jäätunud seebimullid, mis üksteise vastu põrkudes kerge klirinaga lõhkevad. Talvepäikese suur kahvatu ketas veeres aeglaselt mööda taevavõlvi. Kõik tõotas peatset tervenemist... r Rembrandt nähtavasti teadis, et Magdalena rõõmustab peatse emaks saamise üle, kuigi keegi ei pühendanud teda sellesse saladusse. Kord pärast lõunat, kui Titus uuris oma arveid, viis Rembrandt Magdalena oma ateljeesse. Tema näol oli sügavalt salapärane ilme, silmad sätendasid kui väikesed hõõguvad söed. Hämmastunud Magdalena järgnes uudistavalt kunstnikule.
Rembrandt soris pisut ühes kirstus ja tuli siis tema juurde tagasi suure jaanalinnusulgedest lehvikuga. Magdalena imestas: kust oli ta niisuguse toreda asja saanud? Kuid ta ei küsinud ja jättis äiale tegevusvabaduse. Rembrandt käskis tal istuda, andis lehviku talle kätte ja tõmbas selle tema põlvedele laiali. Magdalena naeratas punastades. Nagu ikka midagi ümisedes hakkas meister tööle. Ainult korraks katkestas ta töö, et öelda Magdalenale:
«See portree tuleb tema jaoks.»
Kuni Rembrandt maalis Magdalenat nii sel kui ka järgnevail päevil, tundidel, mil Titus töötas oma kaupluses, kujunes nende vahel vastastikune sõnatu arusaamine. Magdalena oli valmis vana võlurit portree eest suudlema. Peatsest emaks saamise aimusest üleni vaikselt särades poseeris ta kunstniku ees.
306
Köha oli peaaegu kadunud ning Titus muutus enda vastu iga päevaga hoolimatumaks, käitus üha kergemeelsemalt. Valud kadusid peaaegu täielikult. Kord pärast lõunat tuli ta

Magdalena juurde, uisud käes. Naine otse värises ehmatusest, kuid Titus võttis tal ümbert kinni ja viis uisuteele. Veerand tunni pärast uisutasid nad juba kanalil. Magdalena ei tahtnud kasutada Tituse abi, kuid kartusest teda erutada, andis tema pealekäimisele järele. Võtnud naisel käest kinni, vedas Titus teda enda järel. Tund aega tiirutasid nad kanalil ja pöördusid siis tagasi. Nüüd puhus tuul neile vastu. Õudusega kuulis Magdalena Tituse rasket hingeldamist. Erutatult tegi ta ettepaneku võtta uisud maha ja minna jalgsi koju. Kuid Titusele näis, et see riivab tema väärikust. Pahaseks saades sõitis ta naisel käest kinni hoides edasi. Naine, kes aimas halba, järgnes talle kannatlikult. Väsinult ja üleni higisena jõudis Titus koju. Värisevail põlvil vajus ta poolminestanult tugitooli. Vaevalt end talitseda suutes sööstis Magdalena kööki, andes seal ääretust meeleheitest haaratuna vaba voli pisaratele.

Titus kuulis tema valju nuttu ja läks tema juurde. Kui ta Magdalena õrnalt käte vahele võttis, oli tema laup ikka veel niiske. Naine vangutas pead.

«Oh, Titus, kui rumal, kui kergemeelne sa siiski oled! Sa pead ju nii ettevaatlik olema. Vaata, et seda ei tuleks kahetseda!»

Titus heitis pea kuklasse ja naeris muretult. Siis tahtis ta Magdalena uuesti käte vahele võtta, kuid naine astus eemale.

Nad istusid lauda. Titus sõi isutult. Ta heitis varakult voodisse.

Järgmisel päeval oli tal jälle köha — algul kerged allasurutud köhatused, siis aga ilmusid haiglased hood. Magdalena kutsus arsti. Too kuulas Tituse läbi ja ta nägu tõmbus tõsiseks.

«Liiga vara läks välja,» ütles ta Magdalenale ja kehitas õlgu. «Peab lamama ega tohi mingil juhul voodist tõusta!»

Arsti häälest kostis karm otsus. Kõigil järgnevail päevil kumises see otsus Magdalena kõrvus. Tituse köha muutus järjest tugevamaks. Ränk valu kurnas haige

keha. Jälle tõusis palavik. Iga kord, kui Magdalena kuulis seda kuiva surmaköha, näis talle, et ta on ise suremas. Kuid viimast tahtejõudu pingutades võttis ta end kokku. Mõnikord, kui Titus läkastas, seisis naine peatsis ja püüdis isegi julgustavalt naeratada ning panna kätt ta rinnale, nagu võiks selle tühise liigutusega organismi kokkuvarisemist peatada ...

Majas valitses rõhuv vaikus. Inimesed liikusid koridorides ja treppidel nagu varjud. Cornelia ei julgenud magamistuppa minna; ta ei suutnud vaadata, kuidas Tituse jõud kaob. Rembrandt jooksis nagu pime oma ateljees ringi, aeg-ajalt äkki ehmunult peatudes ja kuulatades Tituse köhimist, mis rebestas talvise pärastlõu-natunni sügavat vaikust. Nähtavasti koitis talle siiski, et see on tema poeg, kes seal alumisel korrusel surmaga võitleb...

Ühel sirendaval külmal ööl lakkas Titus olemast...

Ta lamas üksinda. Lõplikult kurnatud Magdalena oli tema voodi kõrval tukkuma jäänud. Titus ei pööranud temalt silmi. Voodi kohal seinal rippus viimane maal naisest, lehvikuga, mis kattis tema rasedust. Ta pöördus kõrvale. Pea töötas selgelt, igasuguse hirmuta. Ta teadis, et nüüd ei tule enam kaua oodata. Kogu oma elu oli ta elanud hirmus surma ees. Kuid sel ööl oli kõik nagu ümber muutunud, nagu oleks oma tähtsuse kaotanud kõik see, mis oli eluga seotud: naine, isa, laps ... Mis on siis surm, kas õnn või õnnetus? See on teadmata. Tema teadis ainult, et surm on elu lahutamatu osa; et teataval momendil pöörab elutee äkki kõrvale, tundmatule maale, ja siis on piir, millest üle

vaadata ei ole inimese silmale antud. Elu oli ta järsult kõrgele viinud, nüüd aga annab ta tema igavikule üle. Ja nii see peabki olema . ..

Titus lebas unetult, silmad pärani. Kord mõtles ta juba Magdalenat üles äratada ja temaga juttu ajada. Kuid ta jättis selle mõtte kohe kõrvale. Las magab, kogub jõudu; jõudu lapse jaoks, keda tema ise enam näha ei saa, — ainult see mõte välgatas korraks selgelt ja valusalt peas. Siis aga ununes jälle kõik, ning ta vahus liikumatult öösse.

308

Kõik esemed paistsid nii selgelt ja teravalt, ning samal ajal näisid nad ebaloomulikult sinistena ja elavatena. Taevavõlvil sätendas helendav kangas — tähe-tolmu tõtlik hoovus. Titus tõstis silmad . .. Kui imelik, et lõpp läheneb nii... nii tasa ja vääramatult...

Teda läbistas terav valu. Algas köha. Ta avas suu, et sügavamalt hinge tõmmata. Äkki aga nagu katkes sees miski. Veri purskas sooja lainena suust. Titus lõi käed laiali ja vajus igavikku, naeratus huulil...

XIX

Magdalenale näis, nagu oleks ta äkki pikast ja kaunist unenäost ärganud. Ja kui ei oleks olnud last, kelle liigutusi ta endas tundis, oleks ta vist jäänudki uskuma, et möödunu oli vaid unenägu, ja oleks sellest vist oma surmatunnini naeratades unistanud. Lõppude lõpuks oleks ta end veennud, et Titus pole kunagi temale kuulunud, et kolm kuud nende intiimelu oli vaid tema kire sünnitatud kujutlus. Tema kirg aga, mis oli alati puhas ja jäi rahuldamata, oleks täitnud kogu tema elu tühjuse. Kuid elusolend, kes jäi talle Tituse pärandina, meenutas talle iga tund ja iga minut, et ta on tõesti Tituse embuses olnud, et see üürike õnn on tema elust kadunud ega tule enam iialgi tagasi, et ta on üksi!

Nii lõppes Magdalena van Loo armastus.

Ta elas veel ühe kuu Rembrandti majas, siis aga kolis tagasi vanemate kodusse, tulvil seda sügavat vastikust elu vastu, mis muutus peagi teravaks inimestevihkami-seks. Nädalate viisi hoidus ta eranditult kõigist eemale; siis äkki ilmus jälle, rääkis ja tüütas inimesi oma nukrate, segaste juttudega; seda ülevoolavat jutukust asendas uuesti nüri sõnatus, mis kihutas Magdalenat oma toaüksindusse, ning jälle ei kuulnud keegi temalt kaua ühtki sõna. Õnnetus oli teda raskelt tabanud. Tema mõtted läksid segi. Liigkasuvõtja väiklase ahnusega värises ta nüüd iga krossi pärast. Tundide viisi tuhnis ta Tituse kaubaraamatutes, hoidis kokku igas pisiasjas. Ta ei hoolitsenud enam enda eest. Kõiki, kes teda nägid, sealhulgas

309

ka vanemaid, Rõhutasid tema lohakas välimus ja räpakad riided. Ta jooksis aina notari vahet ja pressis raha välja kust vähegi võimalik.

«Kõik lapse jaoks!» rääkis ta tihti. «Ma ei taha, et ta peaks puudust kannatama. Ma pean selle eest hoolt kandma, sest tal ei ole ju isa!»

Kui Magdalena viimast korda Rozengrachti tuli, tormas ta trepist üles ja sööstis ateljeesse. Cornelia, kes istus seal oma isaga, taganes salkus, metsiku välimusega Magdalena ees. Magdalena isegi ei teretanud, vaid haaras Rembrandtil nii kõvasti käest kinni, et see valust oigas.

«Tituse pärandus! Minu lapsele! Ta ei tohi nälgida!» karjus ta.

Rembrandt vaatas teda segaduses. Ta ei tundnud selles räpakalt riietatud naises Magdalenat, kes oli kunagi uhkeldanud toredates, kallites tualettides. Meistri huuled liikusid hääletult, ta vaatas abitult tütrele. Cornelia ruttas tema juurde, vabastas ta meeletuks muutunud minia raevusest pigistusest. Rembrandt pomises midagi ja tatsas eemale. Naised ajasid end sirgu ja seisid teineteise vastas nagu vaenlased.

Magdalena haaras mehe õe käest raha, mille Titus temale ja ta lapsele oli pärandanud. Seni kui ta kauplusest läbi läks, saatis teda Cornelia pilguga täis sõnatut vihkamist. Nad mõlemad said aru, et Tituse abieluga loodud side van Loode ja van Rhijnide perekonna vahel on nüüdsest katkenud, ja juba igaveseks. Ning Cornelia oli selle üle rõõmus.

Mõne kuu pärast nägi Tituse ja Magdalena laps ilmavalgust. Tüdrukukesele anti nimeks Titia. Rozengrachti maja elanikud ei saanudki teda kunagi näha ...

Magdalena suri pool aastat pärast sünnitust.

XX

Juba siis, kui Titus van Rhijn ja Magdalena oma pulmade vastu valmistusid, tekkis Aert de Gelderil mõte oma õpetajast lahkuda.

Pärast Tituse surma muutus Rembrandti maja veel vaiksemaks, kui see kunagi oli olnud. Pikkade õhtute

310

igav vaikus mõjus melanhoolsele õpilasele rusuvalt; seletamatu hirmutunne jälgis teda hilise öötunnini ega lahkunud temast isegi unes. Surnute varjud luusisid majas ringi. Oma unenägudes kuulis de Gelder, kuidas nad omavahel sosistasid. Kui sellesse saatusest märgitud majja kauemaks jääda, võib isegi mõistuse kaotada! De Gelder mõistis, et tema äraminek on võrdne põgenemisega, ja ta häbenes oma argust. Tema õpetaja, see oma suuruse vari, keda piinasid igatsus ja podagra, eksles sihitult ateljees ringi, lamas ägisedes voodis või nuuksus haledalt nagu laps või haavatud uluk. Valus oli vaadata Rembrandti uduseid, vesiseid silmi. Näis, et ta ei kuulu enam elavate maailma.

Aert de Gelder pakkis kokku oma vähesed asjad, ja ükskord, oodanud õhtuni, jättis ta jumalaga Tituse lesega, Corneliaga ja suure meistriga, kes oli ka temast endast meistri teinud. Rembrandt ei taibanudki õieti, et tema õpilane jätab ta maha. Ta pomises midagi endamisi ja noogutas kergelt pead, otsekui läheks de Gelder jalutama ja on õhtusöögiks jälle tagasi ning istub lauas nagu alati.

De Gelder ei suutnud seda enam taluda. Ta jooksis uksest välja ja kõndis kaua sihitult tänavail, ilma et oleks märganudki, kuhu ta läks. Ent vaatamata kaastundele Rembrandti vastu ja piinavaile kõhklustele jäi ta oma otsuse juurde. Ta ruttas Suythoffi juurde ja seal, tema ateljees, valas välja kõik oma hingepiinad.

Hilja õhtul saatis ta sõbra Rozengrachti, et see tooks sealt ära tema reisipauna ja etüüdide kausta. Suythoff tuli oma saagiga tagasi nagu varas: Sõnatult heitsid nad magama. Hommikul saatis Suythoff sõbra postijaama. De Gelder sõitis Dordrechti oma isa, Lääne-India kompanii voliniku juurde, tagasi oma nooruse helgesse maailma, et vabaneda süngest lummusest, millesse oli mähkinud teda Rembrandti maailm!

XXI

Kui Comelis Suythoff astus de Gelderi ülesandel Rozengrachtis asuvasse majja sõbra asju ära tooma ja hakkas trepist üles minema, meenus talle tahtmatult

311

pulm, mida selles majas kõigest mõni kuu tagasi oli peetud.

Nii imelik kui see ka ei olnud, kuid ta oli siis end varju hoidnud. Ta oli istunud vaikses nurgas ja jälginud sealt neidu, kellega ta juba kord selsamal trepil kokku oli puutunud.

Rembrandti tütart hüüti Corneliaks — ta oli seda nime de Gelderilt palju kordi kuulnud. Läbi hämara kitsa trepikäigu kobistades seisis tal Cornelia kogu aja silme ees, sellisena, nagu ta oli teda Tituse pulmas näinud: naimisealine, täiskasvanud preili taolisena, paksude patsidega. Tema süda tagus valjusti. Kuid hiljem, kui ta õhtul istus viimast korda de Gelderiga oma ateljees, ja järgmisel hommikul, kui ta saatis oma sõpra postijaama ning vahetas seal viimaseid lahkurnissõnu, oli ta Cornelia nagu hoopis unustanud. Aga kui ta üksi jäi ja pärast oma ateljeesse tagasijõudmist laisalt pintsleid hakkas pesema, tabas ta end sellelt, et tema mõtted keerlesid Cornelia van Rhijni ümber.

Cornelis Suythoff ei kuulunud nende inimeste hulka, kes on harjunud end vaos hoidma. Nii heitis ta ka nüüd paleti ja pintslid kõrvale, läks välja ja suundus linna. Ta läks Kalverstraati lõpuni, käis kaks korda ümber Keskväljaku ja hakkas siis aeglaselt linnavalli poole sammuma. Ta mõtted olid hajuvil, tal ei olnud mingit eesmärki. Kuid mälestused ja tunded võtsid võimuse kõigi teiste tajumuste üle ja tõid ta Rozengrachti.

See mäng kordus peaaegu iga päev. Nagu koolipoiss luusis Suythoff Rembrandti maja ees edasi-tagasi, piiludes vargsi oma igatsuse akende poole. Kord nägi ta, kuidas majast väljus Rembrandt ja hakkas ebakindlal sammul kuhugi komberdama. Palju kordi pidi Suythoff jalutama Rembrandti maja ees, kuni tal lõpuks õnnestus ühe akna taga Corneliat näha.

Cornelis Suythoff tõmbus kiiresti tagasi, ent oli juba hilja. Ta oli jälle näinud teda: suurt ja kuld juukselist, kogu oma noores naiselikkuse võlus. See nägemus sööbis tema teadvusse, nagu hape sööbib vaskplaadile kantud joontesse. Kui ta koju jõudis, ei suutnud ta enam töötada. Veel kunagi polnud ta sellist rahutust tundnud.

312

Hajameelsusest pesi ta enne sööki kaks korda oma käsi, ja kui ta laua tagant tõusis, siis selgus, et ta pole peaaegu üldse midagi puudutanud. Õhtul läks ta väikesesse sadamakõrtsi, kus armastas aega veeta. «Prince Mou-ringh» seisis Y jõe suudmes ankrus, tähendab tema meeskonda tuli kõrtsist otsida. Suythoff jõi, jõi ja imestas, et ta meel ei muutu sellest põrmugi rõõmsamaks. Igatsus ängistas endiselt südant. Äkki tõusis ta püsti ja tahtis koju magama minna. Sõbrad hakkasid teda pilkama. Pahaseks saades läks ta kiiresti välja ja lõi ukse paukudes kinni. Naerulagin kostis talle järele. . . Cornelis Suythoff il aga oli nutt varuks. Ta oli purjus, ja taevas laperdas ta ees üles-alla nagu laevapuri. Toetudes vastu puutara, vangutas Suythoff pahaselt pead. Sel ööl ei tahtnud ta Florinde juurde minna. Naine vananes silmanähtavalt. Ta on Suythoffist kümme aastat vanem ja ameleb igaühega ringi. Suythoff surus käe südamele ja vangutas uuesti pead. See naine ei lohuta teda . .. Ta on valmis igaüht lohutama! .. . Suythoff kordas valjusti mitu korda järjest: «Ei taha, ei taha!» Vaarudes lonkis ta mööda tänavaid, valimata teed. Keegi looriga naine karjatas ehmunult, kui ta temale otsa põrkas. Kangel keelel pomises ta naisele midagi tagant järele. Ta möödus veel mõnest tänavast ja peatus jälle. Maha-

jäetud tühjal platsil kahe maja vahel kuivas pesu. Kas-teniiskelt rohult tõstis ta musta siidsalli ja sidus selle endale ümber käsivarre.

«Nüüd kannangi leinaloori,» ütles ta endale ja hakkas jälle nutma.

Jõudes ühe lõbumaja ette, otsis ta põhjalikult läbi kõik oma taskud. Seistes maja trepil, leidis ta neli väikest münti ja luges need üle. Noogutas siis peaga valgustatud akende poole ja vantsis edasi. Jalad astusid tuttaval teel nagu iseenesest.

Suythoff kohtus öövalvuriga, peatas ta ja haaras tal käest kinni. Näidates musta sidet käsivarrel, ütles ta:

«Näed, ma leinan. Jah, mul on lein,» kordas ta. «Titus on surnud ja de Gelder sõitis täna hommikul ära. Florindest aga pole mingit kasu. Tema on valmis igaühega ...»

Öövalvur vihastas ja rapsas käe lahti.

313

«Lase jalga, kuni luud-kondid terved, muidu vilistan, küllap sulle siis näidftakse leina, hulgus sihuke!»

Suythoff jättis pettunult öövalvuri sinnapaika ja lonkis edasi. Ta silmis olid pisarad. Veel kunagi ei olnud maailm talle nii süngena tundunud.

«Niisiis olengi üksi. Mahajäetud . . . Kõik on mu hüljanud. Ja Florindest pole mingit kasu ...»

Kägarasse tõmbunult jäi ta ühe räästa varju kõnniteele magama. Ta ärkas külmast kangete ja valutavate liikmetega. Selg lõhkus valutada, pea oli raske. Hambad ristis, hakkas ta vaevaliselt läbi koidueelse hämaruse end kodu poole vedama. Lahti riietumata viskus ta magamiseks ülestegemata voodisse.

Suythoff ärkas pärast lõunat. Ta oli kaine, kuid tundis end nagu piinapingilt tulnuna. Tervet maailma sarjates lamas ta kaks päeva voodis ja otsustas siis, et nüüd aitab. Juba järgmisel õhtul naeris ja laulis ta lasketiirul ning mängis oma rapiiriga nagu meeletu.

XXII

Kevadel jättis Rembrandt äkki maalimise sinnapaika.

Isa kummalisest käitumisest erutatud Cornelia käis teda tihti ateljees vaatamas. Ta leidis Rembrandti poodiumilt, mis oli tema enda soovi järgi parima valgustuse saamiseks akna alla tehtud. Oma hallis suurte voltidega kitlis, mis oli lai ja kentsakas nagu juudi pikk-kuub, istus ta liikumatult, kühmu tõmbunult, pilk kaugusse suunatud. Palett ja pintslid olid ta kõrval, kuid lõuend oli puhas.

Cornelia rahutus aina kasvas, ta hakkas jälgima isa iga sammu. Aeg-ajalt tõusis isa püsti, võttis väriseval käel kitli seljast, laskus raskel sammul trepist alla ja faks tänavale. Juba kümned korrad oli Cornelia seda tähele pannud. Tunni-poolteise pärast tuli ta harilikult väsinult komberdades tagasi. Siis hakkas ta üha kauemaks välja jääma ega tulnud mõnikord enne hilisööd. Cornelia istus üksinda jahtunud õhtusöögi juures, tundes isa pärast muret, ega teadnud, mida arvata või mida ette võtta, kuni kevadine rohekas valgus kõrgete akende taga ööpimedusega asendus. Kui Rembrandt

314

lõpuks koju tuli, keeldus ta õhtusöögist, läks üles oma tuppa ja heitis voodisse.

Temalt ei saanud ühtki sõna välja meelitada. Kui Cornelia tuli tasakesi ateljeesse vaatama, kas kõik on korras, vahtis isa talle sõnatult otsa. Tema kummaline naeratus kutsus neiul tihti pisarad silma. Aeg-ajalt pomises ta midagi, millest Cornelia ei suutnud

aru saada, või tegi kätega mingeid abituid liigutusi. Siis vajus ta jälle nürisse mõtlikkusse ja näis, et ta ei taipa enam mitte midagi.

Cornelia pidas end viimastel aastatel väga mehiselt üleval; kõik löögid, mis nende maja olid tabanud, võttis ta haruldase enesevalitsemisega vastu. Kuid nüüd oli ta jõud lõpukorral. Isa kahepalgeline elu, mis sarnanes rohkem suremisega, erutas teda iga päevaga üha rohkem. Ta süda peksis rahutult, kui ta nägi Rembrandti välja minemas, ning piinav aimus ängistas teda, kuni isa jälle tagasi tuli. Kord õhtul tundis ta, et isal on viina lõhn juures. See avastus, mis nii äkki andis seletuse isa sagedastele käikudele, vapustas teda. Ta ei suutnud uskuda. Ta jälgis Rembrandti terasel pilgul, kuid ei märganud mingeid joomahoo tunnuseid. Ent isa järjest kauem kestvad jalutuskäigud rääkisid teist keelt. «Kas ta peab oma elu tõesti niiviisi lõpetama?» küsis neiu endalt ahastades.

Cornelia otsustas oma kahtlusi kontrollida. Kord läks ta isale järele. Otsekui võõras selles maailmas, lonkis Rembrandt, küürus ja jässakas, pea sügavalt õlgade vahel, end vastu majade seinu hoides nagu kuutõbine. Kobamisi liikus ta mööda tänavaid ja põikuulitsaid ning astus lõpuks mingisse kahtlasse kõrtsi.

Cornelia tuli koju nagu unenäos. Teda valdas nüri meeleheide. Kuidas sattus isa sinna? Kust sai ta raha? Kogu raha on ju tema, Cornelia käes. Ja selle rahaga oleksid nad võinud muretult elada. Või kutsuvad isa sinna mõned kurjad inimesed, kes joodavad teda selleks, et temalt midagi välja meelitada? Kas vana võlur külastab tõesti seda kõrtsi selleks, et mängida narri ja lasta enda üle irvitada? . .. Cornelia ei julgenud sellele mõeldagi. Tema isa mängib purjus narri, lõbustab alalisi kõrtsiskäijaid ja iga liiki kahtlast inimrämpsu. Ja

seda teeb suur maalikunstnik Rembrandt van Rhijn, tähtsa daami abikaasa, meister, kes kaunistas oma maalidega asehalduri paleed? . ..

Sel õhtul heitis Cornelia voodisse, silmad vees. Ta ei saanud uinuda, aina mõtles ja arutas, mis teha. Nii ei või edasi kesta, sellise teotusega ei tohi leppida! Kaua nuttis ta valust ja häbist isa pärast. Kuid mida saab ta üksinda teha? Keegi peab teda aitama. Muidugi keegi mees. Ta laskis peast läbi kõik tuttavad, kelle poole oleks võinud abisaamiseks pöörduda. Van Loode või Coopalite perekond? .. . Magdalenal pole enam midagi tegemist ei tema ega Rembrandtiga. Ning Corneliat haaras ikka ja jälle viha sugulaste vastu, kellele ta on ja jääb igavesti sohilapseks. Et nemad aitaksid Rembrandti? — Loomulikult! Nad aitavad — nagu oma aja ära teeninud koera, kes antakse vana teenri hoolde, või nagu langenud hõimlast, kes antakse hooldusnõukogu või kiriku eestkoste alla! Kibedusest ja meeleheitest haaratud ning üksindusest rõhutud Cornelia otsis nagu tagakiusamisest vaevatu väljapääsu. Maailmas ei olnud kedagi, mitte ühtki inimest, kelle poole oleks võinud pöörduda. Van Rhijnid elavad Leidenis, nemad muidugi ei tule. Talupojad lahkuvad oma majapidamisest ainult siis, kui see neile tulu tõotab. Pole ühtki elavat hinge ... Sõbrad ja õpilased on Rembrandti juba ammu maha jätnud.

Sõbrad ja õpilased . . .

Cornelia vaimusilma eest vilksatas mööda käputäis tuttavaid nägusid. Kõik nad on Rozengrachti silmapiirilt kadunud . . . Gillis de Cempenaer, Filips de Koninck, Jan Swammerdam, Aert de Gelder . . .

Seoses viimase nimega kerkis ta mälestustesse veel üks teine mees — suur, lõbusaloomuline kunstnik, kellega ta tutvus Tituse pulmas. De Gelder ja Titus meenutasid tihti seda nime lõunalauas istudes.

Cornelis Suythoff on ta nimi.
Cornelia ei tunne teda. Ei tea temast midagi. Talle oli meelde jäänud vaid mehe nägu, nii tõmmu, mehine ja aval. Ning mehe heasüdamlik, nakatav naer. Äkki käis tal peast läbi: inimene, kes nõnda naerab, ei või olla halb. Tema ongi see ainus, kelle poole ta võiks pöörduda,
316
see on tema viimane lootus. Teist väljapääsu pole. Suythoff tunneb tema isa. Ta peab aitama teda — päästa Rembrandt häbist!
Möödus palju aega, kuni Cornelia leidis tema aadressi. Käies sisseoste tegemas, päris ta igaühelt tema kohta. Lõpuks näitas küünlameister talle, kus Suythoff elab.
Cornelia van Rhijn võttis südame rindu ja läks Suythoffi juurde, tema eksootilisse, paganlike ebajumalate ja kalatopistega ateljeesse.

XXIII

Suythoff käis nüüd sageli Rozengrachti ateljees, jälgis Rembrandti jalutuskäike ja vestles kunstniku tütrega.
Ta ei imesta enam millegi üle. Saatus mängib inimesega, aga kui juhtub midagi ootamatut, siis näib, et teisiti see ei võinudki olla. Nii arutles Cornelis Rembrandti heledas neljakandilises ateljees istudes. Siin ta töötas ja valvas suurt kunstnikku, kes tõmbas graveerimisnõelaga mehaaniliselt mingeid jooni või mängis oma värvide ja pintslitega. Esialgu Cornelis Suythoff ja Cornelia van Rhijn võõrastasid teineteist. Suythoff ei saanud aru, mis oli temaga sest ajast juhtunud, kui Cornelia oli tulnud tema juurde ja palunud teda aidata isast jagu saada. Ta kartis Rembrandti tütre tahtejõulisi, sõstrakarva silmi. Need nagu keelasid midagi ja samal ajal ka käskisid; need nägid maailma palju puhtamana kui teised naised. Muide, ütles ta endale, teiste naistega kohtumisel mõtles ta kõige vähem nende silmadele. Nüüd on tema ellu tunginud mingi uus jõud ja vallutanud vaikselt ning märkamatult tema rahutu hinge. Niipea kui ta õhtu saabudes mõtles, et läheks õige «Meremeeste Kodusse» sõpru vaatama, sest teda ju oodati seal, haaras teda kohe kõhklus. Miski hoidis teda nüüd kõlvatust kõrtsielust tagasi. Ja kui ta mõttes kirudes võitiski oma kõhkluse ning ikkagi kõrtsi läks, piinas teda juba järgmisel päeval kahetsus.
Tal käib üle jõu võita nende naisesilmade sära. Ei, ta ei lähe enam kõrtsi. Ning ta märkab, et Rembrandti tütre kõrval tunneb ta end palju rahulikumalt. Cornelia võib-olla ise ei märkagi, kuid pole kahtlust, et tema silmad
317
säravad selgemini, kui ta lõunalauas teda vaatab; ta sööb nüüd juba pidevalt koos Rembrandti ja tema tütrega. Suvi pole veel lõppenud, aga Cornelis Suythoff on juba päris kindlalt Rozengrachti asunud. Tema voodi asub ateljees. Öösiti voodis lamades kuulatab ta poolunes kummalisi hääli majas. Tema vastas magab Rembrandt ja norskab, raskelt hingates nagu kõik vanad mehed. Vahel hakkab meister vähkrema ja voodi lauad nagisevad ta all. Siis jääb jälle kõik vaikseks.
Teisel pool seina on Cornelia magamistuba. Suythoff kuuleb, kuidas Cornelia magama heites endamisi midagi ümiseb. Kammid ja keed kõlksuvad tasa, kui ta neid ära võtab. Kui Rembrandti norskamine on vaiksem, surub Suythoff kõrva vastu seina ja kuulatab hinge tagasi hoides. Ta kuuleb Cornelia käimist toas, tema toatuhvlite lohinat põrandal;

nüüd aga tõmbab ta harjaga läbi juuste. Suythoff suleb silmad ja kujutleb, kuidas Cornelia noor ihu vabaneb riietest. Tema õlgadele langeb raske hästi lõhnav kullakas juustelaine . . . Suythoff ohkab palavas rammestuses ja peidab pea sügavale patja — oh, kui saaks oma pea peita neiu toredatesse juustesse! . ..

Kuna Suythoff asus juba päris kindlalt Rozengrachti, siis siginesid ka kõik tema asjad vähehaaval sinna. Seintele riputati kalatopiseid, maja elanike peade kohal laes rippus nööridel merisiile. Nurgariiulil irvitas pisikestest merekarpidest tehtud hiinlase kuju. Suythoffi voodi kohal aga särasid endiselt seintele kinnitatud kartong-kilpidel kõik külmrelva liigid: pistodad, mõõgad ja espadronid, mis omal ajal de Gelderis suurt kadedust äratasid.

Suythoffil õnnestus erilise vaevata alistada Cornelia isa oma tahtele. Niipea kui Rembrandt hakkas avaldama rahutuse tunnuseid, näppima kitlinööpe või ükskõik mil viisil avaldama soovi välja minna, lukustas Suythoff ukse. Kuulekalt nagu laps istus Rembrandt jälle oma kohale ja alistus võõra tahtele. Kuid aeg-ajalt andis Rembrandti endine ohjeldamatu põikpäisus end jälle tunda. Neil juhtudel ei hirmutanud enam meistrit see kindlameelsus, millega Suythoff lukustas ukse. Ta heitis endalt kitli, pomises midagi, keerutas vurre ja otsis

kübarat. Suythoffil ei jäänud siis muud üle, kui võtta kavalus appi. Seistes ukse ees, vehkis ta pastelliga ja rääkis selgelt, väljakutsuvalt:

«Vean kihla, meister, et moorlase pea joonistan ma teist siiski paremini!»

Need valjusti ja enesekindlalt öeldud sõnad sunnivad Rembrandti kuulatama.

«Moorlast... paremini joonistada . ..»

Aeglaselt taipab ta kuuldu mõtet. «Moorlane», see sõna äratab temas mälestusi kaugeist kärarikkaist päevist, millestki eredast, värvikirkast... Lipuehtes meresadamad ... Võõramaalased, madrused . . . Pistodad ja turbanid...

Ta vaatab Suythoff iie ja tema huuli kõverdab põlglik muie. Kuid Suythoff — kes küll väga hästi teab, et Rembrandtil tulevad moorlased kahtlemata paremini välja kui temal, kes oskab maalida ainult vett ja laevu, — kordab uuesti oma väljakutset.

Haigetel jalgadel komberdab Rembrandt läbi ateljee. Ta otsib pastelle. Suythoff torkab talle paberi ette, paneb kriidi näppude vahele. Rembrandt lükkab laiaäärelise kübara kuklasse, et selle äär ei heidaks paberile varju.

Moorlane . . . Värisev käsi otsib, millest alustada, kriit liigub kõikuvalt, ebakindlalt mööda paberit. Tööhoos unustab Rembrandt, et ta tahtis kuhugi minna; unustab muidugi ka kihlveo. Ta aina joonistab ja joonistab. Mineviku mälestused kerkivad ta ette ähmases udus ja võtavad seda säravama ja selgema kuju, mida rohkem lehti ta nendega täidab. Vana Rembrandt lööb tasa nurru nagu hellitatud tiiger. Juba on kogu ateljee üle külvatud täisjoonistatud lehtedega. Rembrandt aina joonistab, tallates hoolimatult põrandale kukkunud lehtedel. Ja kui on juba päris pime, julgeb Suythoff uuesti ateljeesse tulla.

«Õpetaja, aeg on voodisse heita.»

Rembrandt noogutab kuulekalt nagu laps, riietub lahti ja heidab voodisse.

Juhtub aga ka seda, et ta ei loobu oma kavatsusest välja minna enne, kui Suythoff läheb alla ja toob kannu mooseli veini ning klaasid. Siis hakkab Rembrandt luk-

sudes naerma, nagu oleks tal seekord õnnestunud oma valvurit ninapidi vedäl&a. Ka Cornelis Suythoffil endal tuleb mõte, kas ta pole tõesti ise Rembrandti õnge sattunud?

Ateljeesse tuleb ka Cornelia. Ta on rõõmus, et isa alkoholiisu võib rahuldada mõne klaasi veiniga. Hämaruses kostab klaaside kokkulöömist, Rembrandt muutub ruttu käratsevaks ja sõnarikkaks. Ta jutustab mingeid seosetuid, raskelt arusaadavaid lugusid, mis Corneliale hirmu peale ajavad. Tema vastas laual on Cornelis Suythoffi lai rahulik käsi. Nii väga tahaks ta, et see käsi puudutaks teda rahustavalt! Ta on ju nii üksik ja isa käitumine hirmutab teda . . . Kuid ta kardab end liigutada. Kui uni lõpuks Rembrandti üle võimust võtab, tõuseb neiu laua tagant ja lahkub ateljeest. Suythoff aga aitab vana kunstniku voodisse. Rembrandt laliseb midagi läbi une.

Ent Rembrandt muutus üha sõjakamaks. Ühel õhtul läks ta väga ägedaks ja ähvardas Suythoffi rusikaga, et see teda välja ei lasknud. Kui Cornelis trepil ta teele ette astus, katsus Rembrandt teda kõrvale tõrjuda. Suythoff pidi jõudu tarvitama... Ta lükkas meistri tagasi ateljeesse, lõi ukse kinni ja lükkas väljastpoolt riivi ette. Rembrandt hakkas vastu ukse. puutahvleid kõmisevalt trummeldama. Tema hääl oli vihane, ta karjus mingeid arusaamatuid sõnu. Suythoff oli oma teost vapustatud. Ta läks alla, tuppa, mis kuulus varem Titusele ja Magdalenale ja kus nüüd viibis päeva ajal Cornelia. Ta teretas Rembrandti tütart; siia tuppa ei astunud ta kunagi ilma kutseta; kohmetult jutustas ta Corneliale kõik ära, kinnitades, et teist väljapääsu ei olnud. . . Neiu tõusis püsti ja vahtis teda pärani silmi. Pikkamööda hakkasid ta põsed õhetama. Suythoff aga mõtles: «Mis peitub selle terase pilgu taga? On ta vihane või annab andeks?» Nii nad seisid sõnagi lausumata teineteise vastas. Kell tiksus. Kumbki kuulis teise hingamist. Cornelis Suythoff ei olnud veel kunagi Corneliaga kahekesi olnud, talle nii vahetus läheduses, ja kunagi ei olnud ta neiu juuresolekul tundnud end nii kohmetult ja peatult. Ühes asjas ta ei kahelnud: ta armastas

320

Corneliat, armastas meeletult. Ja kuni ta arutles: «Ei, ma ei julgeks iialgi temaga sellest kõnelda,» jõudis kirg mõistusest ette, ning ehkki ta läbi hirmu ja õnne taipas, et see on meeletus, viskus ta siiski neiu ette põlvili ja liibus peaga vastu tema prinki, tugevat puusa. «Cornelia! ...»

Imeline õhtu! Cornelis Suythoff kaotas pea ega suutnud oma kohmetust võita. Hellalt silitas ta juba õige mitmendat korda Cornelia toredat juust! Ta naeratas rõõmsalt, kuigi neiu nuuksus ta rinnal. Nende pea kohal ei lakanud tume kõmpsimine nurgast nurka, kuid nad ei kuulnud enam, kuidas luku taha pandud Rembrandt raevutses. Nad vaatasid ainiti teineteisele sügavalt silma. Suythoff pühkis neiu ripsmeilt pisarad, ning armastatu naeratuse säras hakkas maailm ta ees uutes värvides sädelema. Linna kohale laskus suveöö, üleni tumedas sinas, täis vängeid lõhnu. Nad surusid end teineteise vastu. Aeg oli juba hiline. Cornelis võttis neiu oma põlvedele.

Liivakella märgitud minutid aina lendavad, öö tabab Cornelia Suythoffi embuses. Neiu ei tõrgu, kui Suythoff ta kätel trepist üles kannab. Ja kas ta võibki tõrkuda? Sest Suythoff on ju tema päästja. Kaua, kaua on ta üksi võidelnud talumatu, tüütu eluga, igapäevase ahastava üksindusega. Ja nüüd lõpuks tuli igatsetud rüütel, elukaaslane, kes tungis jõuliselt tema maailma, ning muretu naeru ja võimsate kätega muutis kogu tema elu. Mees oli temasse kirglikult kiindunud, ning Cornelia avas talle oma embuse. Neiu lööb käed mehe kaela ümber. Surunud enese vastu mehe rinda, ei karda ta enam midagi. Nüüd tunneb ta end lõpuks kindlalt ja täielikus ohutuses. Tema suudlustes lahenes nagu kaua-aegne pinge. Ta armastab nii väga mehe lopsakaid juukseid, õlgu, rinda! Ja kas ta ei teadnud juba ammu, juba siis, kui mees kolis nende juurde, et ükskord kujuneb see nii? ...

Ja nad ongi juba oma pulmad ära pidanud — ilma kirikuõpetajata, lapseikka langenud vanamehe maja kitsas neitsivoodis, mis oli nii palju aastaid säilitanud vooruslikkuse aroome! . . . Nüüd on nad lahutamatud nii päeval kui öösel. Kas Rembrandt teab seda? Ta ei märganud isegi seda, et Suythoff ei maga enam

321

ateljees. Ta elab endiselt nagu unes. Nädalad veerevad. Rembrandt tuleb all^ sööb ja komberdab uuesti üles. Aga üldiselt...

See oli ühel tuulisel augustikuu pärastlõunatunnil. Cornelia istub tooli käetoele ja Suythoff paneb käe ta piha ümber. Rembrandti tütar silitab mõtlikult Corne-lise juukseid. Küll on raske rääkida niisugusest intiimsest asjast, ent sellest ei pääse, mõtleb ta... Suythoff silmitseb teda. Ta liigutused muutuvad aeglasemaks, mõõdetumaks. Mees on õnnelik. Akna taga helisevad hõbedaselt kirikukellad. Cornelia ohkab ning tema sõrmed libisevad aeglasemalt üle armsama tõmmude meelekohtade.

Suythoff suudleb tema käsi ja tõmbab ta enda vastu. Nüüd võib ta kõik öelda. Cornelia ei tunne üldse hirmu, aga siiski, see on nii võõras neiule, noorele kaheksa-teistkümne-aastasele naisele.

«Cornelis, kallis...»

Neiu hääl kõlab kuidagi isemoodi. Suythoff jääb valvsalt kuulatama. Õrnalt tõmbab ta käega mööda sujuvat joont — õlast põlveni. Ning äkki jäigastub rahulikult ja uhkelt öeldud sõnadest:

«Cornelis, meie saame lapse ...»

Suythoff hüppab ehmunult püsti. Nii mõnigi kord on tal tulnud seda läbi elada, juba mõnelgi korral on ta kuulnud naistelt neid meestele nii kurjakuulutavaid ülestunnistuse Tavaliselt järgnes neil juhtudel pahameel, siis hirm ja lõpuks tuli karm otsus. Kuid seekord oli kõik hoopis teisiti...

Cornelia nägu särab sügavast, sisemisest valgusest. Ta on rahulik ja suursugune. Tumeda kannikese värvi silmad on tõsised. «Meie», oli ta öelnud. Oma üllatuse teatas ta ilma nutu ja etteheiteta. Ta silmist ei veerenud ühtki pisarat ja ta ei öelnud: «Sina oled süüdi...» Midagi uut oli kõiges selles. Ja siiski võpatas mees, ta pole ju Corneliaga laulatatud!

Cornelia taipas tema rahutust ja sai aru selle põhjusest.

«Tähendab nüüd me abiellume varsti, Cornelis?» küsib neiu.

322

Ja oma piirituks imestuseks noogutab Cornelis jaatavalt.

Cornelia suurtes silmades särab liigutav andumus. Ta viskub mehe embusse kõigi nende armastuse sõnatute lubadustega, mida naine on üldse võimeline sellesse liigutusse kätkema.

Suythoff laseb pea rinnale. Naine on tast võitu saanud. Need selged silmad on ta taltsutanud. Kuid ta on õnnelik...

Siis lisab Cornelia:

«Oma pojale paneme nimeks Rembrandt.»

Suythoffi tõsises näos lööb särama naeratus.

«Kust sa, naisuke, tead siis, et me poja saame?»

Cornelia noogutab veendunult:

«Oo, ma tean seda, tean väga hästi!»

Cornelis imestab ega küsi enam midagi. Ta suudleb neiu laupa, silmi. Talle meenuvad naised, keda ta tundis enne Corneliat. Nad anusid temalt armastust ja püüdsid teda pisarate ja ähvardustega kinni hoida. Aga niipea kui nad hakkasid lapsest rääkima, põgenes ta nende juurest, püüdes igasuguste vahenditega nende koorma-vaist nõudmistest vabaneda. Kuid Rembrandti tütar ei püüdnud kunagi teda käsutada, ei palunud temalt midagi. Ta andus temale piiritu usaldusega, ta isegi ei aimanud vist oma kingi kogu suurust. Mees surub pea kõvemini vastu neiu põske. Ta on valmis kaotama ükskõik mida, ainult mitte seda naist, kes on praegu tema käte vahel.

Nad ehitavad juba tulevikuplaane. Suythoff ei taha jääda Hollandisse.

«Meie maa on liiga pisike,» ütleb ta «siin astuvad kõik üksteisele varba peale. Keegi ei tunne seda nii nagu meie, kunstiinimesed. Ei saa ninagi välja pista. Mida sa ka ei kavatseks, mida sa ka ei teeks, alati jälgivad sind sajad silmad. Sa ei saa veel oma tiibu lennule seada, aga juba on head sõbrad juures ja passivad, et neid kärpida. Mul ei ole enam sõpru kunstnike seas, ja ma olen selle üle väga rõõmus. Selle maa rahu on suretav rahu, ta kultiveerib vaimset piiratust. Ent mõnel pool piiri taga ei ole ka olukord hiilgav. Sõda on lähenemas. Meremehed haistavad juba püssirohu lõhna õhus. Meie

kuldajastu on möödas. Vondel on suremas. Aga kes tuleb talle asendajaks? Võib-olla Asselijn või Antonides? Vondel ja sinu isa, Cornelia, on viimased käesoleva sajandi suured mehed. Võib-olla et nende hulka võib arvata veel ka meie riigisekretäri: ta hoolitseb nii väga meie laevastiku arendamise eest nagu ei ükski teine riigitegelastest. Ja siiski veereme me allamäge. . . Veel kolmkümmend aastat ja me kirjutame kalendris «aasta 1700». Tegelikult aga lõppes meie sajand juba täna. Elu meie maal muutub väiklasemaks, omakasupüüdliku-maks. Aga mulle, Cornelia, on tarvis suurt maad, kus ma tunneksin end vabana ja kus inimesed, kes hoiavad kõrgel oma isamaa kuulsuse lippu, ei peaks oma elu lõpetama vaesuses, ei langeks unustuse hõlma nagu meil Hollandis. Mina unistan Indiast...»

Suythoff märkas Cornelia ehmunud vopatust. Taibanud selle põhjust, lausus ta leebemalt:

«Kuni Rembrandt elab, ei sõida me kuhugi. Me ei jäta teda maha, kuni ta meid vajab. Kuid hiljem... hiljem. .. meie poja pärast, meie õnne pärast... meie tuleviku nimel, mis on siin lootusetu!»

Cornelia hääl kõlab kindlalt ja rahulikult:

«Kas Indias või siin — sinuga koos on elu igal pool hea!»

XXIV

Rembrandt lamab liikumatult voodis ja ümiseb midagi tasakesi. Sügispäike heidab mahedat valgust tuppa ja täidab seda hubase soojusega. Suur kunstnik laulab vana laulukest, mida ta on kuulnud kas Titu-selt või Cornelialt. Rembrandt laseb silmadel ateljees ringi käia. Kuhu jääb Hendrickje nii kauaks? Ateljee on täis selget kollakat pärastlõunavalgust. Kus siis lapsed on?

Ja kus on see tundmatu maalikunstnik, kes nimetab teda alati «õpetajaks», kuid kelle nime ei suuda Rembrandt kuidagi meeles pidada? Ja kus on Titus? Nii kaua pole ta enam poega näinud? Ah-jah, kuidas ta võis seda unustada: poiss on ju abielus! Aga kas ta siis siin ei elagi? . . .

324

Mõtelda on nii raske. Rembrandt suleb silmad. Enam ta ei mõtle ...

Ta pöördub näoga seina poole ja langeb poolunne. Kuid peagi ärkab ta uuesti. Väsimustunne peas on kadunud. Ta tõmbab vabalt hinge ja ringutab. Mis praegu on, kas hommik? Ta tõuseb veidi kõrgemale ja toetub küünarnukile, kuid podagra teeb talle teravat valu. Rembrandt oigab tasa ja hõõrub haigeid kohti.

Võtnud öömütsi peast, mähib ta rätiku ümber pea. Päike libiseb soojalt üle tema kõverdunud sõrmede. Ta sirutab käed päikese kui põleva kamina soojendava tule poole.

Kus on siis lapsed? Hilised kärbsed sumisevad valguse ribas, mis langeb läbi akna. Rembrandt ronib voodist välja ja komberdab mööda tuba. Leiab kätte kitli. Siis otsib veel midagi. Lõuendit. Ja värve. Peagi on tal käes nii üks kui teine. Ta hakkab lõuendit raamile tõmbama. See ei õnnestu tal kohe. Värvid paletil on ära kuivanud. Ta puhastab hoolikalt lauakese ja segab uusi värve.

Kohe tuleb Titus. Koos oma naisega. Magdalena van Looga. Oo, ta mäletab teda veel hästi. Ta on nii mitmel korral Magdalenast portreesid maalinud. Teda tuleb väärikalt vastu võtta. Pojale aga kingib ta uue portree — lihtsalt väike tähelepanuavaldus. Ta on Tituse üle väga uhke. Nii väga tahaks maalida teda, tema naist ja tütart. Rembrandt. teab hästi, mis ta nimi on: talle pandi nimeks Titia! Ta ju käis iga päev siin, tõi Rembrandtile õunu ja kirsse, näitas oma toredaid nukke ja lehvitas pisikese käega: «Nägemiseni, vanaisa!» Ja kui ta oli siin üleval, siis tuli ka Titus, nii esinduslikuna, täpselt nagu suured saksad Moro maalidel; mõnikord vestles ta isaga, rääkis oma õnnestunud tehingutest ja sõitudest või näitas äsja ostetud maale, pärast aga puistas lauale raha, mis kukkus väärtuslike müntide puhta ja rõõmsa helinaga, raha veini ja viina ostuks .. .

Rembrandt naeratab heameelest ja lööb keelega laksu.

Ta tahaks maalida poega, märkida tema tulekut uue portreega. See kõik tuleb teha ruttu, ruttu! Nad võivad iga hetk sisse astuda .. .

Meistri käsi tõmbab palavikulise kiirusega mõned

325

jooned. Titus, tema kõrval Magdalena ja nende ees tühi koht lapse jaoks.

Keda meenutab talle Magdalena? Kust on tal need punakad juuksed, täidlased huuled, õrnad näojooned? . .. See kõik on nii rabav ja nii väga tuttav... ning millegipärast nii väga lähedane talle ... Ta otsekui tunneks noore ihu hõngu. Möödunud päevil, kui ka tema veel noor oli, tundis ta niisuguste punakate juustega ja samasuguste soojade huultega naist...

Rembrandt tõmbab käega üle silmade. Sügiskuid sätendab kergelt lõuendil. Pehmes valguses hõõguvad värvid peidetud leegiga. Rembrandt kuuleb jälle kärb-sesuminat. Ta lööb pintsliga õhku. Sumin kisub ta tähelepanu kõrvale. Siis aga pöördub ta tähelepanu jälle maalile. Segased mõtted mässivad teda otsekui nähtamatu härmalõngaga.

Ta ei tunne enam, kes on see naine, kelle portreed ta maalib. Mälestused ja unistused on läbi põimunud tegelikkusega. Magdalena, Hendrickje, Saskia .. . SaskiaS Pead vangutades kordab ta endamisi seda nime. Kõik tuleb tagasi. Saskia! Rembrandt vaikib äkki. Ta käsi peatub. Saskia! Selle nime helist haarab teda vana tuttav valu. Ta tõmbab jälle käega üle lauba. Kortsud näol tõmbuvad valuliselt sügavamaks. Ta vangutab pead. Mis on juhtunud? ... Ta ei taipa enam midagi...

Pilverünk kihutab mööda. Rembrandt asub jälle töö kallale. Pintslile on jäänud paksu kullakat värvi. Mees ... naine ... laps .. . Kaks, kolm last. Kelle need on? Ta ei tea ... Lapsi

sünnitab naine . .. Aga kas Titu-sel oli lapsi? Kas ta ei tea siis nende nimesid? Muidugi teab: Titia, Rembrandt, Saskia .. .

Ta ei arutle enam, ei unista. Tema hinges põleb üleinimlik armastus. Ta armastab neid väikesi, vagusaid olevusi, keda ta on maalis ellu äratanud. Ta armastab neid nii väga, et pisarad tulevad silma. Käisega kuivatab ta silmad ja naeratab vanamehelikult, hingeldades. Ta on õnnelik. Õnn aga valmistab alati valu. Niisugust kohutavat valu, et sellest vabisevad kõik närvid. Rembrandt on lõpmata õnnelik. Nüüd on nad kõik jälle temaga koos. Ja valugi on järele andnud. Päike paistab talle näkku. Saskia, Hendrickje, Magdalena, Cornelia.

Tema ise, Titus ja lapsed, lapsed, kes on juba surnud ja kes pole veel sündinud ...

Pintsel kukub käest. Rembrandt tõuseb püsti, kuid ta ei kummardu pintslit üles võtma. Maal on valmis. Las nad tulevad nüüd. Ta võtab kitli seljast ja räti pea ümbert. Ta on nii väsinud, nii väsinud. Voodisse... Ta vajub asemele ja naeratab, naeratab rõõmsalt ja rahuldatult. Üksik pisar veereb põsele. Ta tõmbab teki peale ja mässib enese soojalt sisse.

Päev on lõppemas. Päike ei vaata enam aknast sisse. Videvik tungib ateljeesse ja katab kõik esemed nagu hall tuhk. Uduselt helgib vask; tuhmilt, nagu looriga kaetud, läigib peegel, mille ees Rembrandt end nii sageli on maalinud ...

Las nad nüüd tulla . . .

Oh, õnnistatud öö!

Oli juba hilja, kui Suythoff ja Cornelia tulid Remb-randti õhtulauda kutsuma. Toas valitses kummaline vaikus. Nad peatusid ukselävel ja vaatasid teineteisele otsa.

Cornelia karjatas ja sööstis voodi juurde. Rembrandt oli surnud.

Тейн де Фрис РЕМБРАНДТ На эстонском языке. Оформление А. Коэметса Издательство «Искусство Эстонской ССР» при Художественном Фонде Эстонской ССР Таллин. Пикк 6

Toimetaja P. Maidre Kunstiline toimetaja A. Raja Tehniline toimetaja K. Kuusik Korrektor V. A n s i p Ladumisele antud 7. X 1959. Trükkimisele antud 22. XII 1959. Paber 54X84, 1/16. Trükipoognaid 20,5. Formaadile 60X92 kohaldatud trükipoognaid 16,81. Arvutuspoognaid 16,85.

Trükiarv 30 000. Tellimise nr. 7760. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tn; 2.

Hind rbl. 10.—